Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

Юридичний факультет

ЮВІЛЕЙНИЙ ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

НА ПОШАНУ ПРОФЕСОРА ВОЛОДИМИРА СЕМЕНОВИЧА КУЛЬЧИЦЬКОГО З НАГОДИ 100-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ

ЛЬВІВ
Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка
2019

УДК 340.12-057.4(477)»19»В.Кульчицький:082.2
Ю 13

Матеріали друкуються в авторській редакції.
Відповідальність за зміст публікацій, точність
наведених фактів, інших відомостей покладено на авторів.
Наведені авторами думки і висновки можуть
не збігатися з точкою зору редакційної колегії.

*Рекомендовано до друку кафедрою історії держави,
права та політико-правових учень юридичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка.
Протокол № 4 від 24 жовтня 2019 р.*

Ю 13 **Ювілейний збірник наукових праць на пошану професора Володимира Семеновича Кульчицького з нагоди 100-річчя від дня народження** / Редколегія: І. Й. Бойко (голова), Б. Й. Тищик, М. М. Кобилецький, А. В. Кольбенко, Г. М. Федущак-Паславська, Л. Е. Шевчук; за редакцією доктора юридичних наук, професора І. Й. Бойка. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2019. - 387 с.

Ювілейний збірник наукових праць на пошану про-фесора Володимира Семеновича Кульчицького з нагоди 100-річчя від дня народження містить наукові статті його колег та учнів. Тематика статей відображає різнобічні наукові зацікавлення професора В. С. Кульчицького історією держави і права України. У виданні висвітлено також основні етапи життєвого шляху, наукової, педагогічної та громадської діяльності видатного вченого – правознавця в галузі історії держави та права України

Для науковців і практиків, викладачів та студентів та всіх тих, хто цікавиться українською юриспруденцією у персоналіях.

УДК 340.12-057.4(477)»19»В.Кульчицький:082.2

Світлій пам'яті професора
ВОЛОДИМИРА СЕМЕНОВИЧА
КУЛЬЧИЦЬКОГО
присвячується

ЗМІСТ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Ця книга є даниною пам'яті талановитому вченому в галузі історії держави та права, видатному представникові української академічної юридичної науки другої половини XX – початку XXI ст., доктору юридичних наук, професору, члену-кореспонденту Національної академії правових наук України, заслуженому юристу України, заслуженому професору Львівського національного університету імені Івана Франка, засновнику Львівської історико-правової наукової школи Володимиру Семеновичу Кульчицькому, якому 28 грудня 2019 р. виповнилось би 100 років від дня народження.

Народжений у селянській родині, вихованець юридичного факультету Львівського державного університету імені Івана Франка, активний учасник німецько-радянської війни, згодом однин із провідних учених у галузі історії держави і права, він пройшов велику життєву дорогу, яка дала йому змогу стати не лише висококваліфікованим ученим-правознавцем, а й авторитетним організатором юридичної науки, мудрим педагогом та чуйним вихователем студентської молоді, істинним інтелігентом, взірцем учителя для цілого покоління українських науковців, освітян та державних діячів.

Володимир Кульчицький належить до видатних постатей в юридичній науці та у громадсько-політичному житті України. Його наукова спадщина – невід'ємна складова української історико-правової науки і культури. Вона потребує сучасного вивчення, а висловлені ним ідеї – втілення в життя й подальшого розвитку. В. С. Кульчицький був не лише вченим-правознавцем України, який написав понад

500 наукових праць. Він був великим гуманістом, патріотом рідної землі. Його ім'я вписане золотими літерами в історію української юриспруденції.

Володимира Семеновича Кульчицького належить до тієї категорії вчених-правознавців, які своїми науковими працями закладали основу української історико-правової науки. Людина наполегливої праці та непересічного духу талановитого дослідника, вихований як учений на кращих традиціях академічної історико-правової школи Львівського університету, він фактично став фундатором її у Франковому університеті після проголошення державної незалежності України у 1991 р. Відновлена ним і стараннями його учнів, ця школа стала загальновизнаною в Україні та за її межами, вона успішно продовжує творити і сучасну історико-правову науку.

Як людина і вчений, Володимир Семенович Кульчицький, формувався у період складних і драматичних суспільно-політичних подій в Україні: гімназійна освіта українця в умовах польської влади, «Золотий вересень» 1939 р., який один вид репресій щодо українців замінив іншим, Друга світова війна з нацизмом і особиста участь у ній з тяжкими пораненнями у воєнні лихоліття та будівництво «світлого майбутнього», нарешті – довгоочікувана мрія вченого – відновлення незалежності України. За таких умов тільки сильна духом, багата духовністю та глибокою вірою в перемогу добра над злом Людина змогла б пройти всі життєві випробування, створити свою наукову школу, сприйнявши, зберігши і примноживши кращі академічні традиції Львівського університету та передавши їх своїм учням.

Висока організованість, принциповість і відповідальність, постійна робота над самовдосконаленням, порядність і доброзичливість, сумлінне ставлення до виконання своїх громадських і службових обов'язків, поруч із невгасним прагненням до наукового пошуку, творчим горінням і любов'ю до знань стали тими якостями, які забезпечили

В. С. Кульчицькому просування щаблями наукової кар'єри. 19 квітня 1954 р. він успішно захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему: «Галицький сейм в системі колоніального апарату Австро-Угорщини». Науковим керівником був доктор юридичних наук, професор Домбковський П. Б. Захист дисертації відбувся на юридичному факультеті Московського університету імені М. В. Ломоносова. Рішенням Вченої ради цього університету Володимиру Семеновичу Кульчицькому присвоєно науковий ступінь кандидата юридичних наук. 4 лютого 1956 р. рішенням Вищої атестаційної комісії у Москві В. С. Кульчицькому присвоєно вчене звання доцента кафедри історії та теорії держави і права. У 1970 р. В. С. Кульчицький блискуче захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему: «Політичний апарат колоніального управління Східною Галичиною (друга половина XIX – початок XX ст.)». Захист відбувся у м. Києві в Інституті держави і права Академії наук УРСР. Рішенням Вищої атестаційної комісії від 9 квітня 1971 р. В. С. Кульчицькому присвоєно науковий ступінь доктора юридичних наук, а 9 лютого 1973 р. присвоєно вчене звання професора кафедри історії та теорії держави і права. У 1992 р. Володимира Семеновича Кульчицького обрано членом-кореспондентом Академії правових наук України. Вчений володів, крім рідної української, польською, німецькою, російською мовами. Професор досліджував, здебільшого, проблеми державно-правового розвитку західноукраїнських земель у різні періоди їхнього розвитку, зокрема в часи австрійського, польського панування, а також у різні періоди становлення української державності. Активно займався проблемами українсько-вірменських політично-правових взаємин, державно-правового розвитку Вірменії, Молдови тощо.

Особистий науковий доробок професора В. С. Кульчицького складає понад 500 наукових і науково-популярних праць, переважно в галузі історії держави і права України

та країн Центрально-Східної Європи, серед яких розділи та глави у колективних монографіях, довідкових та енциклопедичних виданнях тощо. Він був співавтором 20 колективних монографій, 20 навчальних посібників, 8 вузівських підручників, понад 450 статей та матеріалів, понад 30 навчально-методичних розробок.

Ім'я В. С. Кульчицького стало відомим не лише науковому світу, а й широкій громадськості як ім'я людини високої культури, глибокої ерудованості, надзвичайної простоти і людяності, справжнього інтелігента, патріота свого народу. Принциповість і порядність, широка ерудованість та відданість науці, сумлінне ставлення до виконання своїх громадських і службових обов'язків, душевна теплота й чуйність здобули В. С. Кульчицькому високий авторитет і глибоку повагу колег, студентів та керівного складу Львівського національного університету імені Івана Франка, де вчений безперервно працював понад 60 років. Жоден студент, доцент, професор, котрі зверталися до Володимира Семеновича Кульчицького за порадою, не залишалися поза його увагою, завжди отримували належні консультації чи рекомендації. Він прожив довге і щасливе життя. І не в останню чергу через те, що його відносини до людей будувалися на любові, доброті, справедливості, милосерді. Він не робив ніде й нікому зла, адже в душі та серці не бажав цього. Власне, такою Людиною, Вченим – правознавцем і був Володимир Семенович Кульчицький – відомий в усій Україні та за її межами, педагог, науковець, вихователь багатьох поколінь українських студентів-правників. З прожитих майже 90, близько 68 років свого життя Володимир Семенович Кульчицький віддав юридичному факультетові Львівського університету – як студент, аспірант, викладач, професор.

15 листопада 2019 р. з ініціативи кафедри історії держави, права та політико-правових учень на юридичному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка відбулася Всеукраїнська наукова конференція

на тему: «Актуальні проблеми історії держави і права України та наукова спадщина професора Володимира Семеновича Кульчицького», присвячена 100-річчю від дня народження. У роботі конференції взяли участь понад 30 учасників з провідних ВНЗ України.

Володимир Семенович Кульчицький залишив по собі світлу пам'ять у серцях широкого загалу науковців, колег та вдячних учнів. 100-річний ювілей Вченого – добра нагода для того, щоб ще раз привернути увагу до багатої наукової спадщини правознавця, яка є невід'ємною складовою золотого фонду української історико-правової науки і культури. Вона потребує вивчення, врахування та подальшого розвитку. Саме таку мету і має ця книга, підготовлена на кафедрі історії держави, права та політико-правових учень юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. У ній висвітлено етапи життєвого та творчого шляху видатного вченого, педагога і вчителя, професора В. С. Кульчицького, його наукова спадщина, а також актуальні проблеми історії держави і права України. Сучасне покоління студентів-правників повинно знати про тих, хто своєю наполегливою і жертовною працею закладав фундамент української історико-правової науки. Тому ми пропонуємо читачам цю книгу про професора Володимира Семеновича Кульчицького з переконанням, що вона буде корисною для студентської молоді.

Ігор Йосипович Бойко,
доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри
історії держави, права та політико-правових учень
Львівського національного університету імені Івана Франка

НАУКОВІ СТАТТІ

ПРОФЕСОР В. С. КУЛЬЧИЦЬКИЙ – ВИДАТНИЙ ІСТОРИК ПРАВА УКРАЇНИ

Борис Йосипович Тищик,
кандидат юридичних наук, професор кафедри історії держави, права та політико-правових учень Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів)

«Tempus fugit», – говорили давні римляни, – «час минає», «роки летять», – додаємо ми, і справді: 23 липня цього року минуло вже десять років з дня смерті видатного історика права, професора, доктора юридичних наук, члена-кореспондента Національної академіки правових наук України Володимира Семеновича Кульчицького. А 28 грудня цього, 2019 року, виповнюється сто років від дня його народження.

Вперше я зустрівся з Володимиром Семеновичем у вересні 1954 р., коли я поступив, витримавши вступні іспити (з української мови і літератури – усно і твір, історії та географії) на перший курс стаціонару юридичного факультету. Він почав нам читати курс (лекції і семінари) «Історія держави і права Союзу РСР». Цей курс читався рік, мав два іспити: у 1-му і 2-му семестрах. Володимир Семенович був тоді вже кандидатом юридичних наук, але ще не доцентом. Курс Історія держави і права зарубіжних країн вів доцент Калинович Володимир Іванович, теорії держави і права – тоді ще доцент Недбайло Петро Омелянович.

Набори студентів на стаціонар були невеликі – по 50 осіб. Отже, Володимир Семенович вів семінари в обох наших групах, на які поділявся курс. У вересні 1955р, він їздив з нашим курсом (як керівник однієї з груп) на сільськогосподарські роботи у Кіровоградську область (другим керівником був доцент Наклович Мирослав Львович – з кафедри кримінального права та процесу).

Проте зосередьмося на особистості В. С.Кульчицького.

Він народився 28 грудня 1919 р. у селі Кульчиці (нині – Самбірського району Львівської області) у селянській сім'ї, мав ще трьох братів (Дмитра, Омеляна, Мар'яна) та сестру Анну. Батько Володимира був хліборобом, користувався у селі авторитетом, за що його громада села обрала сільським війтом. Батьки виховували дітей у повазі до християнських цінностей добра і зла, правди і кривди, справедливості і милосердя, любові до ближнього.

Таким і виріс Володимир Кульчицький. Вже змалку, як і усі інші діти, він допомагав батькам у веденні господарства, а у семирічному віці пішов вчитись у сільську початкову (чотирьохрічну) школу, яку закінчив у 1930 р. Наступного року поступив до Самбірської гімназії, де більшість предметів викладали польською мовою, лише деякі – українською (історію України, релігієзнавство, українську мову і літературу). У гімназії вчились, крім українських дітей, польські, єврейські, німецькі (таким строкатим було тоді й населення повітового Самбора). Спілкуючись з однолітками з інших національностей, Володимир пізнавав їхню мову, звичаї, ментальність, що у майбутньому стало йому у пригоді. Улюбленими його предметами були історія, література, іноземна мова. Під час навчання у гімназії Володимир разом з кількома друзями знайомились з містом Самбором і околицями, відвідували історичні місця, всілякі громадські заходи, збори і концерти.

Вчився Володимир добре і після закінчення гімназії, (у 1939 р.) поступив на перший курс факультету пра-

ва Львівського університету імені короля Яна-Казимира (Галичина з 1919 р. належала до Польщі, яка за згодою країн Антанти захопила цей край після кривавої війни з Західноукраїнською Народною Республікою). Але не встиг Володимир як слід почати навчання у цьому тоді ще наскрізь пропольському ВНЗ, бо тоді ж, у вересні 1939р., на Польщу напала нацистська Німеччина. Після недовгого (тритижневого) опору Польська держава припинила своє існування. У міжчасі західноукраїнські землі зайняли війська Радянського Союзу, який уклав про це відповідну угоду з Німеччиною. На цих землях, зокрема у Галичині, почались кардинальні соціально-економічні і політичні перетворення.

Настав новий період і у діяльності Львівського університету, який почав діяти у жовтні 1939 р., а 1-го грудня був перейменований у Львівський державний університет. 8 січня 1940р. указом Президії Верховної ради УРСР йому присвоєно ім'я Івана Франка. Поновилися для навчання в університеті кілька кандидатів студентів-українців та поляків, у тому числі правників, зокрема й Володимир Кульчицький.

Оскільки в роки німецько-польської війни чимало викладачів – поляків покинули працю в університеті та виїхали зі Львова (дехто залишився), то для викладацької роботи у цьому ВНЗ приїхали викладачі з Москви. Свердловська, Києва, Харкова.

На юридичному факультеті вели заняття польські професори П. Домбковський, Ю. Макаревич, К. Кораний, М. Алерганд, Р. Лоншан де Бер'є, місцеві українські вчені Є. В. Давидяк (ректор таємного українського університету у Львові за Польщі), О. М. Надрага, М. К. Топольницький, О. П. Луців, В. І. Калинович. З Союзу РСР приїхали професори і доценти М. А. Аржанов, С. С. Кравчук, К. А. Мокічев, П. П. Михайленко, С. М. Гофман та інші.

Як пізніше згадував В. Кульчицькицй, великий вплив на нього мав професор Пшемислав Домбковський, який став першим «радянським» деканом юридичного факультету.

Він читав історію польського права та історію державного устрою Польщі (на мішаній польсько-російсько-українській мові), був ерудованим науковцем, добрим лектором, що умів зацікавити студентів. Професор з симпатією відносився і до В. Кульчицького, який вирізнявся старанністю і добре володів польською і німецькою мовами.

Але процес навчання В. Кульчицькому (як і іншим) невдовзі знову перервала війна, яка розпочалася у червні 1941 р. нападом нацистської Німеччини на Радянський Союз. 30 червня німецькі війська вступили у Львів. На той час В.Кульчицький закінчив другий курс, відтак університет припинив свою діяльність. У перші ж дні окупації почались арешти та розстріли вчених Львівського університету, Політехніки (в основному поляків), які не встигли заховатись. Нацисти (тобто їхня зондеркоманда) розстріляли біля 40 викладачів, у тому числі 11 професорів і 9 доцентів університету (зокрема, професорів Л. де Бер'є, М. Алерганда і ін.). Університетові було завдано великої матеріальної шкоди: знищено лабораторії, обладнання, аудиторні меблі, кафедральні бібліотеки та ін. Приміщення юридичного факультету нацисти використовували як казарму.

В. Кульчицький увесь цей час перебував вдома, у Кульчицях, де допомагав батькам у веденні господарства.

Під владою нацистів Львівщина перебувала до початку 1944 р., коли радянська армія очистила західноукраїнські землі(крім Закарпаття) від німецьких військ. У серпні (Львів був зайнятий радянською армією 27 липня) Володимира Кульчицького, як і багатьох інших юнаків та чоловіків з Галичини, мобілізували до лав радянської армії. Він брав участь (служив у піхоті) у боях з гітлерівськими військами, але воював недовго - 23вересня того ж року був доволі тяжко поранений та демобілізований як інвалід Великої вітчизняної війни.

Воював Володимир, видно, хоробро, бо був нагороджений орденом Вітчизняної війни І-го ступеня та кількома медалями.

У вересні 1944 р. Львівський університет відновив свою роботу.

Ректором університету був призначений відомий історик, доцент І. І. Белякевич. За літо були в основному відремонтовані навчальні корпуси університету, приміщення наукової бібліотеки, гуртожиток (на колишній вул. Герцена) та ін.

На початку вересня 1944 р. до роботи в університеті приступили 11 професорів та 59 доцентів. Невдовзі до них долучилось біля 60 інших викладачів. До навчання (з 1 жовтня) приступило 194 студенти других-четвертих курсів, і серед них 80 студентів, які навчалися тут до війни. З 1-го листопада набрано 226 студентів перших курсів, у тому числі 40 юристів. За перші післявоєнні 5 років (1945-1949) було підготовлено всього 205 випускників юридичного факультету. Деканом юридичного факультету в перші повоєнні роки був професор П. Домбковський (поляк).

В. Кульчицький поновився в університеті і приступив до навчання на 3-му курсі денної форми у вересні 1945 р. Закінчив факультет у червні 1948 р. і цього ж року поступив у стаціонарну аспірантуру на кафедрі історії і теорії держави і права, завідувачем якої був тоді вже проф. Недбайло Петро Омелянович.

Керував написанням В. Кульчицьким кандидатської дисертації проф. П. Домбковський (щоправда, у 1950 р. він помер). Тема дисертації була такою: «Галицький крайовий сейм у системі колоніального апарату Австро-Угорщини». Захист відбувся 19 квітня 1954 р. на юридичному факультеті Московського державного університету ім. М. Ломоносова. В. Кульчицькому присвоєно наукову ступінь кандидата юридичних наук.

Ще до захисту (після закінчення аспірантури, тобто у 1951 р.) В. Кульчицький був зарахований викладачем кафедри історії і теорії держави і права. На кафедрі тоді працювали проф. Недбайло П. О., доц. Сокуренко В. Г., доц. Калинович В. І. Лаборантом кафедри була М. Т. Завістовська.

Володимир Семенович почав читати курс (і вести семінарські заняття та приймати іспити) з предмету «Історія держави і права Союзу РСР» (предмету з історії держави і права України ще тоді не існувало).

Зате у науковій сфері Володимир Семенович зосередився на глибокому науковому дослідженні гострих проблем історії державно-політичного і правового розвитку західноукраїнських земель, зокрема, Галичини. Не залишав поза увагою й Буковину та Закарпаття. Він публікує низку статей, виступає на науково-практичних конференціях.

Крім того, починаючи з 1954 р. його систематично (до 1957 р.) обирали народним засідателем народного суду Ленінського району м. Львова (тоді народних суддів і по двох народних засідателів при кожному судді щорічно обирало населення).

У лютому 1956 р. рішенням Вищої атестаційної комісії при Міністерстві вищої освіти СРСР В.С.Кульчицькому присвоєно вчене звання доцента.

Як член Всесоюзного науково-пропагандистського товариства «Знання» (а його членами мусили бути усі викладачі ВНЗ) він часто їздив з лекціями для населення у різні райони (містечка і села) області, а з студентами юридичного факультету (у якості керівника) на сільськогосподарські роботи у Миколаївську, Кіровоградську та Херсонську області (переважно це мало місце у вересні).

В. С. Кульчицький продовжував плідно працювати в галузі науки. Він доволі часто публікувався за кордоном, зокрема, у Польщі, у журналі «Український календар», що у 50-ті і 60-ті роки там видавався. Доволі тісна наукова співпраця у В. С. Кульчицького склалась з професором Єреванського державного університету А. Г. Сукіасяном. Володимир Семенович їздив на наукові конференції у Єреван, професор Сукіасян був один чи два рази у Львові.

У другій половині 60-х років XX ст. В. С. Кульчицький розпочав активну працю над докторською дисертацію. На-

уковим консультантом у нього була відомий історик права, професор кафедри історії держави і права юридичного факультету Московського державного університету Ксенія (Оксана) Олександрівна Софроненко (родом з України). Її наш факультет іноді запрошував головою державної екзаменаційної комісії (тоді голів комісії належало запрошувати з інших міст і вузів – з Москви, Києва, Харкова, Одеси).

Запрошували відомих вчених на наш факультет і для читання циклу лекцій студентам, у тому числі й проф. Софроненко К. О.

У 1970 р. В. С. Кульчицький представив до захисту докторську дисертацію на тему: «Політичний апарат колоніального управління Східною Галичиною (друга половина ХІХ-початок ХХ ст.)». Обсяг дисертацій тоді не обмежувався, і докторська дисертація В. С. Кульчицього складалась з двох томів, обсягом біля 400 сторінок кожен.

Захист відбувся вже не у Москві (міністерство дозволило проводити їх у союзних республіках), а у Києві, у Інституті держави і права Академії наук УРСР, директором якого був академік, професор Бабій Борис Мусійович. Він же став одним з опонентів по дисертації В. С. Кульчицького (ще – одним професор – Софроненко К. О. та ще хтось з Харкова).

Рішенням Вищої атестаційної комісії МВО СРСР від 9 квітня 1971 р. В. С. Кульчицькому присвоєно науковий ступінь доктора юридичних наук, а 9 лютого 1973р. – вчене звання професора кафедри історії та теорії держави і права юридичного факультету Львівського державного унверситету

У середині 70-х років у навчальних планах юридичних факультетів і ВНЗ відбулись вагомі зміни і доповнення: крім курсу «Історія держави і права Союзу РСР» уведено предмет «Історія держави і права Української РСР». Почав його читати проф. Кульчицький В.С,, але це було для нього надто велике перенавантаження (він вів ще й предмет «Історія держави і права Союзу РСР»), тому цей курс доручили доц.

Настюку М. І. Семінари вів, крім Настюка, ще асистент Галичин В. П. Предмет «Історія держави і права Української РСР (як і Союзу РСР) читався також на вечірній та заочній формах навчання юридичного факультету. На вечірню форму факультет набирав по 25 студентів, на заочну-спочатку по 50 (на перший курс), потім по 100, 200 і 300 осіб.

Професор Кульчицький В. С. добре володів кількома іноземними мовами - російською, польською, німецькою, що дало йому змогу використовувати у педагогічній і науковій праці доступні іноземні першоджерела і літературу. Пишемо - «доступні», оскільки у радянські часи у догоду комуністичній ідеології, якій було підпорядковане усе життя людей, і тим більше – наука і педагогіка, більшість іноземних джерел та літератури були засекречені, зберігались у так званих спецфондах, куди доступ надавався дослідникам за спеціальними дозволами служби безпеки. Те ж стосувалося і архівних фондів. Навіть у нашій (університетській) науковій бібліотеці був «свій» власний спецфонд.

Професор В. С. Кульчицький, не дивлячись на ці труднощі, переважно досліджував актуальні проблеми з історії держави і права західноукраїнських земель у різні період їхнього розвитку, зокрема, у часи австрійського та польського панування, а також у різні історичні періоди становлення української державності. Він й далі активно займався питанням становлення і розвитку українсько-вірменських політично-правових відносин, науковими проблемами державно-правового розвитку сусідніх Білорусії та Молдовії.

Незважаючи на існуючу у радянські часи заідеологізованість науки і освіти, В. С. Кульчицький зумів при читанні лекцій та проведенні семінарів з курсів, які він вів, особливо з історії держави і права Української РСР, знаходити можливість подавати промовисті моменти і факти, щоб виховувати, розбуджувати у студентів почуття українського патріотизму. До цього ж він читав лекції, проводив семінарські заняття, приймав іспити завжди українською мовою. Навіть коли

студенти звертались до нього по – російськи – він відповідав по – українськи. Підкреслюємо цей факт, бо тоді, у часи генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва, потім Ю. Андропова чи К. Черненка, а в Україні – В. В. Щербицького, у союзник республіках, у тому числі в Україні, йшла тотальна русифікація під прапором «інтернаціоналізму», у тому числі науки, створювався «єдиний радянський народ» з російською мовою спілкування. На російську мову перекладали написання і захист кандидатських і докторських дисертацій, видання наукових журналів, публікацію статей. На нашому факультеті (напевне, й інших факультетах і університетах) викладачам – українцям запропоновано (правда, добровільно) перейти на ведення занять російською мовою. За це передбачалась певна доплата до зарплати. Так ось, кілька викладачів – українців нашого факультету таки перейшло на викладання своїх предметів російською мовою. Мотивація такого переходу була нібито логічна: серед студентів кожного курсу завжди було кілька студентів з Росії, чи Грузії, чи Вірменії, чи з інших союзних республік, – отож ішлося, щоб вони розуміли суть предмету, тому треба вести заняття по – російськи.

Але, до честі проф. Кульчицького, він на російську мову викладання не перейшов.

Проф. В. С. Кульчицький продовжував активно досліджувати важливі державно-політичні проблеми і публікує низку статтей, монографій, підручники та посібники (переважно – у співавторстві). Так у 1968 р. появилась колективна монографія «Торжество історичної справедливості» (кафедральна); «Возз’єднання Закарпаття з Радянською Україною» (соціально-політичні і правові основи)» - 1985; «Державний лад і право в Галичині (у другій половині XIX – на початку XX ст.)» (навч. пос., 1966); «Rozwój demokracij socialistycznej» (колективна монографія) Lublin polska, 1977. І ін.

Однак, по-справжньому розквітнув науково-педагогічний талант проф. В. С. Кульчицького після розпаду союзу

РСР і проголошення Україною своєї незалежності, яку він вітав від чистого серця. Він публікує серію актуальних статтей, приймає участь у написанні нових підручників, навчальних посібників та монографій.

Зокрема «Юридична наука і освіта в Україні» (довідник – Київ,1992); «Історія держави і права України» (колективний підручник, Львів,2000); «Правознавство» (навч. посібник, Львів, 1994); «Входження Галичини, Північної Буковини та Закарпаття до складу України (1939-1945)» (навч. пос., колектив, Дрогобич,1995); «Історія держави і права України». Академічний курс у 2-х т., колектив. – Київ, 2000); «Західно - Українська Народна Республіка 1918-1923. Історія» (монографія, колект., Івано-Франківськ, 2001); «Галицько-Волинська держава (1199-1349)» (монографія, колект. – Львів, 2006); «Генезис та еволюція української Конституції» (моног., колект., Львів, 2006); «Історія держави і права України» Академічний курс. Підручник (колект., Київ 2008)

Проф. Кульчицький В. С. став одним з співавторів «Юридичної енциклопедії», виданої у шеститомному варіанті у Києві у 1998-2004 рр.

Ніколи не залишав він поза увагою і талановиту молодь, турбувався їхньою долею і можливістю наукового зростання. Під його безпосереднім науковим керівництвом кандидатами юридичних наук стали, успішно захистивши дисертації, О. І. Мінаєв, І. В. Фецич, О. Д. Святоцький, М. В. Кравчук, Я. М. Пігач, Л. Т. Присташ, І. С. Лісна, М. М. Кобилецький, І. Й. Бойко, І. М. Паньонко, О. І. Мікула, І. Ю. Настасяк, С. К. Кондратюк, О. М. Юхим'юк, Я. І. Хом'як, О. О. Сидорчук, О. Я. Паславька, Н. Ю. Панич, В. О. Святоцька.

Він був консультантом та безпосередньо сприяв підготовці і захистові докторських дисертацій О. Д. Святоцьким, М. М. Кобилецьким, І. Й. Бойком.

У 1992 р. професора Кульчицького В. С. було обрано членом-кореспондентом Академії правових наук України.

У липні 1999 р. професору Володимиру Семеновичу Кульчицькому за особливий внесок у розвиток дружніх

взаємин між народами та зміцнення міжнародного авторитету України присвоєно почесне звання «Народний посол України». А у жовтні цього ж року він удостоєний Почесної відзнаки лауреата Всеукраїнського конкурсу на краще професійне звання «Юрист року» з номінації наукового співробітника за підсумками 1999 року.

У грудні 1999 р. Указом Президента України В. С. Кульчицькому присвоєне почесне звання «Заслужений юрист України»

10 жовтня 2001 р. Вчена рада Львівського національного університету ім. Івана Франка присвоїла проф. Кульчицькому за особливі заслуги у розвитку науки та освіти, підготовку наукових кадрів вищої кваліфікації, довголітню науково-педагогічну та громадську діяльність в університеті Почесне звання «Заслуженого професора ЛНУ ім. І. Франка».

У 2006 р. його нагороджено ювілейною медаллю університету з нагоди 150-річчя від дня народження Івана Франка.

Надзвичайно обширним і всебічним є науковий доробок Володимира Семеновича.

Він став автором чи співавтором близько 500 наукових та науково-популярних праць, зокрема 20 колективних монографій, 20 навчальних посібників, 8 ВНЗ підручників, понад 400 статтей, біля 30 навчально-методичних розробок.

Проф. Кульчицький В. С. був членом редколегії різних юридичних видань, членом Наукової ради республіканського юридичного журналу «Право України» (м. Київ), членом звичайної і спеціалізованої Вчених рад на юридичному факультеті ЛНУ ім. І. Франка.

Відданість професії, принциповість та порядність, широка ерудованість і творчий підхід до вирішення наукових проблем, сумлінне ставлення до своїх службових і громадських обов'язків, душевна теплота і чуйність, готовність допомогти здобули професору Кульчицькому В. С. великий авторитет

і повагу колег по роботі, студентів, адміністрації факультету і університету.

Він залишив після себе добру пам'ять і вдячність багатьох людей.

До кінця свого життя (В. С. Кульчицький пропрацював викладачем на юридичному факультеті 58 років, а з роками навчання і аспірантури – 66) він дуже любив історію, часто цитуючи слова знаменитого римського оратора і політичного діяча Марка Тулія Ціцерона: «Historiam nescire semper esse puerum» - «Не знати історії – завжди бути недоростком (недорозвинутим)».

Помер професор Володимир Семенович Кульчицький 23 липня 2009 р. на дев'яностому році життя і похований у Львові на Личаківському кладовищі.

ПРОФЕСОР ВОЛОДИМИР СЕМЕНОВИЧ КУЛЬЧИЦЬКИЙ – КОРИФЕЙ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИКО-ПРАВОВОЇ НАУКИ

Ігор Йосипович Бойко,
доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри ісорії держави, права та політико-правових учень Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів)

Серед українських вчених-правознавців другої половини XX – початку XXI ст. не так багато тих, чий внесок у розвиток історико-правової науки настільки вагомий, як Володимира Семеновича Кульчицького – талановитого педагога, науковця, вихователя багатьох поколінь українських студентів-правників, доктора юридичних наук, професора, заслуженого професора Львівського університету, Заслуженого юриста України, члена-кореспондента Академії правових наук України.

В. С. Кульчицький є видатною постаттю не тільки в юридичній науці й освіті, а й громадсько-політичному житті України XX ст. Його наукова спадщина – невід'ємна складова української історико-правової науки і культури. Вона потребує вивчення, а висловлені ним ідеї – втілення в життя й подальшого розвитку. В. С. Кульчицький був не лише вченим-правознавцем, який написав понад 500 наукових праць. Він був великим гуманістом, патріотом рідної землі. Його ім'я вписане золотими літерами в історію української юриспруденції.

Володимир Семенович Кульчицький належав до тієї категорії людей і вчених-істориків права, які, без сумніву, склали золотий фонд української історико-правової науки. Людина наполегливої праці та непересічного духу талановитого дослідника, вихований як вчений на кращих традиціях старої історико-правової школи Львівського університету, він фактично став фундатором її у Франковому університеті піс-

ля проголошення державної незалежності України у 1991 р. Відновлена ним і стараннями його учнів, ця школа стала загальновизнаною і успішно продовжує творити і розвивати сучасну історико-правову науку.

Володимир Семенович формувався у період складного переплетення і величезних, і драматичних суспільно-політичних подій в Україні: гімназійна освіта українця в умовах польської влади, «Золотий вересень» 1939 р., який один вид репресій щодо українців замінив іншим, Друга світова війна з нацизмом і особиста участь у ній з тяжкими пораненнями у воєнні лихоліття та будівництво «світлого майбутнього», нарешті – довгоочікувана мрія вченого – відновлення незалежності України. За таких умов тільки сильна духом, багата духовністю та глибокою вірою в перемогу добра над злом Людина змогла б пройти всі життєві випробування, створити свою наукову школу, сприйнявши, зберігши і примноживши кращі академічні традиції Львівського університету та передати їх своїм учням [6, с. 3–4]. Власне, такою Людиною, Вченим-правознавцем і був наш Учитель – заслужений професор Львівського університету Володимир Семенович Кульчицький – відомий в усій Україні та за її межами вчений, педагог, науковець, вихователь багатьох поколінь українських студентів-правників, доктор юридичних наук, професор, Заслужений професор Львівського університету, Заслужений юрист України, член-кореспондент Академії правових наук України.

З прожитих майже 90, близько 68 років свого життя Володимир Семенович Кульчицький віддав юридичному факультетові Львівського університету – як студент, аспірант, викладач, професор.

Народився В. С. Кульчицький 28 грудня 1919 р. в селянській сім'ї у селі Кульчиці на Самбірщині, цьому славному селі, що дало Україні гетьманів Петра Конашевича-Сагайдачного, Івана Сулиму і Марка Жмайла, знаменитого Юрія Кульчицького, який доклався до порятунку Відня від тур-

ків та започаткував у Європі звичай пити каву. В рідному селі Володимир закінчив початкову школу, згодом вступив до Самбірської гімназії, яку свого часу (у другій половині XIX ст.) закінчило кілька відомих українських громадсько-політичних діячів. З-поміж них – Андрій Чайковський, один з найпопулярніших письменників історичних романів, випускник юридичного факультету Львівського університету (1883 р.), повітовий комісар Західноукраїнської Народної Республіки у Самбірському повіті [1, с. 45–49].

Після закінчення гімназії у 1939 р. вступив на перший курс юридичного факультету Львівського університету, що тоді називався університетом імені короля Яна Казимира ще у складі Польщі. Старанно відвідував лекції і практичні заняття відомих вчених-правників. У той час на 17 кафедрах юридичного факультету працювали знані професори ще з часів Австро-Угорщини, а також молоді вчені. Серед них – професор цивільного права Р. Лоншан де Бар'є – останній ректор польського університету, в 1939–1941 рр. працював у радянському Львівському університеті, а в липні 1941 р. разом із великою групою львівських учених був розстріляний гітлерівцями у Львові.

Приєднання у 1939 р. західноукраїнських земель до Української РСР відкрило нову сторінку в історії Львівського університету і його юридичного факультету. В діяльності університету відбулися значні зміни. Новим змістом наповнилися навчальний і науковий процеси, а 1 грудня 1939 р. університет був перейменований у Львівський державний університет. Указом Президії Верховної Ради УРСР від 8 січня 1940 р. було присвоєно ім'я Івана Франка.

Перший навчальний рік на юридичному факультеті Львівського державного університету радянської доби розпочався 15 січня 1940 р. Йому передувала короткочасна, але напружена праця адміністрація університету і факультету, його професорсько-викладацького складу, спрямована на підготовку нового навчального плану, наповнення навчаль-

но-виховного та наукового процесів новим змістом. Адже навчальний план юридичного факультету дорадянського періоду відповідав завданням підготовки кадрів переважно для державного апарату Польщі, передбачаючи навчання студентів, передусім, на догмах тих галузей, які мали практичне значення для повсякденної діяльності чиновника державної установи. Новий навчальний план, опанування якого було розраховане на чотири роки, передбачав вивчення не лише галузевих юридичних дисциплін, але й мовну підготовку, низку соціально-політичних та економічних дисциплін.

У процесі організації навчання та підготовки спеціалістів-юристів у Львівському університеті у той час, коли вчився В. С. Кульчицький надавали колективи юридичного факультету Київського університету, Харківського, Московського та Свердловського юридичних інститутів, Інституту держави та права АН СРСР. Вони надсилали навчальну літературу, а також відряджали викладачів для читання лекцій студентам. На початку 1940 р. під час навчання на факультеті В. С. Кульчицький слухав лекції професорів московських юридичних вузів і наукових інститутів, зокрема М. А. Аржанова, С. С. Кравчука, К. А. Мокичева, М.О. Чельцов-Бебутова, Б. С. Маньковського. На постійну роботу з Харкова прибув П. О. Недбайло, який тоді ж став деканом факультету. Значно допомагав в організації навчального процесу на факультеті в цей період професор Харківського юридичного інституту С.Л. Фукс, який здійснив значний вплив на майбутнього науковця В. С. Кульчицького. Він же вперше прочитав для студентів курс історії держави та права СРСР [2, с. 13–19].

В. С. Кульчицький слухав лекції професорів, котрі працювали тут у дорадянський період. Серед них професор П. Б. Домбковський, який став першим деканом юридичного факультету (в 1939 р., а потім був з 1944 – 1945 рр.) радянського Львівського університету і до кінця днів (1950 р.) очолював кафедру історії держави і права. Цивільне право викладали професори Маврикій Алерганд і Роман Лоншан де Барє, а

кримінальне – Ю. Макаревич. До підготовки молодих кадрів юристів у цей період залучали також відомих прогресивних польських вчених-юристів: К. Коранія (пізніше професора Варшавського університету, члена Польської Академії наук), К.Пшебиловського (в майбутньому – професора Краківського університету), С. Розмаріна (пізніше – члена-кореспондента Польської Академії наук, професора Варшавського університету), С. Ерліха (пізніше – професора Варшавського університету) та ін. Поповнилися відразу ж викладацькі кадри факультету і представниками місцевої української інтелігенції, які не могли працювати в університеті за Речі Посполитої. Серед них були останній ректор Таємного українського університету у Львові Є. В. Давидяк, а також учені: М. К. Топольський, О. П. Луців, В.І. Калинович та ін. [7, с. 99].

З особистих спогадів В.Кульчицького, найбільший вплив на нього мав професор Пшемислав Домбковський, який читав історію польського права та історію державного устрою Польщі. Надзвичайно ерудований науковець і чудовий лектор, П. Домбковський був популярним серед студентів. Під керівництвом проф. П. Домбковського В. Кульчицький, який вирізняючись серед інших студентів знанням іноземних мов, старанністю і сумлінністю, написав перші історико-правові праці. Однак навчання на факультеті перервала німецько-радянська війна, і Володимир закінчив другий курс у 1941 р. Вже 30 червня 1941 р. нацистські війська вступили у Львів. У перші ж дні окупації почалися арешти і розстріли вчених Львівського університету. Нацисти та їхні політики розстріляли 11 професорів і 9 доцентів університету, в тому числі відомих учених юридичного факультету, професорів Романа Лоншана де Бер'є та Маврикія Алерганда. Університету було завдано величезної матеріальної шкоди. Приміщення юридичного факультету використовувалися фашистами під казарму. Кабінети, навчальне обладнання, кафедральні бібліотеки були повністю зруйновані, знищені або використані для опалення кімнат [5, с. 10].

Після звільнення Галичини від нацистських загарбників, 18 серпня 1944 р., В. С. Кульчицького мобілізували до лав Радянської армії. Наприкінці вересня цього ж року він був тяжко поранений і демобілізований, отримавши статус інваліда Великої Вітчизняної війни. Бойові та професійні заслуги В. С. Кульчицького відзначені орденом Вітчизняної війни І ступеня, 11 медалями і нагрудним знаком Державного комітету СРСР з народної освіти «За відмінні успіхи в праці».

Після війни Володимир Кульчицький продовжив навчання на ІІІ курсі денної форми навчання юридичного факультету Львівського державного університету, деканом якого тоді ще був польський професор, історик права П. Домбковський. і закінчив його 1948 р. У той час прийом на денне навчання не перевищував 40–50 студентів. За перші післявоєнні 5 років (1945–1949 рр.) було підготовлено лише 205 випускників юридичного факультету, в тому числі – В.С. Кульчицького. У 1948 р. він вступив до аспірантури по кафедрі історії та теорії держави та права Львівського державного університету, завідувачем якої був професор П. О. Недбайло. Значну увагу Володимир Семенович зосереджував на дослідженні суспільно-політичного ладу і права на землях Східної Галичини під владою Австрії та Австро-Угорщини. Керував написанням кандидатської дисертації В. С. Кульчицького професор П. Домбковський.

У 1951 р. закінчив навчання в аспірантурі та був зарахований викладачем, згодом – старшим викладачем на цій самій кафедрі.

В. С. Кульчицький 19 квітня 1954 р. успішно захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему: «Галицький сейм в системі колоніального апарату Австро-Угорщини». Захист дисертації відбувся на юридичному факультеті Московського університету імені М. В. Ломоносова. Рішенням Вченої ради цього університету Володимирові Семеновичу Кульчицькому присвоєно науковий ступінь кандидата юридичних наук. Рішенням Ви-

щої атестаційної комісії В.С. Кульчицькому 4 лютого 1956 р. присвоєно вчене звання доцента кафедри історії та теорії держави і права. З 1954 до 1957 рр. його обирали народним засідателем народного суду 3-ї дільниці колишнього Ленінського району м. Львова [4, с. 440].

Як талановитий дослідник та науковець, що ретельно досліджував історію держави і права, вивчав різні архіви, щоб висвітлити історію правового становища західноукраїнських земель, зокрема в період ХІХ-початку ХХ ст. На основі цього В. С. Кульчицький опублікував статті, наукові розвідки, матеріали конференцій в наукових виданнях України, Москви, Єревана, а також за кордоном (у Польщі, зокрема, в «Українському календарі», що тоді там видавався). Тісна наукова співпраця у нього склалася, зокрема, з професором Єреванського державного університету А. Г. Сукіасяном. Плідно працював В. С. Кульчицький і над докторською дисертацією. Науковим консультантом у нього була відомий історик права, професор юридичного факультету Московського університету Ксенія (Оксана) Олександрівна Софроненко (сама родом з України), яку адміністрація юридичного факультету Львівського університету іноді запрошувала головою державної екзаменаційної комісії та для читання лекцій студентам. У 1970 р. він захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук «Політичний апарат колоніального управління Східною Галичиною (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.)». Захист відбувся у Києві в Інституті держави та права Академії наук УРСР, директором якого був академік, професор Б. М. Бабій. Обсяг дисертації тоді не обмежувався і дисертація В. С. Кульчицького складалася з двох томів, обсягом близько 400 сторінок кожен. Рішенням Вищої атестаційної комісії від 9 квітня 1971 р. В. С. Кульчицькому присвоєно науковий ступінь доктора юридичних наук, а 9 лютого 1973 р. присвоєно вчене звання професора кафедри історії та теорії держави і права. Уже тоді, згідно з новим навчальним планом юридичного факультету, крім курсу історія держави та

права Союзу РСР, уведено аналогічний курс з Української РСР. Спочатку В. С. Кульчицький читав цей курс один, згодом приєдналися й інші викладачі (доц. Настюк М. І., асист. Галичин В. П.).

Як член науково-пропагандистського Всесоюзного товариства «Знання», членами якого мусили бути всі викладачі, він часто їздив у райони Львівської області з лекціями для населення, а з студентами юридичного факультету кілька разів був на сільськогосподарських роботах у Миколаївській, Кіровоградській та Херсонській областях.

Учений добре володів кількома мовами (крім рідної української, ще російською, польською, німецькою), що дозволило йому хоч у деякій мірі користуватися доступними іноземними першоджерелами та науковою літературою. Пишемо – «у деякій мірі», бо в радянські часи більшість іноземних літературних джерел, були засекречені, знаходились у так званих «спецфондах», доступ до яких був вкрай обмежений. Тим не менше, професор переважно досліджував актуальні проблеми з історії держави та права західноукраїнських земель у різні періоди їхнього розвитку, зокрема, в часи австрійського та польського панування, а також у різні періоди становлення української державності. Він і далі активно займався проблемами українсько-вірменських політично-правових відносин, державно-правового розвитку сусідніх Молдавії, Білорусії та ін., виступав автором і співавтором навчальних посібників і підручників (зокрема, ще в «радянські» часи співавтором фундаментального підручника «Истории государства и права СССР», відп. ред., проф. К. О. Софроненко. – М., 1967) і ін. [2, с. 17–18].

Незважаючи на існуючу в радянські часи, заідеологізованість науки і освіти, В.С. Кульчицький зумів при читанні курсів, особливо з історії держави та права Української РСР, знаходити якісь шпаринки, якісь моменти і факти, щоб виховувати у студентів почуття патріотизму, національної гідності, прищепити їм любов до рідної мови, до українських

традицій, ознайомити студентів юридичного факультету з такими видатними пам'ятками українського права, як «Права, за якими судиться малоросійський народ», «Екстракт малоросійських прав», «Зібрання малоросійських прав», «Суд і розправа в правах малоросійських» та ін. До того ж, читав він лекції і проводив семінарські заняття завжди українською мовою. Підкреслюємо цей факт, бо в часи генерального секретарства у ЦК КПРС Л. Брежнєва, Ю. Андропова чи К. Черненка юридичний факультет Львівського університету потрохи, але невпинно русифікувався, низка предметів читалися російською мовою (причому не тільки російськомовними викладачами, але й деякі місцеві викладачі теж переходили на російську мову викладання, щоб їх розуміли, як тоді це обґрунтовувалось, студенти з інших союзних республік, які навчались на юридичному факультеті (їх, щоправда налічувалось по 3-4 особи на курсі) [2, с. 18].

Високий науковий авторитет і міжнародне визнання дали змогу В. С. Кульчицькому підтримувати тісні наукові контакти з вченими багатьох країн. Професор В. С. Кульчицький один з перших українських учених-правознавців досліджував історію правового статусу вірменських громад в Україні. Він був одним з ініціаторів і організаторів трьох наукових конференцій, присвячених історичним зв'язкам і дружбі українського та вірменського народів, які відбувалися в Єревані (1959 р.), Львові та Києві (1964 р.), Єревані (1971р.). Матеріали конференцій було опубліковано в наукових збірниках «Исторические связи и дружба украинского и армянского народов». Окрім цього, В. С. Кульчицький вивчав зв'язки українського з польським, молдовським, білоруським, російським, угорським, австрійським, румунським та іншими народами [3, с. 23].

По-справжньому розквітнув талант професора В. С. Кульчицького як науковця та педагога після проголошення незалежної Української держави, яку він вітав від чистого серця. Це була довгоочікувана мрія вченого. Саме професор

Кульчицький В. С. після проголошення України незалежною державою став автором перших в Україні об'єктивних підручників з історії держави і права України, на яких виховувалось не одне покоління сучасних правників, патріотів нашої держави. Схема і періодизація, методологічні підходи викладання української історії права і держави, закладені Володимиром Семеновичем Кульчицьким, стали основою для викладання навчального курсу «Історії держави і права України», якою послуговуються в усіх юридичних навчальних закладах України і донині.

Найбільшим науковим досягнення професора В. С. Кульчицького було визнання всією українською науковою громадськістю здобутків Львівської історико-правової школи, яку він очолював. Саме під керівництвом професора В. С. Кульчицького історико-правова школа почала свій активний розвиток – проводились цікаві дослідження з історії українського права, яким професор присвятив усе своє життя в Університеті. При ньому остаточно сформувалася нова наукова школа саме історії українського права, основоположником якої власне й став професор В.С. Кульчицький.

У новітній період незалежності України в рамках наукової історико-правової школи Львівського університету імені Івана Франка з ініціативи професора В. С. Кульчицького розроблено концепції етапів розвитку української держави і права, походження української державності та права, проводилися дослідження основних галузей та інститутів українського права в їхньому історичному розвитку, аналізувалися причини здійснення і сутність кодифікацій українського права упродовж історичного розвитку.

Вагомий і багатогранний внесок професора В. С. Кульчицького у розвиток української історико-правової науки відзначено обранням його у 1992 р. членом-кореспондентом Академії правових наук України; у липні 1999 р. за особистий внесок у розвиток дружніх взаємин між народами та

зміцнення міжнародного авторитету України йому присвоєно почесне звання «Народний посол України». У жовтні цього ж року він удостоєний Почесної відзнаки лауреата Всеукраїнського конкурсу на краще професійне досягнення «Юрист року» в номінації наукового співробітника за підсумками 1999 р.

У грудні 1999 р. В. С. Кульчицькому Указом Президента України присвоєно почесне звання «Заслужений юрист України», а 10 жовтня 2001 р. Вчена рада Львівського університету присвоїла йому почесне звання «Заслуженого професора Львівського національного університету імені Івана Франка» – за особливі заслуги у розвитку науки і освіти, підготовку наукових кадрів вищої кваліфікації, довголітню науково-педагогічну та громадську діяльність в університеті. У 2006 р. його нагороджено ювілейною медаллю університету з нагоди 150 – річчя від дня народження Івана Франка.

Надзвичайно всебічний є науковий доробок професора Володимира Кульчицького. Він автор чи співавтор біля 500 наукових і науково-популярних праць, зокрема: 20 колективних монографій, 20 навчальних посібників, 8 вузівських підручників, кількох сотень статей та матеріалів, понад 30 навчально-методичних розробок. Серед них монографії і підручники: «Торжество історичної справедливості» (Львів, 1968); «Социально-политическая закономерность и правовые основы воссоединения западно-украинских земель с Украинской РСР» (Львів, 1979); «Возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною (соціально-політичні і правові основи)» (Львів, 1985); «Rozwój demokracji socjalistyczney» (Lublin, Polska, 1977); «Юридична наука і освіта на Україні» (Київ, 1992); «История отечественного государства и права» (Москва, 1996); «Історія держави та права України» (Львів, 2000); «Правознавство» (Львів, 1994); «З історії української державності» (Львів,1992); «Державний лад і право в Галичині в другій половині XIX – на початку XX ст.» (Львів, 1996); «Історія держави та права України. Академічний курс у

2-х томах» (Київ, 2000); «Західно-Українська Народна Республіка 1918-1923. Історія» (Івано-Франківськ, 2001); «Довідник з історії України» (Київ, 2001); «Апарат управління Галичиною в складі Австро-Угорщини» (Львів, 2002); «Галицько-Волинська держава (1199-1349)» (Львів, 2006); «Генезис та еволюція української конституції» (Львів, 2006); «Історія держави та права України. Академічний курс» (Київ, 2008) тощо. У своїх працях професор Кульчицький В. С. досліджував гострі політичні та маловідомі державно-правові проблеми з історії становлення й розвитку Української державності у різні періоди її існування, інші вагомі і актуальні питання з історії держави, права, політичних систем та ін.

Кульчицький В. С. був співавтором «Юридичної енциклопедії», виданої у шеститомному варіанті у Києві в 1998-2004 рр., член редколегії різних юридичних видань, членом Наукової ради республіканського юридичного журналу «Право України» (м. Київ), членом Вченої ради на юридичному факультеті Львівського національного університету імені Івана Франка.

Професор В. С. Кульчицький був членом Наукової ради Вісника Львівського університету, серія «юридична», членом спеціалізованої вченої ради Д 35.05.03 у Львівському національному університеті імені Івана Франка. Упродовж десятків років керував він й студентським науковим гуртком, члени якого отримували дипломи й інші відзнаки на всеукраїнських конкурсах, олімпіадах тощо.

Своїми знаннями й досвідом професор В. С. Кульчицький щедро ділився з молоддю. Упродовж багатьох років він читав курси та спецкурси, керував науковою роботою магістрів, аспірантів та докторантів, Як науковий керівник, або консультант, Володимир Семенович безпосередньо сприяв підготовці і захисту докторських дисертацій О. Д. Святоцького, М. М.Кобилецького, І. Й.Бойка, а також кандидатських дисертацій О. І. Мінаєва, Т. В. Фецича, О. Д. Святоцького, М. В. Кравчука, Біласа І. Г., Я. М. Пігача, Л. Т. Присташ,

І. С. Лісної, М. М. Кобилецького, І. Й. Бойка, І. М. Паньонка, О. І. Мікули, І. Ю. Настасяк, О. М. Юхимюк, Я. І. Хомяка, О. О. Сидорчука, О. Я. Паславської, Н. Ю. Панича, В. О. Святоцької, Ю. В Сеньків. Чимало цих здобувачів під час навчання на юридичному факультеті Львівського університету працювали у студентському науковому гуртку з історії держави та права України, яким упродовж 60 років опікувався В. С. Кульчицький.

Принциповість і порядність, широка ерудованість та відданість науці, сумлінне ставлення до виконання своїх громадських і службових обов'язків, душевна теплота й чуйність здобули Володимирові Семеновичу Кульчицькому високий авторитет і глибоку повагу колег, студентів та керівного складу Львівського національного університету імені Івана Франка, де вчений безперервно працював понад 60 років. Жоден студент, доцент, професор, котрі зверталися до Володимира Семеновича Кульчицького за порадою, не залишалися поза його увагою, завжди отримували належні консультації чи рекомендації.

В.С. Кульчицький помер 23 липня 2009 р. і був похований у Львові на Личаківському кладовищі.

Володимир Семенович Кульчицький залишив значну теоретичну спадщину і плеяду підготовлених ним учнів – докторів і кандидатів юридичних наук, а також світлу пам'ять про себе. Він був, є і буде прикладом порядності, фаховості, патріотизму та людяності. Світла пам'ять про видатного вченого та вчителя назавжди збережеться у наших серцях.

Література

1. Бойко І. Й. Життєвий і творчий шлях професора В. С. Кульчицького (1919 – 2009 рр.) // Вісник Львів. ун-ту. Серія юрид. – 2011. – Вип.53. – С.45–49.
2. Бойко І. Й. Віхи життя і науково-педагогічної діяльності визначного українського історика права В. С. Кульчицького // Володимир Семенович Кульчицький – видат-

ний український учений-правознавець у галузі історії держави і права / Тищик Б. Й., Бойко І. Й. (1919–2009): довідково-бібліографічне видання. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – С.13–19.
3. Бойко І. Й Слово про Вчителя // Володимир Семенович Кульчицький – видатний український учений-правознавець у галузі історії держави і права / Тищик Б. Й., Бойко І. Й. (1919–2009): довідково-бібліографічне видання. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – С.13–19.
4. Бойко І. Й. Кульчицький Володимир Семенович // Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. – Х.: Право, 2016. – Т. 1: Історія держави і права України / редкол.: В. Д. Гончаренко (голова) та ін.; Національна академія правових наук України; Історія держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. – С. 440.
5. Бойко І. Й. Володимир Семенович Кульчицький – видатний український учений- правознавець у галузі історії держави та права (1919–2009) : довідково-бібліографічне видання / упор. Б. Й. Тищик, І. Й. Бойко. – Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 67 с.
6. Нор В. Т., Бойко А. М. Передмова // Наукова спадщина професора В. С. Кульчицького (1919–2009) і сучасність. Матеріали XXIV Міжнародної історико-правової конференції 28 квітня – 1 травня 2011 р., м. Львів / ред. колегія : А. М. Бойко (голова), І. Б. Усенко (заступник голови), І. Й. Бойко (відп. секр.), Б. Й. Тищик, О. Н. Ярмиш, Л. О. Зайцев. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2011. – С.3-4.
7. Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка (1661-2016) : монографія / за заг. ред. професорів В. М. Бурдіна, В. Т. Нора та І. Й. Бойка. – Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2016. – 288 с.

ВИТОКИ, ЕТАПИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

Олександр Дмитрович Святоцький,
доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, заслужений юрист України, головний редактор Юридичного журналу «Право України»

У сучасних умовах важливе значення має дослідження витоків, етапів становлення та розвитку української державності. Із розпадом СРСР і утворенням незалежних держав, зокрема української, перед національною історіографією і юриспруденцією постало актуальне питання формування Української державності. За часів існування СРСР це просто було неможливо, адже радянська історіографія заперечувала самобутнє існування українського народу і його державності, розглядаючи їх як невід'ємну частину Росії. І тільки з проголошенням незалежності України перед українцями постала проблема етнічно-політичної ідентифікації. Мусимо констатувати, що попри надзвичайну популярність у сучасній українській історико-правовій науці та публіцистиці питання державності цей термін вживається як суто літературна метафора, без означення чіткого змісту. Відповідно, така ситуація сприяє виникненню безлічі спекуляцій довкола поняття державності. У кращому разі державність пов'язують із категорією «держава», вживаючи ці слова як синоніми.

Натомість ще у 1949 р. український письменник, державний та політичний діяч Володимир Винниченко визначав державність як комплекс тих інститутів економіки, політики, культури, які діють на території, населеній національним колективом, які зв'язують його в компактну цілість та забезпечують його розвиток у сучасному і майбутньому.

Державність – це устрій усього матеріального і духовного буття цілого народу. «Нація без державності є покалічений

людський колективний організм... Адже, як і у всякої індивідуальної істоти на землі найперша потреба – це зберегти своє життя, забезпечити його розвиток, передати спадщину в наступні покоління, так і для кожної нації власна держава є найкращим засобом збереження життя і розвитку...».

Зміст державності є значно ширшим порівняно з поняттям «держава». Державність є своєрідним фундаментом, корінням держави, а остання, у свою чергу, є однією із складових – своєрідним вінцем державності. Ознаки державності: 1) втілення права нації на незалежність, що є першим кроком на шляху до власної державності; 2) наявність органів публічної влади, яка виступає у двох формах: 1. Державна влада, до якої належать: глава держави; органи законодавчої, виконавчої та судової влади; силові органи (поліція, органи держбезпеки, прокуратури, збройні сили тощо). 2. Муніципальна влада, до якої належать представницькі та виконавчі органи місцевого самоврядування. 3) державний суверенітет, який передбачає верховенство держави на своїй території і незалежність у міжнародних відносинах; 4) система правових норм (закони та підзаконні акти), які регулюють відповідні суспільні відносини; 5) міжнародне визнання держави та, як наслідок, її міжнародна правова ідентифікація. державні символи – це закріплені в законодавстві офіційні знаки (зображення, предмети) чи звукові вираження, які символізують суверенітет держави [9, с. 162].

Важливе місце у формуванні державності мають державні символи – Державний прапор, Державний герб і Державний гімн, які є основою історичної свідомості громадян та процесів державотворення. Варто зазначити, що українські державні символи та атрибути формувалися упродовж тисячоліть і належать до найбагатших та найзмістовніших систем людства.

Атрибути держави – це її ідентифікаційні національні символи, що пов'язані з розвитком титульної нації та її роллю у становленні державності на певній території.

Атрибутами державності є: 1) власна територія, населена національним колективом, із визначеними кордонами, офіційна назва, час заснування або дата першої письмової згадки держави, що є важливими атрибутами суверенності та політичної ідентифікації держави; 2) мова як невід'ємний державницький атрибут, адже мова – найважливіший маркер національної ідентифікації. «Нація повинна боронити свою мову більше, ніж свою територію... Втратити рідну мову і перейняти чужу – це найгірший знак підданства, це – кайдани, це кайдани на душу. Втратити національну мову – це смерть, це значить, що ярмо вже в'їлося глибоко»; невід'ємними державницькими атрибутами є також: 3) національне вбрання, національні страви, національні музичні інструменти, національна народна пісня, видатні історичні та сучасні постаті; 4) в Україні від 4 жовтня 2018 р. Верховною Радою запроваджено ще один атрибут – національне гасло: «Слава Україні! Героям Слава!» як офіційне вітання у Збройних Силах та Національній поліції, хоча нині всі громадяни дуже часто використовують його у повсякденному суспільно-політичному житті.

Як відомо, для українського народу становлення національної державності відбувалося досить складно і упродовж тривалого часу. Однак, не дивлячись на всі труднощі, українська державність укріпилася і має свою давню історію. Особливість вивчення історії національного державотворення пояснюється тим, що територія нашої Батьківщини в сиву давнину була одним із центрів не тільки східнослов'янської, а й усієї європейської культури. Історія України – це фактично історія національно-визвольної боротьби українського народу за свою державу. Ця боротьба була спрямована на визволення українського народу з-під іноземного панування та здобуття національної державної незалежності. У періодизації історії Української держави можна виділити такі періоди її становлення і розвитку: перший – Київська Русь, Галицько-Волинська держава. Другий – Запорозька Січ та

Українська козацька держава (Гетьманщина). Третій – УНР за Центральної Ради, Українська держава за П. Скоропадського, УНР за Директорії та ЗУНР. Четвертий – сучасна Українська держава. На жаль, були періоди, коли Українська державність була перервана і її територія перебувала у складі іноземних держав. Політика, яку проводили поневолювачі українських земель, переважно негативно позначалася на етнічній свідомості українців. Проте українці, як і інші європейські народи, формувалися волелюбними і завжди прагнули мати свою державу, а в часи її відсутності піднімалися на боротьбу за її відродження.

Історія державно-правового розвитку на території сучасної України бере свій початок від середини 1 тис. до н.е., коли у народів і племен Північного Причорномор'я (на території сучасних Миколаївської, Херсонської, частини Одеської областей, а також у Криму) сформувалися перші державні утворення. Це були ранньосередньовічні держави, які виникли у процесі розпаду первіснообщинного ладу й становлення організованого суспільства, а відтак його трансформацію у державу.

Як свідчать історичні джерела, упродовж тисячоліть на території сучасної України відбувалися тривалі та складні процеси державотворення. Зародження ранньої української державності почалося з IV ст., коли слов'янські племена перейшли до осілого способу життя на території східноєвропейської рівнини між Дністром і Дніпром, його притоками на межі античного західного світу і кочового східного степу, тобто на території сучасних етнічних українських земель. У руслі зародження ранньої української державності, перш за все, почала формуватися територія як одна із найважливіших ознак держави. Далі внаслідок повільного, але неминучого розвитку й ускладнення суспільного виробництва, а також і всього суспільного життя, об'єктивно виникали такі соціально необхідні потреби, функції, на реалізацію яких починають зосереджуватися лише окремі члени роду,

племені. У цей час починають формуватися спочатку невеликі групи людей, за котрими поступово закріплюються ці «ролі», що здебільшого вже спеціалізуються на вирішенні саме загальних соціальних справ, насамперед: управління – організація, координація діяльності родичів, співплемінників; координація релігійних вірувань – ритуально–обрядові, релігійні функції; військове керівництво – організація захисту від загарбників та ін. [1, с. 74-87].

Наприкінці IV – на початку VII ст. на території України у межиріччі Дністра і Дніпра сформувалася Антська держава, яку ще називали «Антським царством» *(Regnum Antorum)* або «Антською землею» [8, с. 50-51]. Власне антів-слов'ян дослідники вважають першими достовірними предками українців. Так, відомий етнолог і археолог професор зі світовим авторитетом Українського вільного університету В. Щербаківський (1856–1957) вважав, що іменем «анти» називали групу українських племен, а М. Грушевський (1866-1934) прямо називав антів українцями [3, с. 176-177]. Візантійські хроністи Прокопій Кесарійський і Менандр та готський Йордан характеризували Антську державу як міцне політичне об'єднання, міжплемінний військовополітичний слов'янський союз із демократичним ладом. Під ударами аварів держава Антів у 602 р. припинила своє існування. Анти, на думку М. Грушевського (вихідці з трипільських племен), були предками українців.

У результаті об'єднання слов'янських племен у УІІ-УШ ст. виникла рання українська держава з центром у Києві - Руська земля, основою якої були нинішні українські землі. Оскільки найінтенсивніше у цей період розвивалося об'єднання полян з центром у Києві, то й держава, яка тут виникла, стала називатися Русь. Її територія у IX ст. об'єднувала землі Київського, Чернігівського і Переяславського князівств. Руська держава була тим фундаментом, з якого і розпочалося створення Української державності. Утворення і розвиток княжої Київської держави з центром у Києві було законо-

мірним результатом внутрішнього соціально-економічного та політичного розвитку українців [1, с.74-87]. Процес їх політичної консолідації зумовлений також низкою інших внутрішніх і зовнішніх чинників: територіальною і культурною спільністю східних слов'ян, економічними зв'язками і їхнім прагненням об'єднати сили в боротьбі з спільними ворогами. Найбільшого розвитку держава Русь досягла за часів князювання Ярослава Мудрого (1019-1054). Саме у цей час було укладено перший правовий кодекс Руської держави - «Руську Правду», яка стала своєрідним фундаментом писаного законодавства Київської держави, її розквіту і могутності за часів «золотої доби» Ярослава Мудрого, важливою складовою культури наших далеких пращурів. Але після смерті Ярослава почався період князівських міжусобиць і феодальної роздробленості Русі. Цим скористалися татаро-монголи, які захопили східну і центральну її частини, а згодом і польсько-литовські князі приєднали західну частину її території, що й призвело до розпаду Руської держави.

У XII ст. після розпаду Руської держави з великих князівств, що в цей час існували на території України, виділялися Галицьке і Волинське, які в 1199 р. об'єдналися в одну Галицько-Волинську державу [4, с. 266-268]. Ця держава стала спадкоємницею і наступницею Києво-Руської держави, продовжила державотворчі традиції на українських землях. Створення Галицько-Волинської держави – важливий етап в історії української державності. Ця держава досягла значного політичного розвитку і за рівнем економіки та культури увійшла до числа передових країн тогочасної Європи. Найбільшого розвитку Галицько-Волинська держава досягла за князя Данила Романовича (1238–1264), охопивши значну частину земель колишньої Києво-Руської держави. Галицько-Волинський князь Данило став наймогутнішим з усіх руськоукраїнських князів, одним з тих, хто зупинив Орду перед Європою. У XIII ст. Галицько-Волинська держава уособлювала в очах європейців Русь. Європейські правителі

на чолі з Папою Римським вважали галицько-волинських Романовичів законними правонаступниками володарів Русі. Особливо активізувалися зв'язки Данила Романовича з Папою Римським. Папа ініціював Данилові укласти церковну унію з Римом, що підняло би Русь і самого Данила до рівня могутніх західноєвропейських держав та монархів. На початку 1253 р. Папа Римський відрядив до Данила посольство на чолі з легатом Опізо з пропозицією прийняти королівський титул. Коронувався Данило у м. Дорогочині, де він перебував у поході проти ятвягів, у листопаді 1253 р. Це стало визначною для всієї Русі подією. Отримання королівського титулу з рук Папи (Данило коронований «світлішим королем всієї Русі») зробило Романовича за правовим і політичним становищем рівним з усіма іншими коронованими правителями Європи. Ставши королем, Данило не лише прирівнявся до європейських монархів, а й кинув виклик Батухану. Отже, і Київська Русь, і ГалицькоВолинська держава відіграли важливу роль в історії українського державотворення. Галицько-Волинська держава мала також значний вплив у тогочасній Європі, була активним учасником тогочасного міжнародного життя. Проте поступальний розвиток Галицько-Волинської держави був перерваний у середині XIII ст. вторгненням монголо-татар. У другій половині XIII – перших десятиріччях XIV ст. ця держава зазнала потужних військових нападів кочівників, захищаючи Західну та Центральну Європу від руйнівної навали. Часті спустошливі татарські набіги, боярські міжусобиці, економічні проблеми послабили політичну й економічну могутність Галицько-Волинської держави, чим скористались сусідні держави, котрі зазнали незрівнянно менших руйнувань від татарського лихоліття. У першій половині XIV ст. на зруйнованих татарами землях Галицько-Волинської держави розпочався період глибокого політичного, економічного та культурного занепаду.

Наступний етап розвитку Української державності започаткувала перемога українського народу в Національно-

визвольній війні 1648—1654 рр. [6]. Її результатом стало відродження Української козацької держави — Гетьманщини та формування правової системи цієї держави (середина XVII — друга половина XVIII ст.) [5, с. 5-19]. Відродження української козацької держави вперше одержало правове оформлення та закріплення у Зборівському (серпень 1649 р.), а потім і у Білоцерківському (вересень 1651 р.) договорах, які Б. Хмельницький уклав із Річчю Посполитою. З початку формування українська держава мала основні її ознаки: органи публічної влади, які виконували свої функції на визначеній території; територію, яку охоплювала державна організація і населення, що на ній проживало: податки, що збиралися на утримання органів публічної влади. Українська козацька держава цієї доби – зі своїми центральними та місцевими органами влади, адміністрацією, судами і військом, зі своєю територією (яка, щоправда, не мала чітко визначених кордонів, бо вони іноді змінювалися залежно від зовнішньополітичної ситуації – але все ж територія була, бо без цього немає держави!) – за формою правління була, вважаємо, демократичною республікою з виборним гетьманом на чолі, унітарною, з демократичним політичним режимом. Однак істотним недоліком новоствореної держави було нерозв'язання важливої соціально-економічної проблеми – не було звільнено від особистої залежності заможних землевласників усе селянство, не ліквідовано його борги і численні повинності. Не була диференційована компетенція державних органів – вони переважно виконували одночасно і адміністративні, і судові, і військові функції тощо. Створена в результаті національно-визвольної війни проти Речі Посполитої Українська козацько-гетьманська держава проіснувала понад сто років – із середини XVII ст. до кінця XVIII ст. Незважаючи на приєднання до Московської держави у 1653—1654 рр., вона ще тривалий час продовжувала зберігати всі ознаки державності – територію, органи публічної влади, армію, судову систему, право. В Україні,

як вважаємо, існувала республіканська форма правління з виборним главою держави – гетьманом. Спочатку ці ознаки виявлялися чітко, оскільки у складі Московського царства Україна мала значну державно-політичну автономію. Проте надалі наполегливо і послідовно Московія стала проводити політику обмеження української автономії. Почалося з обмеження компетенції гетьмана, Ради генеральної старшини (генерального уряду) та козацької військової ради. Згодом ліквідовано виборність усіх органів влади і управління в Україні – їх стала фактично призначати російська влада. У 1764 р. гетьманство було ліквідовано остаточно, 1775 р. – Запорозьку Січ. У 1783 р. ліквідовано попередній адміністративно-територіальний устрій України, її право, тоді ж – закріпачено селянство. Російська імперія на той час зміцніла настільки, що не потребувала вже ні окремої України, ні козацького та запорозького війська. Україна стала адміністративно-територіальною частиною Російської імперії, на її територію поширено дію російського законодавства, управлінську систему. Головними причинами втрати Україною незалежності, втрати своєї державності були постійні чвари серед політичної еліти, відсутність єдності цієї еліти з народом. Особисті, корисливі інтереси старшини, шляхти переважали інтереси загальнонаціональні. Зрівняння цих верств із московським дворянством, надання їм нових земель, привілеїв нейтралізувало значну частину старшини і шляхти, вони й самі стали закріпачувати вільних селян, козаків. Суспільство розкололося. Загравання з українською старшиною і шляхтою російської та польської влади зумовило їх відречення від ідей незалежності, оскільки за цю незалежність можна було втратити все – маєтки, життя. Козацтво, позбавлене керівництва політичної еліти, поводилось пасивно, селянство і міщанство – й поготів. Тому спроби гетьманів І. Виговського, П. Дорошенка, І. Мазепи відновити Українську державність зазнали поразки. Отже, приєднання України до інших держав – Росії і Речі Поспо-

литої було помилкою. Це призвело до того, що Україна не тільки втратила свою незалежність і державність, а й стала звичайною провінцією цих держав.

Третій важливий історичний період відновлення Української державності – це національно-визвольні змагання 1917—1921 рр. Цей період в історії України характеризується значною політичною, військовою та дипломатичною діяльністю українських національних сил, спрямованою на відродження самостійної держави на українських етнічних землях у 1917—1921 рр. Революційні події в Україні 1917-1921 рр. привели до проголошення національної державності у формі Української Народної Республіки за Центральної Ради, Української Держави за Павла Скоропадського, Української Народної Республіки за Директорії і Західноукраїнської Народної Республіки, яка мала важливе значення для відновлення Україною незалежності у 1991 р., утвердження історичної єдності українських земель, консолідації українського суспільства, зміцнення міжнародного авторитету України. Українська революція 1917—1921 рр. докорінним чином змінила політичну ситуацію в Україні й вплинула на геополітичні зміни в Європі після Першої світової війни [2, с.87-95]. Українська революція 1917–1921 рр. розпочалася в умовах революційних потрясінь, які охопили Російську імперію у березні 1917 р. Ключовим її рушієм був український народ і його політична еліта, що еволюціонувала від ідей політичної автономії та федерації до усвідомлення необхідності проголошення власної державної незалежності. Революція була явищем загальноукраїнським. У всіх регіонах розвивався національний рух, створювалися та діяли українські органи влади, політичні партії та громадські інституції, відроджувалася українська мова й культура. Українська революція поставила питання про утворення української держави в рамках етнографічної території. У ході становлення та розвитку української державності упродовж 1917—1918 рр. межі її території розширилися й охопили майже всі землі

Наддніпрянської України, а з падінням Австро-Угорської імперії процес поширився на західноукраїнські землі, де була проголошена Західноукраїнська Народна Республіка [7]. 22 січня 1919 р. відбулася Злука західних і східних українських земель. У часи Української революції вдалося зібрати у межах Української держави майже всю українську етнографічну територію. Наслідки Першої світової війни і вирішення Паризькою мирною конференцією територіальних питань в післявоєнній Європі, на жаль, обернулися не на користь України, українцям довелося жити на території чотирьох держав — РСФСР, Польщі, Румунії, Чехословаччини, але ідея соборної України, безумовно, і надалі існувала. Революційні події 100-річчної давності мають для нас важливе значення.

Сьогодні важливим є ознайомлення громадськості про Українську революцію 1917 – 1921 років як один із визначальних етапів у процесі національного державотворення та про її значення для розбудови новітньої Української держави. Одним із ключових уроків історії боротьби за українську державу на початку ХХ ст. є необхідність єдності усіх політичних сил держави.

Особливу форму Української державності було сформовано у радянський період. Українська Радянська Соціалістична Республіка існувала з 10 березня 1919 до 24 серпня 1991 р. У результаті збройної агресії більшовицької Росії за допомоги місцевих більшовиків проти Української Народної Республіки у Харкові 25 грудня 1917 р. було проголошено Українську радянську республіку, яка проіснувала до 24 серпня 1991 р. У 80-х рр. ХХ ст. в економіці (насамперед) та всьому суспільно-політичному житті Союзу РСР відбулися серйозні зміни. Багаторічне правління більшовиків¬ комуністів з їх утопічною теорією створення в короткий час суспільства «загального благоденства», соціальної рівності та справедливості, широкої демократії і народовладдя насправді перевтілилось в тоталітарну антидемократичну диктату-

ру, в суспільство людей-гвинтиків, повністю позбавлених загальнолюдських природних прав і свобод, підвладних волі компартійно-державної еліти. Але управління найбільшою територією однієї з найбільших за кількістю населення держав диктатурними методами нескінченно тривати не могло. У багатьох національних республіках з'явився рух протесту, почастішали вияви національно-визвольної боротьби, що були об'єктивною реакцією щодо політики русифікації усього населення країни, небувалого і необґрунтованого вивчення ролі та значення, культури і мови одного народу – російського. Політики, що проводилась уперто і наполегливо, в усіх галузях життя, і позбавляла інші народи країни своєї самоідентичності, мови, історії, традицій. Почав падати і міжнародний престиж Радянського Союзу, частішали вияви його агресивності, силові спроби нав'язати свою політику і волю багатьом іншим країнам і народам. Криза економіки, в соціально-політичних відносинах всередині країни, антидемократична політика щодо неросійських народів призвели до краху радянської федерації. Країни Балтії, Україна, Грузія та інші колишні «союзні республіки» стали на шлях проголошення державної незалежності, який М. Горбачов образливо назвав «парадом суверенітетів». Але це був не «парад», а об'єктивний, природний процес. Проголосила, а точніше, відновила свою державну незалежність, справжній, а не фіктивний суверенітет і Україна – Декларацією про державний суверенітет України 16 липня 1990 р. та Актом проголошення незалежності України 24 серпня 1991 р.

Відштовхуючись від вищезазначених ознак та атрибутів, можемо говорити про слабкість сучасної Української державності. За роки незалежності Україна так і не змогла з'ясувати час заснування та утвердити День Української державності, прийняти Великий Державний герб, що передбачено Конституцією України, стати справді демократичною, правовою та соціальною державою. Демократія, верховенство права, права людини в сучасній Україні радше

нагадують карикатуру на визнані світові стандарти. Однією з центральних проблем сучасної України є відсутність консолідуючої суспільство національної ідеї, яка існує лише тоді, коли об'єднує націю, а її складові не піддаються сумніву переважною більшістю суспільства. Результатом цих процесів є недовіра до держави загалом і, як наслідок, молоде покоління дедалі більше проймається зневірою у майбутнє цієї держави і бачить лише один шлях – виїхати за кордон.

Чому потрібно з'ясувати витоки, етапи становлення та розвитку Української державності? Насамперед тому, що будь-який народ, будь-яка нація починається передусім з того, що вона зобов'язана досконало знати своє минуле, своє коріння та витоки. Бо «хто не знає свого минулого, той не вартий свого майбутнього. Хто не шанує видатних людей свого народу, той сам не годен пошани». Тому що з розпадом СРСР, росіяни втратили право на історію Київської Русі (спотворену і привласнену імперськими міфами), державна спадщина якої належить українцям. Це також обумовлено євроінтеграційними прагненнями України, адже Українська державність має понад тисячолітню тяглість, а її еволюція відбувалася в руслі загальної європейської історії. Тому що більшість держав мають і власну назву, і встановлену та затверджену дату чи то першої письмової згадки, чи то початку своєї державності. Тому що встановлення часу заснування Української держави є одним із важливих атрибутів сучасної держави, її суверенності та ідентичності. Тому що держава і державність є невід'ємні одна від одної, а модель держави тоді цілісна, коли крім дерева відображено і її коріння. Нарешті, це потрібно для подальшої консолідації українського суспільства. Лише зосередженням уваги на всіх аспектах устрою національного матеріального і духовного буття народу можна втілити мрію про Українську державність у дійсність.

Література

1. Бойко І. Місце і роль Києво-Руської держави в багатовіковій історії українського державотворення // Вісник Львівського університету. Серія юридична – 2019. – Вип. 68. С. 74-87.
2. Бойко І. Історичне значення відродження Української державності у період визвольних змагань 1917-1921 рр. // Право України. – 2017. – №3. – С. 87-95.
3. Грушевський М. С. Історія України-Руси [Текст] : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський; редкол. П. С. Сохань (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 1994. – Т. 1. – 736 с.
4. Кульчицький В. С., Тищик Б. Й., Бойко І. Й. Галицько-Волинська держава (1199 – 1349). – Л. : Бібльос, 2006. – 280 с.
5. Смолій В. А. Українська козацька держава // Український історичний журнал. - 1991. - № 4. - С. 5-19.
6. Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.). – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 447 с.
7. Тищик Б. Й. ЗахідноУкраїнська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права. – Л. : Тріада плюс, 2001. – 392 с.
8. Тищик Б. Й. Історія держави і права України [Текст] : акад. курс: підручник / Б. Й. Тищик, І. Й. Бойко. – К.: Ін Юре, 2015. – 808 с.
9. Шемшученко Ю. С. Державність // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1999. – Т. 2. Д–Й. – 744 с.

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСОРА КУЛЬЧИЦЬКОГО В. С. ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОГО СВІТОГЛЯДУ СТУДЕНТІВ-ЮРИСТІВ ЛЬВІВСЬКОЇ ПРАВНИЧОЇ ШКОЛИ

Андрій Федорович Коваль,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії держави, права та політико-правових учень Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів)

Кожен з нас як юрист-науковець та/або юрист-практик завдячує долі, яка допомогла обрати свій професійний напрям підготовки у галузі науки «правознавство». Звичайно, осягнути сучасні правові категорії (юридичні поняття) можна лише ґрунтовно вивчаючи історію розвитку суспільства у світовому та локальному (національному) масштабах, зокрема, виявляючи та аналізуючи особливості формування перших державних утворень, а також перших правових норм (звичаїв та звичаєвого права) того чи іншого регіону світу, враховуючи особливості культури народів, які на цій території проживають.

Дана стаття присвячується відзначенню львівською юридичною школою правників 100-літнього ювілею з дня народження відомого українського професора юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка (Доктора юридичних наук; Заслуженого професора; Члена-кореспондента Академії правових наук України; Заслуженого юриста України), — Володимира Семеновича Кульчицького (1919-2009), який в силу своєї невтомної багатолітньої наукової та викладацької праці як дослідник важливих та проблемних сторінок історії розвитку українського права та держави на території сучасної України, виховав багато поколінь відомих українських юристів (державних діячів та науковців). Професор Кульчицький В. С. був

автором близько 500 наукових і науково-популярних праць, зокрема більше 20 колективних монографій і 10 вузівських підручників, а також таких наукових праць як: «Торжество історичної справедливості» (Львів, 1968), «Возз'єднання Закарпаття з радянською Україною (соціально-політичні і правові основи)» (Львів, 1985), «Юридична наука і освіта на Україні» (Київ, 1992), «История отечественного государства и права» (Москва, 1996), «Історія держави і права України. Академічний курс у 2-х томах», «Західно-Українська Народна республіка 1918-1923. Історія» (Івано-Франківськ, 2001), «Довідник з історії України» (Київ, 2001), «Апарат управління Галичиною в складі Австро-Угорщини» (Львів, 2002).

Незважаючи на те, що основний предмет викладання професора, доктора юридичних наук Кульчицького В. С. була «Історія держави та права України», основою його наукових досліджень завжди були загальноєвропейські та світові етапи становлення та розвитку права, держави та юриспруденції як науки. Саме ці етапи, на думку професора, безпосередньо історично впливали на ключові моменти історії права та держави, яка відбувалась на території сучасної України.

Для формування власного правового світогляду професор цікавився розвитком юридичної науки на всій території Європи, у тому числі етнічних територіях України. Так, аналізуючи стародавні держави і право на території України (VII ст. до н.е. –VI ст. н.е.) професор враховував науковий доробок перших вчителів-істориків Європи (Гомера та Гесіода, які у своїх працях «Ілліада», «Одіссея» та «Роботи і дні» спробували проаналізувати історію розвитку європейської цивілізації, яка мала свої особливості та свої закономірності у порівнянні із розвитком східної (азійської) теократичної деспотії). Звичайно, основою життя рабовласницького грецького суспільства була свобода думки вільних філософів, які по-новому переосмислили традиційну та класичну грецьку міфологію, яку в подальшому розвинули в основополож-

них ідеях сучасних наук вільної філософії, етики, політики, математики, логіки, риторики, еристики тощо. Саме цей формат життя частково вплинув і на формування античних міст-полісів північного Причорномор'я, які у подальшому мали вплив на формування держави антів та формування держав у східних слов'ян.

Прикладна творчість Сократа, Платона, Арістотеля та багатьох інших, не менш відомих, грецьких філософів дозволяє підкреслити визначальну роль наукових роздумів цих осіб як творців базових (ключових, вихідних) ідей правового мислення сучасної людини. Даними філософами вперше обґрунтовуються важливі юридичні поняття: звичаєве право, писане право (волевстановлене право, закон), справедливість, свобода, громадянин, політика, закономірності життя держави-полісу тощо. З появою грецьких та римських представників філософської стоїчної школи (школи стоїків) можна почати відлік сучасного правового поняття «рівність людей», яка стала і основою подальшого виникнення християнства як світової релігії.

При аналізі формування могутньої Київської Русі кожному науковцю-історику права та держави потрібно враховувати важливі етапи існування та занепаду могутньої Римської держави, а також існування Візантії, яка безпосередньо визначала значну кількість політичних, економічних та соціальних європейських процесів. Так, сучасний розвиток європейського правового світогляду був би неможливим без належного аналізу наукових досягнень римських юристів, які в наслідок своєї багаторічної спільної інтелектуальної праці в галузі вирішення правових спорів у приватно-правових відносинах створили безпрецедентну юридичну практику, яка стала основою сучасної науки «Правознавство». Юриспруденція, як одна з найдавніших суспільствознавчих наук, формує, удосконалює та розвиває як приватні відносини між людьми, так і публічні відносини між різного рівня громадами, між громадами та держава-

ми, між державами, а також між всіма перерахованими суб'єктами права та громадянами тої чи іншої держави. На різних етапах розвитку людства юриспруденція пропонує новіші форми регулювання суспільних відносин, у тому числі, способи та форми вирішення приватних спорів, приватних та публічних спорів у межах держави, а також вирішення міждержавних конфліктів.

Історія формування європейських держав, а також формування у цих державах власної структурованої системи органів державної влади наповнена багатьма фактами та факторами, які впливали, впливають і будуть впливати на різні загальнотеоретичні та практичні складові форми держав: державне правління, державний устрій та/або державний режим. Важливим фактором розвитку європейського суспільства є давня свобода мислення вільних людей (в тому числі і філософів), які мали можливість створювати різноманітні філософські теорії (концепції) співіснування людей різних соціальних, політичних та економічних статусів.

Ціцерон як один з найвизначніших римських юристів був одночасно і практиком (виступав на захист і обвинувачення багатьох громадян Риму), і теоретиком (написав багато праць загально-теоретичного змісту). У своїх працях Ціцерон запропонував нове бачення держави як «res populi» («справа народу»), нове бачення зрівноваженої форми держави, яка заперечує циклічність зміни влади у ній і пропонує універсальний та незмінний характер, нове обгрунтування справедливих та несправедливих воєн, нові розуміння до поділу законів на людські та божественні, а також розуміння їхньої взаємозалежності. Не менш вагомі внески у розвиток теорії римського приватного права, а також удосконалення ведення судових процесів здійснювали і римські юристи: Ульпіан (кінець II - поч. III ст. н.е.) (створив ідею розмежування публічного і приватного права), Гай, Павло, Цельс. Фактично всі вони створили міцну основу як

для матеріального, так і для процесуального законодавства майже всіх європейських держав романо-германської групи.

Історія розвитку і формування юридичної науки та практики з появою перших європейських університетів стане невід'ємною частиною формування середньовічного та сучасного світогляду кожного випускника-юриста. І на території сучасної України, з появою перших наукових (філософських) шкіл та університетів невід'ємною частиною навчального процесу стає вивчення та переосмислення на різних етапах європейської історії ролі та значення римського приватного права.

Так, вивчаючи історію Київської Русі, Галицько-Волинської держави, Польського королівства та Речі Посполитої, професор Кульчицький В. С. у статті «Третій Литовський статут на Україні» [1] аналізує роль та значення римського права для формування нових європейських джерел права. Важливими є праці професора Кульчицького, які аналізують джерела європейського (українського (козацького)) права, зокрема: «Кодекс українського права 1743 р.» [2], «Кодифікація права на Україні у XVIII ст.» [3], «Суд і розправа в правах малоросійських 1750 р. Ф. Чуйкевича» [4].

Особливою темою наукових досліджень професора Кульчицького В. С. була історія правового життя українців у складі Австрійської та Австро-Угорської імперій. Науковцем опубліковані такі наукові розвідки, як: «Державний лад і право в Галичині (у другій половині XIX- на поч. XX ст.)» [5], «Органи державного управління Галичиною за Конституцією 1867 р.» [6], «Утворення коронного краю Галичини у складі Австрії» [7] тощо.

Важливим історичним моментом у розвитку української правової школи був факт заснування студентами Львівського університету у 1881 р.»Кружок Правників» як секцію при товаристві «Академічне Братство». З повагою до історії формування української правової та політичної системи, метою «Кружка» декларувалась глибока фахова підготовка

українців - правників для захисту прав української нації. «Кружок» проводив різноманітні політико-правові дискусії, формував свою бібліотеку, видавав конспекти доповідачів. У 1889 р. під редакцією відомих українських правників К. Левицького, А. Горбачевського, Є. Олесницького та за участю О. Огоновського, С. Федака та М. Шухевича почав видаватися правничий часопис «Часопись Правнича» (1889-1900). З 1900 р. до 1910 р. з ініціативи «Правничої Комісії» Н.Т.Ш. і під редакцією професора С.Дністрянського видається часопис «Часопись правнича і економічна» (10 томів), а також — «Правнича Бібліотека» (Львів, 1901- 1909.-Т.1-2). Одними із перших члени «Кружка Правників» (Правничого гуртка) як першого юридичного об'єднання галицько-українських юристів, зокрема, й адвокатів надавали правничу допомогу здійснюючи аналіз юридичної літератури створюючи власну друковану аналітично-правову підбірку матеріалів.

У 1909 р. у Львові було створено «Товариство Українсько-Руських Правників», яке під редакцією професора С.Дністрянського, видавало «Правничий Вісник» (вийшло 3 числа). На початку XX століття новостворене «Товариство українсько-руських правників» мало на меті видання наукових правничих часописів, а також вишкіл фахових правників для оборони інтересів стану і захисту українців та української мови. Багато українських правників, в тому числі і адвокатів були обрані та працювали і у Галицькому крайовому сеймі та у австрійському парламенті, де активно відстоювали політичні, соціальні та культурні інтереси українського населення Галичини. Надзвичайно важливим результатом наполегливої праці всіх політично активних українців, а особливо, правників-адвокатів був значний успіх у реформуванні виборчого законодавства, зміні кількості представників українців у парламенті та урядових структурах, відкриття українського університету, розширення сфер вживання української мови, збільшення кількості середніх та початкових навчальних закладів тощо.

Українських галицьких адвокатів назвали «мозком нації» та «речниками політичної та правової думки українців». В Австро-Угорщині з часів Першої світової війни офіційне відношення влади до українців стає напруженим, у Галичині практично зупиняється діяльність «Товариства українсько-руських правників» і не видаються основні правничі часописи, зокрема, «Правничий вісник».

Після розпаду Російської та Австро-Угорської імперій в Українській Народній Республіці, Українській Державі та Західно-Українській Народній Республіці відбуваються загальнодержавні реформи, які включали в себе і реформи інституту адвокатури. З 1917 р. у Києві створюються «Товариство Українських Адвокатів» та «Українське Правниче Товариство», організовуються видання часописів «Правник» (1918) та «Закон і Право» (1918 – 1919), а також діяло «Кіевское Общество Юристовъ», яке видавало часопис «Право и Жизнь» (1918).

Після важких 1917 – 1920 років та поразки українців у створенні власної української національної держави історичні (етнічні) східні українські землі опинилися в складі Української Соціалістичної Радянської Республіки, а Галичина, Волинь, Закарпаття та Буковина стали територіями Республіки Польща, Чехословацької Республіки та Румунії.

Незважаючи на примусову інтеграцію у склад чужих національних держав, українська культурна, економічна та політична еліта, зокрема, правники, всіма потугами намагалися зберігати національну ідентичність. Так, у Чехословацькій республіці українські правники ввійшли до «Українського правничого товариства в Празі» та «Союзу адвокатів Підкарпатської Русі». На Буковині українські адвокати вступали у правниче товариство «Правна поміч». У Польщі українські адвокати створили окрему національну корпоративну організацію «Союз Українських Адвокатів у Львові», яка проіснувала з 1923 по 1939 роки, а видавали у 1927 р. два «Бюлетня Союзу Українських Адвокатів у Львові»

(під редакцією Л.Ганкевича) та з 1927 по 1939 роки часопис «Життя і Право». До редакційної колегії в різні роки входили: К.Левицький, М.Каратницький, А.Рак, Є.Давидяк, О.Надрага, Я.Левицький, Р.Перфецький. Українські адвокати також брали активну участь у відновлених «Товаристві українсько-руських правників» та «Правничій комісії Наукового товариства ім. Шевченка у Львові»[8].

Крім діяльності товариств правників-практиків у Львові відома і діяльність науковців-правників, зокрема у «Правничій Комісії» при історично-філософічній секції НТШ, на факультеті права Українського Таємного Університету у Львові (викладачами були: Баран С., Давидяк Е., Вергановський В., Охримович В., Старосольський Ст., Сосенко П., Целевич В. та інші.

Аналізуючи щоденну кропітку і виснажливу роботу українських теоретиків та практиків (адвокатів) щодо втілення ідеї права українського народу на власне самовизначення та створення своєї національної держави, на завершення даного дослідження автор вважає за необхідне згадати імена відомих українських адвокатів, діяльність яких не обмежувалась лише здійсненням професійного захисту клієнтів у сфері приватного права, а і тих адвокатів, які продовжили свою адвокатську практику у громадських, державних та культурно-освітніх напрямках як «Адвокати української нації».

Серед українських правників, які стали державними діячами в період державотворення Української Народної Республіки (УНР) та Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) необхідно згадати і від імені всього українського народу віддати велику національну шану Євгенові Петрушевичу (голова Української Національної Ради ЗУНР), Левові Бачинському (заступнику голови Української Національної Ради ЗУНР), Костеві Левицькому та Сидіру Голубовичу (керівники уряду ЗУНР), Борисові Козубському та Миколі Міхновському (члени Української Центральної

Ради), Іванові Макуху (міністр ЗУНР) та Степанові Витвицькому (Президент Української Народної Республіки в екзилі) [9]. Крім вищевказаних політичних діячів, необхідно згадати і визначного теоретика держави і права, соціології, а також ідеолога українського соціал-демократичного напрямку, учня академіка ВУАН Станіслава Дністрянського,— Володимира Старосольського, який свого часу обіймав посаду заступника міністра закордонних справ УНР.

Василь Бараник, Лев Бачинський, Степан Витвицький, Франц Коковський, Іван Макух, Теофіл Окуневський, Андрій Чайковський у період ЗУНР були державними повітовими комісарами та головами повітових рад. Роман Дашкевич став полковником армії УНР (засновник українського товариства «Луг», удостоєний звання генерал-хорунжого армії УНР).

Непересічною була діяльність та творчість адвоката Миколи Міхновського як новаторського ідеолога української державної самостійності на переломі XIX – XX ст. (автор праці «Самостійна Україна»), Кирила Трильовського як організатора першого українського пожежно-гімнастичного товариства «Січ» (ідеолога та провідного діяча українського січового руху), Костя Левицького та Євгена Олесницького, які були видавцями першого українського правничого журналу, – «Часопись Правнича» (1889–1900), а також братів Михайла та Юлія Бращайків як творців та державних діячів Карпатської України (Михайло Бращайко оголосив маніфест про проголошення незалежності Карпатської України), Володимира Горбового та Михайла Степаняка як провідних діячів Української Військової Організації (УВО) та Організації українських націоналістів (ОУН).

Саме вищевказана історія формування української юридичної науки та історія формування української держави та права були основою викладів професора Кульчицького В.С. перед студентами Львівського університету імені Івана Франка. Наукові роздуми, які опубліковані про-

фесором під назвою «До питання виникнення і падіння Західноукраїнської Народної Республіки», а також інші вплинули на заснування нині діючого при кафедрі історії держави, права та політико-правових учень студентського наукового гуртка з поглибленим вивченням історії держави та права українського народу.

Автор доповіді, за браком друкованого місця, навіть не робить спроби розповісти про слухачів лекцій професора Володимира Семеновича Кульчицького, які завдяки цінному науковому матеріалу відбулись сучасними провідними українськими політичними діячами, ідеологами, засновниками та керівниками чи членами вищих органів українських партій, державних органів та юридичних осіб, які своєю наполегливою працею створили кращі сторінки історії формування українського народу (нації), а також вплинули на розвиток сучасної української юридичної науки як незалежної, самостійної та професійної складової формування української правової держави. Без сумніву, можна підсумувати, що професором Кульчицьким В.С. здійснено велике юридичне та просвітницьке виховання багатьох поколінь львівських юристів, які з повагою згадують свої найкращі студентські роки.

Література

1. Кульчицький В.С. Третій Литовський статут на Україні //Український календар. Варшава, 1978.
2. Кульчицький В.С. Кодекс українського права 1743 р.// Право України, 1994.— №9.
3. Кульчицький В.С. Кодифікація права на Україні у XVIII ст. — Львів, 1958.
4. Кульчицький В.С. Суд і розправа в правах малоросійських 1750 р. Ф. Чуйкевича//Український календар.— Варшава, 1970.

5. Кульчицький В.С. Державний лад і право в Галичині (у другій половині XIX- на поч. XX ст.) — Львів, 1966
6. Кульчицький В.С. Органи державного управління Галичиною за Конституцією 1867 р.// Вісник Львівського університету. Серія юридична — 1966.
7. Кульчицький В.С. Утворення коронного краю Галичини у складі Австрії// Проблеми правознавства. — Київ, 1969. Вип. 13
8. Петрів М. Й. Українські адвокати: державні, громадські, політичні та культурно- освітні діячі кінця XIX - першої половини XX ст. - Кн. 1. - Київ: Вид-во «ЮСТІНІАН», 2014.-544 с.
9. Західно-українська народна республіка. 1918-1923. Уряди. Постаті / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича; гол. ред. Ярослав Ісаєвич; упоряд.: Микола Литвин, Іван Патер, Ігор Соляр. - Львів. 2009. - 350 с.

ЕКОЛОГІЧНА ПАРАДИГМА ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ XXI СТОЛІТТЯ

Кульчицький Я. В.,
доктор економічних наук, професор Навчально-наукового інституту екологічної економіки і менеджменту Національного лісотехнічного університету України, доктор політичної економії та соціальної філософії (Німеччина);

Кульчицький Б. В.,
доктор економічних наук, професор економічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, доктор політичної економії та соціальної філософії (Німеччина).

Дослідження економічної та екологічної діяльності на початку XXI століття в умовах значного посилення об'єктивних процесів екологізації сучасних економічних систем зумовлює, на наше глибоке переконання, необхідність перегляду багатьох застарілих методологічних положень економічної теорії [1, с. 259; 10, с. 68; 11]. Практичними причинами таких тенденцій стали гострі проблеми взаємин людини і довкілля [1, с. 259; 11]. Внаслідок цих складних тенденцій в економічній теорії та економічній компаративістиці почала міцно утверджуватися екологічна парадигма, яка передбачає розгляд усіх економічних і соціальних процесів крізь призму збереження довкілля, умов існування і розвитку людської особистості [1, с. 258-259; 2, с. 240-241; 3; 4; 6; 9; 10, с. 68-69; 11]. Як обґрунтовано зазначають у цьому контексті зарубіжні дослідники, екологічна парадигма економічної теорії виростає насамперед з критики можливостей традиційного неокласичного оптимізаційного аналізу до вирішення проблеми деградації і охорони довкілля, а також забезпечення відповідної його якості і доступності природних засобів для майбутніх поколінь [14, с. 22].

На думку Ю.Туниці, між традиційною ринковою економікою та екологічними вимогами існують глибокі суперечності. Тому головною проблемою сучасної економічної науки повинно стати формування нової екологічної економіки: «Наука повинна зробити все можливе для адаптації ринкової моделі економіки до вимог екологічної економіки, більше того, в реальному житті повинна відбутися трансформація ринкової економіки в екологічну» [13, с. 21]. Учений слушно вважає, що економічна наука на початку третього тисячоліття мусить змінити або принаймні суттєво уточнити свою парадигму, оскільки «предмет класичної і неокласичної економіки стає ширшим і складнішим у зв'язку з розширенням поняття третього фактора виробництва «природні ресурси» до поняття «природне довкілля» (environment)» [13, с. 26-27].

Сучасні зарубіжні підручники з економічної теорії недостатньо враховують екологічний імператив, бо необхідно досліджувати поведінку людей у процесі виробництва, розподілу і споживання матеріальних благ та послуг не просто в умовах обмежених ресурсів, а уже в нових умовах – умовах загострення екологічної кризи глобального, регіонального і локального характеру. На думку Ю.Туниці, йдеться про суттєві зміни предмету економіки або ж формування поруч з класичною і неокласичною економічною теорією нової еколого-економічної теорії чи екологічної економіки, яка є, з одного боку, продуктом розвитку економічної думки в історичній ретроспективі і спирається на досягнення новітньої економічної теорії, а з іншого, – результатом спостережень та аналізу розвитку сучасного світу, його природи і суспільства, результатом аналізу цілком нових екологічних проблем [13, с. 26-29]. Загалом учений наголошує: «З одного боку, екологічна економіка є складовою частиною економічної теорії, з іншого – вона вимагає докорінної зміни сутності й змісту економічних наук щодо відображення ними екологічного імперативу...» [13, с. 83].

Ми повністю поділяємо точку зору Ю.Туниці, який виводить екологічну економіку з економічної теорії і вважає її складовою останньої. Справді, яким би не був жвавим діалог економічної та інших наук, але оновлена й збагачена сучасними концептами та постіндустріальною парадигмою економічна теорія та економічна компаративістика є саме тим методологічним фундаментом, річищем, у руслі якого виокремлюється екологічна економіка як віддзеркалення об'єктивного процесу утвердження екологічного імперативу саме в економічній теорії. Підсумовуючи роздуми про екологічний імператив у новітній економічній теорії, учений аргументовано наголошує, що «...повинна відбуватися екологізація економічної теорії та інших економічних дисциплін і, водночас, економізація екології та інших природничих дисциплін» [13, с. 84].

Ю.Туниця переконливо обґрунтовує і висуває ідею створення Екологічної Конституції Землі (ЕКЗ) та необхідності якомога швидшого її опрацювання і схвалення [13, с. 203]. Як слушно вважає дослідник, ЕКЗ повинна мати статус Основного Закону виживання цивілізації та стійкого розвитку, який, не загрожуючи суверенітету жодної країни, її політичному ладу, віросповіданню громадян, національним інтересам, водночас забезпечував би кожній державі, зокрема і світовому співтовариству загалом, екологічну та економічну безпеку, а окремій людині – нормальні для її життя природні умови як нині, так і у майбутньому [13, с. 195-196].

У розвинутих економічних системах способами реалізації еколого-економічних інструментів є їх відповідні форми, серед яких найбільшого поширення набули такі: 1) податкові інструменти; 2) мита; 3) платежі; 4) штрафи; 5) субсидії; 6) дотації; 7) гранти; 8) кредитні інструменти; 9) виплати; 10) прискорена амортизація; 11) цінові інструменти. Так, зокрема, у промислово розвинутих країнах світу спостерігається тенденція зростання ролі екологічних податків та їх стимулюючого впливу на розвиток економіки. Частка екологічних

податків у цілому від оподаткування юридичних і фізичних осіб становить: у США – 3,2 %, Данії – 3,4 %, Австрії – 4,4 %, Канаді – 4,5 %, Швейцарії – 4,7 %, Німеччині – 4,9 %, Франції – 5,4 %, Нідерландах – 5,5 %, Греції – 6,1 %, Новій Зеландії – 6,1 %, Японії – 6,5 %, Фінляндії – 7,3 %, Іспанії – 7,5 %, Великобританії – 8,2 %, Італії – 9,0 %, Норвегії – 10,8 %, Португалії – 11,5 %, Ірландії – 11,9 % [12, с. 115].

Об'єктивні зміни, що відбуваються нині у розвинутих економічних системах, повинні, на наше глибоке переконання, знайти відображення у теоретичному виокремленні соціально-екологічних відносин у системі економічних відносин суспільства. При цьому ми вважаємо, що під соціально-екологічними відносинами потрібно розуміти відносини, які об'єктивно складаються між суб'єктами економічної системи суспільства, еколого-економічної діяльності у процесі свідомого перетворення природного світу на основі відповідної економічної та екологічної культури. Такий підхід дав би змогу не тільки зосередити увагу вчених-теоретиків на розкритті змісту й місця соціально-екологічних відносин у поняттєвому апараті економічної теорії та економічної компаративістики, але й надати потужного поштовху всебічному вивченню особливостей функціонування цих відносин у сучасних розвинутих економічних системах з метою їх максимального врахування в економічній та екологічній політиці країн з перехідними економічними системами у процесі їх трансформації в умовах посилення екологізації та глобалізації [1, с. 266; 2, с.240-318; 3, с. 105-121; 4; 5, с. 54-58; 6; 11].

Висновки. Стверджуючи нагальність засвоєння суспільною свідомістю екоцентристської системи цінностей та настанов, ідеї «зеленої економіки» ми з необхідністю доходимо висновку про глибоке розуміння важливості екологічної свідомості та культури у процесі становлення і трансформації економічних систем, у процесі удосконалення та розвитку методології економічної теорії та економічної

компаративістики XXI століття [1, с. 275-280; 3; 4; 5, с. 64-65; 6; 11]. У підґрунтя формування сучасної екологічної культури мають бути покладені насамперед орієнтованість на екологічну доцільність і безпеку, відсутність протиставлення людини і природи, сприйняття природних об'єктів як повноправних партнерів у взаємодії з людиною [1, с. 278-279; 11].

Подальший розвиток економічної теорії та економічної компаративістики повинен враховувати певну відособленість, автономність наукових досліджень власне екологічних проблем, з одного боку, та досліджень сучасних економічних систем, – з іншого боку, а також діалектичну єдність, нерозривність і глибинну взаємозалежність, взаємозумовленість довкілля, природи, екосистеми та економічної системи. У цьому контексті ми вважаємо за доцільне запровадити до наукового обігу в економічній теорії та економічній компаративістиці XXI століття поняття «екологізація економічних систем». Під екологізацією економічних систем ми пропонуємо розуміти посилення екологічної спрямованості економічних систем у процесі їх трансформації, що виявляється у становленні сучасної економічної та екологічної свідомості і культури, екологічної відповідальності, утвердженні сучасних екологічних цінностей, формуванні відповідної нормативно-правової, інституційної бази, спрямованої на суспільний контроль за системою зв'язків «людина – економіка – екологія», застосуванні санкцій і стимулів щодо впливу економічної системи на стан екологічної рівноваги в умовах обмеженості природних ресурсів та загострення екологічної кризи глобального, регіонального і локального характеру. Екологізація економічних систем є об'єктивним процесом їх трансформації, домінантою трансформації на зламі тисячоліть, що утверджує усвідомлення екологічних проблем як глобальних. Екологізація економічних систем розглядається сьогодні як дуже важливий, навіть визначальний критерій порівняльного аналізу національних систем чи наднаціональних системних утворень.

Ми вважаємо, що порівняльний аналіз сучасних економічних систем в умовах посилення їх екологізації, інтелектуалізації та глобалізації має ґрунтуватися на новітніх філософсько-методологічних засадах, які повинні включати цивілізаційний, гуманістичний підхід, спиратися на теорію інформаційного (постіндустріального) суспільства як глобальну методологічну парадигму, якісно новий тип економічної та екологічної свідомості й культури, поліфонічне бачення економіки, довкілля, духовної, соціально-політичної, правової та інших сфер як єдиного суспільного організму.

Відповідно ми пропонуємо низку екологічних показників-критеріїв порівняльного аналізу сучасних економічних систем, що у сукупності й розкриває зміст екологічної парадигми економічної компаративістики XXI століття. На наше переконання, будувати новітню концепцію економічної компаративістики XXI століття необхідно, спираючись не лише на традиційні показники-критерії (панівні форми власності на основні засоби і результати виробництва; способи досягнення макроекономічної рівноваги або співвідношення плану і ринку; особливості розподілу і перерозподілу доходів), а й на такі, як: 1) панівні суспільні цінності (економічні, екологічні, культурні, правові та ін.) та відповідні їм інституції; 2) рівень екологізації економічної системи; 3) ступінь екологічної безпеки / небезпеки; 4) ступінь забезпечення стійкого розвитку системи; 5) суспільний контроль за системою зв'язків «людина – економіка – екологія»; 6) питома вага у забрудненні планети; 7) участь у розв'язанні планетарних екологічних проблем та ін.

У свою чергу названі показники-критерії порівняльного аналізу сучасних економічних систем можуть бути конкретизовані у низці таких екологічних показників-критеріїв, як: 1) частка природоохоронних витрат у ВВП; 2) ступінь чистоти повітряного і водного басейнів; 3) величина радіоактивного фону; 4) ступінь екологічності продуктів

харчування; 5) відсоток лісонасаджень до загальної площі; 6) частка електроенергії, яка виробляється за допомогою екологічно чистих технологій (за допомогою енергії сонця, вітру, води); 7) ступінь утилізації екологічно шкідливих відходів та ін.

Література

1. Кульчицький Я. В. Філософія економічних систем (розвиток методології їх порівняльного аналізу в умовах екологізації, інтелектуалізації та глобалізації) : [монографія] / Я. В.Кульчицький, Б. В.Кульчицький. – Львів: Ліга-Прес, 2015. – 710 с.
2. Кульчицький Я. В. Сучасні економічні системи в умовах екологізації та глобалізації (теоретико-методологічні засади порівняння) : [монографія] / Я. В. Кульчицький. – Львів: Ліга-Прес, 2011. – 687 с.
3. Кульчицький Я. В. Проблеми формування соціально-екологічних суспільних відносин у контексті трансформації сучасних еколого-економічних систем : [монографія] / Я. В.Кульчицький. – Львів: Камула, 2005. – 144 с.
4. Кульчицький Я. В. Еколого-економічні системи (проблеми теорії і методології дослідження) / Я.В.Кульчицький. – Львів: УкрДЛТУ, 2003. – 64 с.
5. Кульчицький Я. В. Порівняння економічних систем (проблеми методології) : [монографія] / Я. В. Кульчицький, Б. В. Кульчицький. – Львів: Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – 318 с.
6. Кульчицький Я. В. Екологізація економічних систем у контексті постіндустріального парадигмального дискурсу та економічної компаративістики / Я.В.Кульчицький // Регіональна економіка. - 2008. - № 1. - С. 77-84.
7. Кульчицький Я. В. Інституційні засади трактування економічних систем в умовах посилення їх екологізації та глобалізації / Я. В.Кульчицький, Б. В. Кульчицький,

Н. В. Джигора // Наук. Вісник Національного лісотехнічного університету України: серія економічна. – Львів: РВВ НЛТУ України. – 2016. – Вип. 26.6. – С. 7–13.
8. Кульчицький Я. В. Філософія економічних систем у контексті гносеології суспільно-економічних трансформацій / Я. В. Кульчицький, Б. В. Кульчицький, Г.І.Башнянин, В.Л.Осецький // Економічні системи: [монографія]. – Т. 6 / [за ред. Г. І. Башнянина]. – Львів: Ліга-Прес, 2017. – С. 60–96.
9. Кульчицький Я. В. Інституційний підхід до трактування економічних систем за умов посилення їх екологізації та глобалізації / Я. В. Кульчицький, Б. В. Кульчицький, Г. І. Башнянин, В. Л. Осецький // Системний аналіз економічних систем: Збірник наукових праць за матеріалами Другого Всеукраїнського круглого столу / [за ред. Г. І. Башнянина і Б. М. Шевчика]. – Львів: Ліга-Прес, 2017. – С. 9–15.
10. Кульчицький Я. Формування екологічної свідомості та культури під час викладання економічних дисциплін / Екологізація освіти як чинник сталого розвитку суспільства: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Львів: РВВ НЛТУ України. – 2017. – С. 68–71.
11. Кульчицький Я. В. Екологізація економічних систем як пріоритет їх трансформації у XXI столітті / Я. В. Кульчицький, Б. В. Кульчицький, М. В. Маліновська // Науковий вісник НЛТУ України. Серія економічна. – Львів, 2018, том 28, № 4. – С. 15–19.
12. Мельник Л. Г. Основи стійкого розвитку: [навч. посіб. для післядипл. освіти] / Л. Г. Мельник. - Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. - 383 с.
13. Туниця Ю. Ю. Екоекономіка і ринок: подолання суперечностей / Ю. Ю.Туниця. – К.: Знання, 2006. – 314 с.
14. Fiedor B. [red.] Podstawy ekonomii środowiska i zasobów naturalnych / B. Fiedor, S. Czaja, A. Graczyk, Z. Jakubczyk. – Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck, 2012. – 484 s.

ПОНЯТТЄВА ТА КОМПАРАТИВІСТИЧНА СКЛАДОВІ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВА

Петро Павлович Захарченко.
доктор юридичних наук, професор кафедри історії права та держави юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ)

Доктринальний підхід кафедри історії права та держави юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка полягає у визнанні первинності права перед інститутом держави. З появою держави історія права постає як історія національного законодавства в його взаємозв'язку і взаємозалежності з регулюючою діяльністю держави – її адміністративними і судовими установами, організацією і діяльністю армії, поліції, каральними і тюремними установами тощо. Історія свідчить: суспільство може стабільно розвиватись в координатах замиреного середовища, а функцію інструмента замиреного середовища виконує право.

Історична практика, яку часто ігнорують, дає можливість продемонструвати переконливі докази заснування держав у Європі та Америці на основі установчих актів, ухвалених органами, на це уповноваженими. У такий спосіб вони засвідчують первинність права навіть в умовах функціонування сучасного історичного типу держави як політико-правового інституту. На прикладах нового та новітнього періодів всесвітньої історії, які зберегли достатню кількість свідчень, що дають можливість довести справедливість сказаного вище, спробуємо обґрунтувати висловлену думку. Аби на політичній мапі світу постала така країна як Сполучені Штати Америки, необхідно було на законодавчому рівні її проголосити. 4 липня 1776 р. Другим Континентальним конгресом північноамериканських колоній Великої Британії ухвалений

документ, що називався Декларацією незалежності (англ. United States Declaration of Independence). Він проголошував, що тринадцять колоній Північної Америки стають вільними та незалежними державами, а усі політичні зв'язки між ними та Королівством Великої Британії анулюються. Конгрес не був політико-правовим органом певної країни, а складався із 65 депутатів від усіх північноамериканських колоній і взяв на себе функції започаткувати незалежність окремих держав. Отже, спочатку з'являється нормативно-правовий акт, яким проголошується (інколи урочисто) створення держави.

Ще більш промовистим фактом є близькі для кожного з нас події, пов'язані з проголошенням незалежності Української Народної Республіки, 100-річчя якої ми відзначили нещодавно. На моє глибоке переконання, про що неодноразово заявляв у своїх публікаціях, незалежність УНР також була проголошена установчим актом Української Центральної Ради саме у той день, коли вона перебрала на себе функції законодавчої влади. Йдеться про Третій Універсал Української Центральної Ради від 7 (20) листопада 1917 р., з якого й необхідно брати відлік незалежності української держави початку XX століття.

Чи, можливо, у 1991 р. із суб'єкта радянської федерації (Українська РСР) виникла держава Україна, а потім проголошений акт її незалежності. Ні, все відбулося в зворотному порядку.

Отже, первинність права перед інститутом держави вважаємо фактом доконаним. Саме з цього ми й виходимо при з'ясуванні поняття «історія українського права».

«Історія українського права як дисципліна поки що не існує. Література цієї галузі українознавства складається з 2–3 серйозних праць та дуже невеликого числа заміток, що друкувалися переважно в «Київській старовині»» – так у 1913 р. писав про поки що не впроваджену в університетський курс навчальну дисципліну відомий український історик права М. Слабченко.

Пройшло лише чотири роки і ситуація помінялася. До наукового обігу поняття «історія українського права» (*авт.* – до того «західноруського» чи «малоросійського права») увійшло із заснуванням Київського народного університету у 1917 р., заняття в якому проходили в приміщенні університету святого Володимира. У структурі правничого факультету з'явилася кафедра історії українського права, де й читався відповідний навчальний курс.

Визначення поняття «історія українського права» вперше здійснено поза межами України. Плеяда юристів, а серед них і історики права, після поразки Української революції 1917–1921 рр., змушені були покинути Батьківщину і оселитися в сусідніх країнах Східної Європи. Підручник з такою назвою з'явився в умовах української еміграції на початку 1920-х років. Першість у цьому належить відомим дослідникам української діаспори Р. Лащенку, Л. Окиншевичу та М. Чубатому, які, маючи брак історичних, історико-правових джерел та архівних матеріалів, що зберігалися бібліотеках та архівних фондах радянської України, змогли закласти підвалини для становлення відповідної галузі наукових знань.

Отже, Р. Лащенко розумів історію права як *науку, яка викладає історію національного українського правового розвитку* [1, с. 15]. У цьому зв'язку, дослідник цілком резонно наголошував, що історія українського права спирається на український національний грунт, а простір його розповсюдження має охоплювати усю українську націю, де б її творчість не виявлялася.

Значну частку в розроблення теоретико-правових понять права загалом і українського зокрема, вніс український дослідник-емігрант Л. Окиншевич. Визначення поняття «українське право» можна знайти в тритомній «Енциклопедії українознавства», що була упорядкована ще в кінці 1940-х років. У цьому варіанті *українське право визначається як система правил-відносин між членами українського суспільного союзу і поводження цих членів при регулюванні своїх взаємовідно-*

син [2, с. 630]. Згодом вчений удосконалив названу правову дефініцію, визнавши, *що українським правом є сукупність обов'язкових до виконання й наслідування правил, які визначають вчинки й взаємини українського населення в українському організованому суспільстві та організаційні основи цього українського суспільства* [3, с. 5].

Відомий історик церкви і права М. Чубатий в нотатках, зроблених ним у період викладання в Українському університеті у Львові впродовж 1920-1923 рр., також запропонував власне визначення «історії українського права». Щоправда, воно в друкованому вигляді з'явилося лише через два десятиліття у Мюнхені. *Історія українського права*, на переконання М. Чубатого, *це наука, яка висвітлює постання і безперервний розвиток правових норм, діючих серед українського народу* [4, с. 4].

Незважаючи на те, що в основу аналізованого поняття дослідники і науковці діаспори закладали правовий критерій, але періодизували історію, спираючись на етапи державного чи, відповідно, бездержавного життя українського народу. Тяглість до позитивізму, закладена імперською науковою школою, важко викорінювалася із правової свідомості вчених, навіть із такими гучними прізвищами. Так, М. Чубатий поділив історію українського права на чотири періоди, де до першого відніс земську або князівську добу. Другий – охоплює литовсько-руський період (друга половина XIV – кінець XVI ст.). До третього – належить козацька доба у межах XVII – XVIII ст.). І, нарешті, четвертий період розпочався зі створення української держави у 1917 р.

Періодизація Р. Лащенка не має особливих відмінносте від авторського підходу М. Чубатого, хоча набула детальнішого характеру. Так, литовсько-руська доба хронологічно розширюється до середини XVII ст., охоплюючи й польський період панування на українських територіях. Включає добу Гетьманщини і московський період, що закінчується 1917 роком.

Л. Окиншевич, не виходячи за рамки розвитку права європейських держав, та, спираючись на тісні і тривалі зв'язки України з ними, запропонував поділити історію українського права на три окремі епохи: 1) Феодальну (X–XV ст.); 2) Станової держави (XVI – середина XIX ст.); 3) модерної держави.

Спадкоємницею збережених у діаспорі традицій, можна сміливо назвати кафедру історії права та держави юридичного факультету Київського університету імені Тараса Шевченка, члени якої впродовж багатьох років обстоюють не лише назву навчального предмета «Історія українського права», а й доводять його генетичний зв'язок із правом Руської держави, інших національних державних утворень. З-під пера викладачів кафедри вийшло кілька посібників з історії українського права, безпосередню участь у підготовці яких взяли участь І. Безклубий, О. Вовк, І. Гриценко, Ю. Цвєткова, О. Шевченко та інші. Останньому належать кілька авторських навчальних посібників, що й досі широко використовуються в навчальному процесі юридичних факультетів України. В одному із них О. Шевченко актуалізував проблему періодизації українського права, де цілком слушно головним критерієм визначив еволюцію джерел права. Наслідком застосованого підходу стало обґрунтування ним таких періодів:

1. Коли його джерелами став звичай і закон (IX-XIII ст.).

2. Коли застосовувалося звичаєве право польсько-литовське законодавство (XIV – середина XVII ст.).

3. Період розвитку і застосування загального права і національного законодавства (середина XVII – XVIII ст.).

4. Період домінування закону як джерела права (XIX – початок XX ст.).

5. Період виникнення національного законодавства (1917-1920 рр.).

6. Період виникнення і панування закону влади (1921-1991 рр.) [5, с. 5].

Пропонована стаття відповідає концептуальним засадам, напрацьованим багаторічним досвідом роботи кафедри історії права та держави і його провідним ученим Олександром Шевченком. Він неодноразово наголошував на тісному антропологічному зв'язку права з рівнем культури народу, його психологічним складом мислення, морально-етичними нормами, релігійністю тощо.

Про глибоку прив'язаність українського права до національного духу народу чи нації свідчать слова, що належать Шарлю Монтеск'є : «Закони мають відповідати властивостям народу для якого вони створені, надзвичайно рідко закони одного народу можуть згодитися для іншого народу». Саме тому й пропонується поглянути на історію українського права як на історію правотворення та правозастосування не лише, власне, джерел та норм, створених правовою думкою українського народу, а й на імплементацію правових традицій та законотворчого досвіду правових систем та культури тих народів і держав, до складу яких потрапили українські етнічні території. Цей процес не був одностороннім, адже й українські правові норми (здебільшого звичаєві) нерідко використовувалися правовими системами держав, у складі яких перебували українські території. Щоправда, якщо одні зберігали їх, то інші – унеможливлювали їхнє застосування. Синтезуючи власний правовий досвід з впливом правових культур сусідніх народів, говоримо про неперервність в еволюції, про структурно-функціональну упорядкованість його галузей та інститутів, про зміст принципів та ідей, які знаходять вираження в українській правовій традиції.

З приводу необхідності включення в курс «Історії українського права» проблем правового розвитку держав, до складу яких входили етнічні українські території, неодноразово висловлювався М. Чубатий. Понад 80 років тому вчений зазначав: «*Досліди над тим чужим правом …інтересують нас лиш оскільки, оскільки мусимо ілюструвати як це чуже право спричинялося до зникнення місцевого або, навпаки, оскільки міс-*

цеве українське право впливало на це чуже, захоже й витворювало тут нові інституції» [4, с. 4].

Відтак, кафедрою історії права та держави юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка взято за основу визначення поняття **«українське право»**, запропоноване доктором юридичних наук, професором Марією Мірошниченко. Авторка його розглядає у співвіднесенні із загальним поняттям право в історичному вимірі як ***адекватне інтересам українського народу (нації) формоутворення, яке є способом існування і вираження змісту соціально-економічних, політичних зв'язків і взаємодій, підпорядкованих моральним вимогам, силі звичаю, традицій та юридичним правилам існуючої соціокультурної реальності, духовним виміром якої є українська етнічна ідентичність*** **[**6, с. 25**]**.

Позаяк основним ядром українського права є звичаєве право, яке пронизало його минувшину від потестарного (додержавного) суспільства до сьогодення, постає потреба в обґрунтуванні періодизації історії українського права. Виходячи переважно із дискретних умов існування української державності, взявши за критерій розвиток таких джерел права як звичаєве право і закон, цілком доцільно виділити три періоди в історії українського права:

1. ***Домінування в українському правовому просторі норм звичаєвого права***, нижньою межею якого необхідно вважати архаїчне право додержавного періоду, а верхньою – ухвалення Першого Литовського статуту 1529 р., поява якого символізувала початок витіснення звичаєвих норм законом;

2. ***Конкуренція між звичаєвим правом і законом,*** що тривала з перемінним успіхом, починаючи з 1529 р. і до кінця XVIII ст., коли, зрештою, закон стає основним джерелом права як в українських лівобережних, так і правобережних губерніях, що опинилися в складі Росії. У Австрії, до складу якої входила Східна Галичина з українським населенням, звичаєве право перестало існувати після ухвалення Австрій-

ського цивільного кодексу 1811 р., в якому про такий самобутній вид джерел права вже жодним чином не згадувалося;

3. ***Домінування закону в системі українського права***, починаючи з кінця XVIII ст. (ліквідації Української гетьманської держави (Війська Запорозького)) і до сьогодення.

В останні роки, особливо після анексії Криму, російську історико-правову науку та шпальти часописів і монографій заполонила проблема належності правової та державної спадщини Русі. Сучасна російська історіографія наполегливо, але бездоказово, пов'язує її з долею Московського царства та Російської імперії, які, мовляв, і стали правонаступниками руських політико-правових традицій. За ідеологічним нашаруванням та пануючим в сучасній Росії великодержавним мисленням нікого не цікавить звернення до результатів багаторічних досліджень відомих вчених, виявлених ними фактів, що містяться в наративних та правових джерелах, які далеко не підтверджують висловлену гіпотезу. У зв'язку з цим, наведемо витяги із кількох робіт відомих ще у Російській імперії дослідників, які безпосередньо вказують на відсутність спадкоємності права між Москвою і Руссю, центром якої було місто Київ. Про це заявляв відомий дослідник права царської Росії В. Сергеєвич: «У юридичному побуті Московської держави можна знайти сліди глибокої старовини (*авт.* – звичаїв), але у цілому московські порядки відкидають старовину» [7, с. VI.]. У тому ж ключі висловився ще один патріарх тієї ж епохи П. Мрочек-Дроздовський, наголосивши, що «уся історія Московської держави характеризується поступовим придушенням тих політичних і суспільних засад, якими жила Руська держава та під впливом яких створювалася і розвивалася «Руська правда»» [8, с. 77].

Якщо припустити, що Московське царство успадкувало політико-правову традицію Руської держави, то чому в її суспільному житті і правовому побуті не відклалися і не збереглися державно-правові явища, що відклалися в українській правовій та політичній системі, а саме:

1. Віче та вічевий суд як форма народовладдя після розпаду Руської держави ніде не зустрічається на просторах Московського царства, окрім Новгорода. В Україні обидва явища трансформувалися у форму копних зборів та копних судів, відповідно, згодом – у збори козацьких рад.

Висовлене підтверджується словами професора Альбертського університету (Канада) І. Лисяка-Рудницького: «Державність Києва носила на собі виразну печать духа свободи, на що склалися наступні чинники: …пошанування прав і гідності індивідуумів; обмеження монархічної влади князя боярською радою і народним віче; самоуправне життя міських громад; територіальна децентралізація на квазіфедеративний кшталт... І цей свободолюбний, європейський по своїй суті дух притаманний і українським державним організаціям пізніших епох ...» [9, с. 8].

На противагу демократичній традиції русинів, Московія проголосила й утвердила ідею своєї єдності на принципі одноосібної монархічної влади, а її самодержавний статус став характеризуватися висловом «Москва – третій Рим». В ньому обґрунтовувалася ідея особливого релігійно-політичного значення Москви як єдиної спадкоємниці державно-церковних традицій Візантійської імперії.

2. Поширеною формою власності на землю в Україні була займанщина, витоки якої сягають доби Руської держави. Під нею розуміють узвичаєний спосіб одержання земельної власності на праві першості зайняття вільних земель. У Московському царстві та Російській імперії цей інститут звичаєвого права не був відомий. Лише «Законом про займанщину» від 17 травня 1899 р., самодержавство визнало право земельної власності за жителями українських губерній, що володіли ділянками на праві займанщини.

3. Звичаєве право стало маркером українського права. Завдяки ньому зберігалася національна ідентичність в умовах нашої бездержавності, а в умовах державницького статусу України, воно широко розповсюджувалося по українських

просторах. За твердженням М. Владимирського-Буданова, у Московському царстві звичаєве право важко приживається, а у XVII ст., в умовах посилення самодержавної влади царя, воно взагалі зникає з історичної арени.

У Східній Галичині та у Буковині, що входили до складу Австрійської імперії, про звичаєве право як чинне джерело права востаннє згадується в Галицькому цивільному кодексі 1797 р. У подальшому ні законодавство Австрії, ні законодавство Австро-Угорщини про звичаєве право не згадувало;

4. Магдебурзьке право на терени Русі потрапляє в період її розпаду, проте не поширюється на територію Московського царства. За період середньовіччя і в нову епоху близько 1000 міст і містечок отримують право на самоврядування на основі магдебургії. Міста, що нині входять до складу Російської Федерації і користувалися привілеями магдебурзького права, є почасти українськими етнічними територіями, які перебували під юрисдикцією Української гетьманської держави (Війська Запорозького) (наприклад, м. Погар – повітовий центр Війська Запорозького, що з 1797 р. входив до складу Глухівського повіту Малоросійської губернії. Нині – селище міського типу Брянської області РФ).

5. Право володіння земельними посілостями відоме з доби Руської держави, а право приватної власності на землю розвинулося в українському праві у період їхнього перебування у складі Великого князівства Литовського та Королівства Польського. У Московському царстві право приватної власності на землю не фіксується до проведення трьох поділів Польщі у кінці XVIII ст., коли до складу Російської імперії потрапила Правобережна Україна з пануючою тут приватною формою землеволодіння. Щоправда, 90% земельної власності перебувало в руках польської шляхти;

6. Інститут сервітуту як юридичне поняття рецепіюється у систему права Великого князівства Литовського у другій половині XVI ст. з західноєвропейської правової традиції.

Росія дізнається про нього лише в умовах проведення реформи 1861 р., коли постає проблема землеустрою українських селян у ході ліквідації кріпосного права, проте так і не знаходить можливості її вирішення, позбавивши українських селян цього права з одного боку, і не компенсувавши їм витрати за його ліквідацію, з другого;

7. Публічно-правова форма договірних відносин, що започаткували себе в договорах між князем і народом, які укладалися у Руській державі, пізніші Уставні грамоти, що були угодою між князем і землями у Великому князівстві Литовському, Договір П. Орлика з Військом Запорозьким, відомий під 1710 р. – це ланки одного ланцюга, що свідчить про спадкоємність українського права. Крім того, документи XVIII ст. рясніють повідомленнями про те, що в Україні громада сама обирала священика, де кандидатом міг бути будь-який достойник із числа місцевих жителів, а після його обрання – укладала договір, за яким на нього покладалися відповідні церковні функції.

Історія Московського царства, Російської імперії, Речі Посполитої та Австро-Угорщини не знає випадків укладення договорів між суб'єктами правовідносин подібного правового статусу.

8. Відповідно до «Зводу законів Західних губерній» 1837 р., в українських губерніях існував той самий порядок спадкування як і в Руській державі. Після смерті батька його майно спадкували сини, у разі їхньої відсутності за правом черговості – онуки та правнуки. Дочки майно батька не спадкували. Вони мали лише право на посаг, який могли отримати від братів.

На відміну від українських, у внутрішньо-російських губерніях батьківське майно за законом спадкували як сини, так і дочки, щоправда, різними долями.

9. На відміну від Московського царства, у другій половині XVII ст. в Україні продовжували застосовувати такий вид доказу як випробовування водою, що генетично успадко-

ваний з правової системи Руської держави. При цьому, підозрювану особу рятували від утоплення, проявляючи у такий спосіб милосердя до неї. У Московії у цей час використовувалися докази, що добувалися у ході застосування жорстоких тортур (наприклад, прив'язування до вертела, під яким палало полум'я).

10. В українській національній правовій традиції збереглося достатньо ліберальне правило, успадковане з язичницьких (дохристиянських) часів, за яким шлюб міг бути не лише вінчаним. У цьому разі розлучення відбувалося за взаємною згодою чоловіка і дружини без участі церковного суду. Вказані звичаєві норми діяли впродовж багатьох століть і востаннє фіксуються історичними джерелами в Українській гетьманській державі (Війську Запорозькому) у кінці XVIII ст..

У Московському царстві та Російській імперії жорсткі канони церковного права жодної альтернативи в порядку розлучення чоловіка з дружиною не допускали.

Отже, судячи з наведених прикладів, є усі підстави стверджувати, що саме українська система права стала спадкоємницею правової спадщини Руської держави.

Література

1. *Лащенко Р.* Лекції по історії українського права / репр. відтвор. вид. 1923-1924 рр. К.: Україна, 1998. 154 с.
2. Енциклопедія українознавства: загальна частина : У 3-х т. Т.2. К.: Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського, 1995. С. 630.
3. *Окиншевич Л.* Вступ до науки про право і державу. Мюнхен: Український Вільний Університет, 1987. 223 с.
4. *Чубатий М.* Огляд історії українського права. Історія джерел та державного права. Мюнхен, 1947. С. 4.
5. *Шевченко О. О.* Історія українського права: навчальний посібник: Матеріали до курсу лекцій з історії української

державності / О. О. Шевченко, О. Й. Вовк, В. П. Капелюшний, М. О. Шевченко. К. : Олан, 2001. 214 с.
6. *Мірошниченко М. І.* Історія українського права. Джерела. Ч. 1. К: Київ. університет імені Тараса Шевченка. 2015. https://lektsii.org/11-70974.html. (дата звернення: 17. 09. 2019).
7. *Сергеевич В.* Русские юридические древности: У 4-х т. СПб.: И. А. Лебедева, 1890. Т. 2.
8. *Мрочек-Дроздовский П.* Главнейшие памятники русского права эпохи местных законов. *Юридический вестник.* 1884. Май-июнь. № 5-6. С. 77 – 100.
9. *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе: В 2 т. Т. 1 / Пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дещиці, Г. Киван, Е. Панкеєвої. К.: Основи, 1994. 554 с.

РАДЯНІЗАЦІЯ ПІВДЕННОЇ БЕССАРАБІЇ В 1940 – 1946 рр. (на документах Державного архіву Одеської області в м. Ізмаїл)

Володимир Степанович Макарчук,
доктор юридичних наук, професор кафедри теорії, історії та філософії права НУ «Львівська політехніка» (м. Львів)

Постановка проблеми: уведені до наукового обігу архівні матеріали виступають головним фактором новизни будь-якого історико-правового дослідження. Принаймні, уже в силу своєї первинності – в розумінні відсутності кон'юнктурних оцінок, внесених дослідниками наступної історичної доби. Втім будь-який архівний документ має розглядатися у прив'язці до історичного контексту епохи. Потрібно робити скидку на менталітет людей тієї чи іншої історичної доби, їх політичну платформу тощо.

Аналіз попередніх досліджень питання: Існують чисельні публікації архівних документів, присвячених радянізації українського Подунав'я здійснені як у радянську добу, так і після 1991 р. Увагу укладачів притягували передусім «виграшні», як на їхню думку, моменти. В радянські часи – це переможні реляції про величний поступ влади робітників і селян, в часи Незалежності, навпаки, укладачів цікавила передусім репресивна політика нового режиму.

Постановка завдань наукової розвідки (статті): Увести до наукового обігу нові архівні документи, прив'язані до подій 1940-х рр. в Південній Бессарабії.

Виклад основного матеріалу: Науковий пошук здійснювався у фондах Державного архіву Одеського області (ДАОО), куди перейшли матеріали обласного архіву Ізмаїльської (Аккерманської) області після об'єднання двох областей (15 лютого 1954 р.).

Основна маса документів складена російською мовою, українська – попри офіційний статус області, як частини УРСР, практично не використовувалася. Для прикладу мова формально титульної в УРСР нації використана в Ухвалі Ізмаїльського обласного суду по справі якогось В.Г. Івченка [1]. Втім і цей документ укладений не літературною мовою, а т. зв. суржиком. На вважаємо цю обставиною доказом свідомої русифікаторської політики радянських властей, принаймні з огляду на кілька обставин, як-от : багатонаціональний характер населення регіону (молдавани, болгари, росіяни, т. зв. липовани (виділені в окрему національну групу тощо); національний особовий склад радянського управлінського апарату, чиї представники були зібрані не лише на теренах Радянської України, але й РРФСР та ін. республіках Союзу; необхідність оперативного використання директив, що надходили з Центру (складених російською мовою).

Втім об'єктивно радянізація регіону супроводжувалася його русифікацією – незалежно від того, усвідомлювали цю обставину рядові виконавці, чи ні. Друга відмічена нами риса – це категоричність вказівок з порядку здійснення радянізації. Мова партійно-радянських документів цієї доби – це мова наказів: «зобов'язати начальника облміліції НКВС т. Антипова», «зобов'язати начальника Обласного Управління в справах колгоспного і сільського будівництва тов. Омельченка», «зобов'язати облдорвідділ тов. Лєбєдєва» тощо. Вказівки – в категоричній формі – віддаються не лише органам виконавчої влади, але й судовим органам – формально незалежній гілці влади (провести відкриті судові процеси тощо).

Командно-адміністративні нотки пом'якшуються лише в документах, пов'язаних із зверненням партійно-радянських властей області до армійських структур; тут уживаються обтічні формулювання: «*просити* Начальника бази Дунайської воєнної флотилії тов. (пропуск в тексті. –

Авт.) і командира військової частини № 61410 тов. Крузе», «начальникам гарнізонів (…) *звернути особливу увагу* (без категоричного – «зобов'язати». – Авт.) на (…)» тощо.

Практично ніколи в документах не йдеться про те чи інше фінансування заходів, запланованих партійно-радянськими властями – облздоровввідділ організовує обслуговування і виділяє медикаменти, підприємства й установи – транспорт з запасом пального, облторгвідділ забезпечує виїзну торгівлю і т. п. Й усе це – коштом «зобов'язаної» установи чи управління. Також майже завжди в документах не згадуються можливості матеріального стимулювання виконавців, задіяних в партійно-господарських ініціативах (спартакіада області, виборна кампанія тощо).

Аналіз документів свідчить про загалом невисокі фінансові можливості навіть обласного виконавчого комітету, не кажучи уже про районні виконкоми. Приміром, у червні 1946 р. Ізмаїльський облвиконком та бюро обкому партії приймають постанову про покращення медичного обслуговування інвалідів Вітчизняної війни [2]. Серед пунктів рішень: «Облвиконкому (т. Ананко) поставити питання перед ЦК КП(б)У, Мінстерством охорони здоров'я УРСР виділити для Ізмаїльського обласного госпіталю – 500 кв мтр (віконного. – Авт.) скла» [Вк. док., а. 242]. Сучасника вражає дріб'язковість питання – 500 кв м скла – з яким вища влада області мусить звертатися до вищих республіканських інстанцій в особі Ради Народних Комісарів та галузевого міністерства.

Механізми забезпечення фінансування того чи іншого, сформульованого облвиконкомом та бюро обкому партії, завдання виявлені лише в одному архівному документі [3] (це, звісно, не означає, що таких документів більше не існує. – Авт.). Але й у цьому випадку – встановлення сум матеріального заохочення учасників соціалістичного змагання працівників клубних установ та масових бібліотек (на 1946 р.) – рішення, спільно прийняте Ізмаїльським облвиконкомом та

бюро обкому КП (б)У, диктується вказівкою вищого органу – Постановою РНК УРСР та ЦК КП(б)У від 3 грудня 1945 р. «Про заходи з стимулювання соціалістичного змагання між працівниками клубних установ і масових бібліотек системи комітету у справах культурно-просвітницьких установ при РНК УРСР».

Проте і в цьому вузькому випадку об'єднана партійно-радянська керівна інстанція якихось власних коштів не виділяє: «3. Дозволити Обласному відділу культпросвітустанов передбачити по обрахунку витрат на 1946 р. – 40 тис. рублів на оплату грошових премій і 2000 рублів на придбання 2-х перехідних Червоних Прапорів (для клубів і для бібліотек)» [Вк. док., а. 24]. Зрозуміло, що усі кошти – державні, і з'ясовувати, чи має право Обласний відділ самостійно розпоряджатися виділеними йому сумами, а чи мусить чекати керівної вказівки Облвиконкому та бюро обкому партії, – принаймні не на часі.

Іноді заходи з матеріального стимулювання виконавців усе ж намічені, але у настільки загальній, неконкретній формі, що це не може не викликати подиву.

Приміром, приймається Постанова Ізмаїльського облвиконкому та обкому КП(б)У з питань розвитку дорожного будівництва в області [4]. Останнім, 5-м пунктом значиться: «Заснувати перехідний Червоний Прапор Облвиконкому і обкому КП(б)У, з видачею щомісячної премії (в розмірі? – Авт.) кращому району за своєчасне виконання плану дорожних робіт» [Вк. док, а. 107]. «Грошове питання» (тобто – матеріального заохочення працюючих) бачиться партійно-радянському керівництву наскільки не суттєвим, що обговорювати його конкретні деталі – так, ніби нижче власної гідності.

У підсумку відмітимо, що *аналіз архівних документів повністю підтверджує тоталітарний характер системи партійно-радянського керівництва. Виявляється це як у намаганні охопити регулятивними постановами якомога ширше*

коло питань (до репертуару гуртків художньої самодіяльності і організації платних вечорів-танців включно), так і в командно-адміністративних методах керівництва – безапеляційний наказ, зазначення жорстких мір впливу і покарання за несвоєчасне або неповне виконання директиви, відсутність вказівок на засоби матеріального стимулювання виконавців тощо.

Інколи важлива інформація може міститися в цілком рутинному документі. Приміром, у переліку вищої партійної та радянської номенклатури Ізмаїльської області станом на лютий 1946 року. Узятий він з документа, що планував заходи боротьби з весняним паводком [5], а цікавий ще й тим, у якому порядку (за рангом) перечислюються функціонери, кому з них (Голова облвиконкому Бенюх) вказуються ініціали «Я.І.» (такої ж честі удостоївся ще й начальник обласного управління міліції А.С. Антіпов), а для кого досить самого лише прізвища.

Подекуди офіційна назва архівного документа не зовсім точно відображає його зміст. Приміром Постанова Ізмаїльського облвиконкому та бюро обкому КП (б)У «Утверждение плана колхозного строительства на 1946 год» [6] насправді стосується питань не ходу колективізації, а житлового та господарського будівництва в колгоспах області. На нашу думку, такого роду двозначні визначення – ознака не надто високого освітнього рівня людей, які готували партійно-радянську документацію.

Аби не бути голослівними, зазначимо й інші «знахідки» технічних працівників, а, можливо, й вищого керівництва області. Так, вищезгадана постанова, датована 15 лютого 1946 р., має порядковий № 53. Але цей же порядковий номер – 53-й – має й інша постанова цього ж органу – «О мероприятиях поощрения Социалистического соревнования работников клубных учреждений и массовых библиотек системы культпросветучреждений (так в тексті. – Авт.) области», датована 7 лютого 1946 р. [7]. Ще одна постанова цієї справи, присвячена питанням виборів до Верховної Ради

СРСР [8], датована січнем 1946 р., несподівано має порядковий номер 53/2.

Висловимо припущення, що проставлялися ці номери постфактум (вони не видрукувані, як решта тексту, а вписані від руки), і, що дуже вірогідно, – зі стелі.

Часом важко зрозуміти, чому ті чи інші архівні джерела віднесені їх складачами до категорії «Сов. секретно», тобто «цілком таємно». Приміром, 28 травня 1945 р. саме з таким грифом виходить Постанова засідання бюро Ізмаїльського Міському КП(б)У та міськвиконкому «Про ініціативу трудящих м. Ізмаїла – Копана Балка про спорудження пам'ятника героям-землякам, які загинули в боях на фронтах Вітчизняної війни» [9]. Мова йде про затвердження ескізного проекту пам'ятника-обеліска, виділення на його побудову цегли «за рахунок зруйнованих об'єктів» та 1 т цементу. Нічого навіть просто конфіденційного, не кажучи уже про державну таємницю, тут немає і бути не може.

Той же гриф «сов. секретно» отримала й спільна постанова Ізмаїльського облвиконкому і бюро обкому КП(б)У від 13 березня 1946 р. «Про заходи по боротьбі з аварійністю на автомобільному транспорті» [10]. Можливо, «цілковита секретність» спільного рішення партійно-радянського органу пояснюється тим, що в документі окремо відзначено низьку дисципліну армійських шоферів: «50 % усіх аварій і катастроф здійснено з вини військових водіїв автотранспорту, які управляли автомашинами у нетверезому стані» [Вк. док., а. 91] ?. Проте чисельні заходи з подолання недоліків у сфері організації дорожнього року передбачали настільки широке число залучених – аж до педагогів нижчих шкіл та комсомольського активу [Там само, а. 93] – що зберегти щось у «цілковитій таємниці» бачиться відверто неможливим.

«Цілком таємною» була й постанова Ізмаїльського облвиконкому та бюро обкому партії з питань покращення медичної допомоги інвалідам Вітчизняної війни [11]. Таємниці – типові для доби тотальних успіхів Радянської вла-

ди : «з ряду питань постанова бюро обкому КП(б)У не виконана і у практиці роботи облздороввідділу маються серйозні недоліки в організації лікування інвалідів Вітчизняної війни (...) не організована справа лікування інвалідів Вітчизняної війни з захворюваннями очей, вуха, горла, носа» [Вк. док., а. 240].

Ще один приклад «совсекретной» творчості партійно-радянського апарату Ізмаїльської області – постанова з питань проведення весняної сівби у 1946 р. [12]. Зрозуміти, що там навіть просто конфіденційного (не кажучи уже про «цілком таємне») важко навіть за найбільш розвиненої уяви – жодних конкретних цифр (які могли б вважатися засекреченими) чи неприємних для влади фактів (наприклад, «антирадянської агітації» в області). Прізвища партійних «відповідальних» за той чи інший район та розподіл службових обов'язків агрономів і працівників МТС – ось і всі «таємниці» документа.

Цілковито таємною є й Постанова (березень, 1946 р.) про забезпечення плану будівництва, відновлення, ремонту доріг і мостів в Ізмаїльській області [13]. Тут, принаймні, присутня констатація суттєвого недовиконання намічених планів – приміром, замість того, щоб у 1945 р. заготовити 5 470 куб м будівельного лісу для потреб будівництва, реально заготували лише 153 куб м [Вк. док., а. 105], тобто в тридцять разів менше. Але навіть за такого стану справ ситуація не бачилася радянським посадовцям аж такою катастрофічною – на своїх посадах і навіть без звичної для радянських часів догани залишилися начальник облдорвідділу Лєбєдєв та інші посадовці [Див.: Вк. док.]. Тобто й тут не було що особливо приховувати.

А на Постанові Ізмаїльського облвиконкому та бюро обкому КП(б)У від 8 липня 1946 р. «Про план відбудови районних будинків культури і клубів у сільських місцевостях Ізмаїльської області на 1946 рік» [14] гриф «с(овершенно) секретно» виписаний від руки. Зайве говорити, що нічого

таємного й цей документ не містить, та й не може містити у принципі, – надто вже буденна тема Постанови.

Висловимо припущення, що *засекречення відкритої інформації мало цілком приземлені корені. За роботу з «таємними» та «цілком таємними» документами радянським чиновникам належались надбавки в розмірі до 15 відсотків посадового окладу. В голодні післявоєнні роки ці суми були абсолютно не зайвими, ось і доводилося присвоювати грифи зовсім безневинним документам*.

Навпаки, часом у документах з архівів радянських органів державної безпеки, бачимо промовистий гриф: «Исследователям не выдавать» [15]. У цих випадках розуміємо, що має місце намір приховати злочинну практику доби сталінських репресій. Це – дійсно «таємниці», але таємниці особливого роду: беззаконня у практиці каральних органів, рутинного фабрикування справ, повного ігнорування людини-гвинтика бюрократичною машиною.

Висновки: Архівні матеріали філіалу ДАОО в м. Ізмаїл містять чимало документів з історії радянізації регіону. Завдання неупередженого дослідника – не лише виявити їх та ввести до наукового обороту, але й належним чином оцінити, запропонувавши власну інтерпретацію емпіричного історико-правового матеріалу.

Література

1. Справа № 55 по обвинуваченню Ивченко (так в справі. – Авт) В.Г. по ст. 56 – 24 УК УСССР. Розпочато 3 августа 1946 р. Закінчено 11 марта 1947 р. // Міністерство Юстиції Української РСР. Ізмаїльський обласний суд. м. Ізмаїл. Архівний номер 176. На 98 аркушах, а. 99–100 зв.
2. Постановление Измаильського Областного Исполнительного Комитета и Бюро Обкома КП(б)У № 48 «О выполнении постановления СНК УССР, ЦК КП(б)У от 15 сентября 1945 года и облисполкома и бюро обкома КП(б)

У от 28 декабря 1945 года «Об улучшении медицинского обслуживания инвалидов Отечественной войны». Сов. секретно // Исполнительный комитет Измаильского областного совета депутатов трудящихся (облисполком) г. Измаил. Протокольная часть. Постановления облисполкома и обкома КП(б)У за 1946 г. Начато 9 января 1946 г. Окончено 24 декабря 1946 г. – Государственный архив Одесской области в г. Измаиле. Ф. Р-470, оп. 1, д. 76, а. 240–242.

3. Постановление Измаильского Областного Исполнительного Комитета и Бюро Обкома КП(б)У № 53 «О мероприятиях поощрения Социалистического соревнования работников клубных учреждений и массовых библиотек системы культпросветучреждений (так в тексты. – Є.Б.) области» // Исполнительный комитет Измаильского областного совета депутатов трудящихся (облисполком) г. Измаил. Протокольная часть. Постановления облисполкома и обкома КП (б) У за 1946 г. Начато 9 января 1946 г. Окончено 24 декабря 1946 г. – Государственный архив Одесской области в г. Измаиле. Ф. Р-470, оп. 1, д. 76, а. 24, 25.
4. Постановление 61/4-оп Измаильского областного исполнительного Комитета и бюро обкома КП(б)У от 29 марта 1946 года «О мероприятиях по обеспечению плана строительства, восстановления, ремонта дорог и мостов в Измаильской области в 1946 году» // Исполнительный комитет Измаильского областного совета депутатов трудящихся (облисполком) г. Измаил. Протокольная часть. Постановления облисполкома и обкома КП (б) У за 1946 г. Начато 9 января 1946 г. Окончено 24 декабря 1946 г. – Государственный архив Одесской области в г. Измаиле. Ф. Р-470, оп. 1, д. 76, а. 105 – 107.
5. Постановление Областного Исполнительного Комитета и Бюро Обкома КП(б)У № 53 «О мероприятиях по пропуску ледохода и весеннего паводка в 1946 году. 15 февра-

ля 1946 года // Исполнительный комитет Измаильского областного совета депутатов трудящихся (облисполком) г. Измаил. Протокольная часть. Постановления облисполкома и обкома КП (б) У за1946 г. Начато 9 января 1946 г. Окончено 24 декабря 1946 г. – Государственный архив Одесской области в г. Измаиле. Ф. Р-470, оп. 1, д. 76, а. 30 – 32.
6. Постановление Измаильского Областного Исполнительного Комитета и Бюро Обкома КП(б)У № 53 «Утверждение плана колхозного строительства на 1946 год» // Исполнительный комитет Измаильского областного совета депутатов трудящихся (облисполком) г. Измаил. Протокольная часть. Постановления облисполкома и обкома КП (б) У за 1946 г. Начато 9 января 1946 г. Окончено 24 декабря 1946 г. – Государственный архив Одесской области в г. Измаиле. Ф. Р-470, оп. 1, д. 76, а. 33, 34.
7. Постановление Измаильского Областного Исполнительного Комитета и Бюро Обкома КП(б)У № 53 «О мероприятиях поощрения Социалистического соревнования работников клубных учреждений и массовых библиотек системы культпросветучреждений (так в тексты. – Є.Б.) области» // Исполнительный комитет Измаильского областного совета депутатов трудящихся (облисполком) г. Измаил. Протокольная часть. Постановления облисполкома и обкома КП (б) У за 1946 г. Начато 9 января 1946 г. Окончено 24 декабря 1946 г. – Государственный архив Одесской области в г. Измаиле. Ф. Р-470, оп. 1, д. 76, а. 24, 25.
8. Постановление Измаильского Областного Исполнительного Комитета и Бюро Обкома КП(б)У № 53/2 «О дополнительных мероприятиях в обеспечении избирательной компании (так в документі. – Є.Б.) по выборам в Верховный Совет Союза ССР дублирующими средствами связи. 29 января 1946 г. // Исполнительный комитет Измаильского областного совета депутатов трудящихся

(облисполком) г. Измаил. Протокольная часть. Постановления облисполкома и обкома КП (б) У за 1946 г. Начато 9 января 1946 г. Окончено 24 декабря 1946 г. – Государственный архив Одесской области в г. Измаиле. Ф. Р-470, оп. 1, д. 76, а. 10, 10 зв.

9. Постановление Заседания бюро Измаильского Горкома КП(б)У и Горисполкома от 28.V. 45 г. «Об инициативе трудящихся г. Измаила – Копанная Балка о сооружении памятника героям-землякам, погибшим в боях на фронтах Отечественной войны». Сов. секретно // Постановления горисполкома и Бюро горкома КП(б)У за 1945 год. Исполнительный комитет Измаильского городского Совета трудящихся (горисполком); гор. Измаил. Начато: 7 апреля 1945 г. Окончено: 28 ноября 1945 г. – Державний архів Одеської області, Ф. Р-788, а. 7.

10. Постановление Измаильского Областного Исполнительного Комитета и Бюро Обкома КП(б)У № 53/2 «О мероприятиях по борьбе с аварийностью на автомобильном транспорте» 13 марта 1946 года // Исполнительный комитет Измаильского областного совета депутатов трудящихся (облисполком) г. Измаил. Протокольная часть. Постановления облисполкома и обкома КП (б) У за 1946 г. Начато 9 января 1946 г. Окончено 24 декабря 1946 г. – Государственный архив Одесской области в г. Измаиле. Ф. Р-470, оп. 1, д. 76, а. 91 – 93.

11. Постановление Измаильського Областного Исполнительного Комитета и Бюро Обкома КП(б)У № 48 «О выполнении постановления СНК УССР, ЦК КП(б)У от 15 сентября 1945 года и облисполкома и бюро обкома КП(б)У от 28 декабря 1945 года «Об улучшении медицинского обслуживания инвалидов Отечественной войны». Сов. секретно // Исполнительный комитет Измаильского областного совета депутатов трудящихся (облисполком) г. Измаил. Протокольная часть. Постановления облисполкома и обкома КП(б)У за 1946 г. Начато 9 января

1946 г. Окончено 24 декабря 1946 г. – Государственный архив Одесской области в г. Измаиле. Ф. Р-470, оп. 1, д. 76, а. 240 – 242.
12. Постановление Б-55/10-оп Измаильского Областного Исполнительного Комитета и Бюро Обкома КП(б)У от 25 Февраля 1946 года «О выполнении постановления СНК УССР и ЦК КП(б)У от 8 февраля 1946 года «О мероприятиях по обеспечению успешного проведения весеннего сева по Украинской ССР в 1946 году». Сов. секретно // Исполнительный комитет Измаильского областного совета депутатов трудящихся (облисполком) г. Измаил. Протокольная часть. Постановления облисполкома и обкома КП (б) У за 1946 г. Начато 9 января 1946 г. Окончено 24 декабря 1946 г. – Государственный архив Одесской области в г. Измаиле. Ф. Р-470, оп. 1, д. 76, а. 78, 79.
13. Постановление 61/4-оп Измаильского областного исполнительного Комитета и бюро обкома КП(б)У от 29 марта 1946 года «О мероприятиях по обеспечению плана строительства, восстановления, ремонта дорог и мостов в Измаильской области в 1946 году» // Исполнительный комитет Измаильского областного совета депутатов трудящихся (облисполком) г. Измаил. Протокольная часть. Постановления облисполкома и обкома КП (б) У за 1946 г. Начато 9 января 1946 г. Окончено 24 декабря 1946 г. – Государственный архив Одесской области в г. Измаиле. Ф. Р-470, оп. 1, д. 76, а. 105 – 107/
14. Постановление Измаильського Областного Исполнительного Комитета и Бюро Обкома КП(б)У от 8 июля 1946 года «О плане восстановления районных домов культуры и клубов в сельских местностях Измаильской области на 1946 год». Сов. секретно // Исполнительный комитет Измаильского областного совета депутатов трудящихся (облисполком) г. Измаил. Протокольная часть. Постановления облисполкома и обкома КП(б)У за 1946 г. Начато 9 января 1946 г. Окончено 24 декабря 1946 г. –

Государственный архив Одесской области в г. Измаиле. Ф. Р-470, оп. 1, д. 76, а. 399 – 400.

15. Дело № 10322 в отношении Вовченко Якова Ивановича, Авадани Дмитрия Тимофеевича и Холостенко Михаила Григорьевича, ранее осужденных по ст. 80 УК УССР. Начато 3 мая 1973 г. Окончено 3 июля 1973 г. – УМГБ по Одесской области. Арх. № 16109-П

ОСНОВНІ РИСИ РОЗБУДОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У ПЕРІОД ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Микола Володимирович Кравчук,
кандидат юридичних наук, доцент,
доктор права Українського вільного університету,
заслужений юрист України, завідувач кафедри теорії
та історії держави і права Тернопільського національного
економічного університету

Постановка проблеми. Державо- та правотворчий досвід кожної країни важливий на переломних етапах історії, особливо в період становлення та розбудови власної держави. Такий період, окреслений новітнім етапом розбудови української держави, настав на початку ХХ ст. і для українців. Отримавши сприятливі умови для створення власної держави, політичні провідники реалізували цей шанс, але не врахування історичного досвіду державотворення призвело до її втрати. Для усвідомлення вагомості історичної спадщини доцільно привести слова Марка Туллія Цицерона, на які часто у своїх аргументах посилався проф. В. С. Кульчицький: «Історія – вчителька життя. …А не знати історії – це означає бути завжди недоростком» [1, с.5].

Правдивість цих слів підтверджена й сьогодні, коли наприкінці ХХ ст. українці знову отримали слушну нагоду для власного державотворення, але ігнорування історичного досвіду спричинило ускладнення нинішньої соціально-політичної ситуації, що ставить під загрозу саме існування держави. І тому нині українська нація платить велику ціну за свої прорахунки у цьому процесі, а це – життя десятків тисяч військовиків, кращих синів і дочок України, які її боронять на Сході від агресії північної сусідньої країни.

У цьому плані найважливішим сьогодні є досвід третього етапу розбудови Української держави, поряд з княжою та

козацькою, а це – становлення і розвиток держави і права України на початку ХХ ст. (доби Української Центральної Ради, Гетьманату П. Скоропадського, Директорії УНР, Західноукраїнської Народної Республіки). Саме тому минула радянська державна система, назвавши українських державників – «буржуазними-націоналістами», найбільше фальсифікувала історію української державності початку ХХ с., на що акцентував увагу патріарх історико-правової науки, член-кореспондент НАПрН України В. С. Кульчицький, сторіччя з народження, якого ми відзначаємо сьогодні. Зокрема, він вказав: «Десятиліття командно-бюрократичних методів керівництва згубно вплинули і на історико-правову науку. Від неї вимагалося головним чином пропагувати наші сумнівні успіхи і досягнення. Робилося все можливе, щоб позбавити нас минулого, деформувати й узалежнити від московської імперії. Замовчування і перекручення стало хронічною хворобою історичної науки» [1, с.3-4].

Поверховий порівняльний аналіз перебігу тих подій вказує, що через сто років історія українського державотворення 1917-1921 рр. на сучасному етапі у великій мірі повторюється.

До речі, проф. В. С. Кульчицький за участю інших вчених у 1991 році, зразу ж після проголошення незалежності України, найбільш об'єктивно розробили і опублікували навчальне видання «Історія української державності» під рубрикою «Правовий всеобуч народного депутата». У наступні роки вказані навчальні матеріали були доповнені, більш деталізовані і знайшли своє висвітлення в опублікованих у 1996 р., 2000 р. у Львівському видавництві «Світ» та в наступних виданнях [1, 2, 3]. Саме на сторінках цих видань, поряд з іншими напрямками дослідження історії держави і права України, приділено велику увагу державному будівництву у добу Української Центральної Ради, Гетьманату П. Скоропадського, Західноукраїнської Народної Республіки, Директорії УНР. Високу значимість історичного досвіду дер-

жавотворення цього етапу, проф. В. С. Кульчицький цілком логічно аргументував і підтвердив словами М. С. Грушевського, який зазначив: «є події, що по короткім часі мають виключно історичне, сказати б, антикварне значення; є знов такі, що служать вихідною точкою для дальших поколінь на довгий час, створюють для них цілком нові обставини життя, виносять на верх змагання й ідеї, що стають бойовим прапором для віків, святощами для одних і страхом для других» [1, с.3]. Отже, здобутки новітньої Української держави стали «бойовим прапором на віки» і «святощами українців». У цьому ж руслі цілком правдиво звучать слова О. Л. Копиленка, які стали уже хрестоматійним: «Українська Народна Республіка проіснувала дуже недовго, в історичному масштабі тільки мить, та лишилися по ній повчальні уроки, які ми просто не маємо права нехтувати». У висновках до науково-навчальної розробки «Держава і право України 1917-1920 рр.» вчений підкреслив: «Отже, наші попередники лишили нам чимало цікавих і повчальних порад. Вистачило б снаги скористатися ними» [4, с.5, 9]. До цього зобов'язує нас і Указ Президента України «Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917-1921 рр.». Отож не викликає сумніву *актуальність* даного дослідження.

Рівень розробки теми. Вказана тематика також знайшли своє висвітлення у наукових працях таких вчених: В. Вериги, В. Верстюка, Т. Гунчака, Д. Дорошенка, О. Копиленка, В. Кульчицького, О. Мироненка, Л. Осауленка, В. Засєкіна Р. Пирога, Н. Полонської-Василенко, В. Рум'янцева, П. Скоропадського, З. Стефаніва, О. Субтельного, О. Тимощука, Б. Тищика, О. Удовиченка, А. Чайковського та ін. [6].

Окремі питання цієї проблематики відображені і в авторських публікаціях [7].

З огляду на вищесказане, *метою* представленої наукової розвідки є висвітлення сутнісних особливостей державотворення України у добу Центральної Ради та оцінка їх значимості для сучасного державного життя.

Отже, на початку XX ст. на всій території Росії активізувався національно-визвольний рух. Каталізатором суспільного розвою українського народу стала Перша світова війна (1914-1917 рр.). Зокрема, у лавах царської російської армії, яка була однією із воюючих країн, перебував кожний четвертий українець, що в цілому, становило біля 4 млн. українців. У зв'язку з цим, після падіння самодержавства, на всій території Росії розпочався масовий визвольний рух серед військовиків-українців, які створювали клуби, ради, комітети, формували окремі військові підрозділи, частини і таким чином здійснювали українізацію війська. Тож-бо особливою рисою національного державотворення стала саме українізація армії, важливий механізм впливу на Тимчасовий уряд у прагненні до автономії України [7].

У суспільному житті фундаментом Української держави стала Українська Центральна Рада, створена як координаційний, представницький центр 4 (17) березня 1917 р. на спільному засіданні представників політичних партій, різних українських організацій, товариств і груп (професійних, студентських, кооперативних та ін.). Для керівництва УЦР 7 березня був обраний провід у складі: голови – М. Грушевського та заступників – Д. Антоновича, Д. Дорошенка, Ф. Крижанівського [8, с.211]. Після її перших акцій (вітальної телеграми голові Ради міністрів Тимчасового уряду і Звернення до українського народу 9 березня п.р.) помітно зросла громадсько-політична активність, були проведені численні всеукраїнські з'їзди різних професійних об'єднань. Зокрема, 12 березня у Петрограді відбулася 20-тисячна українська маніфестація з жовто-блакитними прапорами; 16 березня у Києві – масова маніфестація «День свята революції», після якої був створений Український військовий клуб, обраний Український військовий організаційний комітет; 14-16 березня того ж року відбувся Перший кооперативний з'їзд Київщини, де ухвалили резолюцію про автономію України у складі федеративної Росії. 19 березня

відбулася 100-тисячна Самостійна маніфестація українських громадсько-політичних сил з багатотисячним мітингом на Софійській площі, що висловились за територіальну автономію України; в кінці березня відбулися установчі збори, з'їзди партій: УСДРП, ТУП, яка була перейменована у Союз автономістів-федералістів, Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР).

6-8 квітня відбувся Всеукраїнський національний конгрес (з'їзд) з участю 900 делегатів, який змінив статус Центральної Ради, «надавши їй характер справжнього представництва всього організованого українського народу», рішуче висловився за автономію України у складі реформованої федеральної, демократичної Росії, обрав новий склад УЦР в кількості 118 чол. і її керівництво – голову М. Грушевського та заступників В. Винниченка і С. Єфремова. До скликання Конгресу (з'їзду) Українська Центральна Рада була представницьким органом київських українських громадських організацій. Даний всеукраїнський форум закріпив утворення УЦР як найвищої територіальної влади в Україні, надав їй легітимності в активній боротьбі за національну автономію, затвердив повноваження щодо розширення її чисельного складу [9, с.9-10]. За твердженням дослідників після проведення в травні-липні 1917 р. під керівництвом і за участю УЦР Всеукраїнських селянського, двох військових та робітничого з'їздів і обрання ними Всеукраїнських рад селянських (212), військових (158), робітничих (100) депутатів, депутатів від територіального представництва (81), депутатів від політичних партій і громадських організацій та включення їх до складу Центральної Ради, в тому числі, членів Генерального військового комітету, вона нараховувала 798 осіб. Однак не всі депутати приймали участь. Так, мандатною комісією шостої сесії (загальними зборами) зареєстровано лише 639 дійсних членів Ради і чотири кандидати з вирішальним голосом [9, с.10-12]. Перекинемо місток на сучасність і порівняємо конституційний склад нинішньої

Верховної Ради України (450 депутатів) і пропозиції скоротити їх до 300 осіб та склад УЦР (798 депутатів).

Стосовно діяльності Української Центральної Ради, то із двотомного Збірника документів і матеріалів відомо, що її керівництвом за період діяльності було проведено всього 9 сесій (загальних зборів) та, «незважаючи на високі повноваження, виявилися вони найменш ефективною формою діяльності УЦР. «Політичні емоції, демагогія та популізм переважали над конструктивною політикою. Окремі сесійні засідання мали мітинговий характер, перетворювалися на словесні баталії численних партійних фракцій. Іноді ледь не доходило до вирішення справ кулаками». «…За твердженням В. Верстюка «неефективність Великої ради стала очевидною для її лідерів уже влітку. Відбувши у першій декаді серпня 6 сесію УЦР, президія Ради, посилаючись на формальний фактор – нестачу коштів– не скликала чергової сесії упродовж двох з половинною місяців, хоча це суперечило регламенту, але за переконанням лідерів парламенту – це мала бути остання сесія. Проте зрив виборів до Українських Установчих Зборів призвів, що останньою стала 9 сесія Центральної Ради, яка була скликана для затвердження IV Універсалу, яким 11 січня 1917 р. Мала рада проголосила самостійність України [9, с.16; 10, с.101-102]. Дані факти вказують на низьку політичну культуру політичних провідників як століття тому, так і сьогодні.

Для здійснення біжучої роботи 8 квітня 1917 р. Конгресом був обраний виконавчий орган у складі (20 чол.) на чолі з головою УЦР і заступниками, який став називатися Комітет Центральної Ради, а пізніше Малою Радою. Повноваження Комітету УЦР були затверджені Наказом №27 від 23 квітня 1917 р. Наказом № 52 від 23 червня 1917 р. був створений Генеральний Секретаріат, на який були покладені виконавчі функції, що до цього були у компетенції Комітету УЦР. П'ятою сесією УЦР було ухвалено рішення, відповідно до якого, у зв'язку і з створенням Генерального

Секретаріату – виконавчого органу – Комітет Центральної Ради, не ліквідовувався, а ставав «Малою Центральною Радою», наділеною законодавчою функцією в період між сесіями УЦР [9, с.116-120]. Саме Мала Рада продемонструвала пізніше найбільшу ефективність роботи, і на засіданнях якої була затверджена велика частка важливих рішень. «У лютому-квітні 1918 р. діяльність українського парламенту забезпечувалася Малою Радою» [9, с.16].

Соціалістичний провід України не ставив вимоги про власну державну незалежність з відокремленням від Росії, а лише наполягав на національно-територіальній автономії у складі федеративної Росії. Проте навіть таку скромну вимогу Української Центральної Ради Тимчасовий уряд відмовився задовільнити. Тому УЦР, як реакція на дії Тимчасового уряду, 10 червня 1917 р. прийняла Перший універсал Центральної Ради, яким закликала український народ до самостійного будівництва української держави [2, с. 156]. Доречно підкреслити, що позиція державників України щодо створення національної автономної держави на федеративних засадах з Росією, декларувалась впродовж всього періоду функціонування УЦР. Так, за матеріалами Всеукраїнського національного конгресу (з'їзду) 6-8 квітня 1917 р все обговорення автономії України відбувалося з резолюцією «Автономний устрій України, а також й інших автономних країн Росії, матимуть повні гарантії в федеративнім ладі» і під лозунгом «Нехай живе вільна Україна вкупі з вільною Росією» [9, с.54, 56].

Після проведення 5-8 травня Першого і 5-10 червня Другого військових з'їздів 132 особи були включені до складу УЦР. Саме військовики були рушійною силою у розбудові власної держави, де на першому Всеукраїнському з'їзді було прийнято рішення про створення Української національної армії та обраний Український генеральний військовий комітет всупереч забороні Тимчасового уряду. Також на Другому Всеукраїнському військовому з'їзді був оприлюд-

нений « Універсал Української Центральної Ради». «2,5 тис. військовиків-делегатів з'їзду, які наперекір забороні уряду приїхали до Києва, ще напередодні з'їзду дали клятву: «не вернуться до своїх частин без автономії матері-України». Але попри це в Універсалі акцентується увага на федеративній єдності з Росією: «Хай буде Україна вільною. Не відділяючись від усієї Росії, не розриваючи з державою Російською» [9, с.22]. Федералізація Росії в єдності з Україною знаходить своє закріплення у Другому, Третьому Універсалах і навіть Четвертому, де проголошено самостійність України. Так, у Другому Універсалі зазначено: «Ми, Центральна Рада, яка завжди стояла за те, щоб не відділяти Україну від Росії, щоб в купі з усіма народами її прямувати до розвитку та добробуту всієї Росії» [9, с.164]. Та навіть, проголошуючи самостійність, суверенітет України, у Четвертому Універсалі політичний провід УЦР не забуває про фатальне прагнення до федералізації з Росією. Зокрема: «Сьому найвищому нашому органові належатиме рішити про федеративний зв'язок з народними республіками бувшої Російської держави» [9, с.104]. Та найбільший прорахунок державників УЦР – це їхня пацифістська політика. Вона призвела до того, що в особливий період захисту України, серед мільйонів військовиків лише невелика частина патріотів стала на захист рідної землі від північного загарбника. І тому за нехтування історичних уроків знову українцям необхідно сплачувати велику плату. Тож-бо для успішного і незворотного будівництва Української держави найважливішим завданням сучасників є опанування історичною спадщиною власного державотворення, на що неодноразово звертав у своїх наукових працях член-кореспондент В. С. Кульчицький.

Література:

1. Кульчицький В. С., Настюк М. І., Тищик Б. Й. З історії української державності. Львів: Світ, 1992. 88 с.

2. Кульчицький В. С., Настюк М. І., Тищик Б. Й. Історія держави і права України. Львів: Світ, 1996. 296 с.
3. Кульчицький В.С., Тищик Б.Й. Історія держави і права України. Львів: ЛНУ, 2000. 400 с.
4. Копиленко О.Л., Копиленко М.Л. Держава і право України. 1917-1920: Навч. посібник. К.: Либідь, 1997. 208с.
5. Історія держави і права України: Підручник / А. С. Чайковський (кер. авт. кол.), В.І. Батрименко, Л.О. Зайцев, О.Л. Копиленко та ін.; За ред. А. С. Чайковського. К.: Юрінком Інтер, 2003. 512 с.
6. Див. праці вчених: Верига В. Визвольні змагання в Україні (1914-1923). Жовква, видавництво Отців Василіан «Місіонер», 1998. Т.1. 523 с., Т.2. 502 с.; Верстюк В. Українська Центральна Рада: Навчальний посібник. К.: Заповіт, 1997. 344 с.; Гунчак Т. Україна: перша половина XX століття. Нариси політичної історії. К.: Либідь, 1993. 288с.; Дорошенко Д. І. Історія України. 1917-1923. В 2-х т.: Документально-наукове видання /Упоряд.: К. Ю. Галушко. К.: Темпора, 2002: Т.1. Доба Центральної Ради. 320 с.; Т.2. Українська Гетьманська Держава 1918 року. 352 с.; Мироненко О.М. Світоч Української державності: політико-правовий аналіз діяльності Центральної Ради. К., 1995. 326 с.; Осауленко Л. М., Засєкін В. Д. Гетьман України Павло Скоропадський 29 квітня 1918 року – 14 грудня 1918 року: Художньо-публіцистичне видання. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2003. 592 с.; Пиріг Р. Я. Українська гетьманська держава 1918 р. Історичні нариси. Київ, 2011. 336 с.; Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2-х Т. Т.2.Від середини XVII ст. до 1923 року. 2-е вид. К.: Либідь, 1993. 608с.; Рум'янцев В. Українська державність у 1917-1922 рр. : національно-демократична і радянська альтернативи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: спец. 12.00. 01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Харків, 1998. 50 с.; Скоропадський П. Спогади:

кінець 1917 – грудень 1918 рр. Київ, Філадельфія. 1995. 494 с.; Стефанів З. Українські Збройні Сили 1917-1921 рр. Частина 1. Доба Центральної Ради й Гетьманату. Мюнхен: Вид. Український Комбатант, 1947. 118 с.; Субтельний О. Україна: історія /Пер. з англ. Ю. І. Шевчука; Вст. ст. С.В. Кульчицького. 2-е вид. К.: Либідь, 1992. 512с.; Тимощук О. В. Охоронний апарат Української Держави (квітень-грудень 1918 р.): Монографія. Харків: Вид-во Ун-ту внутр. справ. 2000. 462 с.; Тищик Б. Й., Вівчаренко О. А., Лешкович Н. О. Становлення державності в Україні (1917-1922 рр.). Монографія. Львів-Івано-Франківськ: Світ. 2000. 272 с.; Удовиченко О. І. Україна у війні за державність, Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917-1921 рр. К.: Україна, 1995. 206 с.

7. Див. Кравчук М. В. (*авторські публікації з проблематики державотворення України в 1917-1921 рр.*): Правові основи будівництва Національних Збройних Сил України в 1914-1993 рр. (Орг-я, структура, штати): Історико-правове дослідження. Монографія. Івано-Франківськ: Вид. «Плай», Коломия: видавничо-поліграфічне товариство «Вік». 1997. 292 с.; Українська Центральна Рада: – фундамент українського державотворення початку ХХ ст.: історико-правовий досвід. *Правозастосування: теорія, методологія та практика: Збірник матеріалів юридичної науково-практичної Інтернет-конференції «Актуальна юриспруденція».* www/LegalAcvity.com.ua, м. Київ, 13 квітня 2017 року. Наукова доповідь. К., 2017. С. 210-220; Військова політика в державотворенні Західноукраїнської Народної Республіки. *І Всеукраїнські наукові читання, присвячені пам'яті академіка С. Дністрянського «Західноукраїнська Народна Республіка - п'ємонт українського державотворення» (до 100-річчя Західноукраїнської Народної Республіки).* Матеріали Всеукраїнського круглого столу (м. Тернопіль, кафедра теорії та історії держави і права Тернопільського

національного економічного університету 13 квітня 2018 р.). *Тенденції і перспективи розвитку інститутів права та держави:* збірник матеріалів юридичної науково-практичної Інтернет-конференції «Актуальна юриспруденція». – www/LegalAcvity.com.ua (м. Київ, 19 квітня 2018 року) Тези наукових доповідей. К., 2018. С. 216-222; Кримська військова операція Армії УНР (квітень 2018 р.) та її значимість для сучасної розбудови України: історико-правовий аспект. *Науковий вісник Херсонського державного університету.* Серія «Юридичні науки». Випуск №3. 2018. С.23-29; Особливості державного і військового будівництва на завершальному етапі існування Української Центральної Ради: історико-правовий аспект. *Visegrad journal on human rights.* 2018. №5. С.82-85; Державотворення України в період гетьманату П. Скоропадського та особливості його військового будівництва (квітень-грудень 1918 р.) *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід*: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, Тернопільський національний економічний університет, 5-6 квітня 2019 року) Тернопіль: Економічна думка. 2019. С.55-62; Основні риси державного і військового будівництва України в період Директорії (історико-правове дослідження). *Evropský politický a právní diskurz. 2018. №6. S 88-97.*
8. Верстюк В., Дзюба О., Репринцев В. Україна від найдавніших часів до сьогодення. Хронологічний довідник. К.: Наукова думка. 1995. 687 с.
9. Українська Центральна Рада: документи і матеріали. У двох томах. К.: Наукова думка, 1996. Т. 1. 588 с.
10. Українська Центральна Рада: документи і матеріали. У двох томах. К.: Наукова думка, 1996. Т.2. 424 с.

ПРИВАТИЗАЦІЯ ЗЕМЛІ – ЦЕ, ЗАЗВИЧАЙ, ВЕЛИКЕ ГРАБІЖНИЦТВО: ВІДБИРАЮТЬ У НАРОДУ І ВІДДАЮТЬ БАГАТІЯМ

Олег Антонович Вівчаренко,
доктор юридичних наук,професор кафедри трудового, екологічного та аграрного права, заступник директора Навчально-наукового Юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, заслужений юрист України

Земля України - найбільше національне багатство Українського народу. За оцінками вчених України український чорнозем є дорожчим за вугілля, нафту, золото; в існуючих кліматичних умовах ніде на земній кулі навіть за мільйони років не зможе утворитися „такий благодатний ґрунт, який становить корінне, ні з чим незрівнянне багатство». Наддніпрянщина і Наддністрянщина - єдине у світі місце, де ширина чорноземної зони досягає 500 км, а глибина - 1,2-1,3 м. Значний масив українських земель (Вінничина, Житомирщина) ні разу не був затоплений водами морів чи океанів, тут зберігався і народжувався родючий ґрунт, ця земля відігравала роль своєрідної генетичної скарбниці на зразок велетенського природного „Ноєва ковчега», де формувалась і звідки розселялась по новоутворюваній суші флора і фауна, а разом з нею й людність. (О. Братко-Кутинський). Тому є підстава зробити висновок: українські степи - це планетарний заповідник, у якому має встановлюватися особливий режим використання, зберігання і постійного поліпшення родючості землі. Без додержання цієї основної вимоги будь-яке реформування земельних відносин приречене на провал.

Становлення української державності збіглося з припиненням дії всіх програм охорони і підвищення родючості ґрунтів. Подрібнення земельних ресурсів і, як невідворотний

наслідок - руйнація сільськогосподарських підприємств, неминуче призводить до втрати природної родючості земель, знижує контроль за їх ефективним використанням, а також позбавляє можливості покласти край спробам безгосподарності, марнотратства та псування землі. Нині немає навіть мови про ґрунтозахисні системи землеробства, достатнє та збалансоване внесення органічних і мінеральних добрив, хімічних меліорантів, засобів захисту рослин, відновлення зруйнованих меліоративних систем, особливо в зонах ризикованого землеробства. Обвальне скорочення тваринництва потягло прогресуюче зменшення виробництва гною, без якого земля не дає прибутку, а мінеральні добрива без органіки погіршують структуру ґрунту.

Саме родючість землі, її верхній гумусний шар, є найбільшим багатством, без якого неможливе життя суспільства, і тому воно, це багатство, не може бути об'єктом права приватної, комунальної, колективної, а в умовах перемігшого в Україні капіталізму, - також об'єктом права державної власності. Буржуазія, насамперед великі приватні власники, формуючи і державну владу і всю систему суспільних відносин, порушуючи ст. 5 Конституції України про те, що єдиним джерелом влади в Україні є народ, присвоїли собі право на торгівлю землею. Навіть, здавалося б, далекий від земельних проблем О. Солженіцин запитує: „Чому така суєта навколо купівлі-продажу землі?», і відповідає: „Це продовження хибної грабіжницької приватизації. Тепер, отримавши мільярди, грабіжники хочуть надійно їх вкласти. Земля - найнадійніший вклад. Вигода держави не в тому, скільки вона виручить за продану землю, а у родючості землі.» Ф. Енгельс розшифрував біблійне число Звіра - 666 - як Римську імперію, її економічний уклад; а видатний економіст Ф. Кене ще раніше зробив висновок: Римська імперія загинула саме тому, що її економіка існувала за рахунок пограбування ґрунту. Відкриття полягало у тому, що обсяг продукції, вирощеної протягом року,

мусить бути розподілений на п'ять одиниць, запроваджених самою природою: а) сільське господарство - 3 одиниці; б) промисловість - 1 одиниця; в) держава - 1 одиниця. 2 з 3-х одиниць, що лишаються в сільському господарстві, витрачаються на годівлю худоби та поліпшення родючості землі, третя - для споживання виробником та відтворення засобів виробництва. Але римська аристократія для забезпечення собі розкішного існування залишала хліборобству лише 2/5 річного продукту, і могутня імперія загинула.

Наша планета Земля агонізує: знищуючи родючість ґрунту, кожного року людство скорочує термін існування нашої цивілізації на 3 000 років (М. Руденко). Приватна власність на родючість землі позбавляє суспільство і місцеві ради права на земельну ренту. Ставши власністю олігарха, рента вилучається із громадського користування, вивозиться за кордон або розтранжирюється всередині країни, а наймані лакеї олігархів звинувачують уряд у нездатності приборкати інфляцію. Звідки держава наповнюватиме бюджет, якщо 75 % ВВП - вартість природної ренти - присвоюватиметься злочинцями?

Читаючи курс „Земельне право» , завжди нагадував студентам, як Феміда - дочка Урана і Геї (богині Землі), дружина Зевса, його порадниця з правових питань, покарала свого батька Урана за порушення саме земельних законів: звеліла Кроносуоскопити його серпом і дітородний орган викинути у море.

Тверезо оцінюючи те, що вже зроблено і що далі коїться з основним багатством українців - з землею, - хочеться волати не про прихід Вашингтона, а про з'яву Кроносаз великим серпом: наша обкрадена й обідрана ненька могла б претендувати на перше місце у світі за кількістю євнухів на один гектар українських чорноземів, починаючи з Л. Кучми, його табачників, медведчуків, включно з липовим героєм України академіком Саблуком, гайдуцькими, гладіями, зубцями, карасиками, баранівськими, месель-веселяками, ідеї

яких лягли в основу псевдонаукової антинародної Програми земельної реформи.

Має рацію В. Ярмоленко („Сільські Вісті» 17-18.04. р.р.), говорячи про правове свавілля і невігластво, які з самого початку панують у земельному законодавстві України. Додамо: не так невігластво, як злочини, спрямовані на підрив політичної і економічної незалежності держави.

Можна категорично стверджувати, що на певному етапі формування законодавства про право власності на землю було вчинене велике шахрайство. Так, Конституція УРСР 1978 р.(з змінами і доповненнями 1989- 95рр.) і Конституція України 1996 р. (п. 5 і 7 ст. 92) передбачили, що правовий режим власності визначається виключно законами України. Але, будь-якого закону про земельну реформу в Україні не існує. Замість нього і всупереч чинній на той час Конституції Голова ВР Л. Кравчук підписує 18.12.1990 р. (8 пунктів) постанову„Про земельну реформу», зобов'язавши місцеві ради і Кабмін за два з гаком місяці „провести інвентаризацію земель усіх категорій». Зазначимо, що оголошувати земельну реформу при відсутності бодай елементарного земельного кадастру — це зазвичай велика авантюра.

Після візиту української делегації, очолюваної державним міністром України В. Лановим, до США, зустрічей з сенаторами і консультацій в МВФ і Світовому банку розвитку, з'явилася Концепція роздержавлення і приватизації підприємств, землі та житлового фонду, затверджена також постановою Верховної Ради України від 31.10.1991 р. Варто процитувати бодай дві норми цього підзаконного акту, щоб уявити наслідки його реалізації: „У результаті роздержавлення і приватизації у власності держави повинно залишитися лише майно, необхідне для виконання державою своїх функцій », а „приватизація землі полягає у передачі громадянам України земельних ділянок у приватну ...власність... ». Хочете знати, хто підписав цей воістину диявольський вирок незалежності України й українцям? Від Кабміну - той же

пан рухівець держміністр В Ланової, від Комісії ВР з питань економічної реформи і управління народним господарством секретар О. Барабаш. Третій підписант постанови - глава найвищої законодавчої інституції держави.

Привезена із-за океану „Концепція» нелегітимно ігнорувала Декларацію про державний суверенітет України (16.07.1990 р.), Закон України „Про економічну самостійність УРСР» (3.08.1990 р.), новий Земельний кодекс (18.12.1990 р.) та Закон УРСР „Про власність» (7.02.1991 р.), які вперше в історії нашої держави єдиним суб'єктом права власності на землю (та інші природні ресурси) визнали Український народ, який, виборовши незалежність, сам утвердив себе єдиним власником своєї землі, і який здійснює це абсолютне право шляхом реалізації правомочностейволодіння, користування і розпорядження цим об'єктом.

Відсутність самостійності, патріотизму і національної ідеї у вітчизняних псевдореформаторів і лідерів реформ примусили їх діяти за вимогами МВФ і СБ, які зразу ж запропонували безальтернативну, з їх точки зору, програму „шокової терапії»: тотальна приватизація, усунення держави від втручання в економіку, лібералізація економіки.

Тому вже 30.01.1992 р. приймається закон „Про форми власності на землю»; 13.03.1992 р. - нова редакція Земельного кодексу, а вже інший голова ВР- І. Плющ підписує 13.03.1992 р. постанову ВР „Про прискорення земельної реформи та приватизацію земель».

Починається найганебніша сторінка в історії молодої української законності: розгул кучмівського„указногоправа» і фальсифікація Основного закону держави 1996 р. і Земельного кодексу 2001 р.

Виникає питання: чому президенти-диктатори так закохані в „указне право»? Бо це - найкоротший шлях до беззаконня, який дозволяє уникнути публічного обговорення законопроектів у Комітетах і засіданнях Верховної Ради і, взагалі, всієї процедури законотворення. При цьому

і підписанти і придворні служителі Феміди, готуючи проекти указів, особливо не обтяжують себе вибором законів, відповідно до яких гарант оголошує вердикт: „постановляю!». Як приклад, наведемо тільки три „розстрільні» для земельно-аграрного ладу України кучмівські укази: „Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва» від 10.11.1994 р.; „Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям» від 8.08.1995 р.; „Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» від 3.12.1999 р. Так от, перший указ видано відповідно до ст. 114 модернізованої радянської Конституції України 1978 р.; другий - відповідно до ст. 25 Конституційного Договору між президентом та Верховною Радою; третій - відповідно до ч. 4 ст. 13 Конституції України 1996 р. Тобто, всі три укази, які зруйнували долі мільйонів українців і Українську державу взагалі, були прийняті без участі парламенту, поза парламентом, а останній - ще й на основі таємно „відредагованих» статей 13 і 14 Конституції 1996 р.

Публікуючи текст указу від 3.12.1999 р., газета „Сільські вісті» (9.12.1999 р.) у коментарі досить точно оцінила указ, як „новий удар по знедоленому селу... Під гаслом турботи про село й селянина цей документ ухвалено потайки від того ж села й селянина». Повідомлялося про намір Аграрного Комітету ВР звернутися до Конституційного суду щодо визнання указу неконституційним, виданим на вимогу МВФ.

Як відомо, сон розуму народжує потвор. У червневу ніч 1996 р., коли перевтомлені, без сну народні обранці нарешті прийняли Основний закон України, багатьом і на думку не спадало, що чиясь злочинна рука (очевидно та сама, що формулювала згадані укази) вчинила диверсію, спотворивши норми статей 13 і 14 Конституції держави.

Якщо до цих процесів долучити значне скорочення народжуваності (є села, в яких до першого класу шкіл прий-

нято у цьому навчальному році по одній дитині), погіршення здоров'я населення, зростання смертності,посилення процесів депопуляції, зниження якості харчування, то ці процеси можна безпомилково кваліфікувати як винищення народу, тобто геноцид.

Щодо питання про неможливість повернення землі у власність держави, оскільки закони не мають зворотної дії, зазначимо, що норми ст. 13 Конституції України про землю та інші природні ресурси як об'єкти права власності тільки Українського народу, і що кожний громадянин має право тільки користуватися цими об'єктами, і що власність не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству, ці норми ніхто не скасовував, вони є чинними і обов'язковими як для рядових громадян, так і для временщиків - вождів, які часто забувають і про цей обов'язок, і про вищі цінності, про які говорив Горацій: „що за користь від законів там, де немає моралі».

То ж всі об'єкти, перераховані в ст. 13 Конституції, включно з землею і природними ресурсами континентального шельфу (підкреслюю у зв'язку з викритими шахрайськими оборудками на найвищому рівні за участю підставних фірм „Венко») є власністю Українського народу, і з юридичної точки зору взагалі виключають будь-яку форму приватизації. Тому всі ці об'єкти мають бути негайно і беззастережно повернуті у розпорядження держави, яка за Конституцією здійснює права власника - Українського народу. Без всенародного референдуму ні Президент, ні будь-які „любі друзі» не мають права розпоряджатися власністю народу як у своїх феодальних коморах. Народ має право на опір мародерству. Тому й гомонять селяни про „Нюрнберг-2!».

МІЖНАРОДНА ПРАВОСУБ'ЄКТНІСТЬ УКРАЇНИ НА ЗЛАМІ ДВОХ СТОЛІТЬ

Василь Миколайович Репецький,
кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів)

Незважаючи на понад чверть столітній досвід новітнього державотворення української держави, упродовж якого Україна утвердилась в якості повноправного учасника міжнародного співтовариства, питання формування її міжнародної правосуб'єктності потребує належного дослідження з боку вітчизняних науковців. Зазначена вимога пояснюється ще й тим, що існує чимало різних наукових шкіл, які намагаються показати нашу державу у вигляді «невдалого або ж випадкового державного проекту», або ж висловлюють твердження про неприродність та тимчасовість української державності.

Історично першим суб'єктом міжнародних відносин на території сучасної України була Київська Русь. Її правовий статус ґрунтувався на нормах тогочасного міжнародного права, а для її правителів (від Аскольда до Володимира Великого) характерною була їх власна ідеологія та правова думка. І як зазначають вітчизняні вчені на етапі зародження та зміцнення Київської Русі міжнародно-правова думка цього державного утворення нерідко випереджала візантійську і західноєвропейську в цілому [1, с. 181].

Якщо розглядати міжнародно-правовий статус Гетьманщини, його можна з повною вірогідністю назвати «полівасалітет», при якому мала місце згода на протекторат з боку сильних сусідніх держав в обмін на гарантування захисту українських земель від інших державних утворень. Очевидно, з позиції сучасності стає зрозумілим, що лише колективний васалітет був єдино можливим шляхом для

встановлення міжнародно-правового статусу молодої державності у тодішніх історичних умовах.

Необхідно погодитись з тим, що Гетьманщина так і не стала незалежною державою, хоча їй були властиві всі необхідні ознаки для цього: населення, територія, діяльність органів законодавчої, виконавчої та судової влади та військо. Далеко не всі вітчизняні науковці одностайно визнавали повноцінність української державності в цей період [2, с. 248]. З цього приводу видатний український правник Станіслав Дністрянський (1870-1935) зазначав, що українська державність XVII і XVIII століття мала свої характерні риси, які були не властиві для інших держав. Серед таких він називав наступні: вона була заснована «виключно для оборони від зовнішніх ворогів, вона мала характер чисто військової держави» [3, с. 212-213], і цим самим докорінно вирізнялася від королівського абсолютизму Франції, а також від феодалізму Німеччини та парламентаризму Англії. Крім цього Україна названого періоду була першою національною державою, яка організувала переважно українські елементи для боротьби з ворогами. Вона отримала визнання з боку польського короля Яна II Казимира у Зборівській угоді. У 1655 р. Карл X Густав, шведський король, визнав і Українську державу, і Богдана Хмельницького незалежним володарем. Варто зазначити, що саме шведський король уперше вжив формулювання «Українська держава».

Також Україну визнав Молдавський господар Василе Лупу в 1655 році. Відповідно і Кримський хан Мехмед IV Герай козацьку Україну часів Б. Хмельницького у листі до російського царя Олексія Михайловича називав окремою державою. Ще одним документом з цього питання є Бучацький договір 1672 року, укладений між Стамбулом і Варшавою. Зокрема, у пункті 4 польського перекладу Бучацького договору вживається термін «Ukrainskie Panstwo», що в перекладі з давньопольської і сучасної польської мови означає «Українська держава».

Однак на цьому етапі так і не вдалося остаточно побудувати нову незалежну державу на українських землях, оскільки, внаслідок внутрішніх суперечок та посилення військової присутності сусідніх держав землі Гетьманщини наприкінці XVII століття були поділені між Росією та Річчю Посполитою. Саме з цього моменту ми можемо говорити про поступову втрату міжнародно-правового статусу української державності.

І лише на початку XX століття в силу об'єктивних та суб'єктивних передумов виникла нова українська держава. Розпад Російської та Австро-Угорської імперій прискорив цей процес.

23 червня 1917 р. Центральна Рада проголосила 1-й Універсал, яким визнала автономію України у складі Російської держави. Лідери новоутвореної держави на той час не усвідомлювали реальної можливості заснування повністю самостійної та незалежної держави. Але за цих умов, це скоріше за все була вимушена уступка.

Однак ситуація різко змінилася після більшовицького перевороту в Петрограді. Відповідно, протистояння між УНР та Радянською Росією почало швидко посилюватись, і це призвело нарешті до усвідомлення необхідності єднання всередині України.

Не зважаючи на те, що Раднарком РРСР визнав за українським народом право на відокремлення та утворення самостійної держави [4], через деякий час після того, він же видав Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Центральної Ради [5, с. 153]. За своїм змістом ультиматум містив грубе втручання у внутрішні справи України.

Саме в розпал цього конфлікту 11.01.1918 р. був ухвалений 4-й Універсал УНР, який проголошував самостійну суверенну Українську Народну Республіку. Згідно Універсалу влада в Україні повинна належати тільки народові України, іменем якого до скликання Українських Установчих зборів

буде правити Українська Центральна Рада та виконавчий орган – Рада Народних Міністрів. Оскільки територія незалежної УНР не була окреслена, відповідно, вона залишалася такою, котра була визначена III Універсалом.

З позиції доктрини міжнародного права, положення 4-го Універсалу завершили еволюційний процес становлення української держави. Підтвердженням цьому є той факт, що в 1918 р. і суверенітет України визнали: Франція, Велика Британія, Сполучені Штати Америки, Німеччина, Австро-Угорщина, Румунія, Болгарія, Туреччина, Японія, Китай, Португалія, Данія, Греція, Норвегія, Ірак, Іспанія, Фінляндія, Польща, Швеція, Швейцарія та ін. А вже у наступному 1919 р. вона була визнана також такими державами як Угорщина, Чехословаччина, Ватикан, Голландія, Італія.

Пацифістські настрої, які панували в оточенні керівництва Центральної Ради, згубно відобразилися на реальному становищі молодої держави, яка виявилась беззахисною у військовому плані. Останню крапку у цьому питанні було поставлено у Законі УЦР від 16.01.1918 р. «Про утворення українського народного війська (народної міліції)», згідно з яким усі регулярні частини української армії підлягали розформуванню. А тому, молода українська держава була не в змозі захистити свій суверенітет та незалежність. Їй не залишалось нічого іншого, як просити військової допомоги сусідніх держав. Переконаний, що керманичі нашої держави на початку XXI століття, на жаль, не дістали належного уроку з тих подій, коли в 2014 р. Україна також була «обеззброєна» проти зовнішнього ворога.

Розпуск Центральної Ради 29.04.1918 р. та відновлення старовинної національної форми правління – Гетьманату – стали одним з небагатьох можливих шансів подолання системної суспільної кризи тогочасної Української держави [6, с. 34]. За часів П. Скоропадського Українська держава встановила дипломатичні відносини з 12 державами, а загалом її визнали de facto або de jure 30 держав світу. За кордоном

було відкрито 50 консульських установ різних класів, а з вересня 1918 р. почали роботу десятижневі курси консульських працівників для осіб з вищою юридичною та економічною освітою [7, с. 166].

Очоливши керівництво державою, П. Скоропадський у відповідності з вимогами міжнародного права прийняв на себе всі зобов'язання, які були прийняті УНР, і передусім, положення Брестського договору. На той час особливо гостро стояло питання про виведення російських військ з території України та підписання мирного договору і встановлення державних кордонів з Росією.

Незважаючи на низку складних перемовин 12.06.1918 р. у Києві було укладено українсько-російську угоду про перемир'я, згідно якої до повного завершення мирних переговорів повністю припинилися воєнні дії, і найголовніше, були визначені правила повернення українців з Росії та росіян – з України. Для успішного виконання цих завдань сторони обмінялися консульськими установами [8, с. 300-301]. Разом з тим, під дипломатичним прикриттям на територію української держави потрапляла значна кількість більшовицьких агітаторів, які готували повстання проти гетьманського уряду [9, с. 133-134].

Однак усі зусилля, які були спрямовані на те, щоб не допустити цього, не змогли допомогти зберегти гетьманську владу.

Повстання у листопаді-грудні 1918 р. проти влади гетьмана призвело до встановлення влади української Директорії над більшою частиною Наддніпрянської України. Ще в ході бойових дій перед керівництвом поставців постало питання щодо державних кордонів УНР, у зв'язку з виникненням державних утворень на території західноукраїнських земель під час розпаду Австро-Угорської імперії. У грудні 1918 р. Директорія уклала попередньо угоду з представниками ЗУНР про об'єднання в єдину державу, а вже 22 січня 1919 р. у Києві було проголошено Акт злуки західноукраїнської і наддніпрянської держав у соборну УНР.

З боку керівництва УНР та ЗУНР було досягнуто згоди скликати парламент об'єднаної України (Установчі збори), який повинен був затвердити Акт злуки та розв'язати низку важливих питань. І як зазначали у своїй праці проф. Кульчицький В.С. та проф. Тищик Б.Й., до його скликання ЗУНР, зберігаючи автономію, всі свої центральні та місцеві органи, інші державно-політичні структури, збройні сили, законодавство тощо, почала називатися «Західною областю Української Народної Республіки» [5, с. 165].

Таким чином, соборну УНР з правового погляду, можна розглядати як конфедераційне об'єднання, оскільки влада ЗУНР і надалі діяла самостійно – як у внутрішніх справах, так і на міжнародній арені. Реальна координація діяльності урядів УНР і ЗУНР відбувалась, перш за все, у військовій сфері.

Міжнародні правовідносини Директорія почала здійснювати у надто важкій зовнішньополітичній обстановці, котра реально загрожувала її владі в державі. На жаль, члени Директорії не мали єдиної стратегії міжнародно-правової діяльності: В. Винниченко, М. Грушевський, В. Чехівський, М. Шаповал та ін. виступали за союз з більшовиками проти Антанти. Інша група, яку очолював С. Петлюра, прагнула укладення союзу з Антантою проти більшовиків.

Визначальною міжнародною подією 1919 р. стала Паризька мирна конференція. Вона була покликана закріпити результати Першої світової війни на міжнародно-правовому рівні і вирішити питання повоєнного устрою Європи. Але оскільки Україна уклала сепаратний мирний договір з Центральними державами, відповідно вона не була de jure визнана державами-переможницями і до участі в конференції не запрошена. Це був повний провал дипломатії молодої держави.

Однак, для забезпечення інтересів України на мирній конференції Директорія направила дипломатичну місію ad hoc (спеціальну місію). Проте, вона не досягла бажаного результату, оскільки жодна з держав «Ради чотирьох», які

мали вирішальний голос (Франція, Велика Британія, США та Італія) не підтримали незалежність України [10, с. 369].

При цьому необхідно зазначити, що великі держави на той час розглядали Україну виключно у контексті загальноросійських проблем. В подальшому така позиція дещо змінювалась, коли українським військам вдалося досягти певних успіхів на фронті, для прикладу, влітку 1919 р. під час спільного наступу армії УНР та Української Галицької Армії на Київ та Одесу [11, с. 14]. Але такі військові перемоги не мали систематичного характеру і, відповідно, вони не могли докорінно вплинути на уряди західних країн у їхньому ставленні до українського питання.

Не зважаючи на значні зусилля, українській делегації так і не вдалося схилити членів Антанти під час роботи Паризької конференції до юридичного закріплення визнання УНР та збереження територіальної цілісності українських земель за допомогою міжнародно-правових засобів.

Упродовж 1919-1920 рр. територія України стала одним з центральних театрів громадянської війни. Відповідно, внутрішні ресурси УНР не сприяли їй стати рівним конкурентом у боротьбі з більшовицькими військами. І навіть допомога з боку Польщі у боротьбі проти більшовиків згідно договору від 21 квітня 1920 р. не перешкодила переходу влади в Україні до рук більшовиків на більшості її території. Після Ризького мирного договору від 18.03.1921 р. розпочалася радянська доба в історії розвитку української державності, що тривала 70 років, тобто до остаточного розпаду комуністичної системи у 1991 році.

Виходячи з вищезазначеного, можна зробити наступні висновки:

1. Історично першим суб’єктом міжнародного права на території сучасної України була Київська Русь, яка пройшла певні періоди відносної централізації (від Аскольда до завершення правління Святослава, тобто з половини IX до середини X ст.); а в подальшому до державної централіза-

ції за князювання Володимира Великого до територіальної роздробленості у XI столітті. Головними інструментами реалізації міжнародної правосуб'єктності Київської Русі були право посольства та договірне право.

2. Гетьманську державу за часів Б. Хмельницького з позиції теорії сучасного міжнародного права можна назвати державо-подібним утворенням, або нацією, яка бореться за формування власної національної держави. А відтак, період з 1648 до 1764 рр. можна вважати етапом функціонування України в якості суб'єкта міжнародного права, з певними обмеженнями суверенних прав. На той час Україна була визнана державою з боку декількох сусідніх держав.

3. З 1917 до 1921 рр. Українська держава мала всі ознаки повноправної держави та суб'єкта міжнародного права. Вона отримала офіційне визнання з боку більше 30 держав, і підтримувала з ними дипломатичні та консульські зносини. Договір від 30.12.1922 р. лише формально передбачав союз рівноправних республік, хоча насправді усі вони (республіки) були урізані у своїх суверенних правах.

4. Акт проголошення незалежності України від 24.08.1991 р. відновив статус України як повноправного суб'єкта міжнародного права. А тому, твердження деяких науковців, що Україна як держава виникла лише на початку 90-х років минулого століття, не зовсім коректне з позиції сучасного міжнародного права.

Література

1. Буткевич В. Г. Міжнародно-правова ідеологія слов'янських божеств – попередників українського етносу // Український щорічник міжнародного права 2008. – К.: Видавничий дім «Промені», 2008. – С. 172-261.
2. Задорожній О. В. Ґенеза міжнародної правосуб'єктності України: монографія / Задорожній Олександр Вікторович ;

Укр. асоц. міжнар. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, Каф. міжнар. права. – Київ: К.І.С., 2014. – 688 с.
3. Дністрянський С. Загальна наука права і політики. Том 1. – Львів: Видавництво Українського католицького університету, 2019. – 428 с.
4. Декларация прав народов России (2(15) ноября 1917 г. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/DEKRET/peoples.htm.
5. Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. Історія держави і права України : Навч. посібник / В. С. Кульчицький, Б. Й. Тищик. – К.: Атіка, 2001. – 320 с.
6. Папакін Г. В. Павло Скоропадський і державотворчі процеси доби української революції 1917-1921 років // Вісник державної служби України. – 2008. – № 2. – С. 30-42.
7. Овсій І. О. Зовнішня політика України: від древніх часів до 1944 р. – К.: Либідь, 1999. – 240 с.
8. Мирні переговори між Українською Державою та РСФСР 1918 р.: Збірник документів та матеріалів. – Київ – Нью-Йорк – Філадельфія, 1999.
9. Ковалів П. Дипломатична діяльність за часів Української держави / П. Ковалів // Червона калина : іст. календар-альманах на 1939 р. – Львів, 1938. – Т. 18 : Україна на дипломатичному фронті. – С. 129-156.
10. Нариси з історії дипломатії України. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2001. – 736 с.
11. Шамраєва В. М. Міжнародні відносини УНР доби Директорії: автореф. дис. … канд. іст. наук 07.00.02 / В. М. Шамраєва ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2003. – 20 с.

УКРАЇНСЬКА КОЗАЦЬКА ДЕРЖАВА БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО: СИСТЕМА НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ ТА ГЕОПОЛІТИЧНИХ ПРІОРИТЕТІВ

Федір Михайлович Медвідь,
доктор наук в галузі політології, кандидат філософських наук, доцент, професор кафедри теорії держави і права та конституційного права Навчально-наукового інституту права імені князя Святого Володимира Міжрегіональної академії управління персоналом (м.Київ)

Новітня Українська держава постала на багатовіковій традиції національної державотворчості, зокрема, на традиціях Української козацької республіки Богдана Хмельницького, що змогла синтезувати пріоритети національних інтересів такі як: цілісність територіального та політичного простору, ефективні державні інституції, перш за все управлінський сектор, консолідовані влада і суспільство, соціальна стабільність, розвинута економічна база і, безумовно, сприятлива конфігурація геополітичних сил [5,с.28-29].

Постановка питання про спадщину державотворчої практики XVII ст. в контексті сучасного державотворення є цілком правомірною. Адже здобутий на цьому хронологічному етапі досвід розбудови незалежної соборної держави (прикметно, що саме тоді її вище керівництво вперше імплементує в національний державницький проект традицію верифікації і легітимізації історичною тяглістю від часів Київської Русі процесів становлення українських ранньомодерних державних інституцій та формування нової політичної еліти) не лише тією чи іншою мірою позначився на самосвідомості нації та ідентифікації українців в континентальних соціально-політичних системах, а й своєрідно переломився суспільно-політичною думкою кількох наступних століть та народною історичною пам’яттю. Зокрема, започатковані й розвинуті наприкінці 1640-х - у 1650-х рр. фундаментальні

ідеї щодо творення національного державного організму були творчо переосмислені в концепції Великого князівства Руського Ю. Немирича, політичних проектах І. Виговського, П. Дорошенка, І. Самойловича, І. Мазепи, І. Скоропадського, П. Полуботка, К. Розумовського, творцями «Договорів і постанов Війська Запорозького…»[15, с.5].

1710 р. в історіописній традиції вони вилилися в козацьке літописання наприкінці XVII–XVIII ст., синтези першої хвилі романтичної історіографії. Зокрема, це стосується постійної присутності у ідеологічних конструкціях представників цього руху мотивів наявності власної державності як складової частини відомої просвітницької концепції суспільного договору. Упродовж всього наступного століття саме ці мотиви залишалися живильним середовищем для вироблення програмних засад лідерами Кирило-Мефодіївського товариства [4], в них черпав свою наснагу геній Т.Шевченка [6,с.66-71], Л. Українки, І. Франка [7, с.80-86] та інших духовних і політичних проводирів українського суспільства. Наступність і генетичний зв'язок із державотворенням середини XVII ст. продемонструвала державотворча практика перших десятиліть XX ст., а тодішній політичний та інтелектуальний провід нації обґрунтовував свої національні проекти історичним прикладом Хмельниччини.

Як відомо, оперта на політичний геній гетьмана Б. Хмельницького і потужну творчу енергію повсталого народу, новопроголошена держава українців, попри безумовну наявність недоліків соціального характеру і недовершеність політичних інститутів, відразу впевнено заявила свої потужні потенції як у внутрішньополітичній сфері, так і на міжнародній арені. Упродовж напрочуд короткого часу (фактично вже до кінця першого року революції) були створені національні органи влади, конституйовано судовий устрій, здійснено відповідний адміністративно-територіальний поділ, почали функціонувати митна і податкова служби, було організоване боєздатне військо, разючі зміни

відбулися у соціально-економічній системі, якісно новими показниками почали вимірюватися суспільна свідомість та інтенсивність ідентифікаційних процесів. Зазнав змін і зовнішньополітичний статус держави - молодій українській дипломатії вдалося шляхом проведення оптимально дієвих заходів у складній геополітичній ситуації добитися визнання козацької України суб'єктом міжнародних відносин [16, с.264-292].

Систематизація історико-правових знань у контексті політичного, соціокультурного та антропологічного вивчення минулого міжнародних відносин та процесу формування міжнародного права XVII– XVIII ст. потребує звернення до проблеми специфіки політичних взаємин Української козацької держави упродовж 1648 - 1764 рр. з країнами, що мали різні цивілізаційно-культурні традиції, оригінальний внутрішньополітичний устрій та власну систем управління: імперіями, королівствами, царствами, ханствами, республіками, князівствами, курфюрствами, а також «військами»-ордами, що сприяло проведенню самобутньої зовнішньої політики та дипломатії тією чи іншою державою по відношенню до сусідніх. Так, розпочинаючи в 1648 р. війну з Польщею, Богдан Хмельницький шукав союзників. Першим (хоча і дуже ненадійним, як виявилося надалі) став кримський хан, через якого козаки намагалися одержати підтримку Туреччини. До того ж робилися певні кроки для встановлення тісних контактів з васалами султана - Молдавією, Волощиною, Семиграддям. Природним було й намагання встановити союзні відносини з єдиновірною Московією [2, с.302-306], яка неодноразово вела (щоправда, не досить успішно для себе) війни з Польщею [3, с.144-151].

У процесі розгортання національно-визвольних змагань (1648 – 1657 рр.) у середовищі козацької еліти вперше в історії української суспільно-політичної думки було чітко сформульовані фундаментальні основи національної державної ідеї: право українського народу на створення власної держави в

етнічних межах його проживання; незалежність і соборність Української держави; генетичний зв'язок козацької державності з Київською Руссю, спадкоємність кордонів, традицій та культури княжої доби. Ці положення і лягли в основу державотворчої діяльності Б. Хмельницького, еволюція світогляду якого була надто складною - від ідеї козацького автономізму до створення суверенної незалежної держави. Після взяття під контроль значної частини українських земель та ліквідації в них польської адміністрації гостро стало питання про власну національну державність. Потрібно було забезпечити регулювання економічного життя, правопорядок, захист населення та території України. Специфічні засади внутрішньої організації козацької держави сформувалися під впливом двох основних чинників: традицій та звичаїв суспільного життя українців, насамперед Запорозької Січі, яка стала своєрідним зародком новоствореної держави, та складного геополітичного становища, що зумовлювало постійну ситуацію надзвичайного стану в державі. Обидва чинники визначили напіввійськовий характер української державності. Саме у цьому контексті необхідно сприймати й назву козацької держави — Військо Запорозьке. Функціонування держави виявилося в запровадженні власного територіального поділу, створенні та діяльності органів публічної влади; введенні своєї податкової системи. За часів Хмельниччини територія Української держави простягалася майже на 200 тис. кв. км. і охоплювала Лівобережжя, частину Правобережжя та Степу. На цих землях проживало понад 3 млн. осіб. В основі адміністративного поділу лежала структура козацького війська. Територія держави поділялася на полки (від 16 у 1649 р. до 20 – у 1650р.) та сотні, що давало змогу в екстремальних умовах згуртувати та мобілізувати народні маси на боротьбу. Військово-сотенному територіально-адміністративному поділу відповідала система органів публічної влади. Ця система фактично дублювала модель управління Запорозької Січі. Формально

основним органом влади була Військова (Генеральна) рада, яка вирішувала військові, політичні, господарські, правові та інші питання. Проте вона не була постійно діючою, до того ж Богдан Хмельницький з метою зміцнення гетьманської влади частіше скликав старшинську раду, до якої незабаром перейшла вся повнота влади в державі [13, с.137-139]. Гетьман був главою і правителем України. Він очолював уряд і державну адміністрацію, був головнокомандуючим, скликав ради, відав фінансами, керував зовнішньою політикою, мав право видавати загальнообов'язкові для всіх нормативні акти - універсали. Система органів публічної влади мала три рівні - генеральний, полковий і сотенний. Реальна вища влада в державі належала генеральному урядові, до якого входили гетьман та генеральна старшина. Повноваження цього органу публічної влади поширювалися на всю територію України. На місцях управляли полкові та сотенні уряди. Полковий уряд обирався полковою старшиною і складався з полковника та полкових урядовців, а сотенний - з сотника та його помічників (писар, осавул, хорунжий). У великих містах управління здійснювалося магістратами, в малих, але привілейованих – отаманами [1, с.169-171]. Фінансову сферу держави гетьман спочатку контролював особисто, а з 1654 р. було запроваджено посаду гетьманського підскарбія, який контролював прибутки та видатки військової скарбниці. Поповнення державної скарбниці здійснювали із чотирьох основних джерел: із земельного фонду, з прикордонного торгового мита, з доходів від промислів, торгівлі та з податків [14, с.128-129].

Своєрідним гарантом успішної розбудови Української держави стала національна армія. Вона сформувалася і зросла на організаційних принципах Запорозької Січі, ядро якої становило реєстрове та запорозьке козацтво, навколо якого об'єдналося повстале («покозачене») селянство та міське населення. Під час боротьби талановитими воєначальниками виявили себе полковники Максим Кривоніс, Іван Бо-

гун, Данило Нечай, Нестор Морозенко, Мартин Пушкар, Матвій Гладкий та ін. Армія формувалася із добровольців і у вирішальні моменти національно-визвольних змагань її чисельність сягала 100 - 150 тис. осіб. Українська держава доби Хмельничини сформувалася на двох принципових засадах, які часто вступали між собою в протиріччя - демократії та авторитаризму. На початковій фазі національно-визвольних змагань переважають демократичні засади, про що свідчить існування таких суспільних явищ та норм: функціонування Військової (Генеральної) ради, у якій право голосу мала уся «чернь», тобто все військо; виборність усіх посадових осіб від сотника до гетьмана; відсутність жорстких міжстанових розмежувань, що давало змогу міщанам і селянам «покозачитися» і стати частиною привілейованої верстви – козацтва [15, с.272-301]. З часом, коли ситуація стає критичною, а демократія дедалі більше набуває рис класичної охлократії (домінування в політичному житті суспільства натовпу, юрби, всевладдя та свавілля мас), під впливом Б. Хмельницького та його однодумців набирають силу авторитарні начала. Безпосередніми виявами цього процесу були: поступове обмеження впливу «чорних» рад та витіснення їх старшинською радою; зосередження всієї повноти влади в руках гетьмана; домінування командних методів управління в державному житті; встановлення спадкового гетьманату, тенденція до переростання гетьманської влади в монархічну.

Отже, козацька держава періоду Богдана Хмельницького мала всі характерні для будь-якої держави ознаки, як-от: політичну владу; територію; політико-адміністративний устрій; право, суд і судочинство; фінансову систему та податки; соціальну структуру населення; власне військо; активну зовнішню політику Історичне значення діяльності Б. Хмельницького, на думку дослідників, полягає в тому, що в ході Національно-визвольної війни було створено і визнано Українську козацьку державу – «Військо Запорозьке Низове», що стала історичною спадкоємицю Київської Русі. Укра-

їна була визнаною європейською державою. Б. Хмельницький був видатним дипломатом та політиком. По-перше, він зумів згладити соціальні протиріччя між реєстровими та нереєстровими козаками, запорожцями, селянами та об'єднати їх всіх у боротьбі за спільну справу - звільнення України від панування Речі Посполитої. По-друге, Хмельницький розумів, що для боротьби з Польщею потрібні союзники. Він підтримував активні дипломатичні відносини з Туреччиною, Кримом, Молдавією, вів переговори з правителями дунайських держав, підтримував дипломатичні зв'язки зі Швецією, прагнучи, щоб вона почала війну проти Польщі. Великі надії у Хмельницького були пов'язані з Московською державою як союзником через єдину віру, схожі культури, традиції [12, с.115-117].

Інтереси рухають життям народів (Гегель). Національні інтереси виступають як реалізація природного права народу на гідне існування, як важлива детермінанта національного відродження України. Вона набуває особливої гостроти в моменти, коли виникають нагальні потреби необхідності задовольнити спраглі національні сподівання і потреби та максимально використати багатющі національні ресурси. Національні інтереси завжди виступали і зараз виступають у ролі дійової, рушійної сили історії, так як вони полягають в реалізації права кожного народу на самостійне існування та включеність його у світову цивілізацію. Дослідженням національних інтересів займається ціла низка вчених з різних галузей знань, зокрема, М. Вавринчук, О. Власюк, В. Горбулін, Б. Парахонський, В. Кириченко, А. Качинський, А. Колодій, С. Кононенко, О. Литвиненко, Ю. Римаренко, С. Римаренко, Г. Ситник, В. Олуйко, М. Поручник, М. Мальський та ін..

Національні інтереси, на наш погляд, відображають фундаментальні цінності та прагнення Українського народу, його потреби в гідних умовах життєдіяльності, а також цивілізовані шляхи їх створення і способи задоволення. На-

ціональні інтереси України та їх пріоритетність обумовлюються конкретною ситуацією, що склалася в країні та за її межами [8, с.245 - 253].

Сучасне бачення концепції національних інтересів і зовнішньополітичних пріоритетів України сформульовано ще у Постанові Верховної Ради України від 2 липня 1993 р. «Про основні напрями зовнішньої політики України» , де визначено три основні групи національних і національно-державних інтересів України у сфері міжнародних відносин. Науковий підхід до визначення національних і національно-державних інтересів, безперечно, передбачає врахування історичних, соціально-політичних та економіко-географічних чинників функціонування української нації. Вихідними засадами при цьому є чітке розуміння того, що являє собою сучасна українська нація у вузькому значенні, як етнічно однорідна спільнота громадян української національності, що проживають в Україні, та в широкому значенні - як відкрита поліетнічна спільнота, що історично склалася на території України, яка усвідомлює себе українським народом, а її члени – громадянами України, тобто мова йде про політичну націю [9, с.59-66].

Аналіз національних і національно-державних інтересів ми розглядаємо з позиції політичної суб'єктності української нації, тобто українська нація постає творцем власної держави, яка використовується нацією як інструмент здійснення внутрішньої і зовнішньої політики. Для нації як політичного суб'єкта найголовнішим є збереження її ідентичності і культурно-мовної самобутності у властивій саме цій нації формі, тобто у формі реалізації національної ідеї. В силу цього пріоритетні політичні інтереси нації спрямовані на подальшу консолідацію спільноти, на створення чи збереження власної державності та налагодження відносин з іншими націями-державами.

Національний інтерес, на наш погляд, можна визначити, виходячи саме з суттєвих ознак нації як етносоціальної

спільноти. Структура національного інтересу змінюється залежно від завдань нації, ступеня (етапів) її сконсолідованості (початковий етап формування, етап національно-визвольної боротьби, розквіт національної спільноти тощо) [10, с.66-73].

Щодо нації-держави, як суб'єкта міжнародного права, то національний інтерес звернений всередину спільноти, до умов її внутрішнього функціонування і прояву її ознак. Націю - державу як суб'єкт міжнародних відносин, вважаємо, характеризує національно-державний інтерес, який виступає в загальному плані як мотивація зовнішньополітичної діяльності держави. Національно-державний інтерес України в перехідний період становлення незалежної держави можна охарактеризувати як національне виживання, що повністю підпорядковане завданням стабілізації ситуації в державі і забезпеченню переходу до демократичного суспільства, зорієнтованого на ринкову економіку. Він передбачає формування механізму зовнішніх зносин як основи зміцнення стабільності і відвернення міжнародних конфліктів, цивілізованих входжень у систему колективної та міжнародної безпеки.

Відправною точкою зарубіжної політики будь-якої країни, на думку Г. Моргентау, є концепція національних інтересів, визначених у термінах сили. Сила (вплив) як суспільне явище має багато вимірів і проявів: від фізичної (військової) сили до економічних, соціальних, психологічних впливів. Серед них, на думку фахівців, найважливішими є: геополітичне становище; населення; природні ресурси; індустріальний розвиток держави; військова могутність; воля; політичне керівництво і внутрішня організація влади; дипломатія; міжнародний імідж.

Основним базовим національно-державним інтересом, геополітичним пріоритетом і стратегічним завданням зовнішньополітичного курсу України в умовах глобалізації та євроінтеграції є її виживання, підвищення життєспроможності та зміцнення як вільної, суверенної, незалежної

держави сучасного світу за умов збереження національних цінностей, захисту економічного та політичного суверенітету, власної соціально-культурної ідентичності, перетворення з об'єкта геополітичних ігор великих потуг на повноцінний суб'єкт геополітики, тобто на самостійного гравця, який визначає свої цілі і дії на міжнародній арені [11, с.44-50].

Отже, в ході Визвольної війни виникла Українська козацька держава, творцем якої був Б. Хмельницький, що назавжди увійшов до історії як творець нової держави, великий державний діяч, геніальний політик, полководець та дипломат.

Література

1. Історія держави і права України: Підручник / А.С. Чайковський (кер. авт. кол.), В. І. Батрименко, Л. О. Зайцев, О. Л. Копиленко та ін.; За ред. А. С. Чайковського. – К.: Юрінком Інтер, 2003. - 512 с.
2. Хмельницький Богдан. Статті Б. Хмельницького // История политических и правовых учений: Хрестоматия для юридических вузов и факультетов / Сост. и общ. ред. Г. Г. Демиденко. – Харьков: Факт, 1999. - с.302-306.
3. Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. Історія держави і права України: Підруч. для студ. вищ. навч. закл.- К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. - 624 с.
4. Кирило-Мефодієвське товариство. Збірник документів і матеріалів: у 3т. – К.: Наукова думка, 1990.
5. Медвідь Ф. М., Мельниченко Я. Б., Курчина Т. О., Твердохліб А. І. Українська козацька республіка Богдана Хмельницького: національні інтереси і геополітичні пріоритети // Право, юридична наука та освіта: здобутки та перспективи (Костенківські читання): збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 25 квітня 2019 р.). – Київ: «Видавництво Людмила», 2019.- С. 28-29.

6. Медвідь Ф. М., Медвідь А. М., Чорна М. Ф. **Політико-правова доктрина Тараса Шевченка в контексті сучасного національного відродження** // Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Розвиток Української держави в умовах активізації євро інтеграційних процесів» (19 лютого 2016 р.). – К.: МАУП, 2016.- С. 66 -71.
7. Медвідь Ф. М. Ідея національного поступу у творчості Івана Франка // Іван Франко: дух, наука, думка, воля: Матеріали Міжнародного наукового конгресу, присвяченого 150-річчю від дня народження Івана Франка (Львів, 27 вересня – 1 жовтня 2006 р.). – Львів: Видавничий центр Львівського національного університету ім. Івана Франка, 2008. – Т.1. – С. 80 – 86.
8. Медвідь Ф. М. Національна безпека і національні інтереси України в глобалізованому світі // Вісник Львівського університету. Серія історична. 2017. Спецвипуск.- С. 245-253.
9. Medvid F. Interesy narodowe i priorytety geopolityczne Ukrainy - zarys tematyki // Nowa Ukraina. Zeszyty historyczno- politologiczne – 2006. - №2.- С.59 - 66.
10. Медвідь Ф. М. Політико-правові засади концепції національних інтересів України // Політичний менеджмент. – 2007. - № 1(10). – с. 66-73.
11. Медвідь Ф. М. Національно-державні інтереси та геополітичні пріоритети України в умовах розширення Європейського Союзу: політико-правові аспекти // Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. – 2007. – Вип. 18. - С. 44-50.
12. Політична історія України: Посібник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В. І. Танцюри. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. - 488 с.
13. Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький: Соціально-політичний портрет. - К., 2009. с.137-139.

14. Субтельний О. Україна: історія / Пер. з англ. Ю. І. Шевчука; вст. ст. С. В. Кульчицького. – К.: Либідь, 1991. – 512 с.
15. Українська держава другої половини XVII – XVIII ст.: політика, суспільство, культура. - К.: Інститут історії України НАН України, 2014. – 671 с.
16. Чухліб Т. Культура дипломатичних відносин // Історія української культури. - Т. 3. К., 2003. - С. 264–292.

ВРЕГУЛЮВАННЯ ВОЛОДІЛЬНИЦЬКИХ ПРАВ НА ЗЕМЛЮ ЗА ПЕРШИМ ЛИТОВСЬКИМ СТАТУТОМ

Михайло Михайлович Яцишин,
доктор юридичних наук, професор завідувач
кафедри теорії та історії держави і права
Східноєвропейського національного університету
імені Лесі Українки (м. Луцьк)

У процесі вивчення правової бази українського законодавства, особливої уваги потребує дослідження джерел права на всіх етапах державотворення та подальшої правотворчої діяльності, що відбувалася на теренах України. Варто відзначити, що нормативно-правові акти, котрі вплинули на формування українського законодавства, вже отримали доволі ґрунтовне вивчення в історичному та правовому аспекті. Втім в поданій роботі пропонується розглянути новації права власності на землю, представлені в одному з найцікавіших правових документів XVI ст. – Першому Литовському Статуті.

Варто зазначити, що темою Литовських статутів займалося чимало дослідників, що розглядали Литовський статут з юридичної точки зору, з котрих варто відзначити: М. Ф. Владимирського-Буданова, А. Й. Пащука, В. Д. Гончаренка, В. С. Кульчицького, М. К. Любавського, Ф. І. Леонтовича, П. П. Музиченка, А. П. Ткача, Б. Й. Тищика, І. Я. Терлюка, І. Б. Усенка, М. Н. Ясинського, Ю. С. Шемшученка та інших.

Перший або Старий Литовський Статут був утверджений 29 вересня 1529 р., а перші кодифікаційні тенденції в князівстві Литовському можна прослідкувати ще з 1501 р. Фактично перша третина XVI ст. пройшла під впливом підготовки першої в Європі кодифікованої збірки законів у Великому князівстві Литовському [7]. На віденському сеймі 1529 р. було утверджено Статут, котрий початково складався з 243 артикулів, а за наступними доповненнями збірка актів

отримала ще 29 статей. Артикули Литовського Статуту були об'єднані в 13 розділів, в яких були зібрані норми судово-процесуального, кримінального, цивільного та господарського права. Провідною думкою цього кодексу була охорона інтересів держави, але в переважній більшості, норми даного правового акту захищали інтереси, шляхти, а особливо магнатів [5].

Цей Статут мав регулювати відносини серед населення неоднакового за соціальним складом та різним рівнем культурного розвитку, що проживало в Литовському князівстві. Джерельною базою для Литовського статуту стали норми звичаєвого права, деякі положення «Руської Правди» низка пунктів з польських та німецьких судебників, а також з «Саксонського Зерцала». Також враховувалась адміністративна і судова практика державних органів, норми писаного права, викладені в Судебнику 1468 р. і в раніше виданих грамотах (привілеях), також були використані норми православного й католицького церковного права, та окремі норми польського права, перероблені та пристосовані до умов феодалізму та місцевих потреб [6].

Фактично врахувавши основні правові досягнення середньовічної Європи, укладачі вперше вирішили низку винятково складних теоретичних і практичних питань, серед яких розмежування норм права за окремими галузями, розташування їх у визначеній системі, введення багатьох нових положень, що раніше були невідомі праву Великого князівства Литовського. В основу даної кодифікації було покладено принципи дотримання суверенності держави, єдності права, рівності перед законом (хоча саме право визнавало неоднакову правоздатність для різних категорій людей) і пріоритетність писаних законів перед звичаєвим правом [2].

Литовський статут 1529 р. був першим у Європі систематизованим зводом законів різних галузей права. Він юридично закріпив основи суспільного й державного ладу, право-

ве становище соціальних груп населення і станів, а також визначав порядок утворення, склад і повноваження деяких органів державного управління й суду [5].

У поданій статті пропонуємо більш детально розглянути правовий режим землеволодіння, прописаний Першим Литовським статутом, оскільки саме володільницькі права на землю були одним з найгостріших питань законодавства XVI ст. Правова основа на земельне володіння в XVI ст. була надзвичайно різноманітною. Виділялися окремі групи земель, зокрема: королівські, великокнязівські, магнатські, шляхетські і церковні.

Право володіння землею базувалось на пожалуванні, яке підтверджувалося грамотою або за давністю часу. Кожне земельне володіння відповідало тому, що було записано у грамоті господаря. Ще під час проведення аграрної реформи Сигізмунда Августа була здійснена перевірка прав на володіння землею, і в тому разі, коли держатель землі не мав належних документів на право володіння землею, відповідні володільницькі права переходили до господаря [1]. Втім на момент укладення литовського Статуту 1529 р., аграрна реформа Сигізмунда Августа вже не могла повністю унормувати земельні питання в тогочасному суспільстві, оскільки з'явилися землевласники, чиє право володіння землею базувалося тільки на давності часу. Нововведенням Статуту 1529 р. стала гарантія на недоторканість таких володінь і був остаточно визначений строк набувальної давності на землю – десять років. Після спливу десяти років усі позови щодо землеволодіння і права власності визнавалися недійсними і нерухоме майно залишалося у тієї особи, яка «тримала» землю упродовж зазначеного часу.

Також доволі важливим нововведенням стало унормування шляхетських привілеїв, що дозволяли власникам нерухомого майна розпоряджатися ним на свій розсуд. За Литовським статутом 1529 р. право вільного розпорядження своїми землями було збережене за землевласника-

ми. Однак суттєві обмеження права розпорядження були введені відносно родового і вислуженого майна. Так, власник зазначеного майна отримував право продавати, міняти, відчужувати, дарувати лише третину такого майна. Таким чином законодавець намагався врегулювати ринок землі в XVI ст. та гарантувати збереження володільницьких прав шляхетних родів і вберегти шляхту від повного збіднення у випадку розтрати.

Втім обмеження розпорядницьких прав на земельну власність суперечило як потребам господарського розвитку, так і шляхетським привілеям. Тому природно, що шляхта намагалася домогтися скасування цього обмеження [4].

Ще з початку XV ст. в юридичній практиці з'явився феномен заставного землеволодіння. Цим терміном визначалися землі, що передавалися як гарантія з боку боржника на повернення боргів кредитору. У даній правовій ситуації землі, переведені у заставне володіння, фактично поповнювали ринок землі і за своїм статусом були близькі до земель виставлених на продажу, оскільки кредитор мав можливість не тільки користуватися заставною землю, але й передавати своє право іншим особам. Законодавець, укладаючи Литовський статут 1529 р., спробував врегулювати відносини між кредитором та боржником в галузі землеволодіння. Повне право землеволодіння на заставне майно кредитор набував лише через 30 років, у тому випадку, якщо земля не була викуплена із застави. Перехід права володіння землею від боржника до кредитора забезпечував останньому повернення боргу, а право користування заставленим майном відкривало можливість отримання додаткових прибутків. Згідно з законодавством заставодержателі мали право розпоряджатися заставленим майном, але лише в рамках інституту перезастави третім особам. Перезастава могла здійснюватися тільки в обсязі боргу і на тих самих умовах, що й застава. У разі передачі маєтків у заставне володіння з ними відходили і рухомі речі, зокрема, знаряддя праці,

особи, які працювали чи проживали на території маєтків.

Важливою складовою права володіння землею стали також і обов'язки власника землі перед державою, головним чином це стосувалося відбування військової повинності. Литовські статути не визначали такої форми права володіння землею, яка не була б пов'язана з виконанням військової повинності. Статут 1529 р. зобов'язував кожного землевласника відбувати військову повинність. Кожен шляхтич був зобов'язаний з'явитися на війну особисто і, крім цього, відправити на війну відповідну кількість озброєних людей в залежності від розміру свого володіння [3].

Соціально-економічні зміни, що відбувалися в середині XVI ст., викликали необхідність унесення змін до законодавства. Змінювалося економічне й політичне значення шляхетського стану для держави, оскільки в цей період саме шляхта являла собою головну опору державності. Статут був, безперечно, підсумком певної боротьби між магнатами та шляхтою й фіксував ту сукупність прав і привілеїв, які здобула собі шляхетська верства. Шляхті було гарантовано: її не можна карати без судового публічного процесу; питання землеволодіння як основа могутності та економічного благополуччя шляхти в даний період було доволі якісно закріплено правовими нормами Статуту. Так, було визначено право набувальної давності на землю, встановлені обов'язки землеволодільця перед державою, були прописані правила застави землеволодінь, також нормувався ринок землі. Перший Литовський статут послужив міцною основою для розвитку наступного законодавства та був головним джерелом при підготовці Литовського статуту 1566 р.

Література

1. Гурбик А. О. Статути Великого князівства Литовського // Енциклопедія історії України : у 10 т. / ред-

кол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. – К. : Наук. думка, 2012. – Т. 9. – С. 834.
2. Терлюк І. Історія держави і права України (Доновітній час). – К.: Атіка, 2006. – С. 110.
3. Захарченко П. Історія держави і права України. – К.: Атіка, 2004. – С. 66.
4. Статути Великого князівства Литовського // Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / ред. кол. Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) [та ін.] – К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана. 2003. – Т. 5: П. – С. 736.
5. Статути Великого князівства Литовського: у 3-х т. – Т. 1. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Одеса: Юридична література, 2003.– С. 102-104.
6. Кульчинський В. С., Тищик Б. Й. Історія держави і права України. – К.: Атіка, 2006. – С. 225-227.
7. Lazutka S., Valikonytė I., Gudavičius E. Первый Литовский статут (1529 г.). – Vilnius: Margi raštai, 2004. – С. 522.

МАГДЕБУРЗЬКЕ ПРАВО У ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВЦІВ (ХІХ-поч. ХХІ ст.)

Микола Мар'янович Кобилецький,
доктор юридичних наук, професор, завідувач
кафедри адміністративного та фінансового права
Львівського національного університету
імені Івана Франка (м. Львів)

Наукова історія вивчення виникнення та розвитку маґдебурзького права ґрунтується на різних концепціях. Сучасні теорії намагаються їх систематизувати, розвиваючи поняття не лише міського права об'єктивного, а й права на самоврядування, на міське громадянство. Так, міське право, зокрема маґдебурзьке, постає як складне та багатогранне історико-правове явище. Це змінює підхід до історіографії маґдебурзького права, спонукає залучити до неї дослідження не тільки істориків права, а й багатьох інших наук. Для правознавця, історика права міське право – явище правове. Історик вбачає у ньому, насамперед, складову історичного процесу, економіст – певну організацію економічного життя середньовічного міста, представник політичної науки – розвиток місцевої демократії. Це пояснює не лише неослабну увагу представників різних галузей знань до середньовічного міського права, а й неможливість вичерпної історіографії згаданої наукової проблеми. Тому можливо та потрібно аналізувати лише найзначніші праці, в яких маґдебурзьке право є безпосереднім об'єктом дослідження і які є етапом у формуванні сучасних знань про цей різновид середньовічного міського права.

Дослідження маґдебурзького права українські науковці розпочали ще у XVIII – на початку XIX ст., коли воно було джерелом кодифікації українського права. У 1844 р. з'явилася праця Дениса Зубрицького «Хроніка міста Львова» [1] польською мовою, яка охопила історію міста впродовж 1340–1782 рр.

У 2002 р. згадану працю видано українською мовою у перекладі Івана

Сварника. При написанні «Хроніки міста Львова» використано оригінали документів, міські книги, архів Львівської Ставропігії та ін.

На українських землях у складі Російської імперії дослідження маґдебурзького права розпочали правознавці та історики Київського університету, більшість котрих належала до Київського історичного товариства. Історико-правові дослідження маґдебурзького права у контексті правових норм, що діяли в Україні, започаткував Г. Данилович, співавтор «Свода провинциальных законов для западних губерній, присоединенных от Польши» [2, с.21]. Наступником Г. Даниловича на юридичному факультеті Київського університету був М. Иванищев, який започаткував видання «Актов Юго-Западной России», де вміщено різноманітні джерела маґдебурзького права.

Особлива роль у дослідженні маґдебурзького права належить учням М. Іванищева: М. Владимирському-Буданову та Ф. Леонтовичу, які стали фундаторами західно-руської школи в історико-правовій науці. Представниками західноруської школи, що досліджували маґдебурзьке право, були М. Ясинський, М. Максимейко, О. Малиновський, Ф. Тарановський та інші – учні М. Владимирського-Буданова й Ф. Леонтовича.

У 1868 р. вийшла в світ фундаментальна праця М. Владимирського-Буданова «Немецкое право в Польше и Литве», створена на основі архівного матеріалу. Працю було перекладено українською мовою і 1903 р. видано у Львові [2]. Її широко й усебічно використовували та використовують науковці, що досліджують маґдебурзьке право в Україні й Центрально-Східній Європі, хоча багато положень, викладених у ній, досі дискусійні. Дотримуючись проросійських позицій, М. Владимирський-Буданов критично оцінював маґде бурзьке право, зазначав його негативну роль у розвитку місцевого самоврядування.

Автор наголошував, що маґдебурзьке право призвело до занепаду міст. Однак, попри такі недоліки, праця М. Владимирського-Буданова, з огляду на зібрані джерела, залишається однією з найфундаментальніших в українській історико-правовій літературі.

Позицій М. Владимирського-Буданова про роль і місце маґдебурзького права на українських і білоруських землях, що входили до складу Великого князівства Литовського, дотримувався професор Київського університету Ф. Леонтович, пов'язуючи поширення маґдебурзького права з полонізацією українських і білоруських земель [4].

Вивченню джерел маґдебурзького права та його поширенню на українських землях присвятив низку досліджень відомий правознавець О. Кістяківський, опублікувавши 1879 р. «Права, за якими судиться малоросійський народ». Працюючи над цією працею, автор ґрунтовно вивчав джерела маґдебурзького та кульменського (хелмінського) права. Саме він започаткував дослідження маґдебурзького права як джерела кодифікації права в Україні у XVIII ст.

У 1888 р. Д. Теличенко надрукував статтю «Очерк кодификации малоросийского права», де проаналізував кодифікацію права в Україні у XVIII ст. і висвітлив використання маґдебурзького права у різноманітних кодифікаційних роботах.

Важлива роль у дослідженні маґдебурзького права на українських землях належала відомому українському історику В. Антоновичу. Він зазначав, що українським містам маґдебурзьке право надано, щоб обмежити вплив місцевих органів державної влади – старост і феодалів – на діяльність міст.

На думку науковця, основою занепаду міст стало не маґдебурзьке право, а його запровадження в українських містах, не завжди сприйняте населенням [5]. У своїх працях В. Антонович майже не досліджував маґдебурзького права на Лівобережній Україні та у м. Києві після національно-

визвольної війни, тому не сформував цілісної картини функціонування маґдебурзького права в Україні. Ідеї В. Антоновича про чужорідність для українських міст маґдебурзького права та досконалість українських правових норм (на жаль, часто застарілих) критикують більшість сучасних українських дослідників [6 с.43].

Маґдебурзьке право на Лівобережній Україні досліджував знаний український історик – Д. Багалій [7]. Він підтримував погляди В. Антоновича, але, своєю чергою, називав низку позитивних моментів у присвоєнні українським містам маґдебурзького права, зокрема надання містам привілеїв, звільнення міщан від окремих податків, право міщан вести торгівлю й промисел тощо. Порівняно з непривілейованими містами (які не володіли маґдебурзьким правом), мешканці привілейованих перебували у ліпшому правовому та соціально-економічному становищі.

Концепції В. Антоновича поділяв його учень – М. Грушевський, який у фундаментальній праці «Історія України-Руси», аналізуючи соціально-економічний статус українських міст, досліджував маґдебурзьке право. Дотримуючись позицій народництва, М. Грушевський загалом негативно сприймав маґдебурзьке право, вважав його чужим для розвитку українських міст. Після надання маґдебурзького права, на його думку, відбувався розрив між містами та населенням округу, якого не існувало у період Київської Русі. Цих висновків М. Грушевський дійшов, розглядаючи маґдебурзьке право у західноукраїнських містах, де влада належала католицькому патриціату.

Дослідник приділяв менше уваги містам Центральної України, зокрема Києву та Лівобережної України, де понад 90% мешканців становили українці (вони, відповідно, обіймали усі найважливіші посади у керівництві органів місцевого самоврядування). М. Грушевський не звертав належної уваги на висвітлення правового статусу українських міст і повноважень органів міського самоврядування.

Маґдебурзьке право у Києві досліджував інший учень В. Антоновича – І. Каманін, архіваріус давніх актів при Київському університеті. У радянський період він увійшов до складу комісії Всеукраїнської академії наук для вивчення історії західноруського й українського права. Досліджував давні акти Києва, діяльність органів міського самоврядування, правовий статус війтів, ради, лави тощо.

На початку XX ст. академік Є. Слабченко видав низку праць, що стосувалися кодифікації права в Україні XVII ст., висвітлюючи маґдебурзьке право як джерело українського права. Є. Слабченко пропонував видати всі джерела українського права, зокрема маґдебурзькі привілеї, у збірнику з латинською назвою на зразок кодифікації Юстиніана «Corpus juris ucrainensis».

Дослідженню маґдебурзького права у Києві присвятили статті О. Андрієвський, В. Іконніков, О. Стороженко та ін.

Маґдебурзьке право досліджував відомий історик права, один із засновників Української академії наук, перший голова комісії для вивчення історії західноруського та українського права Всеукраїнської академії наук, член комісії для вивчення звичаєвого права й археографічної комісії, почесний член багатьох зарубіжних академій і наукових товариств Ф. Тарановський [8, с.19]. У відомій монографії «Обзор памятников маґдебургского права западнорусских городов литовской епохи» він висвітлив процес виникнення маґдебурзького права та його поширення на територію Польщі, Литви й України, детально проаналізувавши джерела маґдебурзького права, зокрема праці Павла Щербича, Бартоломія Ґроїцького, Миколая Яскера, які він порівнює з німецькими оригіналами [9, с.6].

Новий етап у дослідженні маґдебурзького права розпочався у 20-х роках XX ст. і під час українізації. Для цього 1919 р. при Українській академії наук створено Комісію для вивчення західно-руського та українського права, яку з 1920 р. очолив відомий правознавець, академік М. Ва-

силенко. У 1926 р. він опублікував працю про джерела маґдебурзького права, а 1932 р. підготував до друку корпус грамот українським містам. Разом із М. Василенком грамоти маґдебурзького права збирав його учень В. Романовський [4 с.6-24]. У 1929 р. М. Василенко опублікував «Матеріали до історії українського права», де вмістив матеріали з кодифікації українського права у XVIII ст., одним із основних джерел якої було маґдебурзьке право. До складу Комісії для вивчення джерел із західноруського й українського права увійшли такі відомі історики права: С. Борисенко, В. Гришко, О. Малиновський, М. Максимейко, Л. Окиншевич, О. Юрченко, С. Іваницький-Василенко й інші, хто у межах своїх досліджень вивчав маґдебурзьке право. Коли припинили процес українізації, на початку 30-х років названу Комісію реорганізовано в Комісію українського права, а 1934 р. її ліквідували. Майже всіх членів репресовано. Чимало праць українських правознавців знищено. Серед таких підготовлений до друку «Корпус маґдебурзьких грамот українським містам».

Оскільки ідея його видання протирічила загальнодержавній ідеології де українські міста нічим не мали відрізнятись від російських, де як відомо не діяло магдебурзьке право. Це стало головною причиною закриття даного проекту та знищення вже підготовленого до друку першого тому «Корпусу магдебурзьких грамот українським містам». Одночасно було припинено інші проекти. Комісія і підготовка видання Першого Литовського Статуту 1529 р., «Corpori yuris ukrainensis» (пропозиція М.Слабченка), «Словник української юридичної термінології», «Курс історії українського права» (академік О. Малиновський та ін.) [10 с.23].

Над науковими проблемами маґдебурзького права у цей період працювали й українські історики. Наприклад, О. Грушевський досліджував історію міст Великого князівства Литовського, аналізуючи локаційні

привілеї, діяльність органів міського самоврядування та їх співвідношення з місцевими органами державної влади [11 с.85-140]. В. Щербина досліджував маґдебурзьке право у м. Києві періоду 1494–1835 рр. У його працях висвітлено повноваження органів міського самоврядування українських міст у складі Великого князівства Литовського, Речі Посполитої та Російської імперії. Низку статей історії Києва присвятили історики С. Шамрай, К. Лазаревська, М. Карачківський, Д. Щербанівський, Е. Ернст та ін.

Дослідження маґдебурзького права у міжвоєнний період продовжувалося на західноукраїнських землях та в еміграції, де центром наукових студій став правничий факультет Українського вільного університету, який з 1921 р. діяв у Празі, а з 1945 р. – у Мюнхені. Маґдебурзьке право в контексті історії українського права досліджував професор правничого факультету Українського вільного університету Р. Лащенко. Загалом позитивно оцінюючи роль маґдебурзького права в економічному розвитку міст, він доказував переваги вічевого устрою Київської Русі, вказував на його демократичний характер, порівняно з маґдебурзьким правом. В Українському вільному університеті працював найвідоміший дослідник маґдебурзького права на українських землях – А. Яковлів.

У своїх монографіях з історії кодифікації права в Україні він детально вивчав маґдебурзьке право як джерело кодифікації українського права. Аналізував витоки маґдебурзького права та їх вплив на формування окремих нормативно-правових актів, що діяли в Україні [12]. У Ляйпціґу 1942 р. побачила світ монографія німецькою мовою «Німецьке право в Україні і його вплив на джерела українського права у XVI–XVIII ст.» *(«Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf der ukrainische Recht im XVI–XVIII Jahrhundert»)*, яка належить до найкращих праць українських учених з історії маґдебурзького права в Україні [13]. При її написанні А. Яковлів використав українські джерела, а та-

кож праці німецьких дослідників, опрацьовані в бібліотеках та архівах Берліна, Ляйпціґа, Галле, Маґдебурґу й інших німецьких міст.

Працю А. Яковліва високо цінують європейські історики права, науковці. На неї посилаються як на авторитетне джерело, досліджуючи історію маґдебурзького права у Центрально-Східній Європі. А. Яковлів, на відміну від деяких інших українських дослідників, позитивно оцінював роль маґдебурзького права у розвитку місцевого самоврядування в Україні, а негативні фактори, що виникали під час використання його в українських містах, пояснював політикою Польського Королівства, Великого князівства Литовського та Речі Посполитої стосовно українського населення. Він також зазначав позитивну роль маґдебурзького права як джерела кодифікації українського права.

В Українському вільному університеті у Мюнхені працювали й інші українські дослідники, змушені емігрувати з території України під час Другої світової війни. Серед них – Л. Окиншевич, В. Гришко, О. Юрченко, Я. Падох та ін. З-поміж післявоєнних емігрантських досліджень маґдебурзького права вирізняються праці Ярослава Падоха. Він високо оцінював роль маґдебурзького права у кодифікації українського права і вказував на відсутність єдиних стандартів його використання в українських містах.

Варто зазначити, що праці українських дослідників на еміграції були об'єктивнішими за дослідження, проведені в УРСР з 30-х років XX ст., оскільки після репресій українських науковців історична та історико-правова наука перебувала під повним ідеологічним контролем партійних органів.

В УРСР продовжував працювати Валентин Отомановський. Він ще у 20-х роках підготував дисертацію німецькою мовою «Маґдебурзьке право на Поділлі у XIV–XVIII ст.» та українською мовою «Вінницька міщанська громада від XV до кінця XVIII ст. Еволюція правового статусу», яких не захистив у зв'язку з репресіями [14 с.14]. Кандидатську та докторську

дисертації В. Отомановський захистив уже в післявоєнний період, а монографії змогли з'явитися лише у 90-х роках минулого століття [14 с.74].

Вплив маґдебурзького права на кодифікацію права в Україні, застосування його у судочинстві досліджував доцент Львівського університету Андрій Пашук. Використанню джерел маґдебурзького права в кодифікації українського права приділив велику увагу у своїй фундаментальній монографії й інших працях професор Київського університету Аркадій Ткач [5]. Магдебурзьке право як джерело кодифікації українського права висвітлював у своїх працях професор Львівського університету В. Кульчицький [16].

Застосування маґдебурзького права в окремих містах у контексті діяльності органів міського самоврядування, соціально-економічного середовища, соціальних і національних конфліктів досліджували відомі науковці Я. Ісаєвич, Я. Дашкевич, О. Компан, П. Михайлина, Я. Кісь, І. Сварник та ін. Так, академіку Я. Ісаєвичу належать праці з адміністративного устрою Дрогобича і статусу юридик в українських містах. Він позитивно оцінив вплив маґдебурзького права на розвиток українських міст ще у 50–60-х роках XX ст.

Особливості міського самоврядування за маґдебурзьким правом у містах України вивчав П. Сас. У його монографії стисло висвітлено питання про запровадження в українських містах маґдебурзького права.

Радянську історіографію маґдебурзького права та його застосування в українських землях досліджувала Г. Швидько. Сучасні дослідники історії маґдебурзького права піднесли аналіз його проблем на рівень наукових узагальнень, використовуючи інструментарій юридичної й історичної науки.

У 80-х роках XX ст. почали з'являтися видання, в яких публікували історичні документи, зокрема привілеї маґдебурзького права окремих українських міст. Наприклад, такий збірник, підготовлений 1982 р. Г. Боряком та

Н. Яковенко, було видано про Київ. У 1986 р. аналогічний збірник документів стосувався Львова.

Своєрідним ренесансом у дослідженні маґдебурзького права став період після проголошення незалежності України. Тоді знято негласну заборону на його всебічне вивчення, відкрито доступ до архівів і заборонених праць, активовано обмін між закордонними й українськими дослідниками. Зокрема, були проведені міжнародні конференції 1993 р. у Рівному, 1995 р. – Києві та інших містах. Українську й польську історіографію з маґдебурзького права досліджує львівський історик Тетяна Гошко, яка на цю тему захистила кандидатську дисертацію і видала монографію [6]. Маґдебурзьке право у Києві досліджує Руслан Делімарський. Він також 1995 р. захистив кандидатську дисертацію і видав монографію, присвячену маґдебурзькому праву у Києві [17].

Урбаністичні процеси на Волині, просторову та правову локацію міст висвітлює доцент Львівського національного університету імені Івана Франка А. Заяць [18 .] Дослідженню маґдебурзького права у місті Львові сприяли видання привілеїв, здійснене доктором історичних наук М. Капралем [19]. Правовий статус, національний склад, походження громадян міста Львова у XIV-XVIII ст. досліджує історик Орест Заяць [20].

Маґдебурзьке право у Києві XVI – першої половини XVII ст., у період Великого князівства Литовського досліджує київський історик Наталія Білоус (вона також захистила кандидатську дисертацію на цю тему та видала монографію) [21].

Вивченню маґдебурзького права сприяє опублікування «Прав, за яким судиться малоросійській народ» і «Зібрання малоросійський прав», що підготували до друку науковці Інституту держави і права України ім. В. М. Корецького (м. Київ). Вони ж перевидали праці українських дослідників, зокрема тих, що працювали над проблемами маґдебурзького права, – М. Василенка, С. Іваницького-Василенка та ін. Необхідно відзначити у цьому процесі роль професора І. Усенка.

Низку наукових статей про заснування маґдебурзького права в Україні опублікував професор Одеської юридичної академії П. Музиченко.

Функціонування органів міського самоврядування та судочинство у містах маґдебурзького права висвітлює у монографії науковець Луганського університету внутрішніх справ А. Рєзников. Львівське міське право досліджує історик права професор В. Кіселичник, який з даної проблеми захистив дисертацію [22].

Кримінальне судочинство у місті Львові досліджує Степан Білостоцький. Систему органів самоврядування та судочинство у Кам'янці – Подільському вивчає юрист Сергій Крамар який опублікував з даної проблематики дві монографії та статті у правничих часописах[23].

Література

1. Zubrzycki D. Kronica miasta Lwówa. – Lwów: Nakł. autora, 1844. – 492 s.
2. Бондарук Т. Західноруське право: дослідження і дослідники (Київська історико-юридична школа). – К., 2000. – С. 21.
3. Владимирський-Буданов М. Німецьке право в Польщі і Литві // Розвідки про міста і міщанство на Україні-Руси в XV–XVIII в. – Львів, 1903.
4. Леонтович Ф. К истории административного строя Литовского государства. – Варшава, 1899. – Ч. 1.: Сословный тип территориально-административного состава Литовского государства.
5. Антонович В. Б. Исследования о городах Юго-Западного края: Моногр. по истории Западной и Юго-Западной России. – Киев, 1885. – Т. 1.
6. Гошко Т. Нариси з історії магдебурзького права в Україні, XIV – поч. XVII ст. / Наук. ред. Я. Дашкевич. – Львів: Афіша, 2002. – С. 153.

7. Багалій Д. Магдебурзьке право на Лівобережній Україні // Розвідки про міста і міщанство на Україні-Руси в XV–XVIII в.– Львів, 1904. – Ч. 2.
8. Усенко І. Тарановський Федір Васильович // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К.: Укр. енцикл., 2004. – Т. 6. – С. 19.
10. Андрейцев В., Ульяновський В. Короткий В. Корпус магдебурзьких грамот українським містам: Два проекти видань 20-х – 40-х років XX століття. – К.: Прайм, 2000. – С. 6–24.
11. Грушевський А. Города Великого княжества Литовского в XIV–XVI вв. Старина и борьба за старину. – Киев, 1918. – С.23.
12. Яковлів А. Український кодекс 1743 року: «Права по которим судится малороссийский народ». Праці історично-філософічної секції // ЗНТШ. – Мюнхен, 1949. – Т. 159.
13. Jakowliw A. Das deutsche Recht in der Ukraine und seine Einflüsse auf das ukrainische Recht im 16.–18. Jahrhundert. – Leipzig: Hirzel, 1942. – 220 S.
14. Отаманський В. Вінниця в XIV–XVII століттях. Історичне дослідження. – Вінниця, 1993.
15. Ткач А. Історія кодифікації дореволюційного права на Україні в XVII–XVIII ст. – К.: Київ. держ. ун-т, 1968.
16. Кульчицький В.С. Кодекс українського права 1743р. // Право України. – 1994. - №9-с.97-102
17. Заяць А. Урбанізаційний процес на Волині в XVI – першій половині XVII ст. – Львів: Добра справа, 2003. – 205 с.
18. Привілеї міста Львова XIV–XVIII ст. / Упоряд. Капраль М. – Львів, 1998. – Т. 1.:
19. Заяць О. Громадяни Львова XIV-XVIII ст. : правовий статус, склад, походження. Львів 2012 – 558с.
20. Делімарський Р. Самоврядування Києва за магдебурзьким правом у XV–XIX століттях // Пам’ять століть. – № 2. – 1999. – С. 16–35.

21. Білоус Н. Київський магістрат XVI – першої половини XVII ст.: організація та юрисдикція: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2003. – 16 с.;
22. Кіселичник В. Львівське міське право (друга половина XIII початок XX ст..) Монографія. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – 472 с.
23. Крамар С. Місто Камянець на поділлі у XIV-XVIII століттях і Магдебурзьке право, що судочинство та самоврядування громад. Історико- правовий нарис. Камянець-Подільський 2012. – 336 с.

ЕВОЛЮЦІЯ ІДЕЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА У ПРАЦЯХ ЧЛЕНІВ КИРИЛО-МЕФОДІЇВСЬКОГО ТОВАРИСТВА (1845–1847)

Тетяна Вячеславівна Курило,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права та процесу Львівського державного університету внутрішніх справ,

Анна Петрівна Мицак,
кандидат юридичних наук, радник митної служби 2-го рангу, головний державний інспектор Львівської митниці Державної фіскальної служби України

XIX ст. характеризується складними процесами самоідентифікації української правової та суспільно-політичної думки щодо розвитку концепції громадянського суспільства. Відтак багато досліджень, зокрема етнографічні й історіософські, поступово формувалися у певну систему. Початком таких процесів вважається діяльність Кирило-Мефодіївського братства (1845–1847).

Як стверджує П. Зайончковський, перші спроби організації товариства були наприкінці 1845-го – початку 1846 р. Ініціаторами його створення були М. Костомаров, М. Гулак та В. Білозерський [1, с. 61]. Про це зазначає і К. Костів у праці «Книга буття українського народу», виданій в м. Торонто Канади 1980 р. Зокрема у «Книзі буття...» йдеться, що Т. Шевченко став членом братства дещо пізніше – у 1846 р.

Членами товариства були також П. Куліш, Г. Андрузький, О. Навроцький, І. Посяда, Д. Пильчиков, О. Маркович, О. Тулуб, М. Савич.

Попри те, що у програмних документах Кирило-Мефодіївського братства простежується поєднання засад

романтичного націоналізму з радикальними суспільно-політичними ідеями декабристського руху, водночас вони сповнені духу християнської віри [2, с. 22]. Головною метою учасників братства була ідея незалежної Української Республіки у федерації народів-слов'ян і формування нового суспільного устрою, що ґрунтувався на християнських принципах свободи, справедливості та рівності як невід'ємної частини справжнього громадянського суспільства. Водночас слід наголосити, що у працях учасників Кирило-Мефодіївського товариства простежувалась і проєвропейська інтерпретація вітчизняної історії, відповідно до якої демократичні традиції України (зокрема, і козацтва) відрізнялися від самодержавства Московщини (Росії) і навіть аристократизму Польщі [2, с. 22].

Головною ідеєю кирило-мефодіївців було звільнення від політичної залежності та створення України як самостійної держави. Згідно з їхньою позицією цього мали досягти і всі слов'янські нації. Так, у п. 2 розділу «Головні ідеї» Статуту зазначено, що «свою самостійність повинно мати кожне слов'янське плем'я» [3, с. 253]. У п. 109 «Книги буття…» вказано, що «Україна буде непідлеглою Речі Посполитій» [3, с. 252]. У відозві «Брати українці», написаній М. І. Костомаровим, вилученій у М. І. Гулака під час обшуку в Олексіївському равеліні, акцентовано, що кожний народ зобов'язаний створити свою державу і «управляти несмісимо з іншими» [3, с. 254].

Підтвердженням такої головної ідеї товариства, є пояснення до його Статуту, у якому, зокрема, йдеться про те, що ті, у кого національне самоусвідомлення сильне й непохитне – щасливі, що «сили духовної ніяка зовнішня сила неспроможна підкорити»; свою самостійність і вільний розвиток «збереже той народ»; і це мета, до якої він повинен прагнути, «бо горе тому, хто потрапить у неволю!» [2, с. 23].

Водночас із першого програмного положення кирило-мефодіївців очевидно друге – створення на демократичних

засадах федерації чи конфедерації слов'янських держав. У розділі «Головні ідеї» Статуту йдеться, що справжнім призначенням слов'ян є їхнє духовне і політичне об'єднання, і вони мають прагнути до цього [3, с. 253]. У «Книзі буття…» зазначалося, що «в союзі слов'янськім» Україна буде незалежною. У прокламації «Брати українці» наголошено про об'єднання всіх слов'ян, але так, щоб вони мали свою мову і «свою справу общественну» [3, с. 254].

У третьому програмному положенні вказано, що в кожній слов'янській державі мають бути знищені стани і побудовано громадянське суспільство з цілковитою рівністю його членів, а також вільним волевиявленням потрібно обрати «правління народне» та «свого правителя». Відтак кожна держава мала дотримуватися «повної рівності громадян за їх народженням, християнським віросповіданням і становищем». У п. 108 «Книги буття…» зазначено, що слов'янські народи повстануть, зітруть станові нерівності. І над ніким з народів – українців, росіян, поляків, хорватів, сербів, болгар – не буде панування. Водночас у відозві «Брати українці» наголошено, що у кожній федеративній одиниці має бути свій, обраний на декілька років, правитель, «щоб в кожній Речі Посполитій була посполита рівність і свобода і станів не буде зовсім» [3, с. 254–255].

Четвертим, вагомим, програмним положенням була вимога ліквідувати кріпацтво та феодально-кріпосницьку систему. Зокрема. у Статуті зазначено, що одним із завдань товариства є насамперед «викорінення рабства і приниження нижчих класів». У «Книзі буття…» також простежуються антикріпосницькі погляди.

М. Костомаров у «Книзі буття…» вказує на наявність двох основ демократичних ідей. Це польська конституція 1791 р. та декабристський рух у Росії 1823–1825 рр. [2, с. 27]. Однак він також наголошує, що саме Україна (а не навпаки) є прикладом для поляків і росіян, оскільки декларувала об'єднання слов'янських народів, щоб бути «свобідними».

«Коли одізвався він, той голос України, в Польщі, коли 3 травня постановили поляки, щоб не було панів і всі були б рівні в Речі Посполитій; а того хотіла Україна за 120 літ до того. І голос України одізвався в Московщині, коли після смерті царя Олександра хотіли руські прогнати царя і панство, встановити республіку, і всіх слов'ян поєднати по образу іпостасей божественних нерозділимо і незмістимо; а сього Україна ще за 200 років до того хотіла» [3, с. 252].

Слушною вважаємо позицію деяких авторів щодо того, що із створенням Кирило-Мефодіївського товариства увага громадськості зосереджувалася на необхідності відстоювання громадянських свобод, без чого неможливим є становлення справжнього громадянського суспільства [4, с. 35].

На думку Ю. Левенця, з якою ми цілком погоджуємося, для М. Костомарова не був суттєвим реальний зміст ні польської конституції, ні декабристських програм [2, с. 29]. Очевидно, що досвід Польщі і Росії слугував насамперед для вироблення винятково «українських» цінностей – свободи, рівності, братерства, утверджених легендарною козацькою республікою майже на два століття раніше. Ці цінності, вважалися обов'язковими складовими справжнього громадянського суспільства.

Зокрема у «Книзі буття…» зазначалося: «І встане Україна з своєї могили, і знову озоветься до всіх братів своїх слов'ян, і почують крик її. І стане Україна в союзі слов'янськім незалежною Річчю Посполитою. Тоді усі народи, показуючи рукою на те місце, де на карті буде намальована Україна, скажуть: «От камєнь, єго же нє брегоша зиждущим, той бисть во главу» [3, с. 252–253].

Також у «Книзі буття...» йшлося про самобутність й унікальність української нації, української культури, Української держави.

Відтак слушною вважаємо позицію деяких учених, що члени Кирило-мефодіївського братства щиро вірили в «месійне» призначення України, зокрема, що вона зможе

бути стати центром слов'янського світу, об'єднавши усіх слов'ян в єдину Федерацію, основними принципами якої будуть формування громадянського суспільства, дотримання християнської моралі, рівність усіх, недопущення насильства над людиною, мир, злагода і свобода [5, с. 3]. Учасники братства сподівалися, що таке гармонійне суспільство розвинеться із сільської общини, що саме Україна здатна забезпечити такі форми суспільного життя, за яких селяни отримають землю, буде ліквідовано поміщицьке землеволодіння, а також започатковано демократичне управління, народна освіта, збережено традиції та релігійні обряди тощо.

М. Костомаров вказував, що М. Гулак і В. Білозерський мріяли, що через декілька століть слов'яни створять таке суспільство, яке «воскресне в обновленому вигляді», в якому буде новий для історії людства державний і громадський порядок, підґрунтям якого буде «доісторична слов'янщина» [6, с. 101]. Водночас він зазначав, що нове громадянське суспільство не має мати нічого спільного зі старими суспільними інститутами, таке суспільство має бути якісно новим, небаченим раніше, «таким же поворотом в людстві, як переселення народів і кінець стародавнього світу».

На думку В. Білозерського, у майбутньому громадянському суспільстві основою щасливого життя буде «землеробська цивілізація», що матиме на меті вгамувати «роздратовані бідуванням душі народні вирішенням соціальних задач» [6, с. 101]. Водночас Г. Андрузький вважав, що в сільській общині не має бути ні поміщиків, ні поміщицького землеволодіння. Життя людей у такій общині скеровується сільською управою, у діяльності якої беруть участь широкі верстви населення. Очевидно, що йшлося про прототип сучасної сільської громади та її самоврядний орган. На думку Г. Андрузького, земля має бути власністю общини і наділятися селянам за рішенням сільської управи, усі люди в общині мають бути щасливі та заможні. Фактично йшлося про сучасну власність територіальної громади.

На думку членів братства, такі сільські общини-громади прийдуть на зміну «жалюгідним розчавленим селам», у яких, як стверджує І. Посяда, «крім картярів, п'яниць і старців він нічого майже не зустрічав». На думку М. Костомарова, у таких селах у хатину землероба має проникнути щастя, світло науки та мистецтва.

Кирило-мефодіївці, на думку М. Бойко, вважали, що держава не може бути вільною, коли невільний народ, коли немає механізмів взаємодії народу і влади [7, с. 336]. Як стверджував М. Рябчук, «з одного боку, громадянське суспільство привчає громадян до того, що вони можуть і мусять впливати на суспільне життя осмисленим, цілеспрямованим і легальним чином через відповідні самодіючі інститути», з іншого – це суспільство «привчає державу до відповідальності і звітності перед громадянами, відіграючи таким чином не лише посередницьку, а й важливу формативну роль у плані виховання певної політичної культури і вдосконалення механізмів взаємодії між громадянином і владою» [7, с. 336].

Своєю чергою, П. Гончарук зазначає, що основою ідей соціальної програми учасників братства була старослов'янська община [6, с. 102], оскільки, на їхню думку, в далекому минулому слов'яни жили «братством, де все було спільним, і були у них виборні старшини – і всім вони були слугами». Таке тлумачення суспільно-політичного життя слов'ян, безумовно, є ідеалістичним. Однак, вважаємо, що значення таких поглядів у протиставленні ідеалів майбутнього громадянського демократичного суспільства деспотичній дійсності.

Безумовно, зазначене є ознаками справжнього громадянського суспільства. Однак слід наголосити, що ці ідеї справедливого демократичного суспільства не реалізовані ще до нині.

Ще один учасник Кирило-Мефодіївського братства – Т. Шевченко – світле майбутнє України вбачав у самоуправлінні народу, у суспільній, колегіальній формі реалізації влади як гарантії від сваволля.

Своєю чергою, основою самоуправління Т. Шевченко вважав громадську власність, а головною умовою функціонування майбутнього самоврядного суспільства – наявність «людини праці», яка працює на «загальній землі» і розпоряджається самостійно або через колектив результатами своєї праці. На думку Т. Шевченка, праця перетворюється на потребу і дарує радість, а справжнє щастя людина має віднайти в процесі своєї самореалізації у праці на загальне благо. Він возвеличує «роботящі уми», «роботящі руки» на «землі новій» [8, с. 45].

Водночас однією з найважливіших умов наявності справедливого громадянського суспільства Т. Шевченко вважав існування «праведного закону» в державі. «Праведний закон» перетинається, збігається з поняттями «правда, істина, справедливість». О. Скакун наголошує, що, застосовуючи загальнолюдські поняття «правда», «воля», «справедливість», «закон», поет-мислитель засвідчує, що закон, прийнятий недемократичним урядом, не слід розглядати як «праведний», як правду, бо за своїм змістом він не відповідає народним уявленням про правові акти верховної влади [8, с. 46]. Словом, «праведні» закони можуть бути прийняті лише за умов справжнього демократичного громадянського суспільства.

У діяльності Т. Шевченка простежуються уявлення про рівність права та справедливість в соціумі, оскільки тільки соціально справедливе є «правдою життя». Варто зазначити, що й деякі сучасні дослідники громадянського суспільства однією з необхідних умов такого суспільства вказують наявність у державі соціально справедливого права [9].

Також Т. Шевченко послідовно і чітко обґрунтовує думку про соціальну справедливість і правду як непідвладне сваволі законодавця джерело вольностей і можливостей для людської особи (до таких також належать і природні права людини) [8, с. 46]. У міркуваннях поета простежується вплив природно-правової концепції, зокрема поняття «права», «воля», «праведний закон», на думку мислителя, є складо-

вими природних законів, законів соціальної справедливості, що мають діяти в громадянському суспільстві і правовій демократичній державі. Тобто, за Т. Шевченком, поняття «праведний закон» є ширшим, ніж просто «юридична рівність». Своєю чергою, ідеї соціальної справедливості, політичної свободи, громадського самоврядування та законності він вважав гарантією побудови громадянського суспільства в Україні.

Акцентуємо, що кирило-мефодіївськими поглядами та ідеями послуговувались і багато наступних поколінь провідників національно-визвольного руху, філософів, істориків, етнографів, літераторів, зокрема й такі, як М. Драгоманов, М. Коцюбинський, І. Франко та багато інших визначних українських діячів.

М. Драгоманов у листі до друзів зазначав про прагнення втілити в життя ті ідеї, «до яких прийшли в сорокові роки славні кирило-мефодіївські брати …» [6, с. 179]. Своєю чергою, І. Франко дійшов висновку, що Т. Шевченко «став володарем в царстві духа», «велетнем у царстві людської культури», «вказав нові і світлі шляхи професорам і книжним вченим» [10, с. 7]. Водночас в листі до І. Франка від 18 березня 1901 р. М. Коцюбинський писав, що П. Куліш заслуговує «право на нашу велику повагу і вдячність».

Відтак, попри порівняно нетривалий час своєї діяльності (у березні 1847 р. членів товариства заарештовано) Кирило-Мефодіївське товариство сформувало концепцію громадянського суспільства та започаткувало новітню політико-правову думку в Україні.

Отже, думки та погляди учасників Кирило-Мефодіївського товариства (1945–1947 рр.) стали основою систематизації різних етнографічних, історіософських досліджень і формування ідеї громадянського суспільства на українських землях, а також підтвердженням самоідентифікації української політико-правової думки в ХІХ ст., водночас окреслювали проєвропейську інтерпретацію вітчизняної історії, за якої

демократичні традиції України (зокрема, козацтва) були відмінними від самодержавства Московщини і аристократизму Польщі.

У діяльності кирило-мефодіївців було поєднано засади романтичного націоналізму з радикальними суспільно-політичними ідеями декабристського руху. Їхньою головною метою була незалежна держава у федерації слов'янських народів і новий суспільний устрій, що ґрунтуватиметься на християнських принципах свободи, справедливості та рівності як невіддільних части справжнього громадянського суспільства.

Література

1. Зайончковский П. А. Кирилло-Мефодиевское общество (1846–1847). М.: Изд-во Моск. ун-та, 1959. 172 с.
2. Політична історія України. XX ст.: у 6 т. / редкол.: І. Ф. Курас (голова) та ін. К.: Генеза, 2002–2003. Т. 1: На зламі століть (кінець XIX ст. – 1917 р.) / Ю. А. Левенець (кер.), Л. П. Нагорна, М. С. Кармазіна. 2002. 424 с.
3. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали: довідник: у 2 ч. / упоряд.: І. О. Кресіна (керівник), О. В. Кресін, В. П. Ляхоцький, В. Ф. Панібудьласка; за ред. В. Ф. Панібудьласки. К.: Вища шк., 1997. Ч. 1. 584 с.
4. Тимошенко В. І. Розвиток концепції громадянського суспільства у вітчизняній політико-правовій думці XIX – початку XX ст. *Право України*. 2010. № 7. С. 33–42.
5. Козак С. Українська змова і месіанізм. Кирило-Мефодіївське братство. Івано-Франківськ: Плай, 2004. 254 с.
6. Гончарук П. С. Історичні погляди кирило-мефодіївців. К.: Вид-тво Київ. славістичного ун-ту, 2002. 180 с.
7. Кирило-Мефодіївське товариство: філософські та

культурологічні ідеї національної самосвідомості та державотворення: монографія / за ред. М. П. Бойко. Дніпродзержинськ: ДДТУ, 2006. 452 с.
8. Скакун О. Ф. Прогресивна політико-правова думка на Україні (IX ст. – 1917 р.). К.: Навч.-метод. кабінет з вищої освіти (СМКВО) при Мінвузі УРСР, 1990. 88 с.
9. Колодій А. М. Громадянське суспільство та правова держава: проблеми та шляхи розбудови. *Право України*. 2010. № 7. С. 12–17.
10. Франко І. Твори: в 20 т. К., 1956. Т. 19.

ПРАВОВА ПОЛІТИКА У СФЕРІ ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЇ В УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНИХ ДЕРЖАВНИХ ФОРМАЦІЯХ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ ХВИЛІ 1917-1921 рр.

Іван Ярославович Терлюк,
кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії, історії та філософії права НУ «Львівська політехніка» (м. Львів)

Як відомо, у розв'язанні путінською Росією т. зв. гібридної війни проти України важливе місце відводиться інформаційній складовій. Її навіть порівнюють до мілітарної, адже рішення, ухвалені на основі недостовірної або й сфальшованої інформації, несуть загрозу розвитку як організації чи суспільства, так і в цілому держави [1, с. 172]. Звідси, дійовим механізмом протидії інформаційним викликам має стати потужний національний інститут інформаційної безпеки нашої держави, що складає систему безпекових інституцій з належною нормативною базою як правовою основою їх діяльності. Звичайно, що вирішення подібних завдань лежить у площині як вивчення і запозичення досвіду країн НАТО та ЄС, так і обов'язкового врахування власної державно-правової спадщини. Зокрема, - і, можливо, насамперед, відповідного досвіду українських національних державних формацій 1917-1921 рр.

Попри існування солідної й, здавалося б, усебічної історіографії українських національних державних формацій 1917-1921 рр., дослідженню їхньої політики у галузі забезпечення інформаційної безпеки, на загал, приділялася недостатня увага. Маємо лише поодинокі праці, які лише опосередковано присвячені ролі фактора інформаційної безпеки в українському національному державотворенні початку минулого століття. Здебільшого вони виконані в контексті дослідження історії держави і права революцій-

ного періоду. Зокрема, - це розвідки з історії національних спецслужб (В. Сідак), військової дипломатії (напр., Д. Ведєнєєв), військового будівництва (наприклад, Я. Тинченко чи Б. Якимович), будівництва правоохоронної системи (напр., В. Довбня, О. Олійник, О. Тимощук чи Я. Шинкарук) та ін. У контексті зазначеної у заголовку проблеми, усі праці згаданих (і не згаданих) авторів об'єднує, хіба що та обставина, що у своїх працях вони окремо не виділяють питання налагодження інституту інформаційної безпеки як в нормативно-правовому, так і в інституційному аспектах. Винятком почасти можна вважати навчальний посібник за авторством А. Гуза [2].

Мета статті – простежити перебіг процесу формування інституцій, покликаних забезпечити захист інформації, в українських національних державних формаціях 1917-1921 рр.; виявити характерні риси інституційного забезпечення політики захисту інформації у розрізі окремих державних формацій української революційної хвилі та визначити місце фактора інформаційної безпеки як у забезпеченні процесу державного будівництва, так і у збереженні української національної державності в цілому.

Виклад основних положень дослідження. З утворенням у березні 1917 р. Української Центральної ради (УЦР) поступово окреслюється курс на формування національної державності українського народу [Див. докл.: 3, с. 298-428]. Цей факт, з одного боку, викликав зростання інтересу тодішніх головних іноземних держав до потенційного державного будівництва українців, а з іншого, як наслідок, - призвів до, власне, необхідності творення ефективної системи захисту негласної інформації, передовсім, з військової й військово-політичної царини. Приходило розуміння того, що цю функцію необхідно покласти на спеціально створені для цього інституції.

Спроба УЦР створити інституцію спеціального характеру припала ще до проголошення УНР, коли у другому скла-

ді, створеного після Першого Всеукраїнського військового з'їзду (червень 1917 р.), Генерального Військового Комітету було сформовано *Комісію спеціальних служб* (тут і далі курсив наш – *І.Т.*). Попри те, що для цього органу не було визначено конкретних завдань, а тільки призначено керівника (генерал-майор Л. Кондрашевич), погоджуємося з В. Сідаком, що вже сам факт створення спеціального органу є свідченням усвідомлення необхідності існування подібних структур в майбутніх збройних силах України [4].

Більш означених форм робота по створенню спеціальних служб, на які покладалися б функції захисту інформації, набула з утворенням Генерального секретаріату [5, с. 105-106]. Тоді у складі одного з семи генеральних секретарств, що його представляли, - Генеральному секретарстві внутрішніх справ - було утворено *Адміністративно-політичний відділ* (згодом зі статусом департаменту) з осередками на місцях - при губернських і повітових комісарах. З-поміж низки завдань відділу щодо організації боротьби з «контрреволюційними» і антидержавницькими проявами, у ході дискусій на надзвичайному засідання Малої ради 26 жовтня 1917 р. порушувалися питання і щодо потреби забезпечення, в сучасному розумінні, інформаційної безпеки [5, с. 360-366]. Упродовж усього періоду функціонування, як стверджує В. Сідак, Адміністративно-політичний департамент та підпорядковані йому співробітники при губернських і повітових комісарах здійснювали свою працю на нормативній базі Тимчасового уряду Росії [4]. В середині грудня 1917 р. при Генеральному секретаріаті із повноваженнями спеціального органу було утворено *Колегію (Комісію) з охорони ладу в Україні*, Статут якої було затверджено щойно 7 січня 1918 р. Паралельно у складі генерального секретарства військових справ було декларовано про створення ще одного особливого органу - *Комітету з оборони України*. Одночасне існування фактично однотипних структур створювало проблему їхнього ефективного функціонування, що полягала у нерозмежованості

функцій. На цю обставину справедливо звертає увагу А. Гуз, зауважуючи, що така ситуація «негативно відбилася на подальшій праці» [2, с. 61].

У другій за хронологічним порядком українській національній державній формації за новітнього часу - «Українській Державі» (УД) гетьмана П. Скоропадського політика захисту інформації в інституційному аспекті мала інший вимір – у країні існували дві установи з паралельними функціями - *Освідомчий відділ* департаменту Державної Варти у складі МВС і *Особливий відділ* Головної квартири гетьмана.

Виняткова увага питанням захисту інформації приділялася в Освідомчому відділі, що був одним із трьох в структурі створеної 18 травня 1918 р. Державної варти на підставі закону «*Про зміну існуючих законів про міліцію і створення Державної варти*» [6, с. 87-88]. Місцеві органи відділу організовувалися на різних адміністративно-територіальних рівнях і діяли автономно (тобто підпорядковуючись безпосередньо голові місцевої адміністрації). Крім завдань щодо боротьби з кримінальною злочинністю, вони мали попереджати і запобігати злочинам проти державного ладу й безпеки держави, збирати агентурну інформацію про політичні виступи, страйки, політичні партії та їх функціонерів [6, с. 216-224]. Завдання відділів на місцях конкретизувалося в «*Інструкції начальникам повідомлювальних відділів при губернських старостах і градоначальниках*». «Інструкція» містила окремі, фрагментарні рекомендації щодо захисту інформації, але вкладених у неї положень вважають недостатнім [2, с. 64]. Серед каналів збору службової інформації в системі освідомчих відділів найбільш ефективними були : *зовнішній нагляд* (кількість секретних агентів – філерів та їхнє грошове утримання залежали від розмірів міст) та *секретна агентура* (вивчення настроїв різних верств населення). Усі співробітники Державної варти незалежно від галузі своєї діяльності (міської, повітової, залізничної, кримінально-розшукової, освідомчої) мали працювати у тісній взаємодії [4]. До складу департа-

менту також входила *секретна частина*, структура, для котрої налагодження системи захисту інформації було безпосереднім завданням. Секретна частина отримувала і розподіляла пошту департаменту, здійснювала загальне діловодство, особисте листування директора департаменту і т. ін. [7, с. 14]. У складі освідомчих відділів виділялися окремі діловодства за напрямами: загальне, таємне, агентурне, залізничне, реєстраційна частина та фотолабораторія [2, с. 64].

Особливий відділ Головної квартири гетьмана – інша чільна інституція інформаційної безпеки - структурно крім начальника, складався з його помічників - осіб для спеціальних доручень; штаб-офіцерів, які відали секретною частиною, і районних офіцерів, що призначалися за кількістю губерній; юридичного і інформаційного відділень; канцелярії і екзекутора, який відав господарчими справами. Помічники, штаб-офіцери і районні офіцери займалися організацією оперативно-розшукової і слідчої діяльності відділу в столиці і регіонах України.

До складу юридичного відділення входили: начальник - особа зі спеціальною юридичною освітою, класні урядовці і допоміжний персонал. Урядовці юридичного відділення перевіряли оперативні матеріали і після з'ясування обставин справи через начальника Особливого відділу пересупроводжували всю переписку по ній для подальшого провадження розслідування старшому прокурору Апеляційного суду або прокурорам Військового чи Морського суду за належністю.

До складу інформаційного відділення, окрім його начальника, входили 4 штаб-офіцери для розробки і класифікації оперативних матеріалів, агенти зовнішнього нагляду (за окремим штатом), спеціальний діловод і друкарка з дозволом роботи із секретними документами. Реєстрацією і збереженням таємних документів та речових доказів займалася *канцелярія відділу*. Вона складалася з начальника, його помічника, трьох діловодів, перекладача, архіваріуса і журналіста. Екзекутор завідував приміщеннями, майном і коштами відділу. У його

розпорядженні були: помічник, 2 старших і 2 молодших шофери, 2 телефоністи [8, с. 246-249]. Відомий дослідник О. Тимощук наголошував, що усі справи і витрати Особливого відділу вже самі по собі складали державну таємницю. Перевірити їх мав право лише начальник штабу гетьмана або особа за його дорученням. Кошти на утримання Особливого відділу відпускалися за кошторисом штабу гетьмана з Державної скарбниці щомісячно наперед до 5 числа кожного місяця. Відділ мав свою гербову печатку і печатку для пакетів. Для майна, яке відбиралося при обшуках і конфіскаціях, була спеціальна сургучна печатка. Урядовці відділу, крім наглядових агентів, носили формений одяг, встановлений для штабу гетьмана. Приміщення відділу охоронялися окремою вартою, яка входила до складу загальної гарнізонної варти [8, с. 253].

Директорія або «Друга» УНР, з якою пов'язується третя з початку ХХ ст. спроба українців розбудувати свою національну державність, в інституційному аспекті політики інформаційної безпеки продовжувала «традиції» «Першої» УНР - інституції, покликані забезпечити цю важливу ділянку державного будівництва, створювались в структурі правоохоронного і військового відомств.

Розбудова Директорією та її урядом правоохоронних структур зумовлювалася, з одного боку, необхідністю вирішення завдань політичного, економічного і соціального характеру, а з іншого – складною ситуацією в країні, що погіршувалася внутрішніми чинниками, зокрема розкладом значної частини державного апарату, зростанням рівня злочинності та особливо діяльністю досить чисельних незаконних збройних формувань (напр., чисельність загонів під командуванням отамана М. Григор'єва, що діяли на півдні України, становила близько 15 тис. осіб; ще більшим було з'єднання Н. Махно).

Ключову роль у вирішенні цих та інших проблем за доби Директорії УНР мало відігравати *Міністерство внутрішніх справ*. Воно зберігало надані йому ще за часів Центральної

Ради широкі повноваження. Більше того, за час існування Директорії місце і роль Міністерства внутрішніх справ через юридичне підпорядкування йому цілого ряду репресивно-каральних та правоохоронних органів навіть посилились. Серед повноважень Міністерства внутрішніх справ були – здійснення нагляду за діяльністю губернських, повітових, волосних та міських отаманів (комісаріатів), їх управлінь (управ), охорона громадської безпеки і керівництво міліцією. Структурно МВС поділялося на департаменти, серед яких чи не найважливішими були *Адміністративний* та *Політичний* (згодом – політичної інформації) *департаменти*.

Серед головних завдань Політичного департаменту: виявлення і припинення антидержавницької діяльності з боку політичних противників УНР, і в першу чергу партії комуністів, боротьба зі шпигунством, вивчення тилу противника та його військ. Також співробітники цього департаменту мали виконувати розвідувальну роботу щодо країн-потенційних противників УНР та можливих союзників. Політичний департамент МВС мав свої представництва на місцях – *політичні відділи,* що створювалися при губернських та повітових комісарах [3, с. 283-284].

Політичний департамент був націлений на захист інформації, на збір якої його співробітників спрямовувала *«Інструкція по збиранню інформації».* Цей документ фактично став правовою основою оперативно-розвідувальних функцій департаменту. Зокрема інструкція передбачала збирання інформації про діяльність некомуністичних партій (українські, російські, польські, чеські); відомості про їх програми, організаційну структуру; ставлення до радянської влади та Директорів УНР; популярність серед населення; настрої населення республіки, його ставлення до уряду УНР, радянської влади, до Польщі; рівень національної свідомості; відомості про збройні повстання, гасла, під якими вони розгортаються, характер дій повстанців (чи не є вони просто бандитизмом). Також збиралися відомості про становище влади в регіонах,

що не контролюються Директорією. З'ясовувалося, наскільки радянська влада міцно тримається в селах і містах, ставлення до неї населення, яку збройну силу вона має і проти кого проводить прогресивну політику; особовий склад надзвичайних комісій та міліції, напрями діяльності та об'єкти зацікавленості; інформація про міжнаціональні відносини в Україні, політика радянської влади щодо українців та української мови; відомості щодо виходу періодичних видань, роботи шкіл, про життєвий рівень населення, ціни на головні продукти харчування, обіг грошей, кооперативний рух [2, с. 65].

За захист військової інформації Директорія покладала відповідальність на контррозвідувальний відділ Генерального штабу Армії УНР та його окремий підрозділ - *загін польової артилерії*. Сюди ж входив загін особистої охорони Головного Отамана. Агентурою контррозвідки опікувалися контррозвідувальні відділи штабів військових з'єднань [2, с. 66].

Що стосується організації захисту інформації в Західноукраїнській Народній Республіці (ЗУНР), то найповніше до цього процесу залучалися підрозділи служби безпеки. На загальнодержавному рівні - це «*Корпус української державної жандармерії*», а на рівні військовому – *Розвідчий відділ Начальної Команди [Української] Галицької Армії* (РВ НКГА; повна назва: Начальна Команда - Команда Етапу Армії).

Побудований за військовим зразком «*Корпус державної жандармерії*» республіки було створено 6 листопада 1918 р. згідно з рішенням Української Національної ради (УН Рада). Для несення служби безпеки на залізниці, рішенням Державного Секретаріату військових справ 24 березня 1919 р. створювалася також *залізнична жандармерія*. Значним державотворчим кроком УН Ради ЗУНР стало прийняття 15 лютого 1919 р. Закону «*Про державну жандармерію*», який поклав початок процесу реорганізації цього органу захисту державного ладу: підпорядкував Державну жандармерію Державному Секретарству внутрішніх справ, поділив територію держави на 23 відділення жандармерії, визначив

принципи щодо чисельності особового складу, передбачив вимоги до осіб, які приймалися на службу, визначав підстави звільнення зі служби жандармів та умови соціального захисту співробітників і їх родин. Відповідно до Закону від 15 лютого 1919 р. вийшли постанови, інструкції, розпорядження та інші нормативні документи, котрі більш детально регламентували устрій, переміщення кадрів та діяльність корпусу жандармерії, стосувалися професійної підготовки та атестування кадрів Державної жандармерії ЗУНР, а також визначали особливості захисту окремих видів інформації – йдеться, передовсім, про інформацію з обмеженим доступом і службову.

На думку В. Сідака недоліком в організації роботи військової контррозвідки УГА – ще одна сфера з гострою потребою необхідності налагодження системи захисту інформації – була відсутність центрального керівного органу. Безпосередньо контррозвідувальною діяльністю займались здебільшого фахові детективи, між якими траплялись і чужинці. А підрозділи військової контррозвідки працювали на рівні корпусів та бригад і підпорядковувались РВ НКГА [4].

Висновки. Огляд перебігу процесу формування інституцій, покликаних забезпечити захист інформації, в українських національних державних формаціях 1917-1921 рр. схиляє до таких висновків.

Найперше варто зауважити, що необхідність захисту усіх видів інформації, передовсім військового і військово-політичного характеру, адекватно сприймалася в усіх державних формаціях українців доби Визвольних Змагань. Національні уряди намагалися побудувати, як їм здавалося, ефективну систему спеціальних органів, які б займалися захистом різних видів інформації. Загалом ця робота зосереджувалася у правоохоронному і військовому відомствах. Разом з тим, доводиться констатувати, що попри відповідне розуміння значення спеціальних служб і необхідності захисту секретної й конфіденційної інформації, створені в обох УНР, Українській Державі та в ЗУНР спеціальні інституції загалом

хибили у своїй діяльності. І, зокрема, - з низки об'єктивних причин. Серед яких: дублювання покладених функцій, відсутності координаційного органу з питань безпеки й необхідного контролю за їх діяльністю, браку належної нормативно-правової бази й значного переважання підзаконних нормативних актів, що урегульовували їхню діяльність тощо. Перелічене свідчить також про загалом недостатню увагу національних українських державних формацій щодо розбудови інституцій, покликаних забезпечити їх інформаційну безпеку й недооцінку ними самого фактора інформаційної безпеки. Варто також зазначити, що більш оперативним у створенні власних спецслужб і захисту інформації було керівництво ЗУНР, в порівнянні з двома УНР. Натомість в Українській Державі справа їх організації перебувала на вищому рівні – тут були сформовані повноцінні, як в структурному, так і в змістовному відношенні, спеціальні служби й налагоджена результативна система захисту таємної інформації. Насамкінець варто зазначити, що фактор інформаційної безпеки у добу Визвольних Змагань мав непересічне значення як у забезпеченні процесу державного будівництва, так і у збереженні української національної державності в цілому.

Література

1. Литвиненко О. Інформаційна складова у сучасній гібридній війні проти України: виклики й загрози // Українознавчий альманах. Київський національний університет ім. Т. Шевченка. Вип. 19. 2016. С. 171-174.
2. Гуз А. М. Історія захисту інформації в Україні та провідних країнах світу: Навчальний посібник. К.: КНТ, 2007. 260 с.
3. Терлюк І. Я. Історія держави і права України: [навч. посіб.]. Вид. 4-те, зі змінами. К. Видавничий дім «Кондор», 2018. 772 с.

4. Сідак В. С. Національні спецслужби у період Української революції 1917-1921 рр. (невідомі сторінки історії): Монографія. К.: Видавничий дім »Альтернативи», 1998. 320 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://exlibris.org.ua/sidak/index.html (дата звернення: 1.10.2019 р.)
5. Українська Центральна рада: Документи і матеріали. У 2 т. Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. / Упорядн.: В. Ф. Верстюк (керівник); Ред. кол.: В. А. Смолій (відп. ред.), В. Ф. Верстюк (заст. відп. ред.), Ю. М. Гамрецький, Б. В. Іваненко, Ю. Ю. Кондуфор, С. В. Кульчицький, Є. П. Шаталіна, О. Й. Щусь, Л. В. Яковлєва. НАН України. Інститут історії України. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. К.: Наук. думка, 1996. 590 с.
6. Українська Держава (квітень – грудень 1918 року). Документи і матеріали. У 2 т. / Ред. кол.: В. Верстюк (відп. ред.), О. Бойко, Н. Маковська, Т. Осташко, Р. Пиріг; Упорядн.: Р. Пиріг (керівн.), О. Бойко, А. Гриценко, О. Кудлай, О. Лупандін, Н. Маковська, Т. Осташко, О. Щусь. НАН України. Інститут історії України; Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. Т. 2. К.: Темпора, 2015. XX + 412 с.
7. Тимощук О. В. Державна варта Української Держави (історико-юридичний аналіз) / Відповідальний редактор Усенко І. Б. К, 1998. 72 с.
8. Тимощук О. В. Спеціальні збройні формування в системі охоронного апарату Гетьмана П. Скоропадського (квітень-грудень, 1918р.) // Вісник Запорізького юридичного інституту. 1999. №1(6). С.238-255.

ПРИЧИНИ ЗАНЕПАДУ ТА РОЗПАДУ АВСТРО-УГОРСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Андрій Володимирович Кольбенко,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії держави, права та політико-правових учень Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів)

У другій половині XIX - на початку XX ст. в Європі спостерігалися кризові явища, які не обминули і Австро-Угорщини. В цей час європейські країни, перейшовши до монополістичної економіки, розпочали шалену боротьбу за сировину та ринки збуту товарів. Наслідком такої боротьби стала економічна криза 1900-1903 рр., яка призвела до того, що австро-угорська економіка все більше почала залежати від іноземного капіталу. Вже до 1905 р. переважно німецькі та французькі капіталовкладення в Австро-Угорщині складали 9800 млн. крон. Німецький капітал панував у металургійній, електротехнічній, машинобудівній, хімічній та інших галузях промисловості [3, с.430].

Через це австро-угорські капіталісти намагались компенсувати ці впливи за рахунок експансії власного капіталу в країни Балканського півострова, однак і там вони не могли конкурувати з більш сильнішими суперниками. Це негативно відбивалося на власній промисловості і призводило до загострення ситуації між робітниками та власниками підприємств. В країні розпочалися страйки,які часто призводили до масових сутичок.

Тому влада змушена була йти на значні поступки. Зокрема, уряд проголосив про свої наміри внести на обговорення законопроект про скасування старої виборчої системи, яка передбачала проведення виборів по куріях і запровадити загальне виборче право. Після тривалих парламентських обговорень рейхсрат в січні 1907 р. запровадив загальне ви-

борче право, яке на практиці загальним не було. Жінки, як і раніше не мали виборчих прав.

Встановлювався річний ценз осідлості та високий віковий ценз. Австрійці, які складали 33% від всього населення отримали в рейхсраті 233 місця, тобто біля половини його складу. Вони надсилали одного депутата від 40 тис виборців, поляки – від 52 тис, чехи – від 55 тис, а українці від 102 тис. Постійні конфлікти між депутатами різних національностей та часта зміна міністерств свідчила про те, що парламентська система двоєдиної імперії залишалось у стані глибокої кризи [3, с.432].

Наростання політичної напруженості у міжнаціональних відносинах в останні десятиліття існування Габсбурзької імперії впливала на різні сфери життя і ставала причиною багатьох криз у державі. Посилювалась непримеренність у відносинах між різними народами, які все частіше бачили вирішення своїх національних проблем поза єдиною державою [2, с.303].

Народи, які входили до складу Австро-Угорщини почали використовувати кризову ситуацію на свою користь також через те, що їх питома вага була досить значною. Зокрема, за офіційною статистикою в Австро-Угорщині на початку XX ст. проживало більше 50 млн чоловік. З них австрійці становили близько 12 млн., угорці – 10 млн.,чехи – 6,5 млн., словаки – 1,9 млн., поляки – 4,9 млн., українці – 3,9 млн., серби і хорвати – 5,5 млн., румуни – 3,2 млн., євреї – 1,2 млн. та інші [8, с.77].

Особливо економічні труднощі почали ще більше загострювати відносини між Австрією та Угорщиною, котрі і до кризи не були ідеальними. Зокрема, під час переговорів із взаємних розрахунків угорський прем'єр – міністр Коломан Шель висунув обширні вимоги, згідно з якими угорський рейхстаг відмовлявся від збільшення контингенту війська, як цього вимагала австрійська сторона. На гострі випади проти спільних збройних сил цісар зреагував знаменитим

армійським наказом від 16 вересня 1903 р.: «Спільним і цілісним , як воно є, повинне бути моє військо.» Незважаючи на ці енергійні слова, невдовзі угоцям все ж пішли назустріч у вирішенні військових питань [9, с.420].

Угорці, які традиційно гордилися старовинними привілеями « благородноі угорської нації», нарешті добилися після 1867 р. свого на державно – правовому рівні. Тому вони в угорській половині держави почали проводити жорстку національну політику, направлену на підпорядкування національних меншин. Вони ревниво охороняли свої привілеї та у масштабах всієї держави всіляко перешкоджали будь-яким спробам розширити свої конституційні права іншим народам [5, с.346]. Зокрема, на початку XX ст. в угорській половині держави, крім угорців, яких було 48,1%, проживали також 9,8% німців, 9,4% словаків, 14,1% румунів,8,8% хорватів та 5,3% сербів [2, с.300].

Після 1907 р. в Австро – Угорщині склались три самостійних групи фінансового капіталу: австрійський, чешський і звичайно – угорський [5, с.347].

Не дивлячись на конкуренцію австрійського та іноземного капіталу, на початку XX ст., особливо у 1906-1912 рр. Угорщина переживала період бурхливого промислового підйому. Приріст продукції складав щороку 4-5% і за темпами росту перевищував європейський рівень. Таких темпів розвитку Угорщина на знала за всю історію свого існування не тільки до першої світової війни, але і після неї [5, с.347].

Ще в 1905-1906 рр. різко загострились відносини між двома частинами дуалістичної монархії. Буржуазія та ліберальне дворянство Угорщини продовжували домагатись збільшення для себе привілеїв у двоєдиній державі. «Партія незалежності» під керівництвом Ференца Кошута вимагала створення національної угорської армії, створення самостійного емісійного банку і встановлення митного кордону з Австрією. В 1906 р. угорський сейм закликав навіть припинити платити податки і відмовлятися призовникам

прибувати на призовні пункти. «Партія незалежності» також висловилася проти запровадження загального виборчого права.

Внаслідок цього угорський сейм був розігнаний за допомогою військ. Австрійський уряд також спробував переманити на свій бік ворожу до угорців хорватську буржуазія. Боячись втрати панування не тільки над хорватами, але і над українцями, румунами та іншими народами та разом з тим розраховуючи прийняти участь в австрійській експансійній політиці на Балканах, угорські правлячі кола капіталювали і знову почали підтримувати австрійську монархію [3, с.433].

Жодна з національностей Угорщини не мала сил чинити організований опір. Словаки та українці на півночі Угорщини перебували у особливому становищі, оскільки не мали національної державності за межами угорських народів і їм не було на кого сподіватися [7, с.180].

Хорватія розглядалась як особлива проблема, де переплелися інтереси угорців та самих хорватів. Хорватське дворянство розраховувало на імперський захист зі сторони Австрії, але коли Франц Йосиф відмовився від стосунків з ними, вони не знали що робити. У хорватському сеймі домінувала партія права, яка продовжувала вимагати «державних прав» для Хорватії. Ця партія мала клекарикальний, консервативний і прогабсьбурзький характер. Націоналізм цієї партії знайшов вияв хіба що у ворожості до сербів, які після пересування «воєнних» кордонів у Хорватію почали становити четверту частину населення. Угорські правителі в Хорватії навмисно краще ставились до сербів, щоб налаштувати проти них хорватів [7, с.182].

Не кращою була ситуація і з чехами. Саме в Чехії розгорнулась найбільш важка боротьба за національну еманципацію. Чехи розглядали грудневу конституцію 1867року, якою було створено дуалістичну монархію, як недійсну через те, що вона була прийнята без згоди Чехії. Тому, в наступні роки чехи перейшли до так званої політичної відсутності: обрані

до парламенту чеські депутати відмовлялись від усякої участі в політиці. Вони приїзжали тільки на засідання рейсрату до Відня – і лише для того, щоб протестувати там проти неправової ситуації [2, с.298-299].

Словацький націоналізм розвивався паралельно з чеським, але коли головними противниками чехів були німці західної половини держави, то над словаками домінували угорці [2, с.301].

Іншою великою проблемою багатонаціональної держави було югославське питання. Становище окремих націй цього регіону було дуже несхожим. Вихідні позиції словенців не були сприятливими для реалізації їх прагнень, оскільки соціальні відносини в Словенії не відрізнялись високим рівнем розвитку. Не існувало словенського дворянства, сильної буржуазії, а прошарок інтелігенції був незначним. Словенці переважно були селянським народом. Не зважаючи на це, у вісімдесяті роки XIX ст. в них спостерігалось значне національне піднесення, як і в інших народів [2, с.301].

Польська нація в габсбурзьких землях сформувалася відносно пізно. Під час першого поділу Речі Посполитої в 1772 р. Марія Терезія узурпувала «королівство Галіції і Володимирії» де переважно проживали поляки та українці. В цій коронній землі поляки, з їх давно сформованим дворянством і більш скромною буржуазією, утворили пануючий прошарок по відношенню до українців. Здійснюючи тиск на них, вони самі стійко захищались від національного гніту зі сторони віденської влади [2, с.303].

На противагу чехам поляки з самого початку дуже активно брали участь у діяльності уряду та парламентській системі. Поляків часто можна було бачити на різних державних посадах. Поляки, які не проводили політики відсутності, співробітничали з центральною владою, котра за це надавала їм в Галичині свободу дій [2, с.303].

Зважаючи на утиски із сторони поляків, українське населення почало об'єднуватись для боротьби за свої права. Її

очолила Головна Руська Рада, яка була створена ще у травні 1848 р. Враховуючи тяжкий історичний досвід, Рада ставила завдання відродження української нації, наголошувала, що треба «розвивати нашу національність у всіх напрямах: доконаленням нашої мови, заведенням її у школах, виданням часописів, берегти наші конституційні права, шукати способів на поправку життя нашого народу.»

Відчуваючи на собі соціальну і національну несправедливість, яку терпів український народ від панівної польської верхівки, яка навіть не визнавала існування української нації, Рада поставила вимогу про відокремлення української Галичини від польських земель, що штучно були до неї прилучені, і об'єднання її з іншими українськими землями імперії в окрему провінцію(коронний край) зі своїм сеймом, українською адміністрацією, власним судівництвом, шкільництвом і українським губернатором у Львові [4, с.35].

Наростаюча політична напруженість в міжнаціональних питаннях в останні десятиліття існування імперії Габсбургів впливала на багато сфер життя і стала причиною багатьох криз у державі. Посилення непримиренності між різними народами, які все частіше видавили рішення своїх національних проблем поза державним порядком монархії, наближало її близький розпад на окремі «національні»держави.

В той ще час, виступаючи у друге десятиліття ХХ ст. все європейське суспільство перебувало у тривожному стані. Більшість прошарків населення відчували на собі важкість військової повинності та податків. Було з'ясовано, що до 1914 р. витрати великих держав на військові потреби зросли до 12,5 мільярдів, причому вони споживали біля 1/12 доходів, які отримували від багатства та роботи населення. Європа господарювала явно у збиток собі, обтяжуючи видатками на засоби знищення всі інші види заробітку і прибутку. В той же час,коли більшість населення усіма силами протестували проти посилення вимог озброєного світу, окремі групи бажали продовження і навіть посилення мілітаризму [1, с.585].

При укладенні різноманітних союзів Габсбурзька монархія завжди керувалась тим становищем у Європі, де протистояли один одному два ворожих блоки. І відносинах між всіма європейськими державами різноманітні проблеми, і загальна готовність до війни була доволі висока. Після поразки Австро-Угорщини у війні з Прусією в 1866 р. Бісмарк навмисно відмовився від набуття нових територій за рахунок Габсбургів, тому що планував укладення союзу з австрійським імператором. Після Берлінської конференції 1878 р. це нарешті вдалось зробити. Габсбурзька монархія та Німеччина уклали Двоїстий союз, який став основою для подальших союзів. В 1882 р. до Двоїстого союзу приєдналась Італія, а в 1883 р. – Румунія. В якості контр-заходів був створений інший альянс в 1894 р. уклали союз Франція і Англія, в 1907 р. – Англія і Росія. Ці три держави в союзі, який отримав назву Антанти стали партнерами у Першій світовій війні [2, с.337-338].

Усі ці та інші держави мали свої інтереси, які намагались досягти шляхом воєнної агресії. Тому, професор І. Крип'якевич виділяв таких п'ять причин серед передумов Першої Світової війни:

1. Німецько–англійське суперництво на морі, колоніальні змагання Німеччини; зріст німецької промисловості і конкуренція з Англією на світових ринках; розбудова німецького воєнного флоту; будівництво ліній Берлін – Багдад, що вела до Індії.

2. Німецько-французький спір за Ельзас і Лотарингію; змагання Франції до «реваншу»;загостреня конфлікту у Марокко.

3. Російсько-австрійсько-німецькі суперечності на Балканському півострові; змагання Росії до опанування Константинополя; російська пан-славістична пропаганда в Австро-Угорщині.

4. Змагання Італії до об'єднання італійських земель, приналежних до Австро-Угорщини.

5. Соборницькі змагання балканських народів: румунів – до Семигорода, а сербів – до південно слов'янських країн Австро-Угорщини [6, с.229].

У самій Австро-Угорщині події розвивалися наступним чином. Спадкоємець австрійського престолу Франц Фердинанд мав плани перебудови монархії з метою об'єднання південних слов'ян під главенством хорватів, і тому Австрія розглядалася багатьма національно налаштованими сербами як лютий ворог. В Сараєво чекало декілька груп свого часу для того, щоб вчинити замах. 28 червня 1914 р. серб Гаврило Принцип вистрілами на вулиці вбив Франца Фердинанда та його дружину. Гасбурзька монархія 28 червня оголосила війну Сербії. Німеччина в свою чергу оголосила війну Росії та Франції. Згодом оголошення війни союзниками відбувалося одне за одним. Так розпочалася Перша Світова війна. У ній спочатку брало участь вісім держав, а наприкінці – 33 держави з населенням 1,5 млрд. Війна набувала затяжного характеру, а австро-угорська армія зазнавала поразок. У країні ускладнювалась внутрішня ситуація, продовольче становище, поширювався революційний рух, загострювалась боротьба поневолених народів. Відбувалися мітинги та демонстрації.

21 листопада 1916 р. помер імператор Франц Йосиф і наступним імператором став його племінник Карл I. Намагаючись врятувати монархію, 16 жовтня 1918 р. він видав маніфест про перетворення Австро-Угорщини на федеративну державу. Союзні «коронні землі» одержали право створити представницькі органи – « національні ради». Але врятувати монархію Габсбургів було вже неможливо. Ослаблена військовими поразками та могутнім національновизвольним рухом всередині країни, вона розпалася. У серпні – вересні 1918 р. Париж, Лондон і Вашингтон винесли їй свій вирок. Країни Антанти офіційно визнали еміграційні уряди Польщі, Чехії та Югославії. 18 жовтня президент США В.Вільсон відхилив мирні пропозиції Австро-Угорщини як

неактуальні. 24 жовтня проголосила державну незалежність Угорщина, 28 жовтня – Чехословаччина, 29 жовтня – Сербо - Хорвато - Словенська держава (згодом Югославія), в листопаді – Польща. 11 листопада 1918 р. імператор Карл І підписав маніфест про зречення від престолу й від участі у будь-яких державних справах. Австрію проголошено республікою, а «двоєдина» монархія Габсбургів припинила існування [8, с.78].

Таким чином серед причин занепаду та розпаду Австро-Угорщини можна виділити декілька:

- в період монополістичного капіталізму австрійська промисловість та фінансова система не могли належним чином конкурувати із своїми сусідами, тому вона все більше почала залежати від іноземного капіталу.
- складаючись із багатьох народів, Австро-Угорщина стала ареною боротьби та змагання не тільки між Австрією та Угорщино, але і між народами, які в них проживали, або були політично залежними від них
- австрійці та угорці разом становили менше половини населення Австро-Угорщини, тому вони не могли справитися з вирішенням багатьох національних, релігійних, мовних та інших питань
- поразка Австрії у війні з Прусією теж негативно вплинула на її державно-політичний та економічний розвиток
- важкою була міжнародна ситуація у Європі та світі, оскільки багато держав прагнули різними, в тому числі і військовими шляхами отримати нові ринки збуту для своїх товарів, заволодіти сировинними запасами та можливостями фінансового впливу

Література

1. Виппер Р. Ю. История нового времени / Р. Ю. Виппер. – К.: «Ника-Центр» «Вист – С » 1997. – 621 с.

2. Воцелка К. История Австрии / К. Воцелка. – М.: Весь мир, 2007.– 497 с.
3. Всемирная история. Т. VII. / Под ред А. А. Губера, М. Я. Гефтера, А. С. Ерусалимского, Л. М. Иванова. – М.: Издательство социально-економической литератури, 1960. – 820 с.
4. Західно-Українська Народна Республіка 1918-1923. Історія. / Відп. Редактор О. Карпенко. – Івано-Франківськ.: Сіверсія, 2001. – 626 с.
5. История Венгрии Т. II / Ред. коллегия Т. М. Исламов, Р. А. Авербух, Ю. А. Писерев, М. М. Смирин, В. П. Шушарин. – М.: Наука, 1972. – 528 с.
6. Крип'якевич І. Всесвітня історія Т. 3 / І. Крип'якевич. – К.:Либідь, 1995. – 284 с.
7. Тейлор А. Дж. П. Габсбурзька монархія 1809-1918. Історія Австрійської імперії та Австро-Угорщини / А. Дж. П. Тейлор. – Львів.: ВНТЛ – Класика, 2002. – 268 с.
8. Тищик Б. Й. Історія держави і права Австрії та Австро-Угорщини (Хст.-1918 р.) Текст лекцій / Б. Й. Тищик. – Львів, 2001. – 79 с.
9. Цьольнер Еріх. Історія Австрії / Еріх Цьольнер – Львів.: Літопис, 2001. – 707 с.

ОСНОВНІ ПОЛІТИЧНО-ПРАВОВІ ІДЕЇ ВОЛОДИМИРА СТАРОСОЛЬСЬКОГО У «DAS MAJORITATSPRINZIP»

Ганна Михайлівна Федущак-Паславська,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії держави, права та політико-правових вчень Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів)

З точки погляду 2019 р. можемо дивитися на ХХ століття як на історію. Наші сучасники мали змогу спілкуватися з людьми, які були її творцями чи свідками. Професор Кульчицький В. С. (1919-2009), 100-ліття від дня народження якого відзначатимемо у грудні, був такою людиною. Народившись 1919 р., він жив і навчався у міжвоєнний період, спостерігав «визволення», воював у Другу світову війну, працював у Львівському університеті у час відновлення незалежності України до 2009 р. – початку XXI ст., завжди залишаючись високо свідомим вихователем і вчителем багатьох поколінь правників. Попри панування радянської ідеології, викладаючи «Історію держави і права СРСР» у радянському ВУЗі, він зумів привити своїм учням інтерес і любов до історії українського права, показати особливості його пам'яток. Професор Кульчицький В.С. – зразок благородної Людини, яка заслужила повагу за життя і добру довгу пам'ять після смерті.

Такою була справжня українська інтелігенція, таким був і її визначний представник – адвокат, вчений, політик, громадянин – Володимир Старосольський (1878-1942). Українська юриспруденція і українське громадянство довгий час майже нічого не знали про цю видатну особу. Хоча, виходячи із аналізу біографічних даних його сучасників [1; 2; 4] таких непересічних людей в Україні пер. пол. ХХ ст. було доволі багато. Водночас, доробок Володимира Старосольського був

відомий у Європі, його цитували, на його правові позиції посилалися європейські дослідники у сферах юриспруденції та соціології.

За нас всіх віддаючи належну пошану цій видатній людині і заповнюючи прогалину в українській юриспруденції, з нагоди 140-річчя Володимира Старосольського, адвокат, дослідник історії української адвокатури і меценат Михайло Петрів (1965-2019) організував переклад і видання українською мовою «Das Majoritatsprinzip».

Праця «Принцип більшості» («Das Majoritatsprinzip»), написана німецькою мовою 1916 р., є скарбницею юридичних знань у різних сферах.

Володимир Старосольський розпочинав виклад із опису процесу становлення принципу більшості, як це прийнято, з періоду давнини, а зокрема з грецької політично-правової думки і практики, де «даний принцип був загальновідомий… і становив широко розповсюджену основу тодішнього політичного порядку» [3, с.97]. Проаналізувавши техніку застосування і спосіб використання принципу у політичних цілях, автор приходить до висновку про те, що його вже тривалий час використовували у політичних інституціях того часу і разом з тим, посилаючись на Аристотелеву «Політику», дивується з примітивної форми його застосування у Спарті за часів Аристотеля [3, с.97]. Володимир Старосольський підкреслює, що саме у Греції з'явилися і перші теоретичні напрацювання на цю тематику[3, с.98]. У давньому Римі, «правові інституції якого виникли й еволюціонували під еллінським впливом», принцип більшості застосовували «на виборах, а також при прийнятті рішень» в період Римської республіки [3, с.98]. Тобто, в період давнини принцип більшості не лише використовували на практиці, а й обґрунтовували теоретично.

Серед народів, «які визначали європейську історію після падіння Риму» Володимир Старосольський виділяв германців, кельтів і слов'ян, які спершу не застосовували

принципу більшості, а для «здійснення акту колективної волі» використовували одностайність» [3, с.98]. У германських народів, починаючи з XII ст. принцип впроваджувався поступово і в двох класичних формах: спочатку у німецьких громадах «на меншість покладається обов'язок підкорятися волі більшості», пізніше принцип стає формою «вироблення єдиної волі усієї Імперії», який вже не просто «обґрунтовує зобов'язальні відносини між меншістю і більшістю», а «підносить зміст волі більшості» до волі усіх; врешті у 1496 р. принцип більшості покладений в основу прийняття рішень у Рейхстазі [3, с.98- 99]. Як зазначав Володимир Старосольський, принцип більшості діяв ще до запровадження Золотої Булли, коли «курфюрсти, які на голосуванні опинились у меншості, мусили підкоритись та пристосувати свої голоси до більшості; якщо, однак, вони цього не робили, тоді вибори не відбувались, бо правовий акт виборів здійснювався лише виборчим вироком, який мав відбутись «владою та іменем усіх виборців». Відтак принцип більшості у цій формі був лишень засобом досягнення одностайності, без якої не могла юридично постати воля виборчого колегіуму [3, с.186-187]. Це, очевидно були тільки перші кроки впровадження у свідомість ідеї про можливість прийняття рішення на основі визнання волі більшості, а не потреба схвалення усіма, що завжди характеризувало одностайність як хронологічно перший спосіб прийняття рішень у спільноті.

Відомо, що германське право є серед тих трьох елементів, які впливали на формування сучасного європейського права. Такий вплив помітний і стосовно конкретного питання – принципу більшості, який є предметом дослідження у «Das Majoritatsprinzip». Забігаючи наперед, зазначу, що у відповідній частині своєї праці, присвяченій правовому трактуванню принципу більшості, Володимир Старосольський описував «германську концепцію», котра базується на практиці голосування курфюрстів при дотриманні можливості апеляції до вищої інстанції, яка таким способом забезпечує право незадоволеної меншості.

Зазначивши, що у Англії ще закон від 1429 р. «проголосив більшість голосів на виборах вирішальним критерієм», Володимир Старосольський підкреслює, що на виборах у Великобританії переважно застосовують акламацію, а при винесенні вироків присяжними послуговуються принципом одностайності [3, с.99]. Таким твердженням вчений підкреслював особливості правової системи Великобританії, які відрізняють її від систем континентального права.

Серед слов'янських країн автор називав і Україну, у якій принцип більшості знайшов широке застосування, «де після відродження державності у XVII столітті набули розвитку вільні та демократичні інституції», але «молода держава так і не встигла зафіксувати у чітких юридичних формах свою конституцію… . З приходом російської влади в Україні, відповідно, були запроваджені державні порядки, як і у решті Росії». У Росії панує імперський принцип гегемонії. У Польщі як і усюди, де спочатку для прийняття рішень вимагалася одностайність (з принципом вільного вето), з 1768 р. принцип більшості законодавчо закріплений для окремих рішень сеймиків, а 1791 р. польською Конституцією [3, с.100-101].

Вступну частину «Das Majoritatsprinzip» Володимир Старосольський завершував твердженням що, згідно з концепцією природного права, ідея вирішального значення волі більшості, котра виражає волю усієї спільноти, є природною і з кінця XVIII ст. широко реалізовується на практиці [3, с.101-102]. Тут бачимо певну суперечність, оскільки далі [3, с.114-115]. Володимир Старосольський писав про принцип більшості як про штучний засіб формування єдності, «ідеальний та механічний вид» зв'язку індивіда з цілим. Очевидно, що надання вирішального значення волі більшості є природним, але у порівнянні з принципом одностайності чи принципом гегемонії, які раніше творили єдність групової волі, творення такої волі, не шляхом волевиявлення всіх (акламація) чи одного, а частини (хоч і більшості), насправді може виглядати чимось штучним.

У цьому короткому вступному викладі, який можна було б назвати «історією розвитку принципу більшості», Володимир Старосольський фактично анонсував основні питання, які будуть предметом розгляду на наступних 130 сторінках дослідження, зокрема три способи прийняття рішень (одностайність; гегемонія; воля більшості), які залежать від типу і рівня розвитку спільноти; напрямки застосування принципу більшості (на виборах; при прийнятті рішень) та ін. Упродовж всього тексту спостерігаємо звернення автора до історії права, зокрема і до історії правової думки.

Дотримуючись прийнятої послідовності викладу історії державності європейських народів, Володимир Старосольський підкреслював роль грецької правової думки і практики; римської практики і спробу юридичного формулювання та обґрунтування принципу більшості вже в період давнини. Автор зауважив однакові підходи до способу прийняття рішень,- а саме одностайність - у германців, кельтів і слов'ян у період раннього середньовіччя. Важливо, що Володимир Старосольський підкреслював еволюціонування теорії, а особливо, практики застосування ідеї більшості як способу прийняття рішення у різних народів, а також зауважив, що ще у XIV ст., тобто в період середньовіччя, «у романських країнах принцип більшості був повсюдно відомим» [3, с.99].

Пишучи про Україну і її демократичні традиції, Володимир Старосольський вважав за необхідне коротко згадати історію незалежної держави, при цьому послуговуючись схемою української історії М. Грушевського.

З приводу можливості появи самого принципу більшості Володимир Старосольський зазначав, що у недиференційованому суспільстві він не існує, більше того «цей принцип і є найяскравішим виразом такої диференціації» [3, с.102-103]. Принципу більшості передувала нерегульована боротьба незгідних сторін [3, с.103]. Визнання принципу більшості спочатку було визнанням та санкціонуванням фак-

тичного співвідношення сил, перетворенням фактичного примусу на правовий. І тільки згодом з первинного поняття «домінації в результаті боротьби» виділилися поняття права і влади [3, с.104-105]. «Більшість» перестала бути кількісним поняттям, а стала юридичною категорією.

Розглядаючи соціальний аспект принципу більшості, Володимир Старосольський звернув увагу на таке, фактично, вічне питання, як співвідношення: особа – спільнота – суспільство - держава. У цьому розділі автор підкреслив, що принцип більшості є новацією на користь індивіда, що його поява означала можливість формувати волю групи не лише у формі одностайності як це було раніше, а й через визначення загальної волі більшістю. Єдність групи, яка у спільноті базувалася на одностайності при виробленні загальної волі, з виникненням суспільства забезпечується новими штучними засобами(які замінили природні), тобто є «ідеальним та механічним видом» зв'язку індивідів зі складеним докупи цілим [3, с.114-115]. Задаючись проблемою єдності групи, Володимир Старосольський прийшов до слушного висновку, що принцип гегемонії передував принципові більшості, оскільки підпорядковуючись волі одного – правителя - індивіди виявляються однаково безправними під його владою, що й зрівнює їх становище і наближає до спільного розуміння недоцільності цієї абсолютної влади. Гегемон фактично об'єднав індивідів проти себе.

Панування принципу гегемонії (в значенні способу прийняття рішення при пануванні абсолютної влади) визнане Володимиром Старосольським також певним поштовхом для виникнення нових спільнот і одночасно етапом у процесі переходу до панування принципу більшості. Тут видно, що автор «Теорії нації» робить висновок з власних спостережень за появою національної свідомості та націй, які виборювали свої права у тогочасних імперських державах.

Розглядаючи питання панування-підпорядкування, Володимир Старосольський знову ж порівнював об'єднання

на засадах гегемонії з об'єднанням на засадах більшості. При характеристиці об'єднання на засадах гегемонії панівною є концепція влади у приватно-правовому розумінні, коли правитель має суб'єктивне право щодо членів групи [3, с.120-121]. Володимир Старосольський цілком слушно вважав подолання дуалізму середньовічного розуміння держави [3, с.122] результатом ототожнення понять «правитель» (а з ним і «правляча більшість») та юридичного поняття «орган державної влади». Завдяки принципу більшості виникає нове соціальне утворення – новітня національна держава - яке стає суб'єктом права. Якщо у об'єднанні на засадах гегемонії правитель не зацікавлений у постановці і вирішенні питання про доцільність об'єднання як такого, бо врешті може постати питання про доцільність необмеженої влади монарха [3, с.123], то в об'єднанні на засадах більшості, де всі члени групи залучені до вироблення групової волі, питання доцільності цілого є питанням про збереження єдності групи.

У об'єднанні (ціле) на засадах більшості більшість замінює собою «усіх», вчиняючи практичні дії для усієї групи. Але, як наголошував Володимир Старосольський, «ціле» не можна було також ідентифікувати з конкретною «більшістю», «існує певне соціальне ціле, яке провадить своє власне самостійне буття», це соціальне ціле не є «усі» і не є «більшість», маємо справу з новим соціальним утворенням, новим суб'єктом права [3, с.125].

Володимир Старосольський окремо наводив правове, теологічне, етичне обґрунтування принципу більшості, а також обґрунтування з точки зору фактичної влади. У четвертій частині роботи йдеться, зокрема, про психологію мас, роль мотивації при голосуванні. Тут автор порушує доволі актуальні для сучасності проблеми, які він відніс до методологічних міркувань. Зокрема, заслуговує на увагу твердження про неможливість застосування принципу більшості в разі наявності непримиренних зіткнень інтересів усередині групи, що маємо сьогодні при голосуванні в

міжнародних організаціях. Нині, на жаль, не беремо до уваги ще одного твердження Володимира Старосольського, яке є цілком раціональним. Так він писав про «неприйнятність застосування принципу більшості в умовах цілковитого інтелектуального характеру питань, які ставляться на голосування» [3, с.89].

У праці міститься окрема (V) частина «Принцип більшості і право», присвячена правовому трактуванню принципу більшості, що, зрозуміло, викликає професійний інтерес для юристів. Тут Володимир Старосольський підкреслив наявність окремих ідей, які обґрунтовували принцип більшості і мають «германське» та «римське» походження [3, с. 185-194]. Згідно з германською концепцією, яку сформулювали на основі спостереження за голосуванням курфюрстів, меншість мала обов'язок підкоритися рішенню більшості. Але, якщо цього не було, то суперечку повинна була вирішити вища інстанція або боротьба(тобто, застосовувався позаправовий спосіб). Германська концепція доповнила принцип більшості положенням, яке надає меншості право не визнавати рішення більшості, апелювати проти нього [3, с. 188].

Основою римської концепції є «розчинення» меншості в більшості. Це стало можливим шляхом застосування фікції, яка полягала у приписуванні об'єднанню властивостей фізичної особи з метою визнання його суб'єктом права. У такому об'єднанні(корпорації) рішення приймали більшістю голосів на зборах, які вважалися носієм владних повноважень цілого. Принцип більшості визнаний характерною ознакою корпорації. Ще одна ідея – фікція: перевага волі більшості у римському праві, тобто, визнання рішення, яке прийняла більшість, остаточним результатом. Не даремно, йдеться про «розчинення» меншості [3, с.188]. І третя ідея – корпорація має волездатність і дієздатність, але тільки на зібраннях. В інших випадках - вона має бути представлена. У кодифікації Юстиніана корпорація ідентифікується зі зборами, які приймають рішення у конституційний спосіб.

Співвідношення свободи особи і суверенітету (народу чи правителя), різні типи більшості, федеративні і конфедеративні утворення, проста і кваліфікована більшість, питання термінологічного виразу принципу більшості у юридичній сфері, виділення правового поняття, яке лежить в основі створених принципом більшості норм та багато інших проблем вирішує у «Das Majoritatsprinzip» Володимир Старосольський. Вона могла би стати підручником з правознавства і одночасно є глибоким і всестороннім дослідженням однієї проблеми – становлення та теоретичного обґрунтування принципу більшості як способу прийняття рішень.

Праця рясніє цитуваннями як відомих мислителів минулого так і сучасників Володимира Старосольського, багато з яких були його учителями. Зокрема «Принцип більшості» опублікований з посвятою професору Ґеоргу Єллінеку. У Вступі, описуючи дослідженість проблеми, Володимир Старосольський згадував німецького юриста, історика права О.Ф. фон Гірке, автора «Німецького суспільного права», «Соціологію» німецького філософа і соціолога Ґ. Зіммеля та доповідь «Право меншості» Ґ.Єллінека. Як відомо, у цій доповіді німецький юрист акцентував на правах меншості у законодавчих органах і при голосуванні загалом, а також наголошував на праві меншості захищати свою позицію правовими засобами (невідвідування парламенту; затягування процесу розгляду парламентських справ, шляхом обструкції; право вето).

У контексті аналізованої проблеми Володимир Старосольський не міг не згадати концепцію Ж.-Ж. Руссо з його загальною волею і волею всіх, теорію суспільних зв’язків українського вченого-правника С. Дністрянського, вчення про спільноту і суспільство німецького філософа і соціолога Ф. Тенніса та багатьох інших, що дало змогу виконати ґрунтовне і цілісне дослідження ідеї більшості як в аспекті виборів так і в аспекті прийняття рішення.

Пізнавальними є матеріали, подані і в посторінкових зносках. Там містяться прямі цитати, які дають змогу глиб-

ше зрозуміти думку автора, побачити дискусійні моменти, які панували в тогочасній науці, виробити власну позицію щодо тієї чи іншої проблеми, дотичної до ідеї більшості.

Аналіз «Das Majoritatsprinzip» дає змогу побачити залучення різних методів наукового дослідження, відзначити логічність побудови тексту. Праця, будучи результатом наукового стажування в Берлінському, Ґрацькому, Гейдельберзькому університетах, є відображенням глибоких знань з різних дисциплін, які давала тогочасна університетська освіта. «Das Majoritatsprinzip» є монографічним дослідженням принципу більшості. У ній можна знайти відомості з історії права і держави, римського публічного і приватного права, історії політичних і правових учень, вона базується на вимогах логіки, послуговується категоріями і конструкціями теорії права і держави, конституційного і міжнародного права. Виходячи із глибини і багатоаспектності дослідження, Володимир Старосольський постає як науковець у сфері права, психології, соціології.

Література

1. Гловацький І.Українські адвокати у політичних судових процесах у східній Галичині (1921-1939 р.р). Львів, 2003.
2. Петрів М. Й.Українські адвокати:державні, громадські, політичні та освітні діячі кінця XIX- першої половини XX ст.-Кн.1.- Київ:Вид-во «Юстиніан», 2014.
3. Старосольський Володимир. Принцип більшості / Пер. з нім. мови Костянтина Поліщука; вступна стаття Станіслава Стемпєня; автор проекту і упорядник Михайло Петрів.-Львів:Вид-во «Літопис», 2018.
4. Ювілейний альманах «Союзу українських адвокатів у Львові». – Львів, 1934 / Упор.: Михайло Петрів; авт. передмови Адам Редзік. - Репринтне видання.-Київ:Вид-во; «Юстиніан», 2014.

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ТРАДИЦІЇ НА ХАРАКТЕР ТА ЗМІСТ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Ліліана Едуардівна Шевчук,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії держави, права та політико-правових учень Львівського національного університету
імені Івана Франка (м. Львів)

Наприкінці 2019 р. українська правнича громадськість загалом та історико-правова зокрема, вшановують 100-літній ювілей видатного ученого-правознавця Володимира Кульчицького, наукова спадщина якого є невід'ємною складовою золотого фонду української історико-правової науки і культури. Висловлені В. Кульчицьким постулати та ідеї, без сумніву потребують подальшого розвитку, розширення та аналізу з використанням сучасної, позбавленої ідеологічних нашарувань, методології. Одним із основних напрямів наукової діяльності професора було дослідження актуальних державно-правових проблем на західноукраїнських землях у різні історичні періоди – від Галицько-Волинської держави і аж до середини XX ст. Зокрема, ним було висвітлено та проаналізовано діяльність таких правоохоронних інститутів як суд, адвокатура, прокуратура. Продовжуючи ці напрацювання, вважаємо за необхідне доповнити цей напрямок наукових пошуків професора аналізом характеру та змісту нотаріальної діяльності на західноукраїнських землях, зокрема через історико-правові аспекти впливу на неї європейської правової традиції.

Попри те, що ідентифікація правової системи України із європейською правовою традицією, в лоні якої розвивалося національне право, видається безальтернативною, серед українських правознавців залишаються прибічники

особливого євразійського чи слов'янського шляху розвитку національної правової системи, інші - відстоюють ідею про те, що витоки української правової культури необхідно шукати у Східноєвропейській (Візантійській) локальній цивілізації, до якої нібито належить Україна і саме в ній міститься генетичне коріння багатьох інститутів сучасного українського права. Але, чи потрібно вишуковувати відмінні риси кожної національної правової системи в рамках європейської цивілізації (а вони звісно ж є), чи навпаки, варто підкреслювати їх об'єктивно існуючі спільні витоки. На думку Г. Дж. Бермана, і з ним варто погодитись, істина полягає в тому, що всі правові системи як Західної, так і Східної Європи є гілками одного і того ж сімейного дерева. Всі вони мають спільні історичні коріння, із яких вони виводять не лише спільну термінологію і спільні методи, але також і спільні поняття, спільні принципи і спільні цінності [1, с. 515]. У його ж інтерпретації європейська правова традиція - це правові цінності, категорії, інститути, норми, які упродовж століть свідомо передаються від покоління до покоління. Беручи до уваги саме цю сутнісну характеристику, можемо з певністю стверджувати – правова традиція українського народу є невід'ємною складовою європейської правової традиції. До такого висновку ми неодмінно прийдемо аналізуючи європейський загалом, та український і як його невід'ємну складову - західноукраїнський, досвід становлення, розвитку, функціонування та діяльності і такого важливого правоохоронного органу як нотаріат. Як відзначав відомий дослідник римського нотаріату М. Ляпідевскій, саме цей інститут – став тією установою, через яку значною мірою відбувалась рецепція римського права і яка була „провідником» цього могутнього елементу сучасної цивілізації [2, с. IV]. При цьому М. Ляпідевський спирався на висновки Фрідріха Карла фон Савіньї, який першим вказав на це значення нотаріату в історії правового розвитку Європи. Отже, у тому числі і через нотаріальну діяльність

країнами, де вона поширювалася, було зроблено вибір на користь започаткованих античною цивілізацією, як основою європейської правової традиції, правових цінностей – прав і свобод людини, верховенства права, правової держави, розвинутих процедур запобігання та розв'язання суспільних конфліктів тощо. Саме завдяки цим цивілізаційним постулатам і для їхнього розвитку, в рамках європейської правової традиції, було започатковано, розвинуто і поширено в правову дійсність багатьох країн нотаріат латинського типу. Базовими його характеристиками є надання доказових переваг нотаріально посвідченим документам та особливий статус нотаріуса який одночасно є представником вільної професії та особою, наділеною публічними повноваженнями. Одним із основних завдань латинського нотаріату є запобігання порушень прав суб'єктів цивільного обігу і уникнення можливих правових спорів.

У контексті інтеграції України до ЄС, ми спостерігаємо як нотаріат латинського типу, який поширений у всіх країнах ЄС, набуває все більшої імплементації і в Україні, тим більше, що латинська модель нотаріату була об'єктивно притаманна українському праву впродовж багатовікової історії його розвитку саме тому, що базувалося воно, як і у інших європейських системах, на римському праві, яке власне і заклало підвалини такого типу нотаріату, стало первинною основою, що задала параметри для наслідування іншим національним системам. Вихідні постулати європейської парадигми нотаріату як-от - публічний характер нотаріальної функції, поєднання державного контролю за нотаріальною діяльністю із корпоративним контролем; встановлення для кандидатів на посаду нотаріуса підвищених вимог щодо освіченості, практичного досвіду, бездоганної репутації; корпоративний контроль за нотаріальною діяльністю з боку незалежних від держави громадських професійних об'єднань нотаріусів, членство нотаріусів в яких є обов'язковим і, нарешті, усталення принципу «*fides publica*» - публічної

довіри, сутність якого полягала у тому, що держава визнавала відповідний рівень довіри до документів, які були оформлені відповідно до вимог закону, та гарантувала відповідний рівень захисту цих документів нібито це був публічний акт, закріплюючи за таким документом доказову силу, а в процесі подальшого розвитку нотаріату і виконавчу силу – були закладені в римському праві, пустили глибоке коріння та досягли повного розвитку спочатку в Італії, а згодом і у Франції, Австрії та Німеччині, а під їхнім впливом і у інших європейських країнах.

Розглядаючи історію розвитку нотаріальної діяльності за українським правом, не можна не звернути уваги на явища, цілком аналогічні з тими, якими характеризувався історичний шлях цієї установи в Європі, проте участь органів державної влади в укладанні приватноправових юридичних актів і документів простежується тут порівняно раніше і має значно більший вплив на поступовий розвиток нотаріального інституту, ніж в інших європейських країнах того часу. Зокрема, вже в період роздробленості Київської Русі складання таких актів перейшло до рук спеціальних осіб – писарів, які перебували на службі при різних державних установах. На західноукраїнських землях, які з другої половини XIV ст. увійшли до складу Польщі, згодом було введено польське право зі всіма притаманними йому формами та порядком укладання актів. Своєю чергою це право ґрунтувалось на тих же принципах, що й в інших країнах середньовічної Європи, і які обумовлювались впливом римського права. Отже, подібно як і в інших країнах тогочасної Європи, нотаріальні функції на західноукраїнських землях у складі Польщі зосередились вже головно в руках судових писарів і очолюваних ними судових канцеляріях. Польський дослідник історії нотаріату Bandkie вважав, що практика ця була започаткована за часів Казимира Великого (середина XIV ст.) [4, s. 331]. Канцелярії вели так звані актові книги. Вписаний писарем суду (якого часто називали нотаріус) [3,

s. 10] в актові книги документ - заповіт, договір, закладна та інше - набував юридичної сили і на випадок виникнення в подальшому спору був основним, неспростовним доказом. Найдавніші акти, що датуються 1388 р., містяться у Краківському архіві. Актові книги в цей час велись і в інших місцевостях, але внаслідок певних причин (стихійні лиха, пожежі, неналежне зберігання, війни) не дійшли до наших днів. Найдавніші гродські і земські книги, що велись на території сучасної Галичини, зберігаються у Львівському державному історичному архіві і датуються 1402, 1428, 1471 рр. (Холмські, Львівські, Галицькі, Жидачівські, Белзькі, Буські та ін. актові книги). Спочатку повноваження писаря обмежувались лише записами під час судових сесій рішень і вироків та згодом, з економічним розвитком суспільства, з поділом актів на спірні і безспірні, з необхідністю записів останніх для надання їм публічної вірогідності в судові книги, виникла потреба в розширенні компетенцій писарів та у постійному їх урядуванні. З плином часу через ускладнення цивільного обороту, а відтак і правового його забезпечення, збільшується і персональний склад канцелярій. Очолювали їх вже не писарі (посада яких виокремилась як самостійна), а реєнти (rejent), що призначалися із шляхти, причому окремими постановами сеймиків вимагалося, щоб кандидати на посаду були шляхтичами спадковими (наприклад, ухвала Белзького сеймику 1683 р. з підтвердженням на сеймику 1750 р., ухвала галицького сеймику 1720 р.) [5,s. 3]. Реєнт був зобов'язаний особисто приймати всілякі зізнання, вписувати угоди, протести, маніфести і, загалом, будь-які правові акти, які повинен записувати безпомилково, не допускаючи при цьому жодних дописок та змін. Автентичність запису стверджувалась підписами сторін у протоколі. Будь-яка самовільна зміна запису урядником була недопустима і трактувалася як спроба підробити документ. Вважалося, що урядник такими діями порушує не лише складену присягу і право королівства, але й щиру віру і право Боже. При-

значення та звільнення з посади реєнта гродського входило здебільшого до компетенцій старости. Однак були випадки, коли його призначав писар гродський. Реєнтів земських номінував писар земський або ж сеймик пропонував кандидатуру реєнта, яку повинен був затверджувати писар. Форма запису угод у актовій книзі була двоякою. Найперше треба було подати до канцелярії письмовий документ і зажадати дослівного перепису його в актах (такий запис називали облатою, а процедуру - облатування). Також практикувалось занотування короткого змісту акта - зізнання. Воно було усним (коли реєнт чи його помічник вписував акт зі слів сторони) та письмовим (пред'являвся для зізнання письмовий документ). Детальний порядок щодо ведення і зберігання гродських і земських актових книг був установлений привілеєм Яна Ольбрахта від 1496 р.

Після першого поділу Польщі і переходу Галичини під владу Австрії у 1772 р. тут ще упродовж певного періоду (до 1784 р.) діяв давній устрій судовий польський, а з ним і земські та гродські канцелярії. Австрійський уряд залишив на своїх посадах і усіх урядників канцелярських. Однак судова реформа 1783 р. реорганізувала земські і гродські суди і запровадила станові шляхетські суди. Отже, на місці двох попередніх канцелярій постала єдина канцелярія судова, яка і надалі виконувала окреслені вище нотаріальні функції.

Як інститут попереднього судочинства нотаріат був запроваджений у коронних австрійських землях цісарським патентом від 29 вересня 1850 р. Введення нотаріату як самостійного правового інституту зумовив загальний розвиток культури, виникла потреба звернути увагу на важливість формальностей при укладенні правових угод, гарантувати правильність висновків, вагомим був і вплив французької моделі нотаріату з її об'єднанням всього обсягу безспірної юрисдикції і важливістю виконавчого надпису Крім того, на думку А. Нємеровського, Австрія, яка мала під своєю владою народи із сталими традиціями „славного нотаріату»

(Далмація, Чехія, Галичина) [6, s.11] не могла довго перебувати під впливом відсталої німецької практики у цій сфері, і повинна була, зрештою, приступити до впорядкування нотаріальної діяльності.

Як самостійний правовий інститут нотаріат був запроваджений в Галичині цісарським патентом від 7 лютого 1858 р., яким на її території з 1 листопада 1859 р. вводилось у дію австрійське нотаріальне Положення 1855 р. Саме з цієї дати починається історія галицького нотаріату як відокремленого від судової влади і незалежного правового інституту, що спирався на широке професійне самоврядування. А вже 25 липня 1871 р. було прийнято нове Положення про нотаріат, яке діяло у Галичині і в часи побудови української національної держави - ЗУНР, і після загарбання її Польщею (до 1934 р.). Велике значення для розвитку інституту нотаріату в Галичині мав той факт, що відповідно до Положення 1871 р. і суголосно європейській правовій традиції у цій сфері, нотаріат утворював своєрідну корпорацію, яка управлялася нотаріальною палатою (Notariatskammer). На теренах Східної Галичини функціонували Львівська (охоплювала сім судових округів) і Перемишльська (чотири судові округи) нотаріальні палати. Головним завданням палати була охорона честі і гідності стану та захист його інтересів. Для його виконання Положення наділяло нотаріальні палати повноваженнями нагляду за діяльністю нотаріусів; здійснення дисциплінарного суду честі над нотаріусами; вирішення всіх спорів, що виникали між нотаріусами з приводу виконання ними їхніх службових обов'язків; спорів і непорозумінь між нотаріусами і сторонами; прийняття від нотаріусів застав і нагляд за їхнім поповненням тощо. В дисциплінарному відношенні нотаріуси підпорядковувалися і нотаріальній палаті, і судовим органам I і II інстанції. Учинення нотаріусом проступків, які ганьбили честь і гідність його звання, передбачало накладення нотаріальною палатою, а в місцевостях, де вона не була створена, судом I інстанції, відповідних стягнень, а саме:

зауваження, попередження чи письмова догана із занесенням їх в особову справу. Лише після трьох років бездоганної праці нотаріус набував права порушити клопотання про погашення цих дисциплінарних стягнень.

Положення 1871 р. встановлювало підвищені вимоги до особи, яка прагнула здобути посаду нотаріуса (юридична освіта, стаж не менше як чотири роки практичної діяльності, із яких принаймні два роки - у нотаріуса на практиці, складений нотаріальний іспит, зайняття посади на конкурсній основі). Нотаріусом, як правило ставала людина високих моральних чеснот і професіоналізму. Саме це, а також вагомість корпоративного принципу в діяльності нотаріусів, на нашу думку, зумовлювало, подібно як і у інших європейських країнах, високе значення інституту нотаріату в правоохоронній системі, підносило його в очах громадськості загалом і юридичної спільноти зокрема.

Як уже зазначалося, Положення 1871 р. діяло на західноукраїнських землях до вступу у силу загальнопольського нотаріального закону у 1934 р. Право про нотаріат 1933 року, продовжуючи попередні традиції і відповідаючи європейським правовим підвалинам у цій царині, визначило нотаріуса як функціонера публічного, уповноваженого укладати і засвідчувати акти і документи, яким сторони зобов'язані або прагнуть надати юридичної сили, а також виконувати інші, передбачені у законі нотаріальні дії. Таке визначення підкреслювало публічний характер функцій нотаріуса, не визнаючи при цьому його державним службовцем, і надавало нотаріатові широкого професійного самоуправління. Нотаріальні палати, що діяли в окрузі суду апеляційного, здійснювали свої повноваження через загальні збори нотаріусів і обрану на три роки Раду нотаріальну. В цілому компетенція цих корпоративних органів не змінилася: істотним залишався нагляд над нотаріусами та дисциплінарне провадження. Подібно як за австрійських часів нагляд над нотаріусами було доручено головам судів

окружних та апеляційних, вищий же нагляд здійснювало Міністерство юстиції.

Нотаріальна діяльність на західноукраїнських землях, її зміст та характер , що ґрунтувалися спочатку на підвалинах, закладених Руською Правдою і українським звичаєвим правом, потім розвинутих і удосконалених через рецепцію римського права і поширення Магдебурзького права, а згодом визначених австрійським та польським нотаріальними Положеннями (1871 та 1933 рр. відповідно) відповідали основним етапам і тенденціям розвитку європейського нотаріату. Нотаріуси визнавалися функціонерами публічними, їм надавалося широке професійне самоуправління, на них покладався обов'язок у разі заподіяння збитків клієнтам повністю їх відшкодовувати за власний рахунок.

Внаслідок вересневих подій 1939 р. на західноукраїнські землі було поширено дію радянського законодавства, проведена радянська адміністративно-територіальна реформа, створені радянські партійні та правоохоронні органи, у тому числі і державний нотаріат. Цей процес проходив під безпосереднім керівництвом партійних і державних органів з впровадженням радянських форм і методів діяльності, які кардинально різнились від постулатів європейської правової традиції. Отож, впродовж наступного пів століття західноукраїнський нотаріат був відірваний від свого джерела і лише з відновленням незалежності України і прийняттям у 1993 р. Закону «Про нотаріат» повернувся у лоно європейської парадигми нотаріату.

Література

1. Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования. – М. – 1998. – 624 с.
2. Ляпидевский Н. П. История нотариата. – М., 1875. – Т. 1. - 257 с.

3. Balzer O. Kancelarye I akta grodzkie w wieku XVIII. Lwow, 1882. – 55 s.
4. Bandtkie J. W. O notaryacie dawnieyszym i nowszym w Polszcze / «Pamietnik Warzawski «, 1815. – t. III. – S. 327-469
5. Dabkowski P. Urzednicy kancelaryjni sadow ziemskich I grodzkich w dawnej Polsce. – Lwow, 1918. – 35 s.
6. Niemirowski A. Przeglad ustaw notaryalnych obowiazujacych obecnie w Europie. – Warzawa.: S. Orgelbrand, 1880. – 34 s.

СИСТЕМА ЗАГАЛЬНИХ СУДІВ В ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ ЗА СУДОВОЮ РЕФОРМОЮ 1928 р.

Ольга Василівна Липитчук,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії держави, права та політико-правових учень Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів)

У 1918 р. польські національно-політичні сили в умовах розпаду імперій Габсбургів, Гогенцоллернів та Романових спромоглися вибороти державну незалежність. Нова польська держава утворилася із трьох колишніх окупаційних територій після більш як вікового їхнього входження до складу різних імперій (Росія здобула Королівство Польське і так звані Східні Землі, Пруссія здобула Великопольщу, Помор'я та Верхню Сілезію, Австрія заволоділа Малопольщею та Цєшинською Сілезією). Відтак, відновлена Польська Республіка успадкувала різні (російську, німецьку, австрійську) судово-правові системи із значною різницею в організації, структурі, складі суддівського корпусу [4, с. 7].

Жодну з цих судово-правових систем не можна було використати як основу майбутньої системи Польської Республіки. Це визначалося тим, що, по-перше, кожна з цих систем відтворювала певні соціально-політичні та економічні відносини, з яких вона походила і які врегульовувала; по-друге, з кожною із цих судово-правових систем були пов'язані знаннями, правовим досвідом і практикою значні верстви юристів – судді, юристи, які працювали в законодавчих органах, прокуратурі, адвокати; по-третє, вони не відповідали новим соціально-політичним та економічним реаліям розвитку польського суспільства; по-четверте, жодній з них не можна було надати беззаперечної переваги, оскільки, ставлячі під сумнів узаконені відносини, це могло б призвести до певної дестабілізації у суспільному

житті [Див. 2]. З уваги на те, що їх неможливо було просто відкинути, оскільки вони були звичними як для значної кількості юристів, так і суспільства й загалом відповідали тогочасному європейському рівню правничої науки, тому потрібно було знайти певний спосіб об'єднання цих систем.

Згідно із Законом «Про устрій загальних судів» від 6 лютого 1928 р. впроваджувалася судова реформа, метою якої було створення єдиної системи загальних судів на всій території Польщі [6].

Закон передбачав чотириступінчасту систему судів (збережена засада, що існувала до реформи). Це було пов'язано з трьохінстанційністю апеляційних засобів, а також поділом суддів першої інстанції на дві ланки: для дрібних та важливіших справ. Реформою 1928 р. встановлювалася така система загальних судів: гродські, окружні, апеляційні суди та Найвищий суд.

Гродські суди, як суди нижчої ланки, замінили повітові, які діяли на колишніх австрійській та прусській територіях, та мирові суди на колишній російській території. Вони складалися з одного або більше суддів, яких призначав міністр юстиції. Справи розглядалися одноособово. Ці суди були першою інстанцією для дрібних та кримінальних справ, розглядали апеляції на вироки мирових суддів і надавали судову допомогу іншим судам, державним установам та різним організаціям [3, с. 76].

Ці суди не мали постійного штату начальників: їх призначав міністр юстиції тимчасово з-поміж суддів. Такий спосіб призначення викликав сумніви у польських правників (положення запозичено з німецького законодавства). Адже не в кожному гродському суді серед суддів знаходилися такі, що були спроможні виконувати функції начальника. Такі призначення часто призводили до погіршення відносин між суддями одного суду. Ще більше це підривало довіру населення до гродських судів, яке у своїй повсякденній діяльності перебувало у безпосередній залежності саме від них [3, с. 69].

У 1928 р. в Польщі діяло 652 гродських суди, у 1929 та 1930 роках їхня кількість дещо зменшилася: відповідно 571 і 568, а кількість суддів у цих судах у 1928 р. становила 1410, у 1929 та 1930 рр. відповідно – 1754 та 1770 [1, арк. 4].

Поряд з гродськими судами зберігалися й виборні мирові судді, яких обирало населення округу на п'ять років, проте ці виборні судді могли розглядати тільки дрібні справи (коли предмет спору не перевищував 200 злотих). Якщо у цих виборах брало участь менше як третина виборців, а жоден з кандидатів не набирав більшості голосів виборців, то мирового суддю призначав міністр юстиції. Мировий суддя міг не мати юридичної освіти.

Окружні суди, до складу яких входили голова, його заступники та судді, були першою інстанцією для важливіших цивільних і кримінальних справ, і другою інстанцією для розгляду скарг на рішення гродських судів. Справи в окружних судах розглядалися або одноособово, або колегіально у складі трьох суддів. Окружні суди мали цивільний, кримінальний і торговельний відділи. Торговельний утворювався лише у великих містах, що визначалося владою. До складу цього відділу входили один окружний суддя (головуючий) та двоє торговельних суддів (засідателів), яких призначав міністр юстиції з-поміж практиків, запропонованих промислово-торговельними палатами. Організація торговельних відділів викликала деякі сумніви. По-перше, такі відділи мали бути організовані в кожному окружному суді, адже торгівельні спори розглядалися, по суті, як такі, що виникають із торговельних стосунків, а не за кількістю справ; по-друге, до складу торговельної палати доцільніше було ввести двох професійних суддів і одного засідателя, оскільки необізнаність останніх у галузі торговельного права змушувала їх вагатися під час винесення вироків [3, с. 71].

Будучи другою інстанцією для гродських судів, окружні суди вирішували апеляційні скарги на їхні рішення. Такі справи розглядали два окружні та один гродський суддя.

Оскільки таких справ було чимало, то залучалась велика кількість гродських суддів, часто з недостатнім практичним досвідом, необхідним для розв'язання правових суперечок. До того ж вони надовго відволікалися від своєї роботи у гродських судах. Такий порядок не стільки забезпечував справедливість рішень у другій інстанції, скільки підривав діяльність судів нижчої ланки.

Справи в судах другої інстанції часто ще більш заплутувалися з причин невизначеності компетенції суду присяжних, який утворювався при них тільки для розгляду тяжких кримінальних і політичних справ. Суд присяжних складався з трибуналу (голови і двох суддів), який визначав міру покарання, та 12 присяжних засідателів, які вирішували двома третинами голосів питання вини обвинуваченого. Хоча склад присяжних суддів заздалегідь був обмежений вимогами політичної лояльності (присяжний засідатель користувався усіма громадянськими і політичними правами), проте влада не мала до них повної довіри і постійно обмежувала їхню участь у розгляді важливих справ, а часто й позбавляла цих прав. Діяльність судів присяжних на підставі рішення Ради Міністрів з дозволу президента могла бути призупинена на невизначений термін. У такому випадку ці справи розглядав окружний суд. Однак Закон не визначав, в якому складі суддів розглядатимуться ці справи. Здебільшого такі справи були досить важливими і мали б розглядатися колегіально у складі трьох суддів. Ці суди у подальшому діяли тільки в Галичині [4, с. 18; 5, с. 672].

При окружних судах міністр юстиції міг утворити суди для неповнолітніх у кримінальних справах. Такі справи розглядалися суддею одноособово. Ця обставина серед правознавців викликала певний сумнів щодо гарантії справедливого вироку: мабуть, такі справи мали б розглядатися більшою кількістю суддів, що було б гарантією безпомилкового справедливого вироку і про що свідчив міжнародний досвід. У багатьох країнах цій проблемі надавали більшого значення [5, с. 672–673].

Загальною для всього судочинства Польської Республіки стала, згідно з Законом 1928 р., така інституція, як слідчі судді, які проводили дізнання і слідство в кримінальних справах. Закон встановив дві категорії – окружні слідчі судді та апеляційні слідчі судді для справ виняткового значення. Слідчі судді призначалися президентом, а міністр юстиції встановлював при кожному суді певну кількість слідчих суддів. Встановлення двох категорій слідчих суддів, мабуть, не мало практичного значення, оскільки в практиці окружний слідчий суддя міг краще розслідувати заплутану справу, ніж апеляційний. Розбіжності полягали також в тому, що слідчих суддів призначав президент, а їхніх заступників обирали загальні збори суду. На жаль, для цивільних справ така інституція не була передбачена.

У 1928 р. діяв 51 окружний суд, кількість працюючих у них суддів становила 1009; у 1929 та 1930 роках відповідно – 938 та 961 [1, арк. 4].

Апеляційні суди, які складалися з голови, заступників та апеляційних суддів, були вищою інстанцією щодо окружних судів і розглядали апеляційні скарги на їхні рішення. Водночас вони як суди першої інстанції розглядали справи, які підлягали прискореному судочинству (надзвичайному) та спеціальні справи, що передавалися на їх розгляд згідно з окремими законами. Відповідно до цих функцій апеляційні суди поділялися на відділи. Вироки виносили колегії у складі трьох суддів. Закон не визначав достатньо чітко структуру і компетентність цих судів у судовій системі, створюючи для адміністративних властей можливості довільного використання їх як свого знаряддя.

У 1928 р. в Польщі функціонувало вісім апеляційних судів: у Варшаві, Любліні, Вільно, Торуні, Познані, Катовіцах, Кракові та Львові. Кількість суддів у них становила 233, у 1929 та 1930 роках відповідно по 215 [1, арк. 4].

Найвищий суд був вищою інстанцією в системі загальних судів. Головним завданням Найвищого суду було

здійснення юрисдикції всієї системи загального судочинства. Спеціальний контроль реалізувався шляхом розгляду касаційних скарг на вироки судів другої інстанції у цивільних і кримінальних справах (окружних та апеляційних судів), а також судів присяжних і вироків судів першої інстанції в кримінально-адміністративних справах. Мета загального контролю – єдине трактування законів шляхом формування юридичних засад, які є обов'язковими для всіх судів.

Діяльність Найвищого суду викликала у правознавців сумніви щодо здійснення принципу суддівської незалежності, бо вважалося, що недоречно нав'язувати шаблони нижчим судам, оскільки суддя мав самостійно розглядати справу і виносити індивідуальний вирок. Тому Закон 1928 р. передбачав певні гарантії щодо правильності вироків Найвищого суду. З цією метою створили Бюро судової практики, яке нагромаджувало його вироки і виявляло розбіжності, а ст. 42 закону зобов'язувала видавати «Зібрання вироків Найвищого суду», яке вміщало рішення основних юридичних проблем і мало сприяти уніфікації судової практики в Польщі [3, с. 72]. Найвищий суд міг тлумачити положення, які спричиняли на практиці сумніви або різне застосування. Проте, це часто приводило до перевищення цим судом своєї компетенції, оскільки деякі інтерпретації набували абстрактного характеру і наближали Найвищий суд до законодавчого органу [5, с. 676].

Закон 1928 р. формально закріпив засаду Березневої конституції 1921 р. про виключну компетенцію судів у здійсненні правосуддя. Одночасно в ньому були допущені «винятки»: в ст. 1 § 3 Закону стверджувалося, що «загальні суди не здійснюють правосуддя у справах, які призначаються спеціальними законами іншим судам або владам». Такі «винятки» були продиктовані, як видається, головно не стільки доцільністю, скільки намаганням виконавчої влади обмежити компетенцію незалежних судів у політичних цілях.

Нагляд над юрисдикцією судів мав здійснюватися в процесі інстанційного застосування апеляції та касації. Суд вищої інстанції, розглядаючи апеляцію, міг вказати нижчому суду про відхилення від положень закону, незалежно від апеляційного процесу. Такі широкі повноваження мав Найвищий суд [5, с. 657].

Адміністративний контроль над судами здійснював міністр юстиції і реалізовував це право через судову ієрархію: голів апеляційних і окружних судів, які здійснювали контроль у своїх округах. Однак у Законі 1928 р. не було чіткого розмежування службового контролю від юрисдикційного, тому на практиці, особливо під час перевірок нижчих судів, службовий контроль часто поєднували з контролем щодо юрисдикції [5, с. 657].

Згідно з Законом 1928 р. в окружних, апеляційних судах та Найвищому суді утворювалася інституція суддівського самоврядування – загальні збори суддів (незнана інституція на колишніх австрійській та прусській територіях). До складу зборів входили всі судді даного суду на чолі з головою суду і виконували функцію адміністративного самоврядування судів: поділ праці, обрання членів дисциплінарного суду, представлення кандидатів на вакантні суддівські посади та ін. Рішення ухвалювали більшістю голосів, а у випадку їхньої рівності вирішальним був голос головуючого. Однак поступово компетенція загальних зборів була обмежена на користь інших органів, зокрема, адміністративних колегіумів (складалися з п’яти членів суду). Якщо загальні збори не ухвалювали те чи інше рішення, справа розглядалася адміністративним колегіумом [3, с. 73–74]. Польській владі легше було впливати на такий досить вузький суддівський орган, особливо, коли йшлося про кадрові питання.

Положення про структуру і компетенцію судів у Законі 1928 р. подані, скоріше, в загальних рисах, а головне місце в ньому посіли статті, які в деталях, іноді дріб’язкових, нормували правовий статус суддів. При цьому значна частина цих

деталей через свою неоднозначність і суперечливість давала владі можливість поставити суддівський корпус в залежність від себе. Закон хоч і проголосив формально конституційні положення про незалежність суддів (ст. 79), однак містив положення, які значно її обмежували. Надавалося право президенту і міністру юстиції упродовж трьох місяців з дня його оголошення переводити (без згоди зацікавлених) на інше місце праці або звільняти на пенсію суддів Найвищого суду, упродовж року – суддів апеляційних судів і упродовж двох років – суддів окружних і гродських судів (ст. 284 § 1). Отже, суддівський корпус опинився в залежності від вищої виконавчої влади [5, с. 661–662].

Отже, судова реформа, проведена на підставі Закону «Про устрій загальних судів» 1928 р., означала запровадження на всій території Польщі єдиної системи загальних судів. У цю систему загальних судів були запроваджені елементи судових систем, які раніше існували на різних за своїм правовим статусом польських територіях. У цілому Закон 1928 р. опирався на ліберальні та демократичні засади. Водночас, Закон 1928 р. містив положення, які обмежували і спотворювали реалізацію цих принципів. Передусім це стосувалося незалежності суддів та суддівського самоврядування, яких було поставлено під контроль, що полегшувало владі здійснювати свій вплив на суди. Судова реформа залишала багато прогалин в організації судової системи і не забезпечила повністю правовий захист від тиску виконавчої влади.

Література

1. Центральний державний історичний архів України у Львові. Ф. 205 (Прокурор апеляційного суду у Львові). – Оп. 1. – Спр. 101.
2. Ajnenkiel A. Rządy prawa w II Rzeczypospolitej. Tradycja - możliwość – rzeczywistość //Czasopismo Prawno – Historyczne. 1988. – T. XI. – Zesz. 1 s. 91–113.

3. Gołąb S. Organizacja sądów powszechnych. Kraków: Drukarnia Pospieszna, 1938. – 127 s.
4. Historia państwa i prawa Polski 1918-1939 / red. F. Ryszka. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1962. Cz. 2. s. 310.
5. *Płaza S. Historia prawa w Polsce na tle porównawczym. Okres* międzywojenny. Kraków: Księgarnia Akademicka, 2001. Cz. 3: Okres mie□dzywojenny. s. 762/
6. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 lutego 1928 r. Prawo o ustroju sądów powszechnych // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej, 1928. – nr. 12. – Poz. 93.

ПОЛЬСЬКА «АВТОНОМІЯ» У ГАЛИЧИНІ В СКЛАДІ АВСТРО-УГОРЩИНИ (СЕРЕДИНА ХІХ- ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Христина Миколаївна Моряк-Протопопова,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії держави, права та політико-правових учень Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів)

У цьому дослідженні варто наголосити на питаннях так званої автономії Галичини, яку вона здобула 1867 р. Йдеться про фактичне і юридичне розширення компетенції деяких місцевих органів влади Галичини, порівняно з аналогічними органами влади інших коронних країв імперії. Саме у 1867 р. було юридично оформлено перетворення Австрії в дуалістичну монархію, позиції уряду і двору в середині країни ослабли, чим і змогли скористатись галицькі поляки, і цю дату називав президент Польського кола в австрійському парламенті С. Ґлембінський у своїй промові, коли йшлося про різке зростання впливу польських політиків у державі [1, с. 10].

Щодо причин появи автономії у науковців немає значних розбіжностей у думках. Як зазначав польський історик та політолог Г. Верешицький, після укладення дуалістичної угоди стосунки в Угорщині доволі швидко стабілізувалися, а в Австрії рівновагу сил було порушено [2, с. 25]. Отож, Відень був змушений шукати внутрішніх союзників для відновлення втраченої рівноваги.

Львівський історик М. Мудрий у своїй статті «Проблема автономії Галичини в діяльності Галицького крайового сейму» цілком слушно зазначав, що забезпечення цілісності імперії потребувало створення багатоступінчастої ієрархічної системи регулювання міжнаціональних відносин, необхідним елементом якої було надання окремим територіям певної внутрішньої автономії [3, с. 47]. На

його думку, серед двох національностей Галичини поляки становили більш політично організовану та національно свідому силу, а.тому Австрія, зазнавши поразки у війні з Пруссією та переживаючи загострення національних суперечностей у країні, була змушена шукати прихильності поляків ціною віддання їм Галичини. Підтримуючи українців, імперія набула б собі ще одного могутнього ворога – польський загальнонаціональний рух. Поляки в свою чергу були зацікавлені у стабільності Австрійської держави, маючи перед собою приклад національного гноблення в Королівстві Польському і на Познанщині [3, с. 49]. Автономія мала і певні недоліки. Серед них дуалізм влади: центральної (на чолі з намісником) та місцевої (сейм і Крайовий виділ). Наголосимо, що сейм не мав власних місцевих виконавчих органів і був змушений залучати до виконання своїх рішень державну вертикаль влади (староства). Така організація влади була достатньо дорогою. Для порівняння, утримання сейму і Крайового виділу обходилося краю дорожче, ніж система охорони здоров'я [4, с. 143].

Що ж стосується польської сторони, то чергову невдалу спробу відродити свою державність упродовж 1863–1864 рр. поляки зробили на землях, що були під Російським пануванням [5, с. 169]. Акти допомоги повстанцям з боку галицьких поляків змусили австрійський уряд вжити рішучих заходів для забезпечення лояльності до монархії польського населення Галичини у майбутньому. Остаточне рішення піти на компроміс з Габсбургами польський політикум ухвалив після поразки польського повстання 1863 р. [6, с. 199]. Символом цього рішення стали слова з заяви Галицького сейму до імператора від 10 грудня 1866 р.: « При тобі, Найясніший Пане, стоїмо і стояти хочем» [7, с. 79–80] і з цього часу «поляки щиро та відверто стали по стороні Австрії» [8, с. 528]. Так були закладені підстави для досягнення остаточних домовленостей польської політичної еліти з урядом Австрії, які в літературі іноді називають австро-польською угодою.

Про зміст домовленостей поляків і Відня Л. Цегельський зазначав таке: «Відень зробив з польськими панами таку спілку: «Польське коло» мало голосувати у Відні за всім, чого пожадає цісарське правительство, а за се то правительство віддало польським панам Галичину в політичну оренду» [9, с. 36–37]. Також ціною, якою австрійський уряд купував собі прихильність поляків, були українці в Галичині, як вважав український правник і суспільно-політичний діяч доктор М. Стахів [10, с. 71]. Австрійський міністр Гербст відверто заявляв, що русинів пожертвували полякам [11, с. 68]. А російський науковець професор Н. Ястребов 1915 р. вважав, що жодна з ненімецьких народностей Австрії не домоглася такого визнання своїх прав, у тім числі і мовних, в межах займаної нею території, якого домоглася польська народність [12, с. 103].

Свідченням польсько-австрійського порозуміння стало повторне призначення 1866 р. галицьким намісником А. Голуховського. Воно відбулося всупереч виразним протестам українців (було відомо, що він боровся з прагненнями галицьких українців розвивати свою національну самобутність [13, с. 12]). І новому намісniку уряд дозволив використати два роки свого перебування при владі для перетворення Галичини на польську автономію [14, с. 539–558]. Це збурило українську громадськість, створило сприятливий ґрунт для поглиблення міжнаціонального конфлікту в Галичині.

Відомий польський діяч у сфері освіти К. Вітте (писав під псевдонімом В. Спектатора) закликав галицьку громадськість до співпраці з урядом на шляху зміцнення австрійської держави шляхом примирення з українцями (через відкриття «їх синам шляху до влади і кар'єри, через шанування їхньої мови та піднесення суспільного становища їхнього духовенства)» [15 с. 39]. Однак польське керівництво краю не прислухалося до таких слів.

Завдяки зусиллям намісника А. Голуховського за кілька місяців було полонізовано адміністративний апарат.

Звільнення стосувалося передусім чиновників-австрійців (які чисельно переважали) та українців (яких і так було небагато). Широкі повноваження, вплив на рішення сейму, самостійна кадрова політика, закріплення за намісником статусу єдиного джерела інформації для Відня – усі ці засоби було використано А. Голуховським для надання українському рухові статусу внутрішньогалицької, так званої домашньої справи [16, с. 625].

Після отримання Галичиною автономії 1867 р., поляки обійняли вищі посади не тільки краю, а й держави. Наприклад, упродовж 1895–1897 рр. президентом кабінету міністрів (прем'єр-міністром) був граф К. Бадені (одночасно він обіймав посаду міністра внутрішніх справ), А. Голуховський був міністром закордонних справ, а Е. Рітнер – міністром для Галичини (ним завжди був поляк) [17, с. 212]. Окрім вищезазначених, у період з 1871 р. до 1918 р. міністрами в Австрійському уряді були К. Грохольський, Й. Унґер, Ф. Земляковський, Ф. Залєський, А. Яворський, Л. Білінський, М. Бобжинський та багато інших (понад 20 осіб) [18, с. 176]. Таку ситуацію не усі польські політики характеризували як задовільну. Зокрема, М. Бобжинський вважав, що Галичина не отримала того, на що сподівалась: повного самоврядування і автономії, та була змушена задовольнитись самоврядуванням лише у певних галузях [19, с. 477] (як то шкільництво, місцеве господарство, порядок проведення виборів тощо). Наголосимо, що міністрами Австрії інколи ставали й українці. Наприклад, відомий український вчений-біохімік Іван Горбачевський, який очолив створене під час Першої світової війни Міністерство народного здоров'я.

У контексті цих домовленостей у січні 1867 р. було ліквідовано Намісницьку комісію в Кракові (яка діяла з 1860 р.), що поклало край побоюванням поляків перед поділом Галичини. Ще одним «досягненням» стало припинення 1869 р. викладання у Львівському університеті українською мовою [20, с. 81].

Польські політики через Галицький крайовий сейм неодноразово намагались провести «резолюцію», яка б юридично оформила надання Галичині широкої автономії у складі Австро-Угорщини (1868, 1872 [12, с. 100] та 1907 рр.) Уже 1871 р. побачив світ «Проект. Нарис організації адміністративних органів для Галичини», згідно з яким намісництво мало стати більш самостійним органом зі значно розширеними владними повноваженнями. Воно мало складатися з цісарського намісника, намісницької ради та шести урядових виділів. Ці виділи, за проектом, очолювали б начальники і мали б певну самостійність діяльності як міністерства; намісницька рада під керуванням намісника мала б складатися з керівників кожного з шести виділів, на зразок уряду. У компетенції намісника залишалися б найважливіші справи і загальне керівництво краєм. Серед виділів найважливіші повноваження мали б належати першому [21,с. 50]. Сейм мав право подання переліку кандидатів на шістьох членів цього виділу та його начальника, залишаючи короні вибір поміж ними. У проекті було застережено, що на засіданнях інших виділів з правом голосу брав би участь один з членів 1-го виділу. У деяких випадках він навіть мав право зупинити виконання ухваленого іншим виділом рішення з винесенням його на розгляд Ради намісництва [22, с. 23]. Отож метою було перетворити намісництво у крайовий уряд та надати реальні важелі управління представникам спільноти.

Ці наміри не втілили у життя з кількох причин: по-перше, ці намагання не мали підтримки в парламенті серед послів інших національностей; по-друге, проти цього різко виступали українські політики, які побоювались, що поляки, які і так здійснювали керівництво краєм, позбавлять українців решти їхніх національних прав [23, с. 34]; по-третє, і серед самих польських політиків у цьому питанні не було єдності – деякі з них вважали існуючу місцеву адміністрацію надто консервативною, такою, що гальмувала розвиток краю (Галичина і в другій половині XIX ст. залишалась дотаційним

регіоном [24, с. 13]), отож не могла здійснювати керівництво ним з розширеними повноваженнями; по-четверте, надання Галичині ширшої автономії означало по суті утворення союзу вже не двох, а трьох держав, і дало б змогу іншим народам імперії вимагати цього ж і для себе. Це спровокувало б політичну нестабільність в інших регіонах Австро-Угорщини.

Дослідники розвитку господарства Галичини стверджували, що навіть після переходу влади в краї до рук поляків ситуація поліпшилась незначно, а намісництво негативно впливало на розвиток місцевого виробництва [25, с. 126–127]. Це зумовлено тим, що самоврядування Галичини було розвинуто односторонньо у напрямі політичному та культурному, а «інтерес політичний» став на першому місці у шляхти, яка здебільшого репрезентована в уряді краю. Зокрема, місцеві виробники змушені були просити намісництво для його потреб купувати товар у них, адже він був і якіснішим, і дешевшим, ніж той, що його виробляли за межами краю.

На початку XX ст. автономія Галичини була настільки широкою, що деякі тогочасні польські автори (публіцист Л. Кульчицький, правник В. Вінярський) навіть вважали можливим розглянути питання, чи є Галичина самостійною складовою частиною складного державного утворення, яким є Австро-Угорщина, чи лише австрійською провінцією з широким місцевим самоврядуванням [26, с. 15].

Професор Г. Діаманд теж вважав, що конституційна ера в Австрії створила для місцевого самоврядування Галичини можливість керувати господарством краю і впливати на господарство державне у напрямі розвитку та реформ, однак землеробські традиції, що панували в думках крайової влади, спрямовували усі її зусилля на розвиток останніх [27, с. 5–6]. Він зазначав, що в Галичині були найбільші додатки до податків державних, однак надходження від них були настільки мізерними, що Галичина не могла профінансувати і частини тих програм, які фінансувала, наприклад, Чехія чи

Нижня Австрія [418 27, с. 6]. Галицький дослідник Г. Вайс теж вважав, що найбільшою проблемою у господарстві краю був низький розвиток крайової промисловості та орієнтація на сільське господарство [28, с. 6].

Література

1. Pilat T. Austryackie Pawo administracyjne poprzedone Wukladem zasad administracyi / Tadeusz Pilat. – [Wydanie druge przejrzane i poprawione. Naklad trzeci]. – [Biblioteka sluchaczow pawa] – Lwów : [б. в.], 1903. – 1018 s.
2. Wereszycki H. Historia polityczna Polski. 1864–1918 / Henryk Wereszycki. – [wydanie drugie poprawione i rozszerone]. – Paris : Libella, 1979. – 336 s.
3. Мудрий М. Проблема автономії Галичини в діяльності Галицького крайового сейму (кінець 60-х – початок 70-х років XIX ст.) / Мар□Kulczycki L. Autonomia i Federalizm w ustroju państw konstytucyjnych / Ludwik Kulczycki. – Lwów : Polskie Towarystwo Nakładowe, 1906. – 309 s.
4. Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія: Виникнення. Історія. Розпад / Андреас Каппелер / перекл. з німецької Х. Назаркевич ; наук. ред. М. Крикун. – Львів : Видавництво Українського католицького університету, 2005. – XII + 360 с.
5. Stella–Sawicki J. Galicya w powstaniu styczniowem / Jan Stella–Sawicki. – Lwów : Dryk W. L. Anczyka i Społki, 1909. – 199 s.
6. Сухий О. М. Українці Галичини в кінці XVIII – першій половині XIX ст.: проблема національного самовизначення / Олексій Сухий // Галичина. Науковий культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2001 .– № 5–6. – С. 119–124.
7. Lewicki A. Zarys Historyi Polskiej aż do najnowszych czasów. / Prof. d-r. Anatol Lewicki. – [Wydanie czwarte

przejrzane i uzupełnione przez Henryka Mościckiego]. – Warszawa : Druk W. L. Anczyca i Społki, 1907. – 549 s.
8. Цегельський Л. Проч з куриями! Проч з панованєм панів! Нехай живе загальне, безпосереднє, рівне і тайне право голосування! / Л. Цегельський. – Львів : З друкарні Народової (Манєцких), 1905. – 56 с.
9. Стахів М. Західня Україна та політика Польщі, Росії і Заходу (1772–1918) / Д-р Матвій Стахів. – Т.1. – Скрентон : [б. в.], 1958. – 208 с.
10. Батенко Т. Анатоль Вахнянин (1841–1908). Біля джерел національного відродження / Батенко Тарас. – Львів : Кальварія ; Каменяр, 1998. – 140 с.
11. Ястребовъ Н. В. Галиція наканунѣ Великой Войны 1914 года. Съ картой Галиціи, Буковины съ Угорской Русью / Н. В. Ястребовъ. – Петроградъ : Типографія А. Э. Коллинсъ, 1915. – 148 с.
12. Свистунь Ф. И. Агеноръ Голуховскій и Галицкая Русь въ 1848–1859 гг. / Ф. И. Свистунь – Львовъ : Типографія Ставропигійского Института, 1901. – 162 с.
13. Szelągowski A. Gołuchowski – namiestnik i ugoda Austro-Polska / Szelągowski Adam // Księga pamiątkowa ku czci Oswalda Balzera. – T. 2. – Lwów, 1925. – S. 539–558.
14. Spektator W. Wielka i mała polityka Galicyi / Walent Spektator. – [Dopełnienie pierwsze. O wychowaniu publicznem]. – Kraków : Drukarnia «Czasu», 1871. – 51 s.
15. Піяй С. Політика Аґенора Ґолуховського щодо галицьких українців у 1866–1868 роках та її наслідки / Станіслав Піяй // Вісник Львівського університету. – 2002. – С. 246-267. – (Серія історична ; вип. 37, ч. 1).
16. Topolski J. Historia Polski / Jerzy Topolski. – Poznań : Dom Wydawniczy REBIS ; Wydawnictwo Poznańskie, 2008. – 344 s.
17. Borkowski J. S. Austryaccy radcy tajni w Galicyi / Jerzy Sewer Hr. Dunin Borkowski. – Lwów : Seyfart i Czajkowski, 1901. – 176 s.

18. Bobrzyński M. Z dziejów odrodzenia politycznego Galicyi 1859–1873 / Bobrzyński M., Jaworski W., Milewski J. – Warszawa : W. L. Anczyc i Społka, 1905. – 521 s.
19. Тищик Б. Й. Андрій Чайковський – відомий випускник юридичного факультету Львівського університету / Б. Тищик // Вісник Львівського університету. – 2011 р. – С. 80–91. – (Серія юридична ; вип. 53).
20. Wrotnowski A. Autonomia Galicyi i jej samorząd / Antoni Wrotnowski. – Kraków : W.L. Anczyc i Spółka, 1889. – 62 s.
21. Projekt. Zarys organizacyi władz administracyjnych dla Galicyi. – Kraków : Drukarnia Czasu, 1871. – 41 s.
22. Михальський Ю. В. Польська суспільність та українське питання у Галичині в період виборів 1908 р. / Ю. В. Михальський. – Львів : Каменяр, 1997. – 46 с. – [З історії польсько-українських стосунків].
23. Kauzik S. Gospodarka finansowa Rosji, Niemiec i Austro-Węgier na ziemiach polskich w czasie Wielkiej wojny. Polska w czasie Wielkiej wojny (1914–1918) / St. Kauzik // Historia społeczna i ekonomiczna. Tom IV : Finanse. – Warszawa :1939. – 400 s.
24. Saryusz-Zaleski W. Dzieje Przemysłu w Galicji 1804–1929 ze szczególnem uwzględnieniem historji rozwoju S. A. L. Zieleniewski i Fitzner-Gamper / Wojciech Saryusz-Zaleski. – Kraków : Druk W. L. Anczyca i Społki, 1930.– S. 101. – [Wydawnictwo z okazii 125-letniego jubileuszu z przedmową prof. dra Franciszka Bujaka].
25. Kulczycki L. Austrya a Polska / Ludwik Kulczycki. – Kraków : Centralne Biuro Wydawnictw N.K.N., 1916. – 45 s.
26. Diamand H. Położenie gospodarcze Galicyi przed wojną / Herman Diamand. – Lipsk : [б. в.], 1915. – S. 108.
27. Weiss H. Uprzemysłowienie Galicyi / Hieronim Weiss. – Kraków : Spółka wydawnicza Polska, 1902. – 83 s.

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ПОГЛЯДИ С. ДНІСТРЯНСЬКОГО ТА ЇХ ВІДОБРАЖЕННЯ В ПРОЕКТІ ТИМЧАСОВИХ ОСНОВНИХ ЗАКОНІВ «УСТРІЙ ГАЛИЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ»

Наталія Володимирівна Єфремова,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії держави і права Національного університету «Одеська юридична академія» (м. Одеса)

Станіслав Дністрянський – видатний уродженець м. Тернополя, випускник юридичного факультету Віденського університету (1894 р.), професор Львівського університету (1901-1918 рр.) та Українського Вільного університету у Празі (1921-1935 рр.), депутат австрійського парламенту (1907-1918 рр.), активний громадсько-політичний діяч Галичини (1898-1918 рр.) та української еміграції у міжвоєнній Чехо-Словаччині, дійсний член ВУАН (з 1927 р.), яскравий представник соціологічної школи права. До української правової науки він увійшов насамперед як талановитий вчений-цивіліст, але серед його наукових напрацювань були роботи з філософії права, а також із конституційного права. Саме останні, з огляду насамперед на їх новаторський характер, традиційно викликали інтерес істориків права.

Основну групу джерел дослідження конституційно-правових поглядів С. Дністрянського до початку його еміграції становлять роботи, що присвячені державно-правовій проблематиці. До таких, перш за все, відносяться: «Реформа виборчого права в Австрії» (1906), «Проект тимчасових основних законів», «Устрій Галицької Держави» (1918), «Державно-правне становище Галичини в минулій добі» (1919), «Самозначення народів» (1919), «Статут для Галичини» (1919), «Україна і мирова конференція» (1919), «Нові проекти українських конституцій» (1920), «Теорія конституції» (прибл.1920), «Проект Конституції Західно-Української Народної Республіки» (1920) та інші праці.

На формування конституційно-правових поглядів С. Дністрянського вплинули різні фактори. Природно, що початковий етап їх оформлення було покладено під час його навчання на юридичному факультеті Віденського університету. Доповненні в університетах Берліна та Лейпцига знання стали своєрідним фундаментом для утвердження та розвитку загальноправових поглядів вченого. Визначальну роль у цьому процесі відіграло австрійське державне (конституційне) законодавство та практика його застосування в Австро-Угорщині (середини XIX–початку XX ст.). Однак, не менш важливим виявився вплив на вченого політико-публіцистичної діяльності 28-го Президента США Томаса Вудро Вільсона (1856–1924) та першого Президента Чехословацької Республіки Томаша Масарика (1850–1937).

У наступні часи конституційно-правові погляди С. Дністрянського мали досить інтенсивний розвиток. Вони були прямо пов'язані з загальним процесом розвитку європейського конституціоналізму та політичного життя на Батьківщині ученого, в умовах національно-державного пробудження українського народу першої чверті XX ст. [1, с.7].

Досить вагомим фактором у процесі трансформації конституційно-правових поглядів С. Дністрянського була його активна громадсько-політична діяльність, особливо як депутата австрійського парламенту (1907–1918). Вплив нового конституційного законодавства центрально-європейських держав та революційні події в Європі першої чверті XX ст. отримали своє відображення, насамперед в його Проекті тимчасових основних законів «Устрій Галицької Держави» (1918).

Доцільно зазначити, що період між 1918–1923 рр. в історії наукової діяльності С. Дністрянського може бути названий часом конституційно-правових досліджень національно-державницького характеру. Він припадає на своєрідний пік конституційно-правових досліджень, коли його численні наукові статті та оригінальні проекти

конституційно-правових актів були скеровані на свого роду наукову аргументацію процесу реалізації українським народом свого невід'ємного права на політичне самовизначення, а з іншого – на забезпечення цивілізованого процесу перетворення Західної України в національну конституційну державу.

Конституційний проект С. Дністрянського «Устрій Галицької держави» є авторським рукописом, викладеним українською мовою, і містить вказівку на безпосереднє авторство академіка С. Дністрянського на першій сторінці – «Проект тимчасових основних законів, виготовлених у Віденському парламенті С. Дністрянським 1918 р. для покликання в життя Галицької Держави». Отже, сумнівів відносно авторства цього документа не виникає [2, с. 80–88]. У хронологічній ретроспективі проект ймовірно було підготовлено в жовтні 1918 р. Проект тимчасових основних законів в контексті архітектоніки складається з двох розділів: 1-й під назвою «Основні закони» та 2-й – «Народний устрій», які поділяються на артикули та параграфи [3, с. 155]. У першому розділі автор викладає такі загальні правоположення, як: про державну територію, єдність українських етнографічних земель, положення про те, що саме український народ на своїй території здійснює державну владу; забезпечення прав національних меншин і надання їм (особливо польському, єврейському та німецькому народам) права «народної самоуправи»; положення про основні права і свободи громадян Галицької Держави, серед яких зазначались право на користування рідною мовою, свобода преси, таємниця листування, свобода віросповідання, науки і думки, вільний вибір місця проживання, право на організацію товариств (арт. 3); положення про розвиток правової держави – «усі горожани є рівні супроти права. Нема ніяких привілеїв місця, походження, родини, стану особи» (арт. 4). Також зазначалось, що український народ «переймає правління Галицькою Державою на основі права

на самовизначення народів» (арт. 5). Встановлений устрій повинен був зберігатися «аж до постанови нового устрою через Народний Сойм, вибраний по загальному, рівному, безпосередньому та таємному виборчому праву» .

Другий розділ складався з трьох частин під назвами: «Народна Рада», «Старійшина Народної Ради» та «Народна Управа». Він містив загальну характеристику інституціоналізації та внутрішньої (статутної) організації органів державної влади та управління.

У першій частині, в §1 зазначалось, що «На чолі Галицької Держави стоїть Народна Рада, вибрана на Народному Зборі дня 19 жовтня 1918 р. (Як відомо 18–19 жовтня 1918 р. у Львові на спільному засіданні було обрано Українську Національну Раду. – *Н.Є.*). До Народної Ради належать усі парламентарні й сеймові посли української народності з Галичини та Буковини з вибраними представниками українських народних сторонництв».

Народній Раді належало виконання законотворчої влади в державі (§4). У першій частині також передбачалось негайно виготовити законопроекти нового виборчого права до Народного Сейму на засадах рівного, таємного і безпосереднього права голосування з пропорційним заступництвом для національних меншин та розробити основний проект земельної реформи (§5).

У проекті зазначалось, що цей документ є тимчасовим та діє до «постанови нового устрою через Народний Сойм, обраний по загальному, рівному, безпосередньому та тайному виборчому праву». На жаль, подальша доля цього проекту невідома, про нього не згадує ні сам автор у своїх працях, ні його оточення.

18 жовтня 1918 р. С. Дністрянський як депутат австрійського парламенту брав участь у засіданні Української Конституанти у Львові. Точно не відомо, чи брав він безпосередньо участь у розробці Тимчасового Основного Закону про державну самостійність українських земель

колишньої Австро-Угорської монархії, проте аналіз положень конституційного проекту Галицької Держави С. Дністрянського, положень Резолюції УН Ради у Львові від 18 жовтня та Тимчасового Основного Закону ЗУНР дає підстави зробити декілька припущень. Треба зауважити, що, по-перше, проект конституції С. Дністрянського «Устрій Галицької Держави» повністю відповідає основним положенням Резолюції Конституанти від 18 жовтня 1918 р. По-друге, цей проект був розроблений досить ґрунтовно, тому більшість положень, викладених у ньому, згодом, у тій чи іншій формі знайшли застосування на практиці.

У проекті «Устрій Галицької Держави», і в Конституції ЗУНР (1920), учений відобразив своє бачення поняття системи державної влади. Під цим поняттям він розумів «систему правного ладу в новітній державі», а лад у державі, на його думку, «мусить стояти на правних основах. На те вона видає закони» [4].

Демократична держава, на думку С. Дністрянського, повинна стояти на загалі своїх громадян. Цей загал є не тільки суб'єктом права, але й творцем права. Народ є як загал усіх громадян сувереном держави, який виконує свою суверенність або через заступників, або безпосередньо на народних зборах.

У своїх працях термін «правова держава» С. Дністрянський застосовує нечасто. Однак, саме право вчений проголошує провідним принципом модерної держави. Права людини і громадянина, з одного боку, та права народу – з іншого, на його думку мають лежати в основі правового ладу сучасної держави. Науковець визначав особисті, політичні, економічні права і свободи. Незаперечним завоюванням передової політико-правової думки він вважав право народів (націй) на самовизначення.

Погляд С. Дністрянського на структуру та функціонування системи державної влади однозначно позиціонує його як апологета демократії. У його працях подані як механізми прямої

демократії (вибори, референдум), так і представницької (парламент, місцеві представницькі органи). Причому вибори, за С. Дністрянським, повинні відбуватися відповідно до базових демократичних принципів: загального, рівного, прямого, безпосереднього виборчого права при таємному голосуванні. Він зазначав, що тенденцією розвитку демократичного процесу у модерних державах є максимальне залучення громадян до участі у здійсненні влади, рух у напрямі «безпосередньої участи самого народу в правлінні державою» [4, с. 28]. За проектом, громади діставали повну місцеву автономію. Скасовувалось право обмеження людини у праві на полювання та рибну ловлю на своїх чи публічних водоймах. Демократія (народовладдя) розглядається вченим як обов'язкова умова існування конституційної держави. В його уявленні демократія є суспільним самоврядуванням, яке здійснюють рівноправні громадяни через безпосередню участь в обговоренні й вирішенні громадських справ шляхом вільного вибору (голосування). Вчений чітко виділяє дві форми демократії (пряму і представницьку) як обов'язкові складові системи демократичного устрою держави і пропонує у механізм функціонування демократії як такої вносити як загально визнані на той час її прояви (вибори, референдуми, парламент, місцеві представницькі органи), так і дещо незвичні, як то – спеціальний загальнонаціональний виборний орган по внесенню змін до конституції та фахові (створені за професійною ознакою) ради – Народні Комори.

Аналізуючи наукову спадщину С. Дністрянського, ми доходимо беззаперечного висновку, що учений зробив вагомим внесок у розвиток конституційного права України та Європи. А його твердження про те, що «Кожна конституція держави повинна мати в основі три опори, які в єдності повинні закласти для неї належний фундамент... складовими цього умовного фундаменту основного закону повинні виступати історична, політична та юридична основи» [5, с. 235] не втратили своєї актуальності. Вчений був глибоко пере-

конаний, що тільки той основний закон держави, що тісно пов'язаний з ментальністю народу, має майбутнє і може стати регулятором найважливіших суспільних відносин [5, с. 233–235].

Література

1. Савчак А. В. Конституційно-правові погляди Станіслава Дністрянського: автореф. дис. канд. юрид. н. – К., 2009. 20 с.
2. ЦДАВО України - Ф. 4465 Документи і матеріали українських емігрантських установ, організацій та різних осіб (колекція). 1901–1948 рр. – Оп. 1. – Спр. 474 Статті та реферати С. Дністрянського про проекти конституції Західно-Української Народної Республіки. Рукописи. 1918–1919 рр. – Арк. 2-88.
3. Стецюк П. Станіслав Дністрянський як конституціоналіст. – Львів: Видав. Центр Львів. ун-ту ім. Івана Франка, 1999. 230 с.
4. Дністрянський С. Нова держава // Український скиталець – Відень, Прага, Львів, 1923. 29 с.
5. Дністрянський С. Нові проекти української конституції // Воля. – Відень, 1920. Т.6. Ч.5. С. 232–237; *Т.6* Ч.6. С. 301–309; *Т.6*. Ч. 7–8. С. 342–348.

ПРАВО ЯК СУСПІЛЬНА ЦІННІСТЬ У ПРАВОСВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ШЛЯХТИ XVI ст.

Світлана Григорівна Ковальова,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії і теорії держави і права Чорноморського національного університету імені Петра Могили
(м. Миколаїв)

Обрання нашою Батьківщиною європейського вектору розвитку означає повернення українського суспільства до тих цінностей, що впродовж століть визначали його сталий поступ. Однією з таких цінностей є право як важливий регулятор соціальних відносин у державі. Верховенство права як визначальна ознака сучасної правової демократичної держави передбачає сформованість у населення високого рівня суспільної та індивідуальної правосвідомості. У цьому контексті доцільним є звернення історико-правової науки до процесу еволюції правосвідомості в українському соціумі. Особливий інтерес становлять ті періоди розвитку правової психології та правової ідеології, коли в них відбувалися якісні зміни, що означали прорив соціальних станів або ж і суспільства в цілому у новий етап розвитку правосвідомості. Одним з таких періодів є «довге» XVI ст., коли в Європі, у тому числі й на українських землях, формувалися нові політичні, економічні, ідеологічні, культурні, соціальні засади, на яких розбудовувалася державність, правові системи, соціальні інститути, що визначили перехід європейської цивілізації в Ранній Модерний час. Упродовж двох третин XVI ст. більшість українських земель входили до складу Великого князівства Литовського та Польського королівства, а після Люблінської унії 1569 р. – до складу Речі Посполитої. Саме на цих землях відбулися вищезазначені процеси, що сформували українську правосвідомість Раннього Модер-

ного часу. Серед інтелектуальної еліти, яка складалася переважно з шляхти, поступово формувалося уявлення про право як про загальнолюдську цінність. Тож корисним та актуальним є дослідження аксіологічного аспекту права в українській правосвідомості XVI ст.

Окремі сторони правосвідомості української шляхти XVI ст. досліджені у працях істориків В. Лозінського, Н. Яковенко, Н. Старченко, Ю. Зазуляка, А. Блануци. Зусиллями цих науковців відтворено особливості правової психології та правової ідеології в контексті історії ідей та повсякденної культури спілкування. Історики права Т. Бондарук, П. Музиченко приділили увагу особливостям джерел права Великого князівства Литовського та загальній характеристиці правової доктрини держави. Попри безсумнівну наукову цінність існуючого доробку українських вчених необхідно визнати, що він не вичерпує вказаної проблематики. Тож **метою** даної роботи є встановлення особливостей сприйняття права в правосвідомості української шляхти як провідного в політичному, економічному та соціальному відношенні стану.

Шляхта являла собою рівний у правах та привілеях суспільний стан, який консолідувався і спромігся на самоусвідомлення упродовж XV – на початку XVI ст. Однак було б некоректним говорити про однорідність правосвідомості української шляхти Великого князівства Литовського, а згодом – Речі Посполитої. Необхідно враховувати те, що рівень правосвідомості конкретного індивіда або цілої соціальної страти всередині шляхетського стану різнився залежно від рівня загальної культури, виховання, освіти, способу життя, місця проживання (ступеню близькості до культурних центрів держави) тощо. Тож спробуємо виділити умовні шляхетські страти за критерієм рівня правової культури та правосвідомості. Для першої, значно більш чисельної, страти характерним є переважання у правосвідомості компоненту психологічного над ідеологічним. Ставлення

до права у носіїв такого рівня правосвідомості є скоріше емоційним, ніж раціональним. Другій притаманний пріоритет раціонального у сприйнятті права, сформованість рівня правової ідеології.

У свідомості української шляхетської верстви як Великого князівства Литовського, так і Речі Посполитої, з XV ст. зберігався архетип ідеального рицаря, найважливішими чеснотами якого були честь, відвага, рішучість, вірність обов'язку перед сюзереном. Тож у суспільній свідомості культивувався образ рицаря як втілення маскулінності та безстрашності. В умовах нестабільного, мало прогнозованого та небезпечного середньовічного буття, при відсутності надійних механізмів державної протидії правопорушенням та забезпечення правопорядку, рицарські вміння ставали чи не єдиною запорукою збереження життя самого рицаря-шляхтича та його близьких. Тож у практичних поведінкових моделях позитивні шляхетські риси нерідко трансформувалися в агресивність, схильність до насильства, емоційну неврівноваженість. Поширеним явищем в шляхетській правосвідомості став правовий нігілізм, що проявлявся у численних актах насильства – вбивствах, розбоях, покаліченнях, наїздах на домівки, зґвалтуваннях тощо. Ще одним проявом правового нігілізму (а водночас і причиною його зростання у соціумі) було застаріле, неефективне судочинство, яке надавало суддям практично неконтрольовані можливості зловживання своїми повноваженнями. Михалон Литвин, нарікаючи на вади правосуддя початку XVI ст., писав: «У нас … суддя — сам собі суддя: і немов насадивши наживку на гачок, він завжди веде до суду, навіть затемнюючи частину законів. Навіть закони язичників забороняють оплату правосуддя. У нас … звичай [оплачувати] виник не дуже давно від пагубної звички вищої знаті пристосовувати закони до своїх вигод…» [1].

При відсутності систематичної та системної правотворчої діяльності держави, ефективної системи правосуддя пра-

во не могло стати підґрунтям для вироблення позитивно орієнтованої соціальної поведінки. Таку роль перебирали на себе релігія та підтримувана нею християнська мораль, що вчили ненасильству та любові до ближнього. Певне значення для стримування протиправної поведінки відігравала традиційна українська народна мораль, в якій добре ім'я, незаплямованість репутації особи мали аксіологічне значення, визначаючи, окрім іншого, і процесуальний статус особи.

Певним контрапунктом у формуванні правової свідомості української шляхти стали кінець 20-х–80-і рр. XVI ст., коли у Великому князівстві Литовському разом із формуванням централізованої держави остаточно склалася система писаного права і нормативний правовий акт став основним джерелом права. Писані правові норми детальніше регламентували міру соціально дозволеної поведінки, включивши до складу правопорушень діяння, спрямовані проти авторитету суду, життя та здоров'я суддів; було конкретизовано перелік караних діянь проти суспільного порядку, життя, недоторканності особи і її майнових прав. З розвитком писаного права, проведенням його кодифікації правова психологія та правова ідеологія української соціально-політичної еліти вийшла на якісно новий етап розвитку.

Зрозуміло, що процес еволюції правосвідомості української шляхти проходив хоча і одновекторно, але не лінійно. З початку XVI ст. на існуючий у колективній свідомості суспільний архетип рицаря нашаровувалися уявлення, що закономірно сформувалися в умовах шляхетської демократії, яка передбачала широкий спектр прав і свобод для суспільної еліти, включаючи вибори монарха, участь в управлінні державою, економічне панування. Індивідуальне, персональне, особистісне поступово починає виходити на перший план, утім, ще не витісняючи колективного, станового начала, а переплітаючись та взаємодіючи з ним. Як у колективній, так і в індивідуальній уяві приналежність до шляхетського стану вимагала від особи демонстрації

відповідних до статусу поведінки та способу життя. Кожний жест і вчинок шляхтича набували значимості у соціально-політичному контексті. Відтак зовнішня експресія, підвищена емоційність, певна театралізація поведінки стали додатковим засобом самоствердження для шляхтича як вільної особистості, наділеної широкими соціальними правами [2, с. 384]. Тож, у парадигмі моделей шляхетської поведінки знаходилося місце і протиправним діям. Очевидно, непоодинокі прояви шляхетських зухвалості та свавілля (згадаємо хоча б хрестоматійний приклад пана Паца, який хизувався зшитим з винесених йому смертних вироків каптаном і кепкував, що з наступних вироків звелить зшити собі камізельку) надали підстави ренесансному гуманісту-правознавцю, одному з авторів Другого Статуту Великого князівства Литовського Петру Роїзію скептично зауважити, що «юрисконсульт в Сарматії важить так само, як кушнір посеред ефіопів» [3, с. 159]. Але водночас в українському суспільстві зросла повага до права та готовність узгоджувати свою поведінку з вимогами закону, а не лише релігії та моралі. Показовими у цьому відношенні є слова вітчизняного гуманіста Станіслава Оріховського-Роксолана: «…Увесь шляхетський стан стоїть на правді та вірі – двох чеснотах…» [4, с. 29]. Тож у правовій психології українського шляхтича право нарівні з релігією утворювало світоглядні засади буття. Праву при цьому надавалося певного сакрального відтінку. Усталене кліше «святе право» широко використовувалося писарями всіх судів Великого князівства Литовського – від регіональних до великокнязівського.

Про якісно нове сприйняття права шляхетським загалом як безсумнівної цінності (у тому числі практичної) свідчить той факт, що після судової реформи 1564–1566 рр. помітно зросло навантаження на писарів земських, гродських та підкоморських судів: шляхта прагнула письмової фіксації всіх юридичних фактів, які мали місце в їхньому повсякденні, – від укладання угод до досягнення повноліття дитиною.

На нашу думку, одним із визначальних чинників, що зумовлював зростання рівня правосвідомості серед української шляхти, була обізнаність з права, яка формувалася в процесі здобуття освіти та істотно впливала на інтелектуальний і моральний потенціал індивіда. Доступ шляхетського стану до освіти де-факто був однією з шляхетських прерогатив: Статути Великого князівства Литовського закріпили право шляхти виїжджати за кордон, у тому числі задля навчання. Для реалізації такого права потрібні були солідні кошти та відповідна мотивація, тож на практиці далеко не всі представники шляхетського стану отримували потрібну для формування правової ідеології освіту.

Але певна кількість вихідців з Великого князівства Литовського навчалася в університетах Кракова, Праги, Відня, Болоньї, Гайдельбергу та інших міст; у 1387 р. у Празькому Карловому університеті навіть було створено спеціальну Литовську колегію (Collegium Lithuanicum) [5, с. 110]. У 1578 р. засновану Петром Скаргою у Вільно єзуїтську школу було перетворено на університет. Важливу роль у поширені правових знань відігравала і заснована у 1576 р. Острозька школа, яку ще за життя її засновника князя Василя-Костянтина Острозького називали «наші Афіни».

Очевидно, престиж освіти в аристократичних колах князівства був достатньо високим: збереглися свідчення того, що магнати Михайло Кезгайло та його дружина Олена, Ян Гаштольд та його дружина Доротея, Станіслав Валімонт, Володислав Бутрим надавали матеріальну допомогу Краківському університету [6, с. 307]. Тож можна з упевненістю говорити про певне поширення європейської освіти, а з нею – і передових на той час ідей Ренесансу та Реформації, серед магнатсько-шляхетських кіл XVI ст. Цей чинник сприяв, окрім іншого, еволюції шляхетської правосвідомості, що, врешті-решт, знайшла вираження у формуванні правової доктрини.

Із поширенням вищевказаних ідей у Великому князівстві Литовському в XVI ст. поступово формується нова концепція

права як соціальної цінності, здатної захистити людину та суспільство від жорстокості та свавілля. Затвердження в свідомості української шляхти ідеї цінності права було зумовлено процесами розбудови та укріплення централізованої держави, зміцненням та ускладненням державного апарату. Нові політичні реалії вимагали більшої, ніж раніше, кількості обізнаних з права людей, здатних виконувати державні функції. Відтак серед українського шляхетського загалу зростала кількість освічених людей, що прискорило настання якісних змін у правовій ідеології суспільства та затвердження в ньому ідеї права як соціальної цінності, здатної встановити порядок та гармонію у суспільстві. Така властивість права здатна проявитися лише в умовах панування права над владою – як монаршою, так і шляхетською.

Концептуально оформлена правова доктрина з відображеною в ній ідеєю панування права була відображена у передмові до Статуту Великого князівства Литовського 1588 р. одного з його авторів підканцлера Лева Сапеги [7, с. 333–336]. Право характеризується ним як вища соціальна цінність та запорука загальної та особистої свободи мешканців держави – «найбольшые сторожы посполитое вольности». Сапега прямо визначає ціннісну роль права як засобу захисту слабшого від свавілля сильного: «Тогды тот монштук або удило на погамованье кождого зуфалцу есть вынайдено, абы се боячы права от кождого гвалту и збытку погамовал, а над слабшим и худшим не паставилсе и утискати его не мог, бо для того права суть постановлены, абы можному и потужному не все было вольно чинити». Лев Сапега не плекав ілюзій щодо добровільного підпорядкування правовим приписам з боку всіх представників шляхти: «Того иж завжды тые лекають, которым своя воля мила, а розум им неприетелем. Ради бы тое удило з себе скинути, а права все, абы им не пановали, ради бы внивеч обернули. … Такая, поведаю, дума ест и завжды будеть людей свовольных а неукрочоных, которым гроза права ест немила, а вшетечное их своей воли завжды противна».

Згідно з правовою доктриною Лева Сапеги, цінність права полягає також у тому, що воно здатне охороняти найважливіші права мешканців держави: «… цель и скуток усих прав ест и маеть быти на свете, абы каждый добрую славу свою, здоровье и маетность в целости мел, а на том всем жадного ущирбку не терпел».

Ефективна дія права, на переконання Лева Сапеги, має бути забезпечена справедливістю та невідворотністю покарання для правопорушників та заохоченням правомірної поведінки законослухняних підданих: «тые за неучстивые справы свои слушное каранье, а цнотливые пристойную заплату относили». Від адекватних, своєчасних і справедливих заходів юридичної відповідальності залежить, згідно з концепцією Лева Сапеги, безпека та цілісність держави, а отже, усього загалу. Важливою гарантією цінності права є принцип його верховенства над владою монарха, коли «сам Господар, наш пан, жадное звирхности над нами зживати не можеть, одно только, колько ему право допущаеть». Ще однією гарантією збереження соціальної цінності права є наявність у державі єдиних для всіх станів і регіонів писаних норм, що закріплювали б єдині для всіх соціальних та етноконфесійних груп вимоги і були б доступними для розуміння кожною людиною. У цьому контексті підканцлер надавав великого значення тому, що кодифіковані закони в державі написані руською/українською мовою. При дотриманні вказаних умов, на його переконання, «кожного часу, чого нам потреба ку отпору всякое кривды, ведати можем». Така ремінісценція Лева Сапеги відсилає до давньої української аксіологічної морально-етичної та світоглядної дихотомії «правда – кривда». Відтак правова доктрина автора Статуту 1588 р. поєднала передові на той час ідеї Ренесансу та Реформації з ідеями традиційного українського етосу.

Таким чином, правова доктрина, сформульована Левом Сапегою, відображала пануючі серед інтелектуальної еліти Великого князівства Литовського і Речі посполитої ідеї та

концепції права як соціальної цінності, інструменту встановлення суспільної справедливості. Доктрина передбачала встановлення верховенства права у державі, проголошувала принципами права рівність всіх станів перед законом, справедливість, гласність.

Доктринальні положення концепції Лева Сапеги справляли певний вплив на правосвідомість представників українського шляхетського загалу. Як приклад, зазначимо, що у 1592 р. волинський шляхтич Богуш Ліпленський, викликаний на поєдинок білоруським шляхтичем Ольбрахтом Річицьким, відмовився від участі у дуелі, незважаючи на провокуючу поведінку останнього. Причина полягала у тому, що сеймова ухвала 1588 р. заборонила поєдинки, тож Ліпленський зробив вибір між шляхетськими традиціями та правовими приписами на користь останніх [8, с. 104]. Ясно, що такі випадки були мало чисельними, скоріше винятковими, однак вони свідчать про певні позитивні зрушення у правосвідомості української шляхти.

Таким чином, упродовж XVI ст. у правосвідомості української шляхти відбулися якісні зміни, зумовлені, з одного боку, реаліями політичного та соціального життя, з іншого, – зростанням рівня освіченості серед шляхетського загалу та супутнім проникненням у шляхетське середовище ідей Ренесансу та Реформації. Вказані зміни стосувалися як правової психології шляхти, так і її правової ідеології. У правосвідомості української шляхти поступово затверджувалася ідея цінності права як інструмента досягнення суспільного миру, справедливості (у тогочасному розумінні) та порядку.

Література

1. Михалон Литвин. Про звичаї татар, литовців та московітів. Четвертий фрагмент. URL: http://litopys.org.ua/ (дата звернення 09.10. 2019 р.)

2. Брагина Л., Варьяш О. Культура Западной Европы в эпоху Возрождения. М.: Мосгорархив, 1996. 449 с.
3. Малишев О. Петро Роїзій та його правознавча спадщина. *Нормотворення і систематизація в праві: до 1000-річчя Руської Правди і 450-річчя Другого (Волинського) Статуту Великого князівства Литовського*: матеріали XXXV Міжнародної історико-правової конференції 22–25 вересня 2016 р., м. Дубно. Київ-Херсон: ФОП Грінь Д.С., 2016. 380 с. С. 158–166.
4. Orzechowski St. Policija Królestwa Polskiego na kształt Arystotelesowych Politik wypisana i na świat dla dobra pospolitego trzema knihami wydana. Biblioteka Przemyska, Tom XI. Przemyśl: KAW, 1984. 143 s.
5. Плечкайтис Р. Зарождение философского образования в Великом княжестве Литовском. *Топос*. 2004. № 2 (9). С. 108–116.
6. Гудавичюс Э. История Литвы с древнейших времён до 1569 года. Т. 1. М.: Фонд им. И.Д. Сытина Baltrus, 2005. 670 с.
7. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. Т. ІІІ. Кн. ІІ. Статут Великого князівства Литовського 1588 року. За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одесса: Юридична література, 2004. 568 с.
9. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – XVII ст. К.: Критика, 2002. 416 с.

РОЛЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ХРИСТИЯНСТВА В УТВЕРДЖЕННІ ДЕРЖАВНОСТІ У КИЇВСЬКІЙ РУСІ

Людмила Степанівна Протосавіцька,
кандидат історичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права Національного університету біоресурсів і природокористування України (м. Київ)

Правова культура Київської Русі розвивалася шляхом сприйняття ідей, згідно з якими хід історичних подій пояснювався волею провидіння (божества), а не їх внутрішньою закономірністю. Після хрещення Русі в 988 р. і до середини XII століття християнство поступово перетворилося на мірило соціальної поведінки населення. В ті часи християнське світобачення являло собою систему поглядів, додержуючись яких представники світської та духовної влади розв'язували соціальні конфлікти. На периферії руської держави до початку татаро-монгольського завоювання кожна особа мала право вибору між християнством та язичництвом, за винятком великокнязівського довкілля і частини міського населення та духівництва [1, с. 44].

У Київській Русі православна релігія допускала первинність світської влади над церковною, на відміну від тогочасного католицизму. Православна релігія стала духовним підгрунтям для подальшого розвитку суспільних уявлень про добро, справедливість, рівність, моральну чистоту [2, с. 85]. Ці ментальні особливості зумовили специфіку виникнення і розвитку інституту державної влади в Давньоруській державі. Конфігурація влади у Київській Русі поєднувала в собі монархічну, аристократичну, демократичну і теократичну моделі управління, які водночас конкурували між собою. Саме баланс різних її напрямів та гілок політичної влади забезпечував єдність і цілісність цієї держави [3, с. 37].

Князівська влада походить від родоплемінних виборних військових ватажків (вождів) із кола найдужчих і шанованих

воїнів, яких наділяли суддівською та військовою владою [4, с. 60]. Влада князя обмежувалася княжою радою, вічем, громадою. Їх взаємодію визначало звичаєве право. Варто відмітити значний вплив на соціальне становище князя «візантійського чинника». Християнізація призвела до інтеграції в правову систему Русі норм канонічного права. Норми канонічного права визначали статус князя, який мав враховувати це як найвища судова інстанція.

У сучасній юридичній науці розрізняють два терміни – «канонічне право» («iuscanonicum») і церковне право («iusecclesiasticum»). Канонічне право своєю чергою поділяєтся на «internum» (внутрішнє право, що регулює діяльність церкви, яка відокремлена від зовнішнього світу) і «externum» (зовнішнє право, що регулює взаємозв'язок церкви з іншими соціальними інституціями).

Джерелами канонічного права виступає ранньохристиянська література, однакова як для західної церкви, так і для східної грецької. Відправним було Священне Писання (Старий Завіт та Новий Завіт, з винятками, що були встановлені католицькою теологією), далі – праці отців церкви: Василя Великого, Григорія Богослова, Іоана Златоуста, Симеона Нового Богослова.

Поділ церкви на західну і східну поставив питання про канонічне право. Так, численні церковно-державні кодекси і закони східної церкви не могли використовуватися католиками і навпаки – католицькі закони неможливо було використовувати у східній церкві. Термін «канон» – означає церковні норми або правила, які впродовж перших п'яти століть визначали норми релігійного життя членів перших християнських спільнот. Канони, фактично, регулювали такі питання церковного життя, як структура літургійного календаря, який керував усім річним циклом життя християн, встановленням форм і церемоній для святого причастя, хрещення та інших літургійних відправ, він також визназначав деталі щодо часу посту і святкування релігійних подій, передбачав розподіл пожертвувань для бідних.

Поступово канонічне право змінює сфери свого використання. Так, Номоканон було перекладено на слов'янські мови у IX–XI ст. Історичні джерела свідчать, що князь Володимир дуже часто радився з єпископами про вироблення законів для християн. Крім того, великий князь заявляв про укладання Уставу на підставі «грецького номоканону», який переконав його у необхідності відокремлення церковного права від державного [5, с. 60].

Князь Володимир здійснював таку законодавчу та установчу діяльність, яка була спрямована на встановлення і зміцнення у Київській Русі нового порядку відповідно до приписів нової релігії. Він намагався створити сильну, неподільну державу, використавши для цього високу централізаторську силу церкви, прирівнючи її до війська, вважаючи церковну бюрократію та законодавство могутніми чинниками, які допоможуть утвердити сильну імператорську владу.

Намагаючись уникнути залежності від Константинополя, за наказом Володимира ставленику Константинопольського патріарха митрополиту-візантійцю було передано як резиденцію Переяслав. Лише за князювання Ярослава резиденцію було перенесено до Києва. Крім того, Ярослав Мудрий домігся затвердження очільником митрополії русича – Іларіона. У той же час варто зауважити, що переважна більшість митрополитів Київської Русі все ж надсилалися з Константинополя. Київська митрополія підпорядковувалася Константинопольському патріархату, але цей факт не мав обмежувати права київського князя. Формально митрополит міг вільно проводити церковно-адміністративну діяльність, створюючи єпископські кафедри та призначаючи їхніх очільників. Відповідно, він отримував право обирати тих, хто очолить єпископії [6, с. 160].

Єпископи Київської Русі вважалися високопоставленими церковними сановниками, своєрідними духовними князями. Їхня влада досить часто прирівнювалася до влади місцевого

князя. Єпископ мав власну адміністративно-управлінську структуру, яка певною мірою нагадувала князівську. Внутрішній устрій церковно-адміністративних областей цілковито відповідав політико-адміністративному поділу земель-князівств на волості й погости. В основі організації єпархіальної області перебували парафії, підпорядковані намісниками єпископа. Такі локальні церковні осередки відповідали областям князівських намісників чи посадників.

Отже, пристосовуючись до тогочасних суспільно-політичних умов Київської Русі, православна церква збудувала свою структуру за феодально-ієрархічним зразком, копіюючи в основному державну ієрархію князівства [19, с. 28]. Митрополит висвячувався Константинопольським патріархом, призначався патріаршим собором та інтронізувався на кафедру в Києві, у Софіївському соборі, за погодження князя [19, с. 28]. Як наслідок, нововисвячені митрополити були змушені шукати шляхи налагодження плідних взаємин з князівською владою, від якої вони залежали насамперед економічно. Діяльність вищих церковних ієреїв залежала від князя, який часто не рахувався з їхньою думкою. З XII століття призначення єпископів стало переважно прерогативою князя, хоча відповідно до норм канонічного права, їх мали обирати на архієрейському соборі за участі усіх єпископів.

Упродовж тривалого періоду вищі церковні ієрархи були радниками князя та могли впливати на його рішення. Про важливість церковнослужителів у розбудові Київської держави свідчить той факт, що князь Ярослав, утверджуючись на престолі, розсилав своїх синів намісниками в різні князівства у супроводі призначених за порадою митрополита Іларіона єпископів.

Варто відмітити, що завдяки християнізації Русі до держави проникли нові культурні традиції та новації у різних галузях. Так, набуло поширення кам'яне будівництво. Першим мурованих храмом стала Десятинна церква у Києві.

У Візантії переймалися архітектурні традиції, які торкнулися не лише спорудження храмів, а й будівництва фортифікаційних споруд не з дерева, а мурованих.

У першій половині XI ст. у підпорядкування Церкві перейшли сімейно-шлюбні відносини, вирішення прав успадкування тощо. Наприкінці XII ст. Церква прийняла у своє підпорядкування контроль над службою мір та ваги у містах [6, с. 37], що стало новим етапом у взаємостосунках міських та церковних урядників.

Поступово, зі зміцненням авторитету та впливу церкви в Київській Русі поряд зі світською юрисдикцією починає функціонувати й єпископська. Межі розподілу справ і норм церковного та світського законодавства були зафіксовані у відповідних кодексах. З одного боку - у Руській Правді, окремих записах права у формі правових звичаїв, а з іншого - у статутах князів Володимира і Ярослава та окремих записах. Разом з тим церква у своєму правовому полі використовувала візантійські юридичні кодекси і канонічні збірники [6, с.37].

Відповідно, виникли церковні суди, під юрисдикцію яких потрапили усі, хто був причетний до церковного відомства: як безпосередньо священики, так і ті, хто прислуговував або був під опікою церкви [7, с. 857]. Окрему категорію, яка підпадала під судову владу церкви, становили мешканці земель, які належали церковній організації [8, с. 99]. Система покарань базувалася на матеріальній основі: винні сплачували грошовий або натуральний штраф [7, с. 857].

Найкраще вплив християнської моралі, принесеної з запровадженням християнства у Київській Русі, відобразився у тексті «Руської Правди». Крім того, вагому позицію займала церква також у врегулюванні питань, які виникали між різними князями, особливо у період роздробленості Київської Русі. Духовенство приймало участь у радах та вічах [6, с. 139].

Утвердження християнства у Київській Русі вплинуло і на трансформацію стародавніх звичаїв. Так, язичницький

звичай скріплення домовленості поцілунком перевтілився у хресне цілування. За свідченням літописця, це мало місце, зокрема, у 1067 р. при підписанні князівського договору [6, с. 104,106]. У літописах згадуються також документи під назвою «хресні грамоти» - договори, які визначали умови миру між князями. Відповідно, існував ритуал скріплення таких угод цілуванням хреста, що мало стати запорукою їхнього дотримання. Порушення хресного цілування часто ставало приводом до міжкнязівських усобиць. Вважалося, що воно також могло накликати на відступника кару Божу, як це сталося у випадку з Володимиром Володаревичем [6, с. 257].

Отже, запровадження Володимиром Великим християнства як державної релігії стало поштовх новим державотворчим процесам, які перетворили Київ у столицю великої та могутньої держави. Церква стала не лише невід'ємною частиною духовного простору а й посіла поважне місце в суспільно-політичному житті Русі, «ставши частиною самої держави» [9, с. 278].

Література

1. Сухарєв О. Розвиток ментальності вищих прошарків суспільства від кінця X до XVII століття. Психологія і суспільство. 2013. №3. С.33-57.
2. Демочко В. Київська Русь і християнство. Волинські історичні записки, Т.2, 2009. С.24-32.
3. Павко А. Інститут державної влади Київської Русі в контексті політичних процесів сьогодення. Віче. 2008. №11. С.35-37.
4. Музика І. В. Дискусійні проблеми історії державності Київської Русі. Часопис Київського університету права. 2002. №2. С.57-64.
5. Зінченко О. В. Вселенське канонічне право першого тисячоліття і церковне право Київської Русі XI століття: порівняльний аналіз. Вісник Національного університету

«Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» . Серія : Політологія. 2017. № 2. С. 55-64.
6. Літопис руський, за іпат. списком пер. Л. Махновець; [відп. ред. О. В. Мишанич]. Дніпро, Київ, 1989. Т.XIV, 590 с.
7. Ювілейний збірник праць наукового конгресу у 1000-ліття хрещення Руси-України, , Мюнхен, 1988-1989. 1002 с. [Електронний ресурс]. – URL : http://diasporiana.org.ua/religiya/6566-yuvileyniy-zbirnik-prats-naukovogo-kongresu-u-1000-littya-hreshhennya-rusi-ukrayini/
8. Шумський І. К. Проблеми комплексних історико-правових досліджень Київської Русі в історіографії. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. - 2018. Вип. 33. С. 19-21.
9. Толочко О. П., Толочко, П. П. Київська Русь, Київ: Вид. дім «Альтернативи», Т.4, 1998. 352 с.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ САНІТАРНОЇ СПРАВИ ЗА ЧАСІВ АВСТРО-УГОРЩИНИ

Світлана Леонідівна Гоцуляк,
кандидат юридичних наук, асистент кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків)

Збереження здоров'я населення можна вважати суспільною цінністю, гарантом якої виступає держава – шляхом прийняття нормативно-правових актів та контролю за їх дотриманням.

Початок становлення нормативно-правового регулювання санітарної справи у Австро-Угорщині можна пов'язати із прийняттям «Санітарного статуту» (Sanitätsnormativ) 1770 р. [1, с. 98], який став втіленням вдалої систематизації правових норм, якими регулювались медико-санітарне забезпечення населення, а також попередження та ліквідація інфекційних захворювань.

Конституція Австрії 1867 р. створила сприятливі умови для реформування законодавства. Медико-санітарна галузь була не виключенням. Вперше було зроблено спробу передати медико-санітарну справу на опікування та фінансування місцевого самоврядування.

Реалізація перетворень почалася з чіткого поділу галузей діяльності обласного земства Австрії. Було створено вичерпний перелік галузей управління, а саме: 1) суспільна безпека; 2) санітарна справа; 3) завідування лікарнями та благодійними організаціями; 4) справа піклування; 5) народна освіта, просвіта і розвиток мистецтва; 6) публічні будівлі та сполучення; 7) розповсюдження храмів та інші релігійні задачі [2, с. 155]. Діяльність обласних земств за кожною з цих галузей була зафіксована у розрахункових статтях. Австрія

турбувалася про здоров'я населення, тому на місцевому рівні закріпила різного роду збори для забезпечення діяльності санітарних органів.

Земства мали багато фондів, які за допомогою коштів могли спонсорувати будь-яку діяльність. Фонди земств поповнювалися, головним чином, за рахунок коштів земських зборів, доходів від земського майна або внесків зацікавлених у цій галузі осіб. Кількість цих фондів була різноманітною. Особливої уваги заслуговує наступна класифікація:

I. Фонд для найбільш загальної мети управління, до якого входили: 1) обласний фонд; 2) конкретальний фонд (для загальних адміністративних витрат); 3) обласного господарства; 4) фонд додаткового збору з зернових хлібів; 5) пенсійний фонд; 6) фонд для видачі винагород та допомоги.

II Фонд для окремих галузей управління, до якого входили: 1) фонд земського майна та установ; 2) фонд загальної безпеки; 3) санітарні фонди, які поділялися на: а) для хворих та б) для лікарень; 4) гуманітарний фонд та фонд опікування на дому: а) фонд будинків божевільних; б) фонд пологових будинків; в) фонд виховних будинків; г) фонд глухонімих; д) фонд сліпих; є) інвалідний фонд; 5) фонди опікування бідних; 6) фонд просвітництва, освіти та мистецтва; 7) фонд обласної культури; 8) фонд публічних споруд та сполучень; 9) фонд боргових зобов'язань [2, с. 157–161].

Хоча обласна управа, зазвичай, складала та представляла уряду проект кошторису доходу та витрат земства, але головною та великою частиною її діяльності було право нагляду за органами управління.

Стосовно санітарної справи – обласній управі належали такі права: право мати двох представників в обласній санітарній раді; право дозволяти призначати одного загального лікаря для декількох общин. Для задоволення санітарної мети управа могла надавати допомогу з фонду, але тільки за згодою обласної присутності. При виданні законів, наказів та

інструкцій для санітарних цілей також потребувалася згода управи. Фінансування міст (наприклад, м. Відня) відбувалося за предметами, де санітарній справі було відведено окреме місце, до неї входили: санітарна поліція, лікарські та рятувальні приміщення, лазні та купальні, кладовища та покійницькі капери, водогони, канали, місця для зупинки, скотобійні, шкуродерні та ін. [2, с. 237]. Фінансування продовольчих потреб було виділено як окремий предмет – базари, ринки та продовольча частина.

Джерелом отримання доходів у місті були окрім загальних (публічних) ще й спеціальні, до різновидів яких відносилися (санітарні, огляд місць погребіння, м'яса й вбитої худоби, судноплавства та інші збори) [2, с. 238]. Такі види зборів відрізнялися від державних податків тим, що вони не мали основного окладу та стягувалися общинними організаціями в однаковому розмірі. Витрати в обласних земствах на санітарну справу (на прикладі – Австрії) у 1893 р. складали 812 тис 751 гульденів [2, с. 931]. Стосовно розрахунків на душу населення у тому ж році – 0,78 гульденів [2, с. 932].

Поряд із розробленням внутрішнього законодавства, Австро-Угорська імперія також приймала участь у міжнародних конференціях та укладала двосторонні і багатосторонні міжнародні угоди, що мали локальне значення.

Австрійська імперія була учасницею першої санітарної конференції, що відбулася у Парижі в 1851 р., на якій розглядалися питання теоретичної небезпеки чуми, холери та жовтої лихоманки. На конференції вона мала чітко визначену позицію, що «холера є чисто епідемічним захворюванням і тому карантинні заходи проти неї безсильні» [3, с. 13–14]. Проте, не усі країни-учасники були згодні з цією позицією, з приводу цього точилися дискусії. Практичний результат цього обговорення був виражений у створенні проекту санітарної конвенції та доданих до проекту міжнародних санітарних правил.

Австрійська імперія брала участь і у другій санітарній конференції 1859 р. (у Парижі) стосовно введення карантинів на залізничних та водних шляхах Європи, що мало на меті запобігти заносу холери та її розповсюдженню. Представники Австрійського уряду не хотіли згадувати про холеру взагалі, але згодилися на «факультативний» карантин проти холери та наголошували на виключенні холери з числа хвороб, які можуть служити причиною карантинної затримки кораблів [3, с. 24]. Хоча і делегати були вороже налаштовані до цієї проблематики, але після важких дискусій все ж таки був створений прецедент, що охорона здоров'я населення вважається пріоритетною проблемою усіх держав та вимагає узгодження на міжнародному рівні.

Наступна конференція відбулася у Відні 1 липня 1874 р. [3, с. 39]. На цій конференції Австро-Угорщина мала уже два голоси – один від Австрії, а другий – від Угорщини. Учасники конференції після запеклого дискутування та аналізу конвенцій минулих конференцій дійшли висновку, що перенесення холери можливе людиною, яка приїхала із зараженої місцевості, тобто ця особа і є розповсюдником холери [3, с. 39]. Отже, наприкінці конференції було вирішено підготувати проект правил морського карантину та створити постійну міжнародну санітарну комісію з вивчення епідемічних захворювань. Міністр іноземних справ Австро-Угорщини у своїй доповіді сказав, що «це буде моральна та матеріальна підтримка благородних починань тих, хто хоче присвятити себе вивченню лиха, не менш таємного по своєму розвитку, чим по своєму походженню» [3, с. 45]. Австро-Угорщина була завжди активною учасницею санітарних конференцій та навіть підписала угоду з Великобританією у липні 1891 р. про заклик інших держав приєднатися до участі у санітарних конференціях [3, с. 73].

Конвенція укладена між Російською імперією, Австро-Угорщиною та Румунією 18 лютого (2 березня) 1895 р. [4], закріплювала, що судна, плоти та інші плавучі засоби, які пливуть по річці Пруту, не будуть підлягати ніяким санітарним заходам, поки в прибережних місцевостях не з'являться ви-

падки холери, чуми чи іншої інфекційної хвороби особливо небезпечної за своїм епідемічним характером. Тому кожна держава згідно з цією конвенцією була зобов'язана створити за необхідністю один або декілька санітарних пунктів біля пристаней на річці Пруту. Ці пункти згідно з п. 1 ст. 30 [4] були забезпечені необхідним штатом та коштами потрібними для дезінфекції заражених суден, мандрівників, екіпажу та їх речей. У п. 2 [4] говорилося, що були створені умови для ізоляції й догляду за заразними хворими чи особами, які мали підозрілі симптоми, яких судна повинні залишати на лікування. Це робилося для того, щоб зберегти води річки від зараження. Забруднена вірусами вода могла спричинити спалах епідемічних хвороб на усій прибережній місцевості, які важко було б ліквідувати за короткий строк. Прутською змішаною комісією було вироблено «Положення про санітарний нагляд за судноплавством по Пруту» та встановлено тариф зборів з судноплавства [5].

Окремої уваги заслуговує санітарна конференція у Дрездені 1893 р. та прийняття на ній Конвенції від 3 (15) квітня 1893 р. [6], якою регламентувалася діяльність держав щодо виявлення холерних епідемій. Предмети, які вважалися з точки зору країн-учасниць заразними, були закріплені вичерпним переліком у відділі 4 додатків до конвенції. Питання дезінфекцій були пріоритетними, зокрема ні одне судно не могло проплисти між портами без медичного огляду та дезінфекції самого судна, а також багажу, одягу та інших речей, що перебували на судні.

15 грудня 1895 р. була укладена угода між Російською імперією та Австро-Угорщиною «Про попереджувальні заходи, які вживаються під час епідемії холери до прикордонного оберту між Росією і Австро-Угорщиною», яка набрала чинності з 3 (15) квітня 1896 р. [7, ст. 389]. У положеннях цієї угоди зазначалося про створення просторової зони шириною 10 км з кожної сторони. Держави повинні були повідомляти одна одну про випадки холери на їх територіях

та заходи, які приймалися з цього приводу. Це робилося для забезпечення попереджувальних заходів, прийнятих на кордонах для протидії занесення холери із заражених округів. Значна увага у цій угоді приділялася санітарним заходам, введеним для залізничної служби та річкового судноплавства. Це, головним чином, було направлено на спостереження за пересуванням мандрівників та перевезенням товарів. Такі дії не повинні були обмежувати ввезення товарів з непідозрілих місцевостей. Отже, можна визначити, що домовленості держав трималися на трьох стовпах, так би мовити – це «сповіщення», «донесення» та «ізоляція». Вони стали запорукою попередження та ліквідації спалахів епідемічних захворювань, що значним чином вплинуло на покращення здоров'я населення та зменшення смертності у прикордонних місцевостях держав-учасниць.

Статистичні дані дають змогу зрозуміти, що смертність значно зменшилася, наприклад, у Австрії вона складала (на 1 тис населення): у 1831–1840 рр. – 32,2 %; у 1851–1860 рр. – 30,8 %; у 1861–1870 рр. – 30,3 %; у 1881–1890 рр. – 29,5 %; у 1891–1900 – 26,6 % на 1000 населення. Угорщина також мала тенденцію до зниження смертельних випадків, зокрема (на 1 тис населення): у 1861–1870 рр. – 33 %; у 1881–1890 рр. – 32, 9 %; у 1891–1900 рр. – 29,7 % [8, ст. 21].

Література

1. Штейн Л. Учение об управлении и право управления с сравнением литературы и законодательств Франции, Англии и Германии : руководство / Л. Штейн. – Санкт-Петербург: Тип. В. В. Пратц, 1874. – 594 с.
2. Местное управление и местные повинности в Австрии: – Санкт-Петербург: Тип. кн. В. П. Мещерского, 1901. – 391 с.

3. Норман Г. Международные санитарные конвенции, 1851–1938 гг. / Говард-Джонс Норман. – Женева: Медицина, 1976. – 124 с.
4. Конвенция между Российской империей, Австро-Венгрией и Румынией 18 февраля (2 марта) 1895 г. // Собрание узаконений и распоряжений правительства. – 1895. – №181. – Ст. 1528.
5. Положение о санитарном надзоре над судоходством по Пруту // Собрание узаконений и распоряжений Правительства. – 1908. – № 63. – Ст. 701.
6. Міжнародная санитарная конвенция заключенная в Дрездене 3 (15) апреля 1893 г. // Собрание узаконений и распоряжений правительства. – 1893. – №151. – Ст. 1222.
7. Об утверждении соглашения о предупредительных мерах, применяемых во время эпидемий к приграничному обороту между Российской империей и Австро-Венгрией // Собрание узаконений и распоряжений правительства. – 1896. – №30. – Ст. 389.
8. Куркин П. И. Санитарно-статистические таблицы. Москва: Б.и., 1910. – 154 с.

ПРАВОВІ ТРАДИЦІЇ КРИМЦІВ

Ванієв Ельдар Серверович
кандидат юридичних наук, АР Крим (м. Сімферополь)

Традиції є основою культурної спадщини народу. Вони концентрують в собі нащадковість передачі духовної, соціальної та побутової інформації між поколіннями. Для кожного народу є важливим розвинути та зберегти власні традиції. Великим за чисельністю народам це зробити відносно легко через власні інституції, які мають державну підтримку. Малим народам приходиться докладати для цього набагато більше зусиль. Збереження та продовження традицій виступає захисним механізмом від асиміляції етносу у мультикультурній державі, дозволяє підкреслити власну ідентичність.

Правові традиції є одним з різновидів традицій народу. Вони формуються на основі звичаєвого права у сфері юридичних взаємовідносин між членами етносу паралельно із розвитком державного офіційного законодавства. Деколи, певні звичаї навіть випереджають у часі дію офіційних правових норм. Тоді вони або пізніше легітимізуються у правовому полі держави, або залишаються у сфері неписаного права, і у такій формі застосовуються на практиці.

На жаль, наразі ми маємо дуже мало інформації, яка могла би бути корисною у розробці напрямку дослідження правової природи звичаєвого права кримців. Окремі роботи кримських дослідників (Р. Куртієв, М. Чурлу, С. Усеїнов, М. Хайруддінов) в більшій мірі сконцентровані на відновленні етнічних елементів культурної спадщини народу. Виокремити з наявної інформації те, що потрібно нам, вкрай важко. Серед наукових джерел, ми також звертались до дорадянських праць російських вчених. Але, їх роботи є політично ангажованими та історично застарілими, тому можуть вка-

зувати лише певні орієнтири, керуючись якими, ми можемо постаратися відновити історично об'єктивну картину.

Кримський народ – кримці, належить до числа народів із великою історією та багатою культурою. Носіями традицій виступають переважно люди старшого віку. Треба вказати на наступні проблемні моменти:

1) Ці люди поступово помирають, забираючи із собою пам'ять про традиції;
2) Через геноцид 1944 р. та пов'язані із ним страждання, деякі з них не встигли отримати цю інформацію від старших поколінь;
3) Відсутня цілеспрямована комплексна програма з відновлення кримської культурної спадщини.

Адет (звичаї – авт.) почали формуватися задовго до виникнення кримської держави. Кримська громада (джемаат – авт.) упродовж сторіч формувала всередині себе певні правила поведінки, які передавалися через покоління. До них додавалися та змішувалися певні норми поведінки, які практикували стародавні колонізатори Криму – еліни та генуезці. Вірогідно, вони передавалися через торгівельні та сімейні відносини, разом із мовою та відправлянням релігійних обрядів. Після запровадження ісламу в Криму, адет альтернативно почали застосовувати у тих випадках, коли мусульманське право не могло дати вичерпної відповіді на те чи інше спірне питання у судовій практиці. Потреба в існуванні адету виникала тому, що, як зазначив Ф. Лашков, він «коренився у глибині народного життя» [1, с.79], був зрозумілим мешканцям Кримського ханства і тісно пов'язаний з їхньою правосвідомістю та менталітетом. В. Смірнов стверджував, що «торе… було ім'ям неписаних звичаїв, котрі мали для татар силу й обов'язковість закону» [2; 250]. Ми припускаємо, що адет використовували за формулою «як робили пращури». Каді під час вирішення складних судових справ зверталися до досвіду минулих поколінь і там відшуковували відповідь на правову пробле-

му. Посилаючись на В. Смірнова, Ф. Лашков зауважив, що адет значно поширився за правління Мурад Гірея [1, с.79]. На його думку, адет у сфері земельних відносин залишився в інституті вакуф-адет [1, с.79].

Відомі на даний час правові традиції кримців можна розділити на земельно-правові та шлюбно-правові. До числа земельно-правових звичаїв кримців можна віднести:

1) «підвід коня». Первинно, за надану юридичну послугу (видання ярлику) прохач підводив ханові коня. Тобто, кінь слугував натуральною формою оплати укладеної між ханом та прохачем угоди. За тих часів, наявність худоби слугувала ознакою визначення статку господаря та його сплатоспроможності. Найціннішим предметом був кінь, оскільки він міг застосовуватися і як бойова, і як робоча одиниця. Із часом, натуральна форма була замінена на грошову, але формула «підводу коня» залишилася у якості адет та використовувалася при складанні ханських ярликів у вигляді засвідчення оплати прохачем виданого ханом правового документу. Наприклад, хан Сахіб Гірей пожалував Садир Ахмедові прісний колодязь в урочищі Качі сакал біля річки Джитуган за 2 тис. акче [3, с. 676];

2) кидання шапки. Первинно, особа могла взяти собі у власність таку кількість землі, яку могла особисто обробити. Принцип визначення цієї кількості визначався звичаєм кидання шапки і полягав в наступному: на яку відстань селянин міг закинути свою шапку – на таку кількість землі в нього й вистачало сил для проведення на ній всіх необхідних робіт, стільки йому і відводилось ханом. Щоб доля до них більше посміхнулася, деякі чоловіки клали у шапку невеликий камінь;

3) обведення землі бороною. За принципом первинного захоплення вільної землі, особа могла заволодіти вільною ділянкою землі шляхом проведення на ній своєї борони. Цей акт виражав собою намір особи обробляти цю ділянку. Якщо ханом згодом встановлювалась відсутність судових претензій на цю ділянку з боку інших осіб, вона відводилася

прохачеві, який офіційно ставав її власником. Так само, як і попередня традиція, вона грунтувалася на принципі розумності та доцільності: особа не могла обвести бороною більше, ніж на даний час фізично могла зорати, а вільна земля не залишалася необробленою;

4) толока – полягала у спільному добровільному обробітку селянами землі мурзи. Про толоку повідомляли Усеін бей та Абдуль Гафар у поясненні для Комісії з розгляду земельних справ, де вони зазначали: у ханські часи кримці-селяни не були зобов'язані платити хану десятину, а мурзам платили лише у випадку посіву на їх землі хліба. На сінокосі та жнивах вони працювали два дні, але не за примусом, а за запрошенням мурзи – разом із мешканцями інших сіл, за що їх господар частував різноманітними стравами [4, с.78]. Ознака добровільності відрізняє її від панщини. За толоку мурза був зобов'язаний почастувати працівників. Чим «хлібосольнішим» був мурза – тим більше селян погоджувалося йому допомагати. Якщо селяни відмовляли мурзі у толоці, або йшли до іншого мурзи на толоку – це було ганьбою для попереднього мурзи.

До шлюбно-правових традицій можна віднести:

1) сьоз кесим – обряд заручення. Полягав у даруванні стороною жениха подарунку на користь невісти, який підтверджував серйозність його намірів. Після виконання всіх формальних процедур (обов'язкове частування гостей кавою та солодощами, розгортання та обмін подарунками («бохча»), невіста офіційно вважалась зарученою за женихом;

2) нішан – обряд сватовства. Складався з двох частин: дуа (спільне читання молитов, причому чоловіки та жінки розміщувалися окремо), та бохча (обмін подарунками, золотими прикрасами та солодощами між близькими родичами жениха та невісти). Спочатку нішан проводився в домі жениха, звідки його бохча везлася родичами жениха в дім невісти, а після проведення нішану в її домі, її бохча передавалася в дім жениха;

3) нікях – обряд одруження. Подружжя в мечеті у присутності імама та свідків давало клятву перед Аллахом

жити за принципами ісламу. В жениха імам питався про згоду одружитися на невісті один раз, а в невісти він питався про згоду вийти заміж тричі. Тільки у випадку, якщо вона тричі позитивно підтверджувала своє рішення, шлюб вважався укладеним. Після нікяху у новий дім дружини їхав маленький хлопчик з числа її родичів, який віз із собою Коран. Передача Корану матері чоловіка також мала символізувати згоду жити згідно правил ісламу. Після проведення нікяху імам видавав подружжю документ (нааме), який офіційно засвідчував факт укладення шлюбу.

Аналіз наведених звичаїв демонструє, що вони грунтувалися на природному праві, на принципах справедливості, розумності та доцільності. У Кримському ханстві вказані звичаї виступали формою первинної правозастосовної практики переважно у сферах земельних та шлюбних відносин, яка згодом легітимізувалася монархом на основі норм шаріату.

Література

1. *Лашков Ф. Ф.* Историческій очеркъ Крымско-татарскаго землевладенія (Продолженіе) / Ф. Ф. *Лашков* // ИТУАК. – Симферополь : Типографія Таврическ. Губернск. Правленія. – 1895. – № 22. – С. 35 – 81.
2. Смирнов В. Д. Крымское ханство под верховенством Оттоманской Порты до начала XVIII в. : в 2 т. Крымское ханство под верховенством Оттоманской Порты до присоединения его к России / В. Смирнов. – М. : Изд. дом «Рубежи XXI». – 2005. – Т. 1. – 314 с.
3. Негри А. Ярлыки крымскихъ хановъ / А. Негри // ЗООИД. – Одесса : въ городской типографіи. – 1848. – Т. 2. – С. 675 – 679.
4. *Лашков Ф. Ф.* Сборникъ документовъ по исторіи Крымско-татарскаго землевладенія (Окончаніе) / Ф. Ф. *Лашков* // ИТУАК. – Симферополь : Таврическая Губернская Типографія. – 1897. – № 26. – С. 24 – 154.

ДЖЕРЕЛА ПРАВА В СУЧАСНИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМАХ СВІТУ

Ірина Юріївна Настасяк,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та філософії права Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів)

Об'єктивна оцінка соціально-правових перетворень, усебічне дослідження правових реалій вимагають серйозного переосмислення основних теоретичних конструкцій, перегляду методологічних засад наукового пізнання ключових правових явищ. Правова система суспільства як стійка, структурно впорядкована за допомогою правових засобів взаємодія суб'єктів права, що забезпечує цілісність, правопорядок та інші умови функціонування соціальної системи загалом, є ключовою пізнавальною конструкцією у загальнотеоретичних та порівняльно-правових дослідженнях. Для забезпечення стійкості та цілісності будь-якої правової системи надзвичайно важливою є її нормативна частина, яка складається з правових засобів, значущу роль з-поміж яких відіграють джерела права.

Термін «засіб» трактується, зазвичай, як: спосіб, прийом, захід, якась спеціальна дія, що дає можливість здійснити щось; те, що слугує знаряддям у якійсь дії, справі; гроші, матеріальні цінності, достатки [1, с. 96]. Висловлюється думка, що антонімом до слова «засіб» є слово «мета» («ціль»), а синонімами – «спосіб», «метод», «прийом», «знаряддя», «інструмент», «механізм», «прилад» тощо [2].

У філософських словниках засіб розглядається як сукупність предметів, ідей, явищ та способів дій, які є неодмінною умовою реалізації цілі [3, с. 158]. Водночас у науковій літературі зазначається, що в практичній діяльності засіб завжди відображається у формі реального інструмента або процесу [4, с. 18]. Тож засоби є центральною ланкою

у структурі свідомої, цілеспрямованої діяльності людини. Саме засоби забезпечують реалізацію мети та досягнення необхідного результату, є посередником між ними, що забезпечує їхній зв'язок: мета – засоби – результат діяльності.

Досить слушним є науковий підхід, за яким визнається значущість взаємодії теорії правових засобів з поведінковою теорією права, що досліджує особливості правової діяльності суб'єктів суспільних відносин, своєрідність правової сфери життя суспільства залежно від виду діяльності. Ці поведінкової теорії органічно проникають у сферу інструментального підходу, адже дослідження правових засобів, їхня функційна характеристика можливі тільки з урахуванням правової діяльності суб'єктів [5, с. 34].

Як зазначають деякі автори, реальні можливості перетворень відображаються в засобах [6, с. 123–124], адже засоби, які застосовуються, свідчать про рівень розвитку суспільства. Хоча абсолютизація засобів діяльності, перетворення їх на самоціль – потенційна небезпека для будь-якої соціальної системи [4, с. 24].

У загальній теорії права питання правових засобів уперше проаналізував С. Алексєєв. Він зазначає, що головне наукове і практично прикладне значення правових засобів полягає в тому, що вони, по-перше, належать до субстанційних правових явищ, по-друге, характеризують їхній активно-дієвий функційний аспект. Учений запропонував таке визначення правових засобів: це норми права, індивідуальні приписи та веління, договори, засоби юридичної техніки, всі інші інструменти регулювання, що розглядаються в єдності характерного для них змісту і форми [7, с. 14].

Послідовниками цього підходу, активними дослідниками інструментальної теорії права стали В. Сапун, О. Малько, К. Шундіков та ін. Поглиблений комплексний аналіз цієї проблеми з урахуванням даних вивчення соціальної дії права відкрив ще одну грань проблеми, що розглядається: роль правових засобів як юридичного інструментарію

у спеціальній діяльності щодо розв’язання конкретних життєвих проблем у сфері правового регулювання [5, с. 50].

Чимало авторів досліджувало питання правових засобів як самостійного явища. Так, О. Малько зазначав, що категорія «правові засоби» належно не вивчена і вживається в юридичній літературі досить довільно. Учений під правовими засобами пропонував розуміти правові явища, що відображені в інструментах (установленнях) та діяннях (технологіях), за допомогою яких задовольняються інтереси суб’єктів права, забезпечується досягнення соціально корисних цілей [8, с. 211]. Доцільно зауважити, що О. Малько у своїх працях продовжує дослідницьку лінію, започатковану С. Алексєєвим. Новелою можна вважати те, що учений пропонує застосування правових засобів, оперування ними (терміни, які вживав С. Алексєєв) називати засобами-діяннями, на противагу засобам-установленням (інструментам).

Висловлюється думка щодо правових засобів як правових явищ, які виражають спеціальну цінність права та забезпечують досягнення соціальних (зокрема юридичних) результатів [9, с. 373].

У наукових джерелах існують різні підходи і щодо розуміння основних ознак правових засобів: 1) вони відображають всі узагальнені способи забезпечення інтересів суб’єктів права, досягнення поставлених цілей; 2) відображають інформаційно-енергетичні властивості і ресурси права, що надає їм особливої юридичної сили; 3) у взаємодії є основними частинами (елементами) дії права, механізму правового регулювання; 4) приводять до юридичних наслідків, конкретних результатів, відповідного ступеня ефективності правового регулювання; 5) забезпечуються державою [10, с. 723].

Серед ознак правових засобів науковці називають, зокрема, те, що вони: є правовими явищами; переводять правові вимоги в соціальну поведінку суб’єктів; виража-

ють соціальну цінність права; забезпечують досягнення суспільно (зокрема юридично) значущих результатів; є оптимальним інструментом організації суспільних відносин; є соціально необхідними; відображають частку правових засобів у системі соціального впливу; відображають рівень правового розвитку суспільства [9, с. 375].

На основі аналізу правових засобів можна уточнити їхню природу, а саме: вони є правовими явищами; спрямовані на реалізацію відповідної мети – врегулювання суспільних відносин, здійснення суб'єктивних прав та обов'язків, задоволення інтересів суб'єктів права; дозволяють перевести правові вимоги у правомірну поведінку суб'єктів; забезпечують досягнення результату – юридично значущих наслідків; відображають рівень правового розвитку суспільства завдяки їх обсягу з-поміж інших соціальних регуляторів.

Викладене вище дає змогу запропонувати власне розуміння правових явищ – це правові явища, які забезпечують досягнення юридичних наслідків, дозволяють перевести правові вимоги у правомірну поведінку суб'єктів, належно врегулювати суспільні відносини.

Класифікація правових засобів здійснюється за різноманітними критеріями: за предметом регулювання – конституційно-правові, адміністративно-правові, цивільно-правові тощо; за роллю і функціями – регулятивні та охоронні; за характером норми права – матеріальні і процесуальні; за обсягом суспільних відносин, на які поширюється регулювання (за видом правового регулювання), – нормативні та індивідуальні; за часом дії – постійні і тимчасові; за формою правового впливу – загальні і спеціальні тощо [8, с. 211; 9, с. 376].

Особливо важливою є диференціація правових засобів за формою впливу на загальні та спеціальні. Загальні правові засоби є тими правовими засобами, основною функцією яких є здійснення морально-психологічного, інформаційного, ідеологічно-виховного та інших форм

впливу на суб'єктів-учасників суспільних відносин (правова свідомість, правова культура, правові принципи, правопорядок, законність тощо). Основною функцією спеціальних правових засобів є врегулювання суспільних відносин (норми права, нормативно-правові приписи, джерела права, акти застосування права, правоінтерпретаційні акти, акти реалізації права, права й обов'язки суб'єктів, юридичні факти та ін.) [9, с. 376].

Заслуговує на увагу і диференціація правових засобів на засоби-установлення (інструменти) та засоби-діяння (технології) [4, с. 75–76]. Однак це також пов'язано з формами їх відображення і, напевно, практично значущим було б таке розмежування: правові засоби-документи і правові засоби-діяння. І варто акцентувати, що спеціальні правові засоби – це переважно правові акти: правотворчі, правозастосовні та правоінтерпретаційні, а також акти безпосередньої реалізації права, які в багатьох випадках є актами-документами, хоча значна їх кількість є актами-діяннями.

До групи правотворчих актів, які об'єктивують зміст норм права, насамперед належать джерела права. Зауважимо, що вчені-правники по-різному трактують поняття зовнішніх форм (джерел) права. Н. Хомюк відзначає, що категорія «зовнішня форма (джерело) права» відображає багатозначність поняття «джерело права», вказуючи за допомогою терміна «зовнішня форма» на межі відповідного контексту, тобто наявність правового документа [11, с. 35].

М. Марченко визначає форму права як спосіб (прийом, засіб) внутрішньої організації і зовнішнього вираження права, а точніше – вираження правил поведінки, що містяться в нормах права [12, с. 40]. При цьому вчений зазначає, що ототожнення форми та джерела права наявне тоді, коли йдеться про формально-юридичні джерела права [12, с. 57].

С. Алексєєв як джерело права розглядає видані чи визнані державою офіційні документальні способи вираження та закріплення норм права, надання їм юридичного, загальнообов'язкового значення [*13*, с. 76].

На думку Л. Луць, зовнішня форма (джерело) права – це форма об'єктивації норми права шляхом надання їй загальнообов'язковості [9, с. 185].

П. Рабінович розрізняє внутрішню форму юридичної норми – спосіб внутрішньої організації змісту норми (тобто її структуру) і зовнішню – такий спосіб об'єктивації, зовнішнього прояву, матеріально-знакової фіксації змісту норми, який засвідчує її державну загальнообов'язковість та гарантованість [14, с. 126].

Н. Пархоменко у монографії «Джерела права: проблеми теорії та методології» характеризує поняття джерела права як зовнішню форму існування норм права у вигляді письмового документа (правового припису), виданого в межах повноважень суб'єктів правотворчості, згідно зі спеціальною процедурою, що має юридичну силу та є обов'язковим до виконання, відображає волю суб'єктів правотворчості та спрямований на регулювання суспільних відносин [15, с. 333].

О. Іванюк визначає джерела права як фактори дійсності, які зумовлюють виникнення потреби у правовому регулюванні, появу відповідних правових норм і надають змісту цих норм визначеної репрезентативності [16, с. 143].

Попри наявний плюралізм підходів до розуміння зовнішньої форми (джерела права), незаперечним є те, що це форма об'єктивації змісту норм права шляхом надання їм загальнообов'язковості.

Джерело права є результатом правотворчої діяльності компетентних суб'єктів і містить модель поведінки суб'єктів права, якій надається загальнообов'язковий характер. До основних джерел права науковці зараховують нормативно-правові акти, нормативно-правові договори, правові звичаї, принципи права, нормативно-правові прецеденти, правові доктрини, релігійні джерела. Перелічені джерела права використовують в різних сучасних правових системах світу.

Під впливом глобалізаційних та інтеграційних процесів у сучасних правових системах світу дедалі більше викори-

стовуються нормативно-правові акти, зокрема конституції та закони. Проблемою для правового регулювання стає велика кількість підзаконних правових актів. Окрім того, збільшується кількість нормативно-правових договорів (зокрема міжнародних), підвищується значущість судових нормативно-правових прецедентів.

Звичайно, найзатребуванішими правовими засобами у всіх правових системах є нормативно-правові акти – письмові акти-документи правотворчих суб'єктів, що містять норми чи принципи права. Вони приймаються спеціально уповноваженими правотворчими суб'єктами (уповноваженими на це органами держави, недержавними суб'єктами, іншими уповноваженими суб'єктами); мають високий рівень формалізованості (нормативності). Ці акти є зручними для використання (завдяки їхньому загальному характеру), мають чітко визначені межі дії та юридичну силу.

За юридичною силою нормативно-правові акти поділяються на закони та підзаконні акти. Закони приймаються *лише* органами законодавчої влади – парламентами, або уповноваженими на це парламентом іншими органами держави (делеговане законодавство) і мають вищу юридичну силу щодо інших нормативно-правових актів. Підзаконні нормативно-правові акти повинні прийматися на підставі законів, відповідно до законів та для їх виконання і конкретизації законодавчих приписів. Проте іноді трапляються випадки, коли суб'єкти підзаконної правотворчості виходять за межі цих вимог, приймаючи підзаконні нормативно-правові акти у сферах, де немає законодавчого регулювання, керуючись виключно підставами доцільності.

Варто наголосити, що наявність великої кількості підзаконних актів призводить до інфляції нормативно-правових приписів, зменшення авторитетності законів у системі нормативно-актної регламентації. Попри це прийняття законів не повинно ставати самоціллю держави,

а відповідати потребам суспільства, закони мають бути якісними і здатними ефективно і належно врегульовувати суспільні відносини.

Важливе місце в сучасних правових системах світу відводиться уніфікованим законам, кодексам, зводам законів, консолідованим актам та іншим систематизаційним джерелам права.

Але найбільш значуще місце в більшості правових систем посідають конституції (основні закони). Зауважимо, що поняття «конституція», її структура по-різному розуміються в сучасних правових системах світу. В більшості правових систем (Україна, Японія, Бразилія тощо) конституція – це єдиний документ; у деяких (як-от у Швеції) конституція – це неконсолідований закон (складається з декількох законів); у Великобританії, Новій Зеландії конституція – це сукупність звичайних законів, судових прецедентів, конституційних звичаїв; у мусульманських правових системах (Бахрейн, Катар, Оман, Іран) хоча і є писана конституція, але вона основана на приписах Корану; у Саудівській Аравії – конституції взагалі немає [17, с. 43–44].

Конституції мають найвищу юридичну силу, а в ієрархії за ними – закони, які мають вищу юридичну силу. У правових системах континентального типу розрізняють конституційні, органічні та звичайні закони, передбачена можливість прийняття надзвичайних законів у визначених конституціями ситуаціях. У правових системах загального типу закони рівнозначні. Всі інші нормативно-правові акти – підзаконні, з-поміж яких виокремлюють акти делегованого законодавства (за дорученням парламенту) і регламентарного законодавства (створюється під контролем парламенту) [18, с. 52].

У низці правових систем використовується нормативно-правовий договір – документ суб'єктів договірної правотворчості. Як зазначає В. Іванов, нормативний договір, нормативний договірний правовий акт – це зафіксоване

в необхідній формі волевиявлення двох і більше уповноважених суб'єктів правотворчості, що спрямоване на регулювання поведінки цих суб'єктів та/або інших суб'єктів, на основі згоди, завдяки якій встановлені правові норми [19, с. 165]. За дією у просторі нормативно-правові договори поділяють на міжнародні (універсальні і регіональні) та внутрішньодержавні (конституційно-правові, адміністративно-правові, муніципальні, колективні та ін.). Використовують й інші критерії їх диференціації. З-поміж наявних різновидів найзатребуванішими є міжнародні договори. У сучасних правових системах кількість їх постійно збільшується, оскільки держави беруть участь у різноманітних міжнародних організаціях (і універсальних, і регіональних). Тож сьогодні перед державами досить часто виникають питання співвідношення національних та міжнародних джерел у спільному правовому просторі.

Процеси інтеграції поставили перед сучасними правовими системами світу й інше питання: місця та значущості серед джерел права судових прецедентів. Як відомо, судові прецеденти є важливим джерелом права у правових системах загального права, проте це джерело – створене вищими судовими інстанціями – відіграє важливу роль і в сучасних правових системах континентального права, і в змішаному типі правових систем, і в міждержавних правових системах. Потрібно акцентувати, що вищі суди (чи міжнародні суди) створюють нормативно-правові прецеденти у разі відсутності належної нормативно-правової регламентації шляхом формування норми чи принципу права, які регулюють відносини в аналогічній ситуації та об'єктивуються в судових рішеннях. Важливою вимогою щодо судових прецедентів є їхня відповідність чинній системі джерел права, зокрема законам у національних правових системах.

У низці правових систем джерелами права визнаються і принципи права – об'єктивовані в актах-документах основні нормативні засади позитивного права. При цьому в

юридичній літературі зазначається, що потрібно розрізняти принципи права як джерела права та правові принципи – фундаментальні правові ідеї.

У деяких правових системах використовуються такі джерела права, як правові звичаї. Це, зазвичай, правові системи змішаного типу – мусульманського, індуського, латиноамериканського, африканського типу. Однак і правові системи континентального, загального і міждержавного типу використовують для регулювання певних сфер суспільних відносин правові звичаї. Досить поширеним є використання міжнародно-правових звичаїв у сучасній міжнародно-правовій практиці. Стаття 38 Статуту Міжнародного суду серед джерел права називає, зокрема, «міжнародний звичай як доказ всезагальної практики, що визначається правовою нормою» [20, с. 58].

Дещо звуженими є сфери застосування релігійних джерел (зокрема в мусульманському праві – Коран, Сунна), а також правової доктрини як джерела права.

Висновки. Усебічний аналіз правових засобів як посередників у забезпеченні постійних зв'язків між суб'єктами права в межах правової системи дає змогу констатувати, що всі ці правові засоби спрямовані на забезпечення належних умов для реалізації права, що виражається у правомірній поведінці суб'єктів права, здійсненні ними суб'єктивних прав та обов'язків задля задоволення різноманітних інтересів. Для цього будь-яка правова система має забезпечити відповідні умови: створити правотворчі акти, в яких закріплені права й обов'язки особи, та визначити юридичні факти, на підставі яких вони будуть здійснюватися в реальних правовідносинах. Отже, кожен учасник суспільних відносин зможе безперешкодно здійснювати свої права й обов'язки в конкретних життєвих ситуаціях.

Література

1. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. / уклад.: В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. Київ: АКОНІТ, 1998. Т. 2: А-Є. 910 с.
2. Словник синонімів Караванського. *Словопедія*. URL: http://slovopedia.org.ua/41/53396/264025.html (дата звернення: 25.12.2018).
3. Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. Київ: Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1973. 600 с.
4. *Малько А. В., Шундиков* К. В. *Цели* и *средства* в *праве* и *правовой политике*: монография. *Саратов: Изд*-во Саратов. гос. акад. права, 2003. 296 с.
5. *Сапун В. А.* Теория правовых средств и механизм реализации права: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Москва, 2003. 321 с.
6. *Яценко А. И.* Целеполагание и идеалы / АН Украинской ССР, Ин-т философии. Киев: Наук. думка, 1977. 276 с.
7. *Алексеев* С. С. *Правовые средства*: *постановка проблемы, понятие, классификация. Советское государство* и *право*. Москва: Наука, *1987*. *№ 6*. С. 12–19.
8. Малько А. В. *Теория государства и права в вопросах и ответах:* учеб.-метод. пособие. 4-е изд., перераб. и доп. *Москва: Юристъ*, 2006. 300 с.
9. Луць Л. А. Загальна теорія держави і права: навч.-метод. посіб. (за кредитно-модульною системою). Київ: Атіка, 2008. 412 с.
10. Теория государства и права: курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. 2-е изд., перераб. и. доп. *Москва: Юристъ*, 2004. 776 с.
11. Хомюк Н. С. Сучасна система джерел права України: загальнотеоретичні аспекти: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. *Львів*, 2015. 215 с.
12. Марченко М. Н. Источники права: учеб. пособие. Москва: Проспект, 2011. 786 с.

13. *Алексеев* С. С. *Право: Азбука. Теория. Философия. Опыт комплексного исследования*. Москва: Статут, *1999*. 712 с.
14. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посіб. *Львів*: Край, 2017. 222 с.
15. Пархоменко Н. М. Джерела права: проблеми теорії та методології: монографія. Київ: Юрид. думка, 2008. 336 с.
16. Иванюк О. А. Источник права: проблема определения. *Журнал российского права*. 2007. № 9. С. 142–150.
17. Чиркин В. Е. Сравнительное правоведение: учеб. для магистратуры. Москва: Междунар. отнош., 2012. 336 с.
18. Чиркин В. Е. Классификация современных правовых систем и правовых семей: формационно-цивилизационный подход. *Сравнительное правоведение в условиях интеграции государств:* матер. II Междунар. конгресса сравнительного правоведения (г. Москва, 3 декаб. 2012 г.) / отв. ред.: Ю. А. Тихомиров, В. И. *Лафитский*. Москва: Ин-т зак-ва и сравнит. правовед. при Правительстве РФ, 2013. С. 60–71.
19. Иванов В. В. Общая теория договора. Москва: Юристъ, 2006. 328 с.
20. Действующее международное право: в 3 т. / состав.: Ю. М. Колосов и Э. С. Кривчикова. Москва: Изд-во Моск. независим. ин-та междунар. права, 1999. Т. 1. 864 с.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ СУДОВОЇ СИСТЕМИ В ГАЛИЧИНІ У ПЕРІОД ДРУГОЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (1919-1939 рр.)

Юрій Вадимович Олійник,
аспірант кафедри історії держави, права та політико-правових учень Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів)

В умовах реформування судової системи і судочинства сучасної України, серед іншого, важливо використати як національний, так і міжнародний історичний досвід. Значне зацікавлення викликає історико-правовий аналіз соціально-політичних передумов становлення та конституційного розвитку судової системи в Галичині в період Другої Речі Посполитої (1919-1939 рр.).

Як відомо, безпосереднім наслідком Першої світової війни (1914–1918) став розпад європейських багатонаціональних монархій (Російської, Австро-Угорської, Німецької) та проголошення нових незалежних держав. Відновлена 11 листопада 1918 р. Польська держава з перших днів свого існування розпочала діяльність, спрямовану на формування нових кордонів, органів державної влади, війська, правоохоронних органів, в тому числі судових. Становлення польської судової системи в Галичині відбувалося із значною затримкою, порівняно з іншими регіонами країни, що було пов’язано з перебігом польсько-української війни за землі, які складали Західноукраїнську Народну Республіку (ЗУНР). Вищий законодавчий орган ЗУНР Українська Національна Рада 21 листопада 1918 р. ухвалив «Закон про тимчасову організацію судів і власти судейської», який передбачав, що судами ЗУНР стають всі суди на території колишнього Вищого крайового суду у Львові [1, с. 337]. У цьому документі, як і в наступних, чітко простежувалася тенденція до збереження основ австрійської правової системи.

Державний секретаріат судівництва ЗУНР під проводом Осипа Бурачинського (1877–1948) розпочав реформування судової системи, видавши у лютому 1919 р. розпорядження про створення на території ЗУНР 12 судових округів і 130 судових повітів [2, с. 191]. Закон Української Національної Ради від 15 лютого 1919 р. «Про тимчасове виконуване судівництво в цивільних і карних справах в другій і третій інстанції в часі надзвичайних відносин, спричинених війною» визначив структуру і порядок функціонування судів вищих інстанцій. Другою і вищою інстанцією у цивільних і кримінальних справах повинен був стати Вищий суд у Львові, а третьою – Найвищий державний суд [3, с. 339] (як бачимо, зберігалися колишні австрійські назви). Проте ці суди не розпочали свою роботу через те, що з середини 1919 року, після відступу Української Галицької Армії за р. Збруч під тиском озброєного Антантою польського війська, розпочався процес перебирання поляками влади на українських землях. Що характерно, нова польська влада, як і попередня українська, також взяла за основу австрійську правову систему, зокрема в частині судочинства.

Запроваджувані зміни в судочинстві на початках не можна аж ніяк назвати радикальними: 1) практично не довелося впроваджувати нову мову в судовий процес і ведення справ, адже з кінця XIX ст. вони і так провадилися переважно польською мовою (лише незначна частина німецькою і українською); 2) процесуальне законодавство залишалося ще понад десять років австрійським; 3) продовжували залишатися чинними колишні цивільний і кримінальний кодекси монархії Габсбургів [4, с. 1-4]; 4) не зазнала разючих змін і система судоустрою. Чи не єдиним нововведенням – по своїй суті символічним – стало зобов'язання, що всі судові вироки відтепер оголошуватимуться від імені Польської держави [5, с. 79]. Фактично, був застосований той самий підхід, що і в ЗУНР, за винятком іншої мови судочинства – української, і винесення вироків – від імені української влади в регіоні.

Становлення судової системи Другої Речі Посполитої видалося тривалим процесом і включало два етапи. Перший етап (1919–1928 рр.), перехідний, характеризувався функціонуванням різних (російської, австрійської та німецької) систем судових органів, пристосуванням їх до нових соціально-політичних умов та наростанням деформацій, зумовлених порушенням демократичних засад Березневої конституції 1921 р. Другий етап (1928–1939 рр.) характеризувався створенням єдиної системи загальних судів, уніфікацією й кодифікацією польського законодавства. Все це відбувалося в умовах антидемократичних засад, тенденція до чого стала вимальовуватися з 1926 р., але остаточно була закріплена в новій польській конституції 1935 р. [6, с. 10].

Декілька років Галичина перебувала у складі у невизначеному міжнародною спільнотою статусі, аж поки 14 березня 1923 р. на вимогу польського уряду Рада амбасадорів (послів) Антанти не ухвалила остаточне рішення про приєднання Галичини до Польщі з умовою надання українському населенню автономії. Це рішення, однак, не було втілене у життя, а міжнародного механізму домагатися його виконання не існувало. Українське населення Галичини не визнало рішення Ради амбасадорів Ліги Націй.

17 березня 1921 р. Законодавчі збори ухвалили Конституцію Польщі, достатньо демократичну за своїм характером. Стаття 2 головного закону країни визначала, що носієм верховної влади є народ, який здійснює свою волю через обраний ним парламент. Річ Посполита таким чином перейняла зразок демократичного устрою Франції, а в частині законодавчої діяльності також Веймарської Німеччини. Березнева Конституція визнавала ідею представницької демократії і це стосувалося органів законодавчої влади. Представниками народу були обрані ним сейм і сенат. Згідно з Березневою Конституцією 1921 р. Польща проголошувалась демократичною парламентською республікою з парламентсько-президентським устроєм [7, с. 208].

Незалежність судів за березневою Конституцією 1921 р., за визначенням дослідника Вітольда Якимка, становила «індивідуалістичний елемент бачення розвитку держави» й виступала гарантією незалежності й об'єктивності суддів. Однак з еволюцією бачення концепції розвитку держави, змінилося й уявлення про суддівську незалежність, крім того, суддів стали розглядати як державних чиновників, покликаних керуватися не стільки буквою і духом закону, скільки інтересами Польщі [8, с. 67]. У цьому контексті варто розглядати і ставлення польського уряду до національних громад, які складали третину населення держави.

Декретом Начальника держави від 8 лютого 1919 р. у Східній Галичині залишено без змін стару австрійську судову систему, засади якої були викладені у Законі про судоустрій від 21 грудня 1867 р. Цей Закон регламентував діяльність судів та запровадив принцип відокремлення суду від адміністрації, гарантував суддівську незалежність, усність і гласність судового процесу [9, с. 170]. В інших частинах новоствореної Польщі функціонували пруське (німецьке) й російське законодавство (наприклад, на Поліссі і Волині), що надавало правовій системі країни своєрідного еклектизму. Пропозиція заступника Міністра юстиції Станіслава Кара, щоби російський кримінальний кодекс (Таганцева) разом з російською кримінально-процесуальним кодексом прийняли у всій Польщі, залишилася нереалізованою [10, с. 71]. До прийняття нового кримінального кодексу у Східній Галичині залишався чинним австрійський кодекс 1873 р. [11, с. 650], до якого впродовж кінця XIX – початку XX ст. внесли низку поправок.

Отже, суди у Польській державі, починаючи з 1919 р., поділялися на звичайні і спеціальні. Перші розглядали звичайні цивільні і кримінальні справи; другі – вузькопрофесійні питання. Спеціальне судочинство, наприклад, здійснювали духовні, військові суди, Державний трибунал, Компетенційний трибунал і Верховний

адміністративний трибунал. Система загальних (звичайних) судів складалася з 1) гродських (повітових) судів, які розглядали дрібні кримінальні і цивільні справи; 2) окружних судів, що виступали судами першої інстанції для всіх інших – складніших справ; 3) апеляційних судів, які виступали апеляційною інстанцією для окружних судів, а також здійснювали судове управління на території свого округу (у нашому випадку – Львівського судового округу); 4) Найвищого суду, який мав характер касаційного суду у цивільних та кримінальних справах та дисциплінарного суду для суддів вищих судів [12, с. 231].

На підставі австрійського Закону від 23 травня 1873 р. у Східній Галичині могли створюватися військово-польові суди, покликані розглядати питання про політичні заворушення і бунти. Польська влада сповна використовувала цей механізм для боротьби з українським національним рухом. Військово-польові суди формувалися на базі окружних судів і їхні вироки не підлягали оскарженню [13, с. 1-2].

У компетенції цих судів перебували справи про вбивства, грабежі, підпали тощо (перелік розширено у 1920 р.). Міністерство внутрішніх справ спільно з Міністерством юстиції видало 14 травня 1919 р. розпорядження про запровадження в окрузі Львівського апеляційного суду надзвичайних судів для вище зазначеної категорії справ. Згодом, а саме 19 березня 1928 р. президент Польщі своїм розпорядженням запровадив однаковий для всіх порядок діяльності надзвичайних судів на всій території держави [14, с. 72].

Основи судоустрою у Польщі визначала Конституція від 17 березня 1921 р., яка визнала суд окремим органом державної влади, незалежним від виконавчої та законодавчої влади. Суддів призначав голова держави, і вони, за законом, мали бути незалежні від державної адміністрації. Це був загальноприйнятний принцип судочинства того часу [15, 62]. Березнева Конституція 1921 р. (ст. 83) передбачала участь населення в судах присяжних, щоправда такі суди

діяли тільки на колишній австрійській території, зокрема в Галичині [16, с. 63]. Юридично, обсяг їхньої компетенції і територіальної юрисдикції визначали міністерські розпорядження від 23 січня 1920 р. (про суди присяжні у львівському апеляційному окрузі) та 25 грудня 1920 року (про діяльність судів присяжних у Бережанах, Чорткові, Коломиї, Станіславові, Стрию, Тернополі і Золочеві) [17, с. 139].

Суди присяжних складалися з головуючого, двох суддів з відповідною юридичною освітою та 12-ти присяжних засідателів. Після дискусії про потрібність судів присяжних (найбільше дискутувалися питання про професійний і майновий ценз засідателів), у 1938 р. їх ліквідували [18, с. 31-37].

Починаючи з лютого 1928 р. – розпорядження президента Польщі – у польському Сеймі зайшла мова про потребу вдосконалення системи судоустрою в державі. Про дискусійність свідчать цифри: із 229 статей залишилося тільки 154, з яких згодом 56 взагалі викинули, а 98 зазнали помітних змін [19, с. 12]. Характер новелізаційних змін значною мірою залежав від еволюції політичної системи устрою Польської держави внаслідок травневого перевороту 1926 р. Відтак дебати навколо Закону про судоустрій перетворилися на протистояння між виконавчою владою і прихильниками ліберального розподілу влади. Спочатку у центрі уваги опинився проект змін колишнього судді апеляційного суду у Варшаві, а на той час судді Найвищого суду А. Могильницького (1875–1956). Його пропозиції були близькими до тих, які висловлював Президент Апеляційного суду у Львові А. Червінський рік перед тим [20, с. 213]. Утім 24 квітня 1928 р. до сейму потрапили пропозиції польських соціалістів – всього 31 стаття, а в жовтні того ж року – енедеків – 98 статей. Згодом до новелізації Закону про судоустрій долучилися й інші політичні сили у сеймі.

Правнича комісія сейму приступила до розгляду пропозицій політичних сил про зміни в судоустрої 24 травня

1928 р., створивши восьмиособову підкомісію для розгляд змін. Основна робота проводилася упродовж 10 листопада 1928 – січня 1929 рр., коли комісія відбула 14 насичених засідань [21, с. 601]. Хоч підкомісія ще не закінчила своєї роботи, 14 грудня 1928 р. розпочалися сеймові дебати щодо зміни судоустрою в державі. Депутати прагнули встигнути ухвалити новий закон до 1 січня 1929 р. Дебати започаткував голова Правничої комісії Герман Ліберман (1870–1941), котрий висловив сумніви щодо можливості ухвалення змін у зазначений термін і виступав за потребу спокійної праці на довший час. Подібні пропозиції вносив і заступник міністра юстиції Станіслав Кар, мотивуючи це потребою підготовки відповідних міністерських розпоряджень [22, с. 1-2].

Найбільш дискусійними були питання екзаменів для суддів, адміністративного нагляду за судами, звільнення суддів і переміщення на інше місце праці, номінації президентів і віце-президентів судів та ін. [23, с. 606].

В лютому-березні 1929 р. сейм приступив до подальшої новелізації судового законодавства. Саме в той час було відкореговано питання номінації суддів і переведення їх на інше місце праці без їхньої на те згоди, процедуру творення і змін судових округів. До 1929 р. процедура переведення суддів в межах апеляційного округу була досить ліберальною, про що свідчать тогочасні документи [24, с. 606]. Остаточно ж відхід від ліберальних принципів судочинства відбувся у серпні 1932 р. [25, с. 30]. Ознайомлення із справами другої половини 1930-х років дає підстави стверджувати про використання директивного методу переведення суддів без врахування їхніх побажань [26, с. 2-3].

Тож, єдину систему судоустрою для Польщі було запроваджено з 1 січня 1929 р. після ухвалення Закону про судоустрій. Таким чином, судова система країни набула такого вигляду: гродські (повітові), окружні й апеляційні суди, Найвищий суд. Станом на 1936 р. у Польщі функціонувало 548 гродських, 45 окружних і 7 апеляційних судів (серед

них Львівський апеляційний суд) [27, с. 613]. Гродські або повітові суди, як їх за австрійським звичаєм називали у Галичині, виступали судами першої інстанції для розгляду «дрібних справ» (*w sprawach drobniejszych*). Складніші справи і апеляції на рішення повітових судів були покликані розглядати окружні суди. Відповідно розгляд апеляцій на рішення окружних судів покладався на апеляційні суди (суди другої інстанції, але в окремих питаннях могли виступати і як суди першої інстанції). Судом третьої інстанції виступав Найвищий суд, котрий розглядав касаційні скарги.

Питанню судів у Конституції 1935 р. був присвячений XI розділ основного закону держави (*wymiar sprawiedliwości*), статті якого регламентували функції судових органів влади. Конституція наклала на суди обов'язок захищати правовий порядок у державі та формувати «правове відчуття» суспільства (ст. 64 §2). За визначенням Іванни Лучаківської, суди перестали бути «органами народу» і стали державними органами з підпорядкуванням президентові (визначення «незалежні» було пропущено) [28, с. 50]. Хоча за Квітневою конституцією (ст. 65) президент призначав суддів, але ст. 66, 67 надавали право адміністративній владі призупиняти засаду неусуваності та надавали широкі можливості переміщення та усунення суддів взагалі в період реорганізації судоустрою, яка проводилася на підставі «законодавчого акта» чи навіть декрету Президента Польщі [29, с. 485].

Серйозною проблемою міжвоєнної Польщі залишалася нестача висококваліфікованих суддів. Така ситуація, з-поміж іншого, була зумовлена усуненням із займаних посад осіб інших національностей, котрі розглядалися як потенційно антипольський елемент. В цьому переконуємося, коли проаналізуємо списки суддів Апеляційного суду у Львові, в якому знайти осіб з типово українськими прізвищами дуже важко, а якщо вони і є, то їхні прізвища й імена сполонізовані [30, с. 298]. Подібне спостерігаємо у всій Східній Галичині, хоча суддів-українців у повітових судах було більше, ніж в окружних.

Окремою сторінкою галицького судівництва у 1919–1923 рр. стали перевірки на лояльність до Польської держави судових працівників українського походження. Наприклад, при перевірці верифікаційною комісією Апеляційного суду у Львові окружного суду у Чорткові з'ясувалося, що його співробітник Костянтин Вербицький у свій час склав присягу ЗУНР. Зі встановленням польської влади він наново склав присягу, але вже варшавському урядові. У звіті комісії йшлося, що він зробив це вимушено (служив ЗУНР), хоч весь час «виявляв лояльність до поляків» [31, с. 204]. Подібних прикладів знаходимо чимало і щодо інших працівників суду, причому можуть зустрічатися в звітах верифікаційної комісії Апеляційного суду у Львові такі характеристики, як «сіоніст, котрий служив ЗУНР» (мова про Ісидора Раггтаузера) чи «радикальний українець» (канцелярист Микола Антонович) [32, с. 1-4].

Висновок. У перші роки перебування у складі Польської держави у Східній Галичині продовжувало діяти колишнє австрійське законодавство, а судоустрій зазнав порівняно невеликих змін. Єдина система судоустрою була впроваджена з 1929 р. і передбачала поділ судів на гродські (повітові), окружні, апеляційні і Найвищий суд. Кодифікаційна ж робота, до якої були залучені львівські правники, затягнулася у часі і тільки у 1930-х роках впроваджено в дію декілька нових кодексів.

Засади функціонування судової гілки влади визначала березнева Конституція 1921 р., яка гарантувала суддям незалежність у винесенні рішень. Згідно з квітневою Конституцією 1935 р. суди у Польській державі фактично втратили свою незалежність, перетворившись на допоміжні інституції виконавчих органів влади. Безумовним негативом розвитку судової системи у 1919–1939 роках стало усунення із займаних суддівських посад українських юристів, яких польських режим трактував як «неблагонадійних».

Література

1. Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку / За редакцією І. Б. Усенка. – Київ: Наукова думка, 2014. – С. 506.
2. Тищик Б. Й. Західно-Українська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права. – Львів: Тріада Плюс, 2004. – С. 392.
3. Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку / За редакцією І. Б. Усенка. – Київ: Наукова думка, 2014. – С. 506.
4. Центральний державний історичний архів України, у м. Львові (далі - ЦДІА України у м. Львові), ф. 205, оп. 1, спр. 1 (Проект Закону Міністра юстиції про границі поширення карних кодексів на території Польщі, 1919 р.), арк. 1–4.
5. Krzyżanowski L. Sędziowie w II Rzeczypospolitej. Okręgi apelacyjne: krakowski i katowicki. – Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2011. – S. 514.
6. Липитчук О. В. Система судових органів та судочинство Республіки Польща (1918–1939 рр.). Автореферат дис. канд. юрид. наук. 12 00 01. – Львів, 2004. – С. 210.
7. Кондратюк К. Новітня історія України. 1914 – 1945. Вид. 2-е, доп. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2018. – С. 262.
8. Konstytucja Marcowa. – Lublin: W-wo Lubelskie, 1983. – S. 103.
9. Gwiżdż A. Sejm i senat w latach 1918–1939 // Dzieje sejmu Polskiego. Koordynator pracy J. Bardach. – Warszawa: W-wo sejmowe, 1997. – S. 202.
10. Jakimko W. Pozycja prawna sądów i sędziów na gruncie regulacji konstytucyjnych od początku II Rzeczypospolitej do Konstytucji z 1997 r. w kontekście nadzoru administracyjnego nad sądami // Palestra. – 2017. – No 9. – S. 64-80.
11. Państwowa ustawa zasadnicza z d. 21 grudnia 1867, dz. u. p. Nr. 144 (o wladzy sędziowskiej) // Kodeks prawa

politycznego czyli austryackie ustawy konstytucyjne 1848–1903. Systematycznie zestawił przełożył i opracował Dr. St. Starżyński. – Lwów: Nakładem K. S. Jakubowskiego, 1903. – S. 650.
12. Lewandowska-Malec I. Udział lwowskich prawników w dorobku polskiej Komisji Kodyfikacyjnej (1919–1939) // Українознавчий альманах. – 2013. – Вип. 14. – С. 231-233.
13. Ustawa o postępowaniu karnem obowiązująca w ziemiach Rzeczypospolitej należących przedtem do B. zaboru austrjackiego z 23 maja 1873: Z wszystkiemi uzupełniającemi ją ustawami tak B. zaboru jak i Rzeczypospolitej Polskiej; Z powołaniem orzeczeń Sądu najwyższego w Warszawie, jak i B. Najwyższego trybunału kasacyjnego w Wiedniu / Oprac. Kazimierz Konstanty Angerman. – Warszawa: Nakł. Księg. Hoesicka, 1924. – S. 1–2.
14. Jastrzębski R. O stu latach Sądu Najwyższego (1917–2017) // Palestra. – 2017. – No 4. – S. 72.
15. Гловацький І. Українські адвокати у політичних судових процесах у Східній Галичині (1921–1939 рр.). – Львів: Тріада Плюс, 2003. – С. 207.
16. Ibid. – С. 207.
17. Старосольський В. Держава і політичне право. Частина друга. – Подєбради: Накладом Української Господарської Академії, 1924. – С. 139.
18. ЦДІА України у м. Львові, ф. 205, оп. 1, спр. 2286 (Списки присяжних засідателів Львівського апеляційного округу, 1922–1923 рр.), арк. 31–37.
19. Ustawa o postępowaniu karnem obowiązująca w ziemiach Rzeczypospolitej należących przedtem do B. zaboru austrjackiego z 23 maja 1873: Z wszystkiemi uzupełniającemi ją ustawami tak B. zaboru jak i Rzeczypospolitej Polskiej; Z powołaniem orzeczeń Sądu najwyższego w Warszawie, jak i B. Najwyższego trybunału kasacyjnego w Wiedniu / Oprac. Kazimierz Konstanty Angerman. – Warszawa : Nakł. Księg. Hoesicka, 1924. – S. 12.

20. Dziennik Urzędowy Ministerstwa Sprawiedliwości, 1938 r., Nr 24, poz. 213.
21. Malec D. Pierwsza nowelizacja rozporządzenia Prezydenta RP z dnia 6 lutego 1928 r. – prawo o ustorju sądów powszechnych w debacie sejmowej w 1928 r. Wybrane zagadnienia // Studia Iuridica Lublinensia. 2016. – Vol. XXV. – no 3. – S. 616.
22. ЦДІА України у м. Львові, ф. 151, оп. 1а, спр. 1854 (Зауваження до проекту закону про упорядкування судів, 1927 р.), арк. 1–2.
23. Malec D. Pierwsza nowelizacja rozporządzenia Prezydenta RP z dnia 6 lutego 1928 r. – prawo o ustorju sądów powszechnych w debacie sejmowej w 1928 r. Wybrane zagadnienia // Studia Iuridica Lublinensia. 2016. – Vol. XXV. – no 3. – S. 616.
24. Ibid. – S. 606.
25. Czerwiński A. Ustrój sądów powszechnych wedle rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6-go lutego 1928 r. – Lwów: Nakł. Zrzeszenia Sędziów i Prokuratorów R. P. we Lwowie, 1928. – S. 30.
26. ЦДІА України у м. Львові, ф. 151, оп. 1а, спр. 1109 (Рішення про призначення та переміщення суддів у судах Львівського апеляційного округу, 1924–1925 рр.), арк. 2–3.
27. Malec D. Pierwsza nowelizacja rozporządzenia Prezydenta RP z dnia 6 lutego 1928 r. – prawo o ustorju sądów powszechnych w debacie sejmowej w 1928 r. Wybrane zagadnienia // Studia Iuridica Lublinensia. 2016. – Vol. XXV. – no 3. – S. 616.
28. ЦДІА України у м. Львові, ф. 205, оп. 1, спр. 2635 (Постанова голови Апеляційного суду у Львові про переміщення службовців судів і листування у цій справі, 1939 р.), арк. 50.
29. Бардах Ю. История государства и права Польши. – Москва: Юридическая литература, 1980. – С. 559.

30. Лучаківська І. Розвиток судової системи у Польщі 1929 –1939 рр. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – 2008. – Вип. 17. – С. 297-305.
31. Ławnikowicz G. Spuścizna zaborcza a zagadnienie unifikacji postaw w debacie na temat pożądanego statusu trzeciej władzy // «Rodzinna Europa». Europejska myśl polityczno-prawna u progu XXI wieku / Pod. red. P. Fiktusa, H. Malewskiego, M. Marszała. – Wrocław: Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, 2015. – S. 204.
32. ЦДІА України у м. Львові, ф. 151, оп. 1а, спр. 905 (Список співробітників Апеляційного суду у Львові, 1923 р.), арк. 1–4.

МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА ДОСЛІДЖЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ КРАЙОВИХ СУДІВ У ГАЛИЧИНІ (1850-1918 рр.)

Іван Васильович Ковальчук,
аспірант кафедри історії держави, права та політико-правових учень Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів)

На сьогодні серед різних напрямків наукових досліджень важливе місце займають історико-правові дослідження, які спрямовані на пізнання загальних закономірностей становлення і розвитку типів, форм, механізму та апарату держави, становлення права, правової системи, правового регулювання суспільних відносин на українських землях від найдавніших часів і до сьогодні. Історико-правові дослідження передбачають вивчення історичного процесу, який об'єднує риси історичного і правового та встановлення історичної правди. Тому будь яке історико-правове дослідження ґрунтується на знаннях минулого, важливою його особливістю є допомогти краще зрозуміти й передбачити перебіг сучасних суспільних і державних процесів, виробити правильний політичний курс, уникнути помилок і невдалих рішень.

Історико-правові дослідження спрямовані також на вивчення історичних умов розвитку державно-правових інститутів, типів і форм державних органів влади різних країн і народів, які існували на території сучасної України [1, с. 8]. З допомогою історико-правових досліджень можна з'ясувати характерні риси становлення і розвитку на українських землях правового статусу конкретних державних органів, соціальних груп населення, джерел права і правових систем у хронологічній послідовності. Історико-правові дослідження зорієнтовані на вивчення саме правових аспектів розвитку держави та суспільства, які реаль-

но зводяться до історико-правової характеристики форм, механізму і апарату держави, правового статусу державних органів, іхньої структури та компетенції, правового становища окремих груп населення тощо [2, с. 66-67].

У сучасних умовах реформування судової системи України значний науковий інтерес становить історико-правовий аналіз правових засад організації та діяльності крайових судів в Галичині в складі Австрії і Австро-Угорщини (1850–1918 рр.), що сприяє розумінню особливостей розвитку судової влади в Україні. Теоретичне усвідомлення та переосмислення досвіду діяльності крайових судів у Львові (1850–1918 рр.) дозволить краще зрозуміти й передбачити перебіг сучасних суспільних і державних процесів, виробити ефективну державну політику, уникнути помилок і невдалих рішень щодо удосконалення судової влади у сучасній Україні. Вивчення особливостей створення, структури та компетенції крайових судів у Галичині в досліджуваний період дасть змогу використати в доцільних межах набуті знання та правовий досвід для з'ясування витоків та закономірностей у розвитку судової влади у сучасній Україні. Актуальність історико-правового дослідження діяльності крайових судів у Галичині в австрійський період визначається також тим, що крайові суди в Австрійській монархії були утворені відповідно до тогочасних європейських державно-правових традицій і здійснювали судочинство у Галичині упродовж 1850–1918 рр. Корисним буде врахування вивченого історико-правового досвіду у сучасній Україні щодо чіткого визначення предметної сфери діяльності судової влади, щобії компетенції, у належному фінансуванні судової системи тощо. Важливо, щоб сучасна судова система стала зрозумілою і прозорою, справедливою і доступною для громадян, що в значній мірі підвищить довіру до закону, суду і держави в цілому.

Як відомо, наприкінці XVIII ст. в руслі реалізації австрійської політики освіченого абсолютизму в Австрійській

монархії було сформовано суд як важливий державно-правовий інститут, який характерний до романо-германської правової сім'ї. Суд, як головний орган судочинства, став об'єктивно необхідним компонентом механізму охорони і захисту прав та інтересів людини у досліджуваний період.

Під впливом політичних та соціально-економічних трансформацій наприкінці XVIII – середини XIX ст. австрійська правова система та судочинство зазнали кардаинальних змін у напрямку централізації, систематизації, лібералізації судового процесу й поступового відокремлення суду від адміністрації. Ці зміни були спрямовані на створення ефективного механізму абсолютистської держави. Впроваджувані зміни ґрунтувалися на просвітницьких концепціях природного права, філософсько-правових ідеях справедливості й суспільної користі. Для Галичини це також означало відмову від пережитків середньовіччя, зокрема, доменіального і станового принципу судочинства.

Правові основи організації та діяльності крайових судів у Галичині в складі Австрії і Австро-Угорщини формувалися двома етапами: після буржуазно-демократичної революції (1850–1867 рр.) та після прийняття останньої австрійської конституції (1867–1918 рр.), що зумовлювалося виявленими в ході дослідження закономірностями їхньої діяльності. Нормативно-правовими актами, якими керувалися у своїй роботі крайові суди у Галичині, були: Цивільний кодекс 1811 р., Цивільний процесуальний кодекс 1895 р., Кримінальний кодекс 1852 р, Кримінальні процесуальні кодекси 1853 і 1873 рр., імператорське «Положення про суди» 1849 р. та імператорські патенти (від 29 вересня 1850 р., грудня 1851 р., 1 вересня і 26 листопада 1852 р., 3 і 22 травня 1853 р., 29 вересня 1855 р.), конституції 1849 і 1867 рр., Основні Закони від 21 грудня 1867 р., 11 червня 1868 р., 20 квітня 1873 р., 1 серпня 1895 р., 27 листопада 1896 р., розпорядження Міністерства юстиції (від 16 січня 1853 р., 24 квітня 1854 р. та 9 червня і 29 червня 1855 р.) та Міністерства внутрішніх

справ Австрії (від 24 квітня 1854 р., 4 липня 1855 р.), інструкції Вищого крайового суду у Львові.

Створення крайових судів у Галичині стало результатом політичних змін та реформування судової системи Австрійської імперії внаслідок революції 1848–1849 рр. Правові основи нового австрійського судоустрою, який з невеликими змінами діяв до завершення Першої світової війни, були закладені в імператорському «Положенні про суди» 1849 р. Саме тоді впроваджено уніфіковану триступеневу організацію судоустрою: повітові одноосібні, крайові/окружні колегіальні і вищі крайові суди. Крім того, етапними моментами в історії судоустрою в імперії Габсбурґів можна вважати ухвалення Австрійської конституції 1867 р. з подальшим відокремленням судочинства від адміністрації та запровадження з 1873 р. при крайових судах судів присяжних, що значно демократизувало австрійську державно-правову систему.

Усередині 1850-х років на території Галичини і Буковини було створено дев'ять крайових судів. Встановлено, що унаслідок законодавчих змін у 1853 р. назва «крайовий» збереглася лише за судами у Львові і Кракові; інші називалися «окружними», але зважаючи на їхню предметну підсудність, їх практично ототожнювали. Реально ж крайові суди розпочали свою роботу з 29 вересня 1855 р. У зв'язку з інтенсивним розвитком, насамперед соціально-економічних відносин у Галичині, особливо після революції та скасування кріпосного права, активізувалася торгівля, цивільний обіг, укладалося багато цивільно-правових договорів тощо. Проте одночасно виникали цивільно-правові та інші суперечки, що викликало необхідність створити у коронному краї Галичини і Володимирії додатково крайові суди. У другій половині XIX ст. – на початку XX ст. кількість крайових судів у Галичині зросла до 19-ти: 12 – для Східної Галичини і Буковини та 7 – для Західної Галичини [3, с.214].

Крайові (окружні) виступали судами другої інстанції для апеляцій на рішення повітових судів та судами першої

інстанції у визначеному окрузі при розгляді кримінальних та цивільних справ, вартість предмету спору яких складала понад 1 тис. корон. Крайові суди в Галичині, як суди першої інстанції, розглядали: цивільні справи (сімейні спори, опікунські справи, справи про поновлення у правах, усиновлення, успадкування згідно із заповітами); кримінальні справи – справи про порушення державних законів, антиурядову діяльність, організацію нелегальних товариств, вбивства, грабежі, підпали, випадки образи честі й гідності імператора або ж його родини. Спори гірничого, торговельного і вексельного характеру, незалежно від ціни предмету спору, розглядали спеціальні сенати лише декількох крайових/окружних судів у Галичині. У провадженні крайових судів у Галичині переважали цивільні справи, пов'язані з майновими і земельними суперечками, а серед кримінальних – справи про політичні злочини, крадіжки, фальшування грошей і документів, заподіяння тілесних ушкоджень [4, с.44].

Крайові суди у Галичини діяли як колегіальні судові органи й розглядали цивільні справи у кількості трьох, а кримінальні – чотирьох суддів. Суддею крайового суду могла бути особа з юридичною освітою, яка склала відповідні фахові екзамени. Крайові (окружні) суди складалися з президентів, віце-президента (або віце-президентів), суддів, помічників, ад'юнктів. У керівництві крайовими судами у Галичині абсолютно переважали судді польської національності. Як допоміжний орган при крайових судах функціонували канцелярії, у штаті яких числилися директор, старший начальник канцелярії, канцеляристи, виконавчі урядники, асистенти, офіціали. Крайові суди поділялися на цивільний і кримінальний сенати (відділи), внутрішні повітові суди, промисловий суд. У віданні крайових судів також перебували крайова табуля, сенат у торгівельних справах, судова канцелярія для ведення діловодства, відділ цивільно-судових депозитів, управління в'язницями, санітарно-медична служба.

Історико-правове дослідження діяльності крайових судів у Галичині упродовж 1850–1918 рр. спирається на методологічну основу, яка складається з сукупності системних методів пізнання, спрямованих на вирішення складних наукових проблем. На думку І. Гриценка, методологія є тим науковим інструментарієм, який дає відповіді на багато дискусійних питань, що виникають при дослідженні правових явищ [5]. Серед вагомих завдань сучасної методології є формування як теоретичних (наукових), так і практичних (досліджених, вивчених) узагальнених знань, що дозволяє забезпечити ефективне використання наукових результатів на практиці. [6, с. 22]. У вузькому розумінні, методологія – це вчення про шляхи пізнавальної діяльності. Корисне функціонування методології в конкретних сферах пізнавальної діяльності виражається в критичному аналізі можливих варіантах вирішенні проблеми і дискредитації антинаукових шляхів дослідження [7, с. 78]. Сучасні науковці по різному подають визначення «методології»: як найбільш загальний (філософський) метод пізнання; як система методів, які використовуються тією чи іншою наукою; як особлива галузь знань, покликана служити своєрідним джерелом, основою для полегшення вивчення проблемних питань, тем тощо інших конкретних наук; як філософське вчення про метод пізнання і практики [6, с. 11]. Як видається, найбільш вдалим є розуміння методології професором Н. М. Пархоменко, на думку якої «методологія – це не лише сукупність методів наукового пізнання, а це єдина фундаментальна наука про способи з'ясування, виявлення закономірностей становлення і розвитку держави й права та їх використання на практиці. Методологія права містить певну сукупність знань про методи вивчення права, яка носить конкретно-історичний характер. Тому методологія права знаходиться в постійному розвитку, удосконаленні, доповнює уявлення про методи більш повними і точними знаннями» [7, с. 78]. Під методологією історико-правового дослідження варто розуміти способи,

підходи щодо з'ясування закономірностей та особливостей становлення та розвитку держави і права, характерних рис встановлення причинно-наслідкових зв'язків та критерії оцінки історико-правових явищ і процесів, діяльності держаних діячів тощо.

Сучасна українська історико-правова наука сформувала власну методологію раціонального опрацювання досліджуваних історико-правових явищ і процесів. Згідно з її основними положеннями наукові методи представляють сукупність спеціальних прийомів, правил, процедур, певна послідовність дій, виконання яких необхідне для досягнення заздалегідь поставлених дослідницьких завдань, наприклад, підтвердження, спростування чи заперечення досліджених певних історико-правових явищ чи процесів тощо [9, с. 7]. Науковий метод можна визначити також як упорядкований і організований спосіб діяльності, спрямований на досягнення певної практичної або теоретичної мети. Призначення методу полягає у з'суванні істинних шляхів вирішення конкретних практичних завдань [10, с. 6].

Системне та комплексне наукове дослідження процесу організації та діяльності крайових судів у Галичині спрямоване на виявленні сутності пізнання історико-правових процесів функціонування австрійської судової системи і судочинства на західноукраїнських землях. Історико-правова характеристика правових основ організації та діяльності крайових судів у Галичині (1850-1918 рр.) сприяла дослідженню формування і функціонування австрійської судової системи у Галичині, тобто з'ясувати причини та соціально-політичні умови утворення крайових судів у Галичині. Вивчений історичний правовий досвід можна в доцільних межах використати для удосконалення чинного законодавства про судоустрій в сучасній Україні.

У процесі дослідження діяльності крайових судів у Галичині упродовж 1850–1918 рр. ставилося також завдання порівнювати особливості реформування австрійського

судочинства зі сучасністю, що дає можливість перевірити минулі правові ідеї, норми і положення стосовно їхньої актуальності, ефективності й необхідності реалізації у правову практику сучасної України. Історичний досвід формування і функціонування судової влади на українських землях в австрійський та інші періоди свідчить про те, що українське суспільство в минулому і тепер прагнуло й прагне справедливої судової влади, забезпечення кожній людині права на швидкий і справедливий судовий розгляд у незалежному та неупередженому суді. Тому автором проаналізовано не лише організацію і діяльність крайових судів у Галичині, але і їхній статус у державно-правовій системі Австрії, а згодом Австро-Угорщини.

Важливими науково-пізнавальними принципами, які покладено в основу методології дослідження діяльності крайових судів у Галичині упродовж 1850–1918 рр., є принципи об'єктивності та повноти, за допомогою яких діяльність крайових судів у Галичині вивчено плюралістично, всебічно та у взаємозв'язку з іншими австрійськими орнанами державної влади у визначений період. Зокрема, правові ідеї формування в Австрії крайових судів у Галичині розглянуто в контексті реалізації політики освіченого абсолютизму з позиції парламентарів та з позиції австрійського імператора. При цьому, історико-правові події та факти досліджено об'єктивно. Основною метою було з'ясування об'єктивної істини, пошук справедливості.

Традиційним для даного історико-правового дослідження є принцип історизму, який полягає у з'ясування генезису та еволюції крайових судів у Галичині з врахування конкретних фактів, причинно-наслідкових зв'язків тощо. Це, зокрема, надало можливість конкретизувати причини, через які Австрійська імперія трансформувалася у 1848 р. в конституційну монархію. У контексті цих трансформаційних процесів важливо уточнити соціально-політичні передумови створення крайових судів у Галичині в

1850 р. як апеляційних інстанцій, що було вагомим заходом на шляху демократизації австрійського судочинства після Весни Народів.

У ході історико-правового дослідження ефективно використано принципи комплексності та послідовності. За допомогою комплексного використання загальнонаукових та спеціальних методів (історико-правових методів) вдалося показати необхідність запровадження крайових судів у Галичині та поетапно розкрити їхнє створення, структуру, підсудність та судову практику.

Одними з найдемократичніших у дослідженні діяльності крайових судів у Галичині упродовж 1850–1918 рр. був принципи аналітичності та критичності, які застосовувалися у ході пошуку та критичного аналізу наукової літератури, австрійського законодавства тощо. Автор критично аналізував , насаперед австрійську, польську та радянську літературк про діяльність крайових судів у Галичині, здійснив їхній всебічний аналіз тогочасної соціально-політичної дійсності у Східній Галичині у ХІХ – на початку ХХ ст., щоб прослідкувати тенденції чи закономірності у дослідженні діяльності крайових судів у Галичині. Певні твердження чи виявлені факти не розглядались як безсумнівні, неспростовні чи догматичні, а піддавалися критичному аналізу крайових судів у Галичині (1850-1918 рр.). Під час аналізу історико-правових явищ, автор намагався виокремити оремі історичні паралелі й аналогії, котрі можуть підказати сучасним державотворцям оптимальні шляхи удосконалення організаційно-правових форм діяльності судових органів тощо.

В методологічну основу дослідження діяльності крайових судів у Галичині упродовж 1850–1918 рр. покладено поєднання застосування традиційних для історико-правового дослідження концептуальних підходів, а иакож комплексу філософських, загальнонаукових і спеціально-наукових методів з метою дослідження маловивченої теми та вирішення складної наукової проблеми.

Найважливішим концептуальним підходом у історико-правовому дослідженні діяльності крайових судів у Галичині упродовж 1850–1918 рр. є антропологічний підхід, згідно якого, основним творцем державно-правових інститутів, зокрема в організації і діяльності судів розглянуто людину. Адже пошук людиною, певною спільнотою ефективних способів організації суспільного і державного життя, зокрема організації ефективної судової влади, є першопричиною тих суттєвих соціальних і державних змін, зокрема, у судовій системі, які відбулися, починаючи з 1848 р. в Австрійській імперії. Це привело до утворення у 1850 р. крайових судів у Галичині, перетворення конституційної Австрії на Австро-Угорську дуалістичну монархію у 1867 р. Людський чинник став визначальним у реалізації досягнень післяВесни пародів 1848 р., зокрема щодо діяльності судових органів, коли у 1849 р. було видано закон про перебудову судової системи. У Східній Галичині тоді було створено, зокрема крайові суди і Вищий крайовий суд у Львові. Застосування антропологічного підходу сприяло відображенню ролі людини, особистості, індивіда, зокрема в організації і діяльності крайових судів у Галичині. Досягненням австрійського законодавство середини XIX ст. було те, що воно передбачало право людини на апеляційне оскарження судових рішень у цивільних і кримінальних справах (за винятком тих вироків, які виносились судом присяжних) у вищу судову інстанцію, що мала право переглядати справи. Організація та діяльність крайових судів у Галичині як судів другої інстанції для апеляцій на рішення повітових судів (здебільшого, цивільних справ) та судів першої інстанції у визначеному окрузі при розгляді цивільних та кримінальних справ передбачала дотримання законності і обґрунтованості прийнятих судових рішень нижчестоящими судами.

Особливу роль під час дослідження діяльності крайових судів у Галичині упродовж 1850–1918 рр. відіграв діалектичний підхід, який застосовано для виявлення історико-правових

джерел розвитку крайових судів у Галичині від часу створення (1850 р.) до припинення існування (1918 р.). Цей підхід передбачає під час вивчення історії держави і права виявляти прояви закону переходу кількісних змін у якісні, дослідити внутрішні та зовнішні чинники, які вплинули на організацію та діяльність крайових судів в Галичині визначений історичний період (1850-1918 рр.). Зазначений підхід полягає у дослідженні суспільних відносин, в межах яких виникла необхідність у створенні крайових судів в Австрійській імперії, зокрема у Галичині, а також розкритті взаємозв'язків між крайовими судами у Галичині та Вищим крайовим судом у Львові, окружними і повітовими судами, між крайовими судами у Галичині та Львівською вищою державною прокуратурою, Галицькою крайовою табулою тощо. Використання цього підходу дало змогу виявити причинно-наслідкові зв'язки між вище згаданими судовими та іншими державними установами у Галичини в досліджуваний період. Досліджуючи, зокрема, причини утворення крайових судів у Галичині, завдяки діалектичному підходу було виявлено причинно-наслідковий зв'язок між буржуазно-демократичною революцією 1848 р. в Австрії і переходом до конституціоналізму. Ці привело до відносної лібералізації суспільних й державних відносин в Австрійській монархії, відтак формування нової австрійської судової системи, нових принципів австрійського права, які були спрямовані на визнання цінностей людини, її життя і здоров'я, прав і свобод, законодавчого передбачення судового захисту та апеляційного оскарження судових рішень тощо.

Для дослідження діяльності крайових судів у Галичині використано також потребовий підхід. Згідно з цим підходом, діяльність крайових судів у Галичині розглядалася як їхня необхідність в австрійській судовій системі, як їхня здатність здійснювати перегляд апеляцій на судові рішення нищестоящих судів, які ще не набрали законної сили. Активізація соціально-економічних і політичних відносин у середині

XIX ст. в Австрійській імперії викликали гостру потребу в реформуванні судової системи в Австрії, а відтак створення, зокрема для коронного краю Галичини і Володимирії крайових судів у Галичині.

Важливим для дослідження правових основ діяльності крайових судів у Галичині (1850-1918 рр.) є цивілізаційний підхід. За допомогою цивілізаційного підходу вивчено ідейно-духовні та культурологічні чинники, які формувалися і функціонували у конкретний період історичного розвитку Галичини, зокрема в XIX ст. Величезною цінністю для людини є її духовність, як результат культурного розвитку. Адже, саме духовна культура стала однією з найважливіших сфер самореалізації, саморозвитку, самосвіомості людини. Культура представляє людину як істоту духовну, що підвищується над обмеженістю матеріально-заземленого буття. Людина духовна розглядається як людський індивід, якому властиві високі почуття відповідальності за гармонійне життя, збереження моральних чеснот, здатність до поширення корисного для розвитку суспільного середовища [7, с. 82]. Використовуючи потенціал цього підходу досліджено місце крайових судів в австрійській судовій системі. Свідчення сучасників того періоду вказують на те, що запровадження, зокрема крайових судів у Галичині часто супроводжувалась протидією бюрократичного апарату, міжнаціональною боротьбою за право бути суддями у крайових судах Галичини.

Важливою була також участь суддів-галичан у діяльності крайових судів у Галичині, адже галицькі українці в основному здобували вищу юридичну освіту на юридичному факультеті Львівського університету, що давало їм право займати судівські посади в крайових судах у Галичині. Загалом, цивілізаційний підхід дозволив розглядати процес організації і діяльності крайових судів у Галичині як важливий процес розвитку державно-правових інститутів Австрії, а згодом Австро-Угорщини.

Зазначені концептуальні підходи реалізовано за допомогою низки методів, які класифіковано залежно від рівня

наукового пошуку. У ході історико-правового дослідження організації та діяльності крайових судів у Галичині використано філософські, загальнонаукові та спеціально-наукові методи.

У дослідженні діяльності крайових судів у Галичині упродовж 1850–1918 рр. використано філософські методи, за допомогою яких висвітлено складність тогочасного соціально-неоднорідного суспільства, тогочасні соціально-політичні відносини в Австрійській монархії до революції 1848 р. та після неї, їх вплив на формування австрійської державної політики в сфері суду й судочинства. Найсуттєвіше значення мав діалектичний метод, завдяки якому відбулося світоглядне осмислення об'єкта цього наукового дослідження. За допомогою діалектичного метода вдалося розглянути зародження, становлення та розвиток державно-правових ідей створення крайових судів як апеляційних судових органів у австрійській судовій системі в їх взаємозв'язку з органами прокуратури, державної поліції і жандармерії. Завдяки діалектичному методу вдалося визначити роль крайових судів у правовому житті Галичини в досліджуваний період.

До найбільш використаних загальнонаукових методів під час даного історико-правового дослідження, можна віднести системний, логічний, історичний, історично-порівняльний, структурно-функціонального аналізу та ін.

Системний метод у історико-правовому дослідженні спрямований на вивчення процесів становлення держави і права як систем, що складаються з окремих елементів. Між елементами кожної системи існує взаємозв'язок, з яким обумовлюється місце і роль кожного елементу в цій системі [7, с. 87]. Системний аналіз використано для цілісного дослідження організації діяльності крайових судів у Галичині як важливої складової державного механізму Австрії, а згодом Австро-Угорщини (1850-1918 рр.). Під час дослідження діяльності крайових судів у Галичині упродовж 1850–1918 рр. системно охарактеризовано зміни в організації

судових органів згідно з австрійським законодавством, досліджено їхній вплив на захист у судах прав і свобод громадян у Галичині в австрійський період.

Серед загальнонаукових методів важливим є логічний метод, який використано з метою пояснення, інтерпретації змін і перетворень у соціально-політичних та правових сферах багатонаціональної Австрійської імперії. Автором виокремлено зовнішні та внутрішні чинники, які спричинили перехід до конституціоналізму в Австрійській імперії. Дано історико-правову характеристку етапності становлення та розвитку австрійської судової системи у Галичині в складі Австрійської імперії до революції 1848 р. та після неї.

Великого методологічного значення набув історичний метод, завдяки якому розкрито історико-правові аспекти процесуального статусу крайового суду у Галичиниі під час здійснення судочинства відповідно до австрійського процесуального законодавства. Здійснено історико-правовий аналіз найважливіших політичних, економічних та соціальних умов розвитку в Австрії, а відтак Австро-Угорщині, що сприяли діяльності крайових судів у Галичині.

У дослідженні діяльності крайових судів у Галичині упродовж 1850–1918 рр. активно застосовувався історично-порівняльний метод, який передбачає різні напрями порівняння історико-правових явищ, які мають подібну правову природу. Історико-порівняльний аналіз держававно-правових інститутів на різних історичних етапах сприяє встановленню певних особливостей, характерних рис, ознак, тенденцій та закономірностей їхнього розвитку. Виходячи з цього можна виявити наявність чи відсутність спадкоємності та наступності в розвитку держави і права на українських землях в їхньому історичному розвитку. У результаті наукових досліджень, як видається, можна дійти висновку про потребу у використанні історико-правового досвіду в сучасних умовах утвердження української держави [7, с. 86]. Завдяки цьому методу автор порівняв особливості впливу австрійського

конституціоналізму на правову культуру українського населення Галичини та інших коронних країв досліджуваного періоду.

Структурно-функціональний метод дав можливість розкрити статику (структурний аспект) і динаміку (функціональний аспект) розвитку історико-правового матеріалу. Структурний аспект (статика) у дослідженні діяльності крайових судів у Галичині упродовж 1850–1918 рр. характеризує завдання та компетенцію крайових судів у Галичині, внутрішню його будову, функціональний (динаміка) – виникнення, розвиток і взаємодію, зокрема крайових судів у Галичині з іншими державними органами влади Австрії, а відтак Австро-Угорщини. Завдяки використання методу структурно-функціонального аналізу показано, що упродовж другої половини XIX ст. – початку XX ст. кількість крайових судів у Галичині зросла до 19-ти: 12 – для Східної Галичини і Буковини та 7 – для Західної Галичини. Структурно крайові суди поділялися на цивільний і кримінальний сенати (відділи), внутрішні повітові суди, промисловий суд. У віданні крайових судів також перебували крайова табуля (управління ґрунтових книг), сенат у торгівельних справах, судова канцелярія, відділ судових депозитів, управління в'язницями, санітарна служба, відділ у торгових справах.

У дослідженні діяльності крайових судів у Галичині упродовж 1850–1918 рр. серед спеціально-наукових методів застосовано історико-правовий, порівняльно-правовий, формально-догматичний (техніко-юридичний), герменевтико-правовий та ін.

Основним спеціально-науковим методом дослідження діяльності крайових судів у Галичині упродовж 1850–1918 рр. є історико-правовий метод, використання якого дало можливість проаналізувати становлення і розвиток крайових судів у Галичині (1850-1918 рр.). Його залучення полягає у розкритті соціально-правових, політичних та державних передумов створенння крайових судів у Галичині, зясувати

їх роль в і значення у функціонування австрійської судової системи тощо.

Порівняльно-правовий метод полягає у сукупності прийомів виявлення загальних та специфічних закономірностей виникнення, розвитку, функціонування державно-правових інститутів шляхом їх порівняння через співставлення певних ознак, властивостей, характерних рис. Це дає змогу встановити подібність або відмінність у розвитку державно-правових інститутів, зокрема на прикладі крайових судів у Галичині в досліджуваний період [7, с. 87]. Застосування порівняльно-правового методу дало можливість порівняти організацію крайових судів у Східній і Західній Галичині, інших коронних краях Австрії та Австро-Угорщини.

Герменевтико-правовий метод застосовано з метою аналізу текстів австрійського законодавства, змісту апеляційних скарг, рішень і вироків крайових судів у Галичині, інтерпретації вперше введених у науковий обіг архівних матеріалів, які стосувались розкриття особливостей діяльності крайових судів у Галичині (1850-1918 рр.).

Формально-догматичний (техніко-юридичний) метод передбачає вивчення державно-правових інституцій у так званому «чистому вигляді», без їхньої взаємодії з іншими суспільними явищами: економікою, політикою, ідеологією. Використання під час дослідження діяльності крайових судів у Галичині упродовж 1850–1918 рр. зазначеного методу сприяло якісному аналізу сутності, змісту чинного австрійського законодавства у ХІХ ст., на основі якого було організовано крайові суди у Галичині та практики діяльності крайових судів у Галичині (1850-1918 рр.).

Ці та інші підходи та методи надали можливість здійснити системне і комплексне історико-правове дослідження щодо організації та діяльності крайових судів у Галичині (1850-1918 рр.).

Література

1. Історія держави і права України: підручник. За заг. ред. док. юрид. наук О. М. Бандурки / О. М. Головко, В. А. Греченко, О. А. Гавриленко, І. А. Логвиненко, С. Ю. Обрусна, В. Є Кириченко та ін. Передмова О. М. Бандурки. Харків: Майдан, 2018. 640 с.
2. Бойко І. Й. Методологія і методи дослідження історії держави і права України // Методологія в праві: монографія / [І. Безклубий, І. Гриценко, М. Козюбра та ін.]. За загальною редакцією І. Безклубого. – К.: Грамота, 2017. – С. 66 – 73.
3. Бойко І. Галичина у державно-правовій системі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918): навч. посібник. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017. – 312 с.
4. Кульчицький В. Державний лад і право в Галичині в другій половині XIX – на початку XX ст. – Львів, 1966. – 66 с.
5. Гриценко І. Вступне слово // Методологія в праві: монографія / [І. Безклубий, І. Гриценко, М. Козюбра та ін.]. За загальною редакцією І. Безклубого. – К.: Грамота, 2017. – С. 66 – 73.
6. Папковская П. Я. Методологія научних исследований: Курс лекцій. – 2-е изд. изм. – Мн.: ООО «Информпресс», 2006. – 184 с.
7. Оніщенко Н. М. Про методологію наукового знання (деякі узагальнені міркування щодо теорії держави і права) // Методологія в праві: монографія / [І. Безклубий, І. Гриценко, М. Козюбра та ін.]. За загальною редакцією І. Безклубого. – К.: Грамота, 2017. – С. 74-89.
8. Пархоменко Н. М. Сучасні засади методології правознавства // Методологія в праві: монографія / [І. Безклубий, І. Гриценко, М. Козюбра та ін.]. За загальною редакцією І. Безклубого. – К.: Грамота, 2017. – С. 89-111.

9. Історія держави і права України : підручник / В. Д. Гончаренко, В. М. Єрмолаєв, В. О. Рум'янцев та ін. ; за ред. В. Д. Гончаренка. – Х. : Право, 2013. – 704 с.
10. Методы изучения историко-правовых явлений : учебное пособие / М.Н.Настюк, М.В.Костицкий, П.Ф.Гураль, Б.И.Тищик. – Львов : ЛГУ, 1986. – 80 с.

ОСОБЛИВОСТІ СІЛЬСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ У ГАЛИЧИНІ В СКЛАДІ АВСТРІЇ ТА АВСТРО-УГОРЩИНИ

Лілія Михайлівна Майстренко,
аспірантка кафедри історії держави, права та політико-правових учень Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів)

Наприкінці XVIII ст. український етнос був остаточно розділений між імперіями Романових та Габсбургів. Лівобережжя (колишня Гетьманщина), Слобожанщина, Правобережжя, Південь України опинилися у складі Російської, а Східна Галичина, Північна Буковина й Закарпаття - Австрійської імперій.

Офіційним приводом для приєднання Галичини до Габсбурзької монархії була короткотривала належність у XIII ст. Галицько-Волинського князівства до Угорщини. Австрійські Габсбурги збирали землі під свою корону не шляхом завоювань, а завдяки династичним шлюбам. Саме таким способом були приєднані угорські володіння (разом з ними і Закарпаття), що давало легітимне право на спадщину Галицько-Волинського князівства. Східна Галичина (колишнє Руське воєводство), захоплена Австрією внаслідок першого поділу Речі Посполитої 1772 р. і населена переважно українцями, в 1774 р. була об'єднана з польськими землями колишніх Краківського і Сандомирського воєводств (їх неофіційно називали Західною Галичиною або Малопольщею) в коронний край Королівство Галичини та Лодомерії [3, с. 21].

З території колишнього Волинського князівства до складу Австрійської імперії ввійшли лише окремі території південної частини. Власне Галичина становила більшу, східну частину Королівства Галичини та Лодомерії. Його західну частину становили польські землі.

У вересні 1772 р. імперські австрійські чиновники прилюдно зачитували універсал імператриці Марії Терезії, виданий 11 вересня. «Всім і кожному зокрема, — гласив урядовий документ, — кому про це треба знати або належало довідатися, ми з імператрицею російською і королем Пруського двору з'єдналися, вчинили раду, зокрема, про те, щодо деяких королівських провінцій, які здавна належали по праву нам, які ми повинні повернути, і саме тепер ми їх відібрали. Ми цей край (Галичину) як частку нашого права наказали нашому війську обняти. Край входив у такі границі — правий берег Вісли від Сілезького князівства вище Сандомира. Звідтам іде границя чіерез Франполе до Замостя і Рубешова аж до ріки Буг, а потім поза Бугом, біля властивих границь Червоної Русі, в напрямі на Волинь і Поділля аж до границі Збаража. Звідтам границя прямує до Збруча, а звідтам до Дністра з частиною Поділля до потоку Гіобоча, що впадає в Дністер, і на кінець до границі Покуття, яке відділяє цей край від Молдавії» [2, с. 173].

Адміністративно королівство до 1867 р. поділялося на 19 округів, якими керували окружні старости. До Східної Галичини належало 10 округів: Золочівський, Тернопільський, Чортківський, Жовківський, Львівський, Бережанський, Коломийський, Станіславський, Стрийський, Самбірський, та частина Сяноцького і Перемишльського. Окремий округ становила Буковина з центром у Чернівцях, що перейшла до Австрії від Туреччини, і перебувала в складі цього коронного краю з 1787 до 1849 р. (відтоді і до 1918 р. входила до складу імперії як окремий коронний край). У західноукраїнських землях упродовж майже всього XIX ст. українську спільноту репрезентувало селянство й духовенство[3, с. 22].

Предметом найпершої турботи австрійського уряду в Галичині було наведення правопорядку і дисципліни. Австрійська імператриця Марія Терезія (1740-1780 рр.) та її син імператор Йосиф II (1780-1790 рр.) здійснювали поширену на той час серед європейських монархів політику Просвітни-

цтва, основною засадою якої було узалежнення могутності держави від поширення освіти та свобод її підданих. Головним напрямом політики цих монархів у Галичині було ослаблення позицій польської шляхти як джерела державних смут і безладу. Вони здійснили низку селянських реформ, які (попри обмежений характер) дозволили селянам стати «предметом права».

У серпні 1772 р. австрійська імператриця Марія Терезія проголосила, що прикладами для облаштування Галичини повинні стати Чехія та Моравія, так як колишні польські традиції адміністрування втратили чинність [1, оп. 4, спр. 237, арк. 52]. Того ж року у Королівстві Галичини і Лодомерії розпочалося впровадження низки територіально-адміністративних змін. Поділ краю на окремі адміністративні одиниці – округи було одним з результатів нової адміністративної політики.

Для централізованої системи австрійського державного управління – округи, як адміністративно-територіальні одиниці, були важливою ланкою. Кожен округ складався зі старости, його заступника, одного–чотирьох окружних комісарів, одного практиканта, одного секретаря, трьох канцеляристів, одного нотаря та двох кур'єрів. Деякі округи (Бохнія, Жешув, Самбір, Томашів, Львів, Станіславів (сьогодні Івано-Франківськ)) мали також касу з окремим персоналом [8, s. 163]. Призначення відбувалося наступним чином – імператор призначав старостів і комісарів, а староста відповідав за призначення решти чиновників.

Головну посаду в окрузі займав староста, який одноосібно вирішував проблеми, що стосувалися довіреної йому території. Староста повинен був особисто підписувати кожен документ, який надсилався з округу. У випадках, що потребували особливої уваги староста мав можливість радитися з комісаром. Термін служби старостів не був фактично визначеним, а обумовлювався місцевими потребами та звичаями. Тим не менше, до компетенції керівників округів входило

чимало обов'язків: видання резолюцій, прийом скаржників, інспекційні поїздки в домінії, розслідування справ, обов'язковий дворазовий щорічний об'їзд округу та звітування перед губернським правлінням тощо. Австрійський уряд, в свою чергу, підносив роль старости як державного чиновника. Свідченням цього є також факт надання окремим старостам високих титулів губернських радників [5].

Після старости в посадовій ієрархії були комісари. Цих посадовців було декілька і вони ділили між собою визначене коло обов'язків, а саме, участь в роботі слідчих комісій, у розв'язанні селянських спорів, у супроводі війська у межах свого округу тощо. Перший комісар вважався заступником старости та допомагав йому з канцелярією [8, s. 158]. Основним обов'язком комісарів було допомагати старості та іншим чиновникам. Так як населення округу (включаючи домінії) зверталося до комісарів зі скаргами та запитами стосовно вирішення різного роду проблем, то ці посадовці повинні були володіти актуальною інформацію про справи свого округу.

Наступними за рангом серед службовців окружної адміністрації були секретарі, канцеляристи, практиканти, писарі. Секретар був чиновником найнижчого рангу, який призначався на посаду Придворною канцелярією. Канцеляристи зачислялися на роботу згідно з наказом губернського правління, а інші чиновники – за розпорядженням старости. Секретар мав займатися експедиціями і діловодством. Фактично ж, через нестачу фахівців він часто виїжджав для інспектування і слідства. Часті відлучення призводили до того, що діловодство в окружному управлінні було занедбане [5]. Канцеляристи та практиканти вели щоденники та займалися протоколами інспекційних перевірок. Їх також часто висилали для проведення слідчих дій. Ця категорія чиновників була найбільше завантажена рутинними справами.

Отже, новостворені округи мали досить великий штат, що в сукупності з широким спектром повноваженн давали змогу їм, попри недоліки в системі адміністрування, здій-

снювати вельми ефективне управління суспільно-політичним життям округу.

Місцеве адміністрування у Галичині вирізнялося тим, що тут не було створено низової ланки управління. Такий феномен можна пояснити тим, що управління на місцях планувалося організувати за прикладом чесько-моравських провінцій монархії, але при цьому австрійська влада не враховувала місцевих особливостей. Так, у Чехії та Моравії існували великі, добре облаштовані латифундії із власним адміністративним апаратом, більшість якого становили німці – вірнопіддані імператора. Натомість у Галичині переважали середні землеволодіння, якими управляли безпосередньо їхні власники, котрі не знали австрійських методів адміністрування та не бажали підпорядковуватися будь-якій владі [8, s. 165]. Окрім цього, створення в сільській місцевості спеціальних територіальних органів вимагало значних коштів. Відтак політична влада у селах Галичини і Буковини передавалася поміщикам (домініям), управлінські повноваження яких сприяли зміцненню феодальних порядків. З метою полегшення адміністрування, територія округу поділялася на декілька секцій, до яких відносилася певна кількість доміній, що перебувала під контролем одного окружного комісара.

Домінії виконували судові та поліційно-адміністраційні функції. До останніх належали видача та візування паспортів, облік чисельності населення, публікація нормативних актів, організація податків, військові справи (облік рекрутів і тих, що перебували у відпустці, транспортування рекрутів), використання возів і саней для службових потреб та ін. [9, s. 36].

Керівником домінії був власник сіл, який здійснював владу на певній території як «земельне начальство». Управлінські функції він виконував сам, але йому часто допомагали призначені ним же службовці [10, т. 2, s. 349–350]. З часом штат доміній дещо розширився. Були запроваджені посади

юстиціаріїв (правників) та в міру потреби трансляторів (перекладачів). У домініях, що охоплювали приватновласницькі містечка, охоче приймали на службу осіб, які володіли польською і німецькою мовами та івритом.

Нововведенням була також посада мандатора у Галичині та Буковині, яка була запроваджена у 1781 р. Формально він був державним чиновником з повноваженнями від окружної влади, а фактично – службовцем домінії, уособлював виконавчий орган поміщика. Мандатор затверджувався на посаду старостою і зобов'язаний був виконувати накази окружної влади, хоча зарплатню отримував від поміщика. «Такий мандатор, – зазначав І.Франко, – був, як то кажуть, ні рак, ні риба, ні державний урядник, ані приватний урядник, а сього й того потроху. Пан приймав його, оплачував і міг відправити, та проте він за своє урядування відповідав не перед паном, а перед урядом, уряд міг також карати або ж зовсім усунути його» [6, с. 33–34].

Мандатор володів широким спектром повноважень, які носили універсальний характер, зокрема, збирав податки, встановлював різноманітні повинності, доставляв рекрутів, виконував поліційні функції, судив у першій інстанції, застосовував тілесні покарання тощо.

Однак фактично мандатор був у домінії повноважним господарем з необмеженими правами. Скарги на його дії ніколи не давали бажаних результатів і найчастіше створювали проблеми для самого скаржника. «Маючи величезні можливості для свого свавілля, – зазначав один із сучасників, – мандатор ставав острахом селян, об'єктом їх ненависті. Побоюючись помсти з боку мандатора, селянин не наважувався звернутися зі скаргою на нього до поміщика або до вищої інстанції. Безрезультатні, як правило, скарги мали відтак для скаржника дуже прикрі наслідки» [11, s. 98].

Мандатори мали погану славу серед населення, тому що дуже часто цю посаду обіймали особи з низькими моральними якостями, часто нечисті на руку. Тому згідно з

урядовим розпорядженням від 26 травня 1835 р., на мандаторські посади могли претендувати кандидати, які мали зразкову репутацію [12, s. 46–49]. Професор В. Кульчицький у своїй публікації «Утворення коронного краю Галичини в складі Австрії» акцентував, що у 1846 р. австрійський уряд здійснив спробу реформувати інститут мандаторства, посиливши залежність цих представників влади від доміній і запровадивши суворіший контроль за їхньою діяльністю з боку окружного управління [4, с. 21].

Захопивши у 1772 р. Галичину, австрійська влада наштовхнулася на доволі поширену громадську організацію, що спиралася на дуже давню традицію місцевого самоуправління і була сильна саме у домініях. Хоч повноваження сільської громади були незначні, а сама вона підлягала контролю з боку окружного управління, однак у житті села вона відігравала вагому роль.

Австрійський уряд низкою заходів реорганізував інститут сільського самоуправління. У 1784 р. він видав розпорядження, згідно з яким кожне село мало мати одного війта та відповідну кількість присяжних, яка залежала від розміру населеного пункту і коливалася від двох до дванадцяти. Село, яке налічувало до 50 хат, мало 2, до 100 – 4, а понад 300 – 12 присяжних [13, s. 261].

Війта призначав поміщик із трьох кандидатів, представлених сільською громадою. У 1846 р. система обрання війтів змінилася: трьох кандидатів від громади відсилали до окружного управління, яке затверджувало одного з них та приймало від нього присягу. Допускалася також можливість верифікації війтів, які добре виконували свої функції [14, s. 114–115].

Резиденцією війта була його власна оселя. Біля неї виставлявся на високому стовпі особливий знак. Це був обруч діаметром близько одного метра з хрестовиною посередині. Обруч і хрестовина обплітались солом'яним вінком. Після 1867 р. замість цього знаку почали виставлялися відповідні

таблички перед хатою війта і на межі громади. Відзнакою війта була спеціальна палиця. З нею він заступав на посаду, брав участь у розв'язанні спорів, нею вдаряв під час скликання шарварків, при виставленні вартових тощо. Часто війт передавав палицю своєму наступникові як символ влади. Цей акт був даниною звичаю, оскільки палиця вважалася його особистою власністю. Війт також мав печатку. Війта, який користувався нею рідко, громада вважала мудрим, оскільки він не підписував будь-яких документів і таким чином дбав про інтереси громади [8, s. 79].

В управлінні справами села війтові допомагали присяжні, яких громада обирала самостійно. Після цього вони складали присягу. Свої функції присяжні виконували упродовж трьох років і мали змогу бути обираними на повторний термін. Найстарший присяжний часто був заступником або помічником війта, деколи – писарем. На час виконання службових обов'язків присяжним зменшували обсяг повинностей, зокрема, скасовували один день панщини у місяць. Однак це практикувалося лише у тих селах, де налічувалося не менше ніж 30 дворів [11, s. 98]. Згідно з імператорським патентом від 13 квітня 1784 р., присяжні звільнялися від інших повинностей, наприклад, нічної варти, використання їх як посильних тощо [15, s. 266].

Назагал же коло повноважень керівництва сільською громадою (тобто війта і присяжних) було доволі обмеженим. До їхніх обов'язків належало передусім управління майном села та місцеве судочинство. Згідно з губернським розпорядженням від 11 січня 1832 р., війт і присяжні не мали права карати за вчинені проступки і злочини, а повинні були повідомляти про них домінію. У протилежному випадку вони самі підлягали покаранню за узурпацію судової влади [16, s. 6–9].

Загалом громадська влада села в особі війта, присяжних та інших була виконавчим та допоміжним органом домінії. Попри задекларовані австрійським урядом наміри, сільське

самоуправління у Галичині та Буковині не набуло обіцяного розвитку. Контроль над самоврядними органами перейшов від домінійної до окружної влади, що значно обмежувало їхню самостійність та сприяло загалом, посиленню централізації в управлінні краєм.

Реформування адміністративно-територіального управління в Галичині періоду Австрії та Австро-Угорщини містила низку позитивних змін як для міського так і для сільського населення краю. Йосиф II, обійнявши посаду цісаря, що перейшла йому у спадок від матері Марії-Терезії листом до надвірної канцелярії з дня 23 квітня 1781 р. заповів, що його мета «знести в цілій державі підданське невільництво і запровадити умірковане підданство» [7, с. 55]. Звісно, впровадження змін в систему адміністрування не проходило гладко, значна кількість патентів так і не знайшли свого практичного застосування, проте основну ціль було досягнуто, а саме – прийнято закон про скасування панщини від 17 квітня 1848 р. (у Галичині – дня 15 травня 1848 р.).

Література:

1. Державний архів Львівської області. Ф. 26 (Львівський університет), оп.4, спр. 237.
2. Грабовецький В. В. Ілюстрована історія Прикарпаття. Том 2. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2002. – 344 с.
3. Донік О. М. Україна: у складі двох імперій (остання чверть XVIII - перша половина XIX ст.) / Олександр Донік. — К.: Кріон, 2011. — 248 с.: іл.)
4. Кульчицький В. Утворення коронного краю Галичини в складі Австрії // Проблеми правознавства. – Київ, 1969. – Вип. 13. – С. 14 - 21.
5. Настасяк І. Причини, перебіг та значення селянської реформи в Галичині (1772–1789 рр.) // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Випуск 40. – Львів, 2004. – С. 113–120.

6. Франко І. Громадські шпихліри і шпихліровий фонд в Галичині. 1784–1840 рр. // І. Франко. Зібрання творів: У 50 т. – Київ: Наукова думка, 1985. – Т. 44. – Кн. 2. – С. 621–698.
7. Франко І. Панщина та її скасуванню 1848 р. в Галичині. — Львів, 1918. — 248 с.
8. Grodziski S. Historia ustroju społeczno-połitycznego Galiciji. 1772–1848. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1971. – 303 s.
9. Niezgoda Z. Organizacja i kancelaria dominiów w Galicji i szczątki ich akt w Archiwum Państwowym w Krakowie // Archeion. – 1958. – T. 28. – S. 32–47.
10. Kropatschek J. Kommentar des Buches fur Kreisamter als Vermehrter Leitfaden zur Landes- und Kreisbereisung oder gemein-nutziges Handbuch. – Wien, 1799. – T. 1–5.
11. Tyrowicz M. Galicja od pierwszego rozbioru do wiosny ludów. 1772–1849. – Kraków; Wrocław, 1956. – 335 s.
12. Provinzial-Gesetzsammlung des Kónigreichs Galizien und Lodomerien. – Lemberg, 1835. – 142 s.
13. Klunker L. Die gesetzliche Unterthans-Verfassung in Galizien. – Lwów, 1845. – T. 1. – 328 s.
14. Provinzial-Gesetzsammlung des Königreichs Galizien und Lodomerien. – Lemberg, 1846. – 141 s.
15. Słomka J. Pamiętniki włościanina od pańszczyzny do dni dzisiejszych. – Kraków, 1912. – 275 s.
16. Provinzial-Gesetzsammlung des Kónigreichs Galizien und Lodomerien. – Lemberg, 1832. – 130 s.

ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗДІЙСНЕННЯ СУДОВОЇ ВЛАДИ ДЕРЖАВИ МІСТА ВАТИКАН

Богдан Ігорович Гутів,
асистент кафедри історії держави, права та політико-правових учень Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів)

Як і в будь-якій правовій державі, усі три гілки влади у Ватикані наділені широкими можливостями незалежного існування й функціонування за принципом верховенства права, щоправда - канонічного. Ця особливість стосується і судової системи. Так, згідно із п. 1 ст. 15 нині чинного Основного Закону, судова влада у Ватикані реалізується від імені- Папи Римського, це дає підставу, на нашу думку, судочинству Ватикану опиратися на вироблені упродовж віків норми церковного (канонічного) права [1].

Згідно із ст. 15, п. 1 Основного Закону, судова влада у Ватикані реалізується від імені Папи Римського, але водночас опираються на вироблені упродовж віків норми церковного (канонічного) права [14, s. 29]. Зауважимо, що чимало норм католицького канонічного права в епоху Середньовіччя проникли в юриспруденцію європейських країн, регулюючи окремі сфери світського життя (питання спадщини, шлюбних відносин, злочинів проти особи і держави). Проте, починаючи з XVIII ст., в умовах нових суспільних викликів зумовлених ідеями Просвітництва вплив церковного права на світське життя зменшився.

Церковне вчення рекомендує, щоби «християни, а передусім єпископи, докладали зусилля до того аби при додержанні справедливості судові суперечки в Народі Божому по можливості не допускалися і як можна швидше полагоджувалися» (кан. 1446, § 1) [4, с. 527]. Коли ж, такого полагодження не вдавалося досягти, Святий Престол розпоряджався усталеною упродовж століть судовою системою.

Згідно з канонічним правом Церква володіє природним і притаманним їй правом накладати каральні санкції на вірних Христа, які вчинили злочин (кан. 1311) [2, с. 482]. Саме канонічне право регламентує порядок здійснення судочинства в Папській державі, а пізніше в Державі-місті Ватикан. Натомість Основний Закон Ватикану не окреслює структури судової влади в державі (як виняток, прописано розгляд суперечок через різні підходи у тлумаченні компетенцій – див. ст. 18, п. 1) [14, s. 29].

Предметом судочинства виступає розгляд і вирішення справ про злочини, а також судовий захист прав фізичних або юридичних осіб та встановлення фактів (кан. 1400). Згідно виключного права Церква розглядає справи, які стосуються духовної сфери, випадки порушення церковних законів, а також усі справи, в яких замішане питання гріха [4, с. 512]. Залежно від осіб, які провинилися, церковне право поділяє провини на спільні (вчинені духовенством і мирянами) та властиві лише духовенству або мирянам. У спільних провинах виокремлюються провини 1) проти віри і релігії (відступництво, єресь, схизма, не згадування Папи під час Богослужінь); 2) проти життя і цілості тіла (побиття, умисне вбивство, свідоме самогубство); 3) тілесні провини проти добрих звичаїв (насилля, багатоженство, різні роди розпусти). До провин властивих мирянам відносяться провини проти честі і гідності подружжя, занедбання релігійних обов'язків, непослух церковній владі. Серед провин властивих духовним особам значаться відступництво від духовного стану, порушення чернечої обітниці, пияцтво, захланність, непослух настоятелям, надужиття владою [5, с. 30-31].

У канонічному праві Католицької Церкви існує також поділ покарань (на нашу думку, не достатньо чіткий): 1) з огляду на мету: каральні (*vindicativae*) і лікувальні (*medicinales*), тобто такі, що покликані сприяти виправленню відступника; 2) з огляду на предмет: духовні і дочасні; 3) з огляду на спосіб: кари виданого вироку (*latae sententiae*) і кари вироку, що

потребує видання (*ferendae sententiae*). Остання діє не від час доказу провини, а від оголошення судового вироку, який ще не набув чинності [5, с. 108].

Основний Закон 2000 р. визначав, що судова влада здійснюється від імені Верховного Понтифіка органами, створеними відповідно до державного судоустрою; компетенція окремих органів встановлюється законом; судові рішення повинні виконуватися на території держави (ст. 15). Верховний Понтифік отримав право на будь-якій стадії кримінального чи цивільного провадження передати розслідування і вирішення справи спеціальній інстанції, зокрема з правом вирішення справи «по справедливості» і з виключенням у подальшому подання скарги (ст. 16) [8]. Ст. 19 Основного Закону 2000 р. передбачає за Папою право амністії, пом'якшення покарання, звільнення від покарання і помилування [8].

Кожному громадянину Ватикану, який вважав, що його особисті права чи законні інтереси порушуються адміністративним актом, гарантувалося право подати скаргу до відповідної судової інстанції. Наявність протесту у вищій інстанції виключала судовий розгляд щодо цієї справи, за винятком випадків, коли дозвіл на це давав Верховний Понтифік (ст. 17 Основного Закону 2000 р.) [8]. Трудові суперечки між держслужбовцями й Адміністрацією належали до компетенції Департаменту праці Апостольського Престолу відповідно до його Статуту. Оскарження дисциплінарних стягнень, накладених на державних службовців, передбачено в Адміністративному суді відповідно до його власних правил (ст. 18) [8].

Судову система міста-держави Ватикан складають: Єдиний суддя (*Giudice Unico*) з обмеженою юрисдикцією; Трибунал (*Tribunale*); Апеляційний суд (*Corted'Appello*); Верховний суд (*Corte di Cassazione*). Правосуддя в державі чиниться від імені Верховного Понтифіка; так само ним призначаються члени трибуналу. Єдиний суддя повинен обов'язково бути громадянином Ватикану (ст. 3 Закону №CXIX від 21 листо-

пада 1987 р.), також, він може одночасно служити членом трибуналу [14, с. 48]. Сам трибунал складається з голови і трьох інших суддів (ст. 4 Закону №CXIX). Крім єдиного судді, вказану судову інстанцію формують нотаріус-канцелярист і два помічники (ст. 6 Закону №CXIX) [14, с. 48]. Єдиних суддів, згідно із ст. 7 Закону 1987 р., призначає особисто Папа, а інших зазначених працівників суду – Папська Комісія [14, с. 48].

Перед тим як заступити на посаду судді, претенденти складають присягу «вірності і послушності» Папі. Судді Апеляційного суду озвучують присягу перед головою суду, члени трибуналу – перед главою трибуналу (ст. 9) [14, с. 49]. Коли судді виповнюється 74 роки, він автоматично втрачає займану посаду (їм передбачена законом пенсія; ст. 10). Однак Законом 1987 р. передбачена можливість, коли на прохання голови Апеляційного суду Папа може подовжити на певний час (не прописано на який) можливість судді працювати поза визначений вік. Так само існує можливість покинути посаду за власним бажанням, про що йдеться у вже згаданій ст. 10 Закону №CXIX від 21 листопада 1987 р. [14, с. 49].

Важливе місце в здійсненні судочинства у Ватикані займають три трибунали Римської курії: Апостольська Пенітенціарія, Трибунал Римської Роти і Найвищий Трибунал Апостольської Сигнатури. Апостольська Пенітенціарія (*Sacra Paenitentiaria*), повна назва якої Верховний Трибунал Апостольської Пенітенціарії, вирішує питання, пов'язані з внутрішньою підсудністю і володіє не так судовою, скільки адміністративною владою [13, с. 109-110]. Перша згадка про цей суд, як Генеральну або Верховну покаяльню, відноситься до XII ст. Пенітенціарію очолює Великий пенітенціарій у сані кардинала. Характерно, що він один із небагатьох посадовців зберігає свою посаду у період вакантності Святого Престолу [11]. До юрисдикції Апостольської Пенітенціарії належать питання відлучення від Церкви, послуху і підпо-

рядкованості, диспенсації – надання виняткових дозволів, видання індульгенцій (такі повноваження цей суд отримав з 1917 р.) [6, с. 40].

Ординарним судом, створеним Римським Понтифіком для прийому апеляцій у судовій системі Ватикану є суд «Рота Романа» (*Rota Romana*) або Священна Римська Рота. Вона була створена Папою Сикстом IV у 1478 р. задля розгляду судових (цивільних) справ й адміністрації Св. Тайн, коли постала потреба заслуховування свідків, наприклад у випадку анулювання шлюбу [7, с. 239-240]. Апостольський суд Римської Роти виступає вищим апеляційним трибуналом Католицької Церкви і декількох Східно-католицьких Церков, проте не є Вищим або Верховним судом. Судові рішення Римської Роти можуть бути скасовані Верховним Судом Апостольської Сигнатури.

У другій інстанції вищезазначений Римська Рота розглядає справи, які перед тим були вирішені у першій інстанції ординарними судами і передаються на розгляд Апостольського Престолу в порядку апеляції; у третій і в наступній інстанції – справи уже розглянуті самим судом «Рота Романа» чи якимись іншими судами, якщо судове рішення не набрало чинності. Цей суд також розглядає у першій інстанції справи, про які йдеться у каноні 1405, § 3, та інші, які Римський Понтифік на власний розсуд чи після прохання сторін відізвав на власний розгляд і доручив цю справу «Роті Романа». Якщо в рескрипті, який надає цей дозвіл, не передбачено іншого, то суд «Рота Романа» розглядає ці справи також у другій і в наступній інстанціях (кан. 1444) [4, с. 525]. У суді «Рота Романа» передбачене право судити єпископів у суперечливих справах; абатів-примасів чи абатів-настоятелів монастирських конгрегацій, а також вищих настоятелів чернечих інститутів папського права; діоцезів та інших церковних осіб – як фізичних, так і юридичних – у яких немає керівника нижче, ніж Римський Понтифік (кан. 1405) [4, с. 513].

Чинну на сьогоднішній день юрисдикцію Верховного Суду Апостольської Сигнатури визначено конституцією *Pastor Bonus* 1988 р. (ст. 121–125, *Supreme Tribunal of the Apostolic Signatura*). Його робота відбувається у трьох секціях – власне судовій, адміністративній і управління системою церковного правосуддя. Верховний Суд Апостольської Сигнатури розглядає скарги на неправомірність рішень і прохання про повернення у попередній стан справи, а також інші оскарження рішень суду «Рота Романа» (ст. 122) [10]; оскарження у справах про статус осіб, які суд «Рота Романа» відмовився прийняти до нового розгляду; відводи за підозрою, а також інші справи проти аудиторів суду «Рота Романа», порушених унаслідок дій, вчинених ними при виконанні своїх обов'язків. Крім того, цей суд розглядає суперечки, що виникають унаслідок того чи іншого акта церковної адміністративної влади, передані йому на законних підставах, а також інші адміністративні суперечки, передані йому Римським Понтифіком чи відомствами Римської курії, так само як і конфлікти щодо розмежування компетенції між цими відомствами (ст. 124) [10]. Опріч викладеного, на Верховний суд Сигнатури Кодексом канонічного права покладені завдання наглядати за здійсненням правосуддя і, за потреби, здійснювати заходи супроти адвокатів і їхніх представників; розширювати правочинність суддів; підтримувати і утверджувати заснування судів (кан. 1445) [4, с. 526].

Повноваження Апеляційного суду Ватикану прописані ст. 12–17 Закону №CXIX від 21 листопада 1987 р. Вони передбачають, що Апеляційний суд складається з голови і трьох інших суддів (одночасно засідає тільки три – непарна кількість), призначуваних Папою на п'ять років (ст. 12); функції помічників виконують ті особи, що виконують подібні функції у трибуналі (ст. 13); у випадку неможливості голови виконувати свої функції, його заступає хтось із чинних суддів, в кого не існує перешкод для здійснення судочинства (ст. 14) [14, с. 50]; засідає в тих самих приміщеннях, що й трибунал і та міститься його архів (ст. 16) [14, с. 50].

До складу Касаційного суду входить Префект Найвищого трибуналу Апостольської Сигнатури (як голова) і два інших кардинали – члени того ж Найвищого трибуналу (визначаються щороку[1], ст. 18) [14, с. 51]. Касаційний суд засідає у залі Конгрегації (ст. 21). Члени Касаційного суду не отримують жодної грошової винагороди за свою працю (ст. 22). Ст. 23 Закону №CXIX від 21 листопада 1987 р. визначає, що Касаційний суд в праві розглядати карні справи проти кардиналів і єпископів, поза випадками, прописаними у кан. 1405 §1 Кодексу канонічного права [14, с. 52].

Судочинство у будь-якій інстанції розпочинається викликом до суду; завершується не тільки винесенням остаточного судового рішення, але й іншими способами, визначеними правом (кан. 1517) [4, с. 549]. Якщо упродовж шести місяців відсутній будь-який процесуальний акт, то судочинство припиняється (кан. 1520). Припинення погашає акти процесу, але не акти судової справи; щобільше, вони можуть розглядатися в іншій судовій справі (кан. 1522). На будь-якій стадії чи ступені судового розгляду позивач має право відмовитися від позову. Водночас, як позивач, так і відповідач можуть відмовитися від актів процесу: або від усіх, або від деяких (кан. 1524) [4, с. 550].

Отримавши необхідні докази, суддя зобов'язаний через видання спеціального декрету дозволити сторонам і адвокатам ознайомитися в канцелярії суду з актами. Що більше, тим адвокатам, які попросять про це, може бути видана копія актів. Однак у справах, що зачіпають публічні блага, суддя заради уникнення серйозної небезпеки, може заборонити знайомство з тим чи іншим актом (кан. 1598) [4, с. 569]. Про закриття розслідування, у якому порядку воно б не відбувалося, суддя зобов'язаний видати декрет. Після закриття розслідування суддя повинен встановити термін для подання доказів захисту і зауважень. Останні повинні

[1] Судовий рік у Ватикані починається 1 жовтня.

бути викладені у письмовій формі, якщо суд не вирішить достатніми усні дебати. Після взаємного обміну доказами і зауваженнями кожній стороні дозволяється представити свої заперечення упродовж короткого терміну, встановленого суддею (кан. 1603) [4, с. 557].

Для оголошення будь-якого судового рішення Католицька Церква вимагає від суддів внутрішньої моральної упевненості щодо предмету судочинства. Цю упевненість рекомендується черпати із фактів і доказів. Якщо суддя не досяг такої упевненості, він має постановити, що право позивача не є очевидним, а відповідача звільнити і відпустити (кан. 1608) [4, с. 572]. Якщо суд є одноособовим, суддя сам ухвалює судове рішення. У колегіальному суді судове рішення повинен укладати доповідач або релятор, беручи до уваги мотиви, викладені окремими суддями під час дебатів, якщо більшість суддів не визначить, яким мотивам варто віддати перевагу. Після цього судове рішення підлягає затвердженню кожним із суддів. Судове рішення необхідно видати у термін, який не перевищує одного місяця з того дня, коли з'явилося рішення, якщо тільки в колегіальному судді з вагомої причини не встановлять триваліщого терміну (кан. 1610) [4, с. 574].

Канонічне право встановило вимоги, яким має відповідати кожне рішення, а саме: вирішувати суперечку, подавши належну відповідь на кожен сумнів; визначати обов'язки сторін, що витікають із судового процесу і порядок їх виконання; викладати аргументи і мотиви згідно права, на які опирається диспозитивна частина судового рішення; визначати судові витрати (кан. 1611). Судове рішення повинне, після згадки імені Бога, за порядком перераховувати, хто виступав суддею або належав до складу суддів, хто був позивачем, відповідачем, представником (належним чином мали бути вказані їхні імена та місце проживання), а також поборником / блюстителем правосуддя (*promotore iustitiae*) і захисником (*vinculi defensore*), якщо вони брали участь у

судовому процесі. Далі коротко викладається суть справи разом із висновками сторін і формулюванням сумнівів, після чого подається диспозитивна частина судового рішення. Завершується судове рішення зазначенням дати і місця його винесення, а також підписами суддів і нотаріуса, якщо йде мова про колегіальний суд, або єдиного суддю, коли засідав і виносив рішення одноособовий суд (кан. 1612) [4, с. 574].

Судове рішення підлягає якнайшвидшій публікації із зазначенням способів подачі протесту. До оприлюднення воно не має жодної сили, навіть якщо з дозволу судді сторони ознайомилися з його диспозитивною частиною. Опублікувати судове рішення чи повідомити про нього можна або вручивши сторонам чи їхнім представникам екземпляр судового рішення, або переславши їм такий екземпляр згідно норми канону 1509 [4, с. 575].

Судове рішення, згідно з канонічним правом, визнавалося нікчемним (*nullitatis*) за декількох умов: 1) якщо рішення винесене абсолютно неправомочним суддею; 2) якщо воно винесене особою не наділеною судовою владою у тому суді, де було вирішено справу; 3) якщо суддя виніс рішення під тиском чи сильним страхом; 4) якщо судовий розгляд відбувався без попереднього судового прохання; 5) якщо судове рішення винесене у суперечці між сторонами, з яких хоча б одна не володіла процесуальною дієздатністю; 6) якщо хто-небудь виступав від імені іншої особи, не маючи законної довіреності; 7) якщо одній зі сторін було відмовлено у праві на захист; 8) якщо суперечку не було вирішено навіть частково (кан. 1620) [4, с. 549]. Виправлення нікчемності того чи іншого судового рішення могло відбутися лише за умов: 1) винесення незаконною кількістю суддів усупереч канону 1425 § 1; 2) не зазначення мотивів чи основ рішення; 3) відсутності підписів; 4) відсутністю дати і місця винесення рішення; 5) оперті на своєчасно не виправленому нікчемному судовому акті; 6) винесення проти сторони, яка була відсутньою на законних підставах згідно канону 1593, § 2 [4, с. 567].

Скарга (*querela*) на нікчемність судового рішення може бути подана упродовж трьох місяців з часу повідомлення про публікацію такого рішення (кан. 1623). Таку скаргу розглядає той самий суддя, який виніс судове рішення. Однак, якщо сторона побоюється, що він може бути упередженим, вона може вимагати заміни судді (кан. 1624) [4, с. 578]. Скаргу на нікчемність судового рішення можуть подати не лише сторони, які вважають себе потерпілими, але також поборник правосуддя чи захисник, якщо у них є таке право. Сам суддя може скасувати чи виправити рішення у термін, передбачений каноном 1623, якщо до того часу не буде подана апеляція разом із скаргою на нікчемність судового рішення, або ж не буде виправлена згідно зі встановленим терміном [4, с. 578].

Якщо адміністративний акт порушував чиїсь права, він міг бути оскаржений у суді, який навіть у випадку визнання акта незаконним, не міг його анулювати чи змінити, а лише оцінити його результати при наявності основ винести рішення про необхідність компенсації за вчинену шкоду (ст. 15). У будь-якому випадку кожен, хто вважав, що його права чи інтереси порушені адміністративним актом, міг подати через Головного державного радника скаргу Верховному Понтифіку (ст. 16) [8]. Після винесення остаточного судового рішення право і обов'язок подавати апеляцію належить представнику обвинуваченого, якщо довіритель не відмовиться від цього права (кан. 1486, § 2) [4, с. 539]. У випадку апеляції копію актів, відповідність до оригіналу якої попередньо засвідчив нотаріус, необхідно переслати у суд вищої інстанції. Якщо акти були складені на мові, невідомій цьому суду, то їх необхідно було перекласти, потурбувавшись про точність перекладу (кан. 1474) [4, с. 535].

Сторона, яка вважає, що тим чи іншим судовим рішенням їй була завдана шкода, а також поборник правосуддя і захисник (у справах, де вимагається їхня присутність) мають право подавати апеляцію (*appellatione*). Апеляція призупи-

няє виконання судового рішення. Апеляцію потрібно подавати судді, який виніс судове рішення упродовж 15-ти днів (т.зв. «корисних днів») з часу публікації судового рішення. На судове рішення єпископа-суфрагана була передбачена можливість подавати апеляцію до суду митрополита. У справах, розглянутих в митрополита у першій інстанції, апеляція мала подаватися у суд, який сам митрополит призначав з дозволу Апостольського Престолу (кан. 1438) [4, с. 523].

Згідно канонічного права апеляції не підлягають: 1) судове рішення, винесене самим Верховним Понтифіком або Апостольською Сигнатурою (кан. 333, § 3); 2) судове рішення, якому притаманні ознаки нікчемності, якщо тільки до апеляції не буде додано скарги на його нікчемність згідно норми канону 1625; 3) судове рішення, згідно з яким припинено суперечку; 4) декрет судді чи проміжне судове рішення, яке не має сили остаточного судового рішення, якщо тільки до апеляції не буде додано апеляції проти остаточного судового рішення; 5) судове рішення чи декрет у справі, щодо якого правом передбачена потреба вирішити її якнайшвидше (кан. 1629) [4, с. 579].

До вищевикладених теоретичних засад функціонування судової системи Ватикану додамо емпіричного матеріалу. Так, польський дослідник Патрик Ковальчик у своєму дослідженні навів статистку розгляду справ одноособовим суддею у 1973/1974 судовому році – понад 500 справ [12, с. 108]. Це надзвичайно високий показник, якщо брати до уваги кількість громадян міста-держави Ватикан (суттєво більше, ніж в Італії). За кількістю злочинів на одну особу – 1,5 – це одна з «найбільш кримінальних держав». Станом на 2006 р. на 492 особи, котрі проживали у Ватикані, припали 341 цивільна справа і 486 кримінальних справ, більшість з яких кишенькові крадіжки з боку іноземців. 90 % кримінальних порушень залишаються не розслідуваними, оскільки злочинці оперативно покидають межі Ватиканської держави [9].

Отже, судова влада у місті-державі Ватикан виконується від імені Папи Римського: 1) окремими суддями (тільки

громадянами Ватикану); 2) трибуналами; 3) апеляційним судом; 4) касаційним судом.

Література

1. Губернаторство: дирекции и центральные департаменты // Електронний ресурс. – Режим доступа: http://vaticanstate.ru/direkcii/#sthash. KlrhttSN.dpuf [2.05.2018].
2. Книга VI. Санкции в Церкви. Часть I. Преступления и наказания в общем // Кодекс канонического права... – 624 с.
3. Книга VII. Процессы. Часть II. Судебное разбирательство споров // Кодекс канонического права... – 624 с.
4. Книга VII. Процессы. Часть I. Судопроизводство в целом // Кодекс канонического права... – 624 с.
5. Корчагін К. О. Карне право Української Католицької Церкви. Історично-юридичний нарис [Серія II. – Записки ЧСВВ. Секція I.] / о. Клим Корчагін. – Рим, 1981. – 147 с.
6. Красиков А. Ватикан: История и современность / Анатолий Красиков (Новое в жизни, науке, технике. Серия «У политической карты мира», № 7). – Москва: Знание, 1991. – 64 с.
7. Нагаєвський І. Історія Римських Вселенських Архиєреїв / о. Ісидор Нагаєвський. – Частина III. – Рим, 1979. – 518 с.
8. Основной Закон Государства Града Ватикан (26 ноября 2000 года) [Електронний ресурс] // Режим доступу:http://vaticanstate.ru/osnovnoj-zakon-gosudarstva-grada-vatikan-26-noyabrya-2000-goda/#sthash.wR3oJjkC. dpuf [1.05.2018].
9. Судебная система и органы контроля Ватикана [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://vaticancitystate.ru/sydebnaya_sistema_i_organy_kontrolya_vatikana.html [4.05.2018].
10. Apostolic Constitution «Pastor Bonus» [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://w2.vatican.va/content/

john-paul-ii/en/apost_constitutions/documents/hf_jp-ii_apc_19880628_pastor-bonus-index.html [2.05.2018].
11. Apostolic Penitentiary [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.vatican.va/roman_curia/ tribunals/apost_penit/index.htm [2.05.2018].
12. Kowalczyk P. Wyrok w imieniu Najwyższego Kapłana – charakterystyka władzy sądowniczej w Państwie Mieście Watykan / Patryk Kowalczyk // Studia Iuridica Toruniensia. – Toruń. – 2014. – S. 103–119.
13. Reese T. Inside the Vatican: The Politics and Organization of the Catholic Church / Thomas Reese. – Cambridge: Harvard University Press, 1998. – 317 p.
14. Ustawa zasadnicza państwa miasto Watykan oraz inne akty ustrojowe / Wstep, wybór i tłumaczenie Franciszek Longchamps de Berier i Marek Zubik. – Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2008. – 112 s.

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ АВСТРІЙСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЗА ІМПЕРАТОРА ЙОСИФА ІІ (1780–1790 рр.)

Михайло Сергійович Пиртко,
аспірант кафедри історії держави, права та політико-правових учень Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів)

Серед сучасних досліджень у галузі історико-правової науки чільне місце посідає проблематика становлення та розвитку державно-правової системи України. Увага науковців зосереджується практично на всіх хронологічних періодах, з якими пов'язуються події, що стосуються українського правотворення. Але попри таку широкоаспектність сучасного висвітлення історії державності і права України, в ній ще залишаються малодосліджені питання. У розвитку будь-яких історичних подій чи процесів важливе місце займають конкретні особистості, їхні ідеї та вчинки. Зокрема це стосується австрійського імператора Йосифа ІІ (1780–1790 рр.), з правлінням якого розпочалося «десятиліття Йосифа» – епоха радикальних і системних внутрішніх державних реформ, за що його прозвали «революціонером на троні» [3, с. 597].

У 1780 р. правителем імперії Габсбургів став Йосиф ІІ (13.03.1741 – 20.02.1790) – імператор Священної Римської імперії (1765–1790), співрегент матері Марії Терезії (1765–1780), володар Австрії та інших спадкових володінь династії Габсбургів (1780–1790), прихильник «освіченого абсолютизму». У 1780 р. в імперії Габсбургів реформи Йосифа ІІ продовжили перетворення Марії Терезії, але зміни стали радикальнішими і мали практичний характер. Своїми соціальними перетвореннями (відкриттям благодійних закладів, лікарень, притулків для глухонімих) і покращенням становища селян (скасування панщини та кріпосного

права) Йосиф II зробив значний внесок у модернізацію Габсбурзької монархії. Його стиль управління суттєво різнився від стилю його попередників. Під час тривалих подорожей (здійснюваних переважно під іменем графа Фалькенштейна) він ознайомлювався зі своєю країною, її проблемами, потребами і можливостями, а в інших країнах відвідував установи, які могли слугувати зразком для його володінь [1, с. 81]. Один із сучасників так сформулював бачення Йосифом II монархії Габсбурґів: «Він хоче в буквальному розумінні того слова перетворити державу у машину, душу якої складає його особиста воля». Імператор цілком присвятив себе службі державі, яку прагнув об'єднати, модернізувати і посилити всіма доступними засобами. Йосиф II – це той правитель, який вникав у кожну дрібницю і намагався керувати великою державою не надто покладаючись на найближче оточення і радників – був, як його називають, «освіченим деспотом» [5, p. 262].

Державно-правові реформи Йосифа II були логічним продовженням започаткованих його матір'ю перетворень в державі, однак стали радикальнішими і більш практичними [2, с. 129]. Якщо за Марії Терезії діяв неформальний штаб реформ з декількох осіб, то після її смерті всі реформи асоціювалися лише з імператором, а його найближче оточення виступало лише виконавцями волі правителя. Навіть діяльність міністрів зводилася в рамки «доповісти», «запропонувати» чи «виконати». Монарх був ентузіастом своєї справи, самостійним у вирішенні тих чи інших питань, прагматичним і надзвичайно працездатним, працюючи по 18 годин на добу.

У 1780 р. Йосиф II отримав можливість діяти самостійно, незважаючи на позицію матері, з якою мав розбіжності з низки питань. Наприклад, у листі Марії Терезії напередодні Різдва 1775 р. читаємо: «Ми не розуміємо один одного, попри найкращі наміри. Може, я занадто засмучена горем, що не помічаю впевненості чи щирості... Я була з вами упро-

довж 36-ти років… Двадцять шість років були щасливими, але тепер я не можу сказати цього, бо не можу погодитися з набагато простішими принципами релігії та моралі. Ви занадто чітко виявляєте свою неуважність до всіх старих звичаїв і всього духовенства та занадто вільних принципів моралі та поведінки. Це викликає у мене виправданий неспокій...» [8]. Як бачимо з цього документального уривка, Йосиф II був налаштований іти в розріз з державними традиціями, пропонуючи нові принципи, зокрема юридичні, функціонування державного механізму імперії Габсбурґів.

Державно-правові погляди Йосифа II здебільшого відповідали його реформаторським політичним поглядам. З ранніх літ ерцгерцог перебував під впливом доктрини школи природного права і, зокрема, праці С. Пуфендорфа «*De officio hominis et civis…*» (1673). Його ключові твердження полягали у визнанні суспільного договору при утворенні держави і трактуванні монарха першим слугою цієї держави. Під керівництвом віденського юриста, спеціаліста з природного права, Християна Августа Бека, в юнацькі роки ерцгерцог прослухав курс юридичних наук, до програми яких входило природне, міжнародне, німецьке державне і ленне право. Вчителем історії Священної Римської Імперії у Йосифа II був Йоганн Крістоф Бартенштейн. Крім того, ерцгерцог прослухав лекції, присвячені політичному і адміністративному устроєві монархії Габсбурґів. Серед вчителів Йосифа II значився також угорський воєначальник, фельдмаршал, а пізніше князь, Карл Йозеф Баттяні, котрий прищепив ерцгерцогу захоплення військовою справою. Значний вплив на ерцгерцога справив його вихователь, правник і водночас духівник-янсеніт Карл Антон Мартіні, політико-правові погляди якого ми аналізували в попередньому розділі. Таким чином, перед тим, як зайняти найвищу державну посаду, Йосиф II отримав ґрунтовну теоретичну підготовку, зокрема політичну й юридичну. Але й упродовж часу перебування на імперському престолі він не переставав вчитися; за потреби відмовлявся від застарілих ідей, модифікуючи їх.

У 1760–1770-х рр. Йосиф II здійснив низку подорожей інкогніто – як граф фон Фалькенштайн або Фалькенберґ – від назви маленького володіння Габсбурґів на лівому березі Рейну, – побувавши у віддалених точках імперії (Банат, 1768 р.; Трансільванія, 1773 р, Галичина і Буковина 1773 р., Богемія, італійські землі монархії). Зокрема, під час візиту 1773 р. до Галичини і Буковини Йосиф II відвідав Снятин, Заліщики, Чернівці, Львів (в останньому бував також у 1780 і 1787 рр., про що знаходимо згадку у листуванні з В. А. Кауніцем). Крім подорожей землями імперії, ще як ерцгерцог, Йосиф II побував у Голландії, Швейцарії, Росії, Франції. Ці подорожі дали багато інформації для роздумів і наштовхнули до проведення реформ [2, с. 129], які він вибудовував так, як вважав за потрібне, а не так писали теоретики-просвітники.

До французьких просвітників Йосиф II відносився скептично, беручи до уваги тільки думки фізіократів, та й то, що йому видавалося практичним у реалізації і потрібним для держави. Тож, на нашу думку, не варто переоцінювати вплив французького просвітництва на Йосифа II, яке він трактував як «аристократичну деспотію», що не має перспектив у майбутньому. Більше того, він навіть заборонив видавати твори Вольтера у перекладі німецькою мовою, не бажаючи поширювати серед підданих «філософську отруту». З іншого боку, багато дослідників звертають увагу на вплив на Йосифа II поїздки 1777 р. до Франції, де в той час відбувався «ліберальний експеримент» міністра Анн Робера Жака Тюрго (1727–1781). Провідуючи свою сестру Марію Антуанетту, дружину французького короля Людовіка XVI, Йосиф II не втрачав нагоди вивчити як функціонує державний механізм в тій країні. Під впливом побаченого у Франції імператор Габсбурзької імперії схилявся до потреби скасувати адміністративні обмеження, що перешкоджали розвиткові торгівлі та промисловості. Проте, заради справедливості, відзначимо, що на відміну від своєї матері, Йосиф II приділяв просвітницьким теоріям управління дер-

жавою більше уваги. Державна ідея у його розумінні була хоч і не цілком світською, проте далекою від традиційної системи влади Божою милістю (як це розуміла його мати). В основі його розуміння держави перебувала концепція корисності – у розумінні просвітників «корисності і блага більшості». Крім того, Йосиф II у своїх державних справах намагався керуватися абстрактною ідеєю «суспільної справедливості» [6, s. 205].

Основні принципи формування державної внутрішньої політики Йосиф II сформулював і виклав ще 3 квітня 1761 р., як співрегент Марії Терезії: «1) Підтримувати торгівлю і сільське господарство; 2) Обмежити розкіш і зменшити зайві видатки; 3) Ліквідувати непотрібні посади, щоби 20 людей не робили того, що можуть зробити 8; 4) Не платити щедро людям за те, що вони нічого не роблять і не давати компенсацію за посадовим особам за їх усунення від служби. Кожну людину потрібно використовувати в суспільстві з користю і платити їй потрібно за зроблене; 5) Навести порядок у фінансах; 6) Створити менш дорогу і добре керовану воєнну систему; 7) Використовувати ті переваги, які Ваша Величність має під рукою» [7, p. 303–304].

На переконання Йосифа II держава повинна була не лише збирати податки з підданих, але й створювати для них вигідні (чи принаймні терпимі) умови ведення справ, що дозволяло б розбагатіти. Відштовхуючись від принципів камералізму, запропонованих Й. Зонненфельсом, необхідно було зробити населення «щасливим», адже «щасливе» населення і краще працює, і краще репродукується (велика кількість населення розглядалася як запорука справді великої і потужної держави). З іншого боку, людську схильність до багатства і комфорту в підсумку можна було перетворити на силу держави, населену заможними громадянами. Попри це, щоби впорядкувати фінансові справи, імператор заходився ліквідовувати податкові привілеї серед привілейованих верств населення.

Погляди Йосифа II на розвиток держави і суспільства загалом отримали назву «йосифінізму» або, на французький лад, «жозефінізму». Одні дослідники цей термін вживають на означення всього комплексу реформ того часу, інші – ведучи мову про реформування релігійної сфери. Вже у своєму першому політичному меморандумі 1761 р. він написав знамениту фразу: «Все належить державі…». У пам'ятних записках 1761–1768 рр., призначених для Марії Терезії, він сформулював власну програму «*despotisme lie*». Йосиф II підкреслював єдність монархії, протиставляючи її історичному різноманіттю складових імперії. Однак ключовий принцип «жозефінізму» передусім пов'язаний із секуляризацією релігійних орденів і їхніх володінь.

Реформи державного управління можна вважати найбільш послідовними за час правління Йосифа II. Шляхом створення інституту «Об'єднаних придворних відомств» вдалося створити єдиний центр політичного й фінансового управління і таким чином добитися поєднання старої територіальної системи управління з галузевими відділами. Таким чином, у 1782 р. існувало лише п'ять центральних установ: Об'єднані придворні відомства, канцелярія Державної ради, Надвірна і Державна канцелярії, Надвірна військова рада і Вище юридичне відомство. Невдовзі було створено інші, спеціалізовані органи управління, зокрема, Міністерство поліції (*Polizeiministerium*; перетворене у Надвірну палату поліції і цензури – *Polizei- und Censurhofstelle*), Надвірну комісію церковних і віросповідальних справ; Надвірну кваліфікаційну комісію; Надвірну санітарну депутацію; Банківську надвірну палату.

Центральним адміністративним органом для німецьких спадкових земель при Йосифі II залишалася імператорсько-королівська Об'єднана чесько-австрійська канцелярія; для Угорщини і Семиграддя – угорсько-семигородська канцелярія (утворена 11 серпня 1782 р.); для Ломбардії та Бельгії існувала окрема канцелярія. Чесько-австрійська

канцелярія з 1782 р. стала відати усіма внутрішніми справами, за винятком судових та військових [2, с. 129]. Було відновлено Директоріум на чолі з канцлером, створений вперше ще за правління Марії Терезії. Усього в цій інституції працювало 18 радників (за матері Йосифа II – 37), які розподіляли справи за регіональним або предметним принципом. Компетенція створеної Марією Терезією Державної ради була обмежена, зокрема, не всі важливі питання вирішувалися на її засіданнях. На думку Йосифа II, документи, як потрапляли на розгляд цього органу надто довго перебували там, гальмуючи ухвалення нагальних рішень. Зважаючи на це, кількість членів Державної ради скоротили учетверо. Фактично, превалювала думка, згідно з якою, чим менше центральних установ і чиновників, які ними керують, то легше керувати (в підсумку, вийшло навпаки – чиновницький апарат з кожним роком розростався.

Варто звернути увагу і на міжнаціональну політику імператора, яку критикували його сучасники. Наприклад, німецький філософ Й. Гердер вважав абсурдним урівнювати всі народи (всупереч природі), які перебували на різних щаблях розвитку, користувалися іншими мовами і сповідували відмінні релігії. На його думку, поліетнічна держава була шляхом в нікуди, оскільки «природна» держава може охопити тільки один народ. Гердер підкріплював цю тезу прикладом із садівництва, коли садівник вирощує всі квіти згідно з правилами догляду за трояндами [7, p. 303-304]. Зважаючи на таку критику, «Листи про гуманізм» Гердера були заборонені в Австрії в період правління Йосифа II.

Отже, політико-правові погляди імператора Йосифа II формувалися під впливом 1) матері та імперських радників (наприклад, А. Кауніца); 2) практичних навичок, отриманих в результаті навчання авторитетними педагогами-вихователями (Х. Бек, Й. Бартенштейн, К. Баттяні, К. Мартіні); 3) ознайомчих подорожей імперією та європейськими країнами; 4) тогочасних суспільних реалій, особливістю яких було

домінування просвітницьких ідей, освіченого абсолютизму та природного права. Зважаючи на це, ключовими концептами при реформуванні Австрійської держави стали: в економіці – камералізм і меркантилізм, в управлінні державою – освічений абсолютизм, в юриспруденції – прагнення до справедливості і природної рівності всіх громадян.

Література

1. Бойко І. Галичина у державно-правовій системі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918): навч. посібник. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017. – 312 с.
2. Едер П. Реформи Йосифа II в Австрійській імперії та їхнє поширення у Галичині (1780–1790 рр.) // Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2015. – Вип. 61. – С. 127–135.
3. Уська У. Йосиф II // Енциклопедія Львова. Т. 2 / За ред. А. Козицького. Львів: Літопис, 2008. – С. 597.
4. Черепанова Е. «Запоздалое» Просвещение в Австрии: философское влияние Г. В. Лейбница, И. Канта, И. Г. Гердера // Вестник СПбГУ. – 2013. – Серия 17. – Вып. 2. – С. 51–60.
5. Beales D. Enlightenment and Reform in Eighteenth-century Europe. – London; New York: I. B. Tauris, 2005. – 326 p.
6. Huber A. Österreichische Reichsgeschichte: Geschichte der Staatsbildung und des öffentlichen Rechts. – Prag; Wien: F. Tempsky; Leipzig: G. Freytag, 1895. – 280 s.
7. Leibel-Weckowicz H., Shabo F. Modernization Forces in Maria Theresa’s Peasant Policies, 1740–1780 // Social History. – 1982. – Vol 15. – P. 303–304.
8. Maria Theresia an Josef. 24 Dezember 1775 [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://sophie.byu.edu/sections/4-maria-theresia-josef-24-dezember-1775 [6.04.2018].

УТВОРЕННЯ ПОЛЬСЬКОГО ГЕНЕРАЛЬНОГО ГУБЕРНАТОРСТВА НА ОКУПОВАНИХ ПОЛЬСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Леся Михайлівна Трепак,
асистент кафедри адміністративного та фінансового права Львівського національного університету імені Івана Франка (м. Львів)

Другова Світова війна розпочалась нападом Третього Рейху на Польщу 1 вересня 1939 р. Передумовою початку війни стало підписання німецько-радянського договору про ненапад 23 серпня 1939 р., що отримав назву «пакту Молотова – Ріббентропа». Окрім договору був підписаний таємний протокол про розподіл сфер впливу у Центрально-Східній Європі між гітлерівською Німеччиною та сталінським Радянським Союзом. Наявність таємного протоколу відкидалась Радянським Союзом довгі роки і тільки у 1989 році його визнав перший президент Радянського Союзу Михайло Горбачов, опублікувавши його текс у радянській пресі. Німецькі війська володіючи значною перевагою у військовій техніці та людських ресурсах, незважаючи на опір польської армії, у складі якої перебувало більше 200 тис. українців, швидко просувалася у глибину польської території. Виконуючи зобов'язані взяті під час підписання «пакти Молотова-Ріббентропа» 17 вересня 1939 р. перейшли радянсько-польський кордон і не зустрічаючи значного опору зайняти території Західної України та Західної Білорусії. Цьому передувала нота. польському послу у Москві 17 вересня 1939 р., у якій говорилось «Польська держава фактично перестала існувати і радянський уряд змушений взяти під захист території Західної України та Західної Білорусії». На початку жовтня 1939 р. майже повністю було ліквідовано опір польської армії. В результаті військових дій загинуло

біля 70 тисяч польських солдатів та офіцерів було вбито, багато було поранено [1, с. 42]. У радянський та німецький полон потрапило понад 500 тисяч польських солдатів і офіцерів. 28 вересня 1939 р. було підписано новий радянсько-німецький договір про дружбу і кордони, де остаточно було встановлено німецько-радянський кордон по річках Нарва-Буг-Сян [1, с. 43].

Передумовою початку Другої світової війни стало підписання 23 серпня 1939 р. договору про ненапад, який отримав назву пакту Молотова–Ріббентропа та таємного договору,який передбачав знищення незалежних держав та захоплення їх території.

Включення західноукраїнських земель (Східної Галичини і Волинь) до складу УСРС та СССР відбулося на основі рішень Народних Зборів Західної України у жовтні 1939 р. Після чого було проведено так звану радянізацію, яка включало з однієї сторони встановлення радянської моделі влади, українізацію освіти, культури, а з іншої – масові репресії та депортація місцевого населення.

Декретом від 8 жовтня 1939 р. .А. Гітлер інкорпорував до складу Третього Рейху землі на захід річки Вісли, а також Сілезію і Помор’я. На них утворено два адміністративні округи (Reichgau) – Край Варти та Гданськ – Західна Пруссія. Округи поділялись на три менші адміністративні структури – дистрикти, а ті, своєю чергою, на міські і сільські повіти. Решта польських земель були об’єднані в підпорядковане Німеччині Польське Генеральне Губернаторство для окупованих польських земель. Воно було поділене на дистрикти Краків, Люблін, Варшава, Радом. Столицею Генерального губернаторства визначено місто Краків [2, арк. 7-9].

На територіях, інкорпорованих до складу Третього Рейху, передбачалося впродовж десяти років здійснити повне очищення від місцевого населення, у тому числі внаслідок переселення поляків на схід. На польських землях ліквідовано польську адміністрацію та створено німецьку. Формально

найвищим урядовцем у них (які і у всіх німецьких землях) вважався міністр внутрішніх справ (окрім фюрера). Крім нього, галузеве керівництво здійснювали відповідні міністри, а також імперський комісар зі зміцненням Німеччини, уповноважений з чотирирічного плану, головне управління «Схід», Рада міністрів для захисту імперіі тощо [3, с. 279].

Адміністрацію округів очолювали намісники, яких призначав А. Гітлер як керівник нацистської Німеччини. Намісник одночасно був керівником нацистської окружної партійної організації гауляйтером. Поєднання адміністративної та партійної влади в окрузі були дуже важливим для осіб, які обіймали посади окружних комісарів захисту імперії. У межах своїх повноважень вони видавали накази, інструкції, розпорядження, призначали і звільняли окружних і повітових урядовців та ін. [2, арк. 7]. Намісникам округу Гданськ-Західна Прусія призначили А. Фостера, Краю Варти – А. Гейсера. Адміністрацію дистриктів очолювали губернатори, а в містах і сільських повітах відповідно бургомістри і старости. Вони були також керівниками відповідних структур нацистської партії [4, с. 587].

На польські землі поширювалась діяльність організації CCSS – (Schutrstaffeln) охоронних загонів, державної таємної поліції, гестапо (Geheime Staatspolirei), поліції безпеки (Sipo-Sicherheitpolizei), кримінальної поліції (Kripo-Kriminalpolizei), спеціальної поліції (залізничної, дорожньої, водної, поштової). У доповнення до державної поліції була створена «Самооборона німецького населення», яку формували з місцевих німців [4, с.588].

Дія права, на підставі, якого мали функціонувати німецькі органи адміністрації, суду й прокуратури і поліції, передбачала, що діяльність окупаційної влади на зайнятих територіях відповідає нормам міжнародного права. Найважливіші з ними закріплювали IV Гаазька конференція 1907 р. Згідно з ним окупаційна влада не була носієм суверенітету на зайнятих чужих територіях та не могла їх анексувати. Вона

отримувала лише статус фактичного володільця цих земель і мала забезпечити громадський порядок, суспільне життя дотримуючись попередніх джерел чинного права. За Гаазькою конвенцією, органи окупаційної влади зобов'язувались гарантувати життя і гідність місцевого населення, приватну власність тощо. Заборонялась конфіскація приватного майна, хоч дозволялись реквізиції на військові потреби [3, с. 281].

Відповідно норми Гаазької конвенції вважали окупаційну влади лише адміністратором і користувачем земель та майна, що належали іншій державі та її громадянам [5, с. 57].

На основі декрету нацистського уряду від 8 жовтня 1939 р., на включених до Третього Рейху землях діяли попередні джерела права, але з умовою, що вони не могли суперечити інкорпорації цих територій до складу Німеччини. До даного законодавства відноситься польський кримінальний кодекс 1932 р., польський кримінально-процесуальний кодекс 1928 р., польський цивільно-процесуальний кодекс 1930 р., який набув чинності з 1933 р., та польський кодекс зобов'язань 1933 р. та інші [4, с. 419-421].

Населення приєднаних земель поділялись на декілька груп. Першу –привілейовану, становили колишні польські громадяни німецької національності – «імперські німці» (Reichsdeutsch). Вони також отримали німецьке громадянство, зберігали свої майнові права. Другу групу складали особи, народжені у змішаних німецько-польських родинах. Вони могли отримувати німецьке громадянство з певними обмеженнями, які стосувались зайняття посад в органах державної влади і місцевого самоврядування, поліції, прокуратури, судах та інших. До третьої групи відносились особи польської національності, що отримували статус «піддані імперії». Вони дискримінувалися та обмежувались у правах. До четвертої групи відносились євреї і роми (цигани), які були позбавлені будь-яких прав [3, с. 282]. Аналогічні положення були перенесені на інші завойовані німецькими нацистами землі Європи.

Майже відразу після окупації німецькою владою польських земель тут розпочались політика репресій, депортації та терор щодо місцевого населення.

Після розгортання нових фронтів Другої світової війни, широкої мобілізації до німецької армії та нестачу в Німеччині кваліфікованої робочої сили, службовців, було виокремлено ще одну правову категорію людей- фольксдойчів (Volksdeutsch), до яких відносились особи, які мали домішки німецької крові.. До складу фольксдойчів було віднесено близько 3 мільйонів осіб серед поляків, українців, росіян, литовців, латвійців, білорусів, естонців та інших [3, с. 283].

У Польському Генеральному губернаторстві провадилась дискримінація та обмеження прав ненімецького населення. Панівне становище німців окрім законодавства Третього Рейху встановлювалось також нормативно-правовим актами Генерального губернаторства. Вони стосувалися освіти, транспорту, місця проживання, оплати праці, податків та ін.

Територія губернаторства спочатку мала 96 тис. км^2 з населенням близько 12 млн. осіб (серед яких близько 10 млн. поляків, 1,6 млн. євреїв і понад 500 тисяч українців) [4, с. 585]. До його складу повністю увійшли Келецьке, Люблінське воєводства, більша частина Варшавського (зі столицею), Краківського, Лодзинського воєводств та частина колишнього Львівського воєводства. Після початку німецько-радянської війни до Польського Генерального губернаторства ввійшли землі Галичини (Львівська, Тернопільська, Станіславська (Івано-Франківське)) і Дрогобицька області УРСР) і його територія зросла до 145 тисяч км, а населення збільшилось на 5 млн. осіб (із них понад 4 млн українці) .

Керівником адміністрації губернаторства став Ганс Франк, який був відповідальний і підзвітний лідеру нацистської Німеччини Адольфу Гітлеру. У Генеральному губернаторстві Гансу Франку належала уся повнота адміністративної, судової та поліцейської влади. Водночас він був уповноваженим зі справ чотирьохрічного плану Третього

Рейху на території Генерального губернаторства, комісар зі справ оборони держави, керівник (фюрер) місцевої організації нацистської партії [2, арк.7].

При Генеральному губернаторстві, як виконавчий і дорадчий орган існував уряд, очолюваний держсекретарем, який мав штатного заступника. Обох урядовців призначав генеральний губернатор та затверджував канцлер Третього Рейху. . До складу уряду, який налічував близько 50 осіб, входили також начальник служби поліції (в тому числі поліції порядку, кримінальної поліції безпеки), комісар Емісійного банку, голова Крайової контрольної палати та керівники всіх відділів управлінь [3, с.285].

Уряд поділявся на державний секретаріат (координаційний, загальний орган) і головні відділи адміністрації внутрішніх справ, фінансів, юстиції, економіки, праці, продовольства, пропаганди, будівництва, зв'язку, сільського господарства, науки й освіти, релігії, залізниці, почти. При генеральному губернаторі перебували представники різних центральних органів і структур [2, арк. 7-8].

Дистрикти очолювали начальники (з 1941р. – губернатори), яких призначав генеральний губернатор та затверджував канцлер Третього Рейху. Вони підпорядковувались генеральному губернатору і несли перед ним персональну відповідальність за стан справ у дистриктах [3, с. 285].

Кожному губернатору підпорядковувався відповідний апарат управління, який дублював апарат управління генерал губернаторства, але у дещо зменшеному варіанті.

Дистрикти поділялись на повіти, які очолювались старостами. Старости призначались генеральним губернатором за поданням губернатора дистрикту [2, арк.8].

На окупованих гітлерівською Німеччиною землях збереглися органи місцевого самоврядування, які очолювали бургомістрами у містах, війтами у сільських територіальних громадах та солтиси у селах. На відміну від місцевого самоврядування у період Речі Посполитої, у часи німецької

окупації бургомістрів, війтів і солтисів призначав та звільняв губернатор дистрикту за поданням повітового старости. Бургомістрами і війтами, як правило, були німці або фольксдойчі, солтисами поляки та українці. Мовою управління у всіх дистриктах була німецька, частково польська. У населених пунктах, де українці становили більше 20 відсотків населення, могла використовуватись українська.

На території Генерального губернаторства функціонувала надзвичайно розгалужена мережа поліційних органів та органів безпеки. Нею керували відповідно начальник поліції та начальник служби СС у структурі поліції порядку (Ordnungpolizei) діяла(але вже на службі в німців) так звана гранатова поліція (синя, за кольором мундиру). Тут була створена (раніше, тобто за Польщі, її не існувало) й українська поліція [3, с. 286]. Загалом, на думку професора Бориса Тищика, в апараті Генерального губернаторства працювало близько 260 тисяч поляків [3, с. 286].

Правовою основою для діяльності німецьких окупаційних органів влади на польських землях були декрети нацистського диктатора і канцлера Третього Рейху Адольфа Гітлера про адміністрацію окупаваних земель від 12 жовтня 1939 р. які набули чинності від 26 жовтня 1939 р. У 5 параграфі вищезгаданого розпорядження вказувало що для ефективного управління окупованим територіям доцільно використовувати нормативно-правові акти у формі декретів. Їх могли видавати Рада Міністрів Третього Рейху,керівник управління по підготовці .У річного плану розвитку Третього Рейху та генеральний губернатор.Ганс Франс виконував також функцію керівника чотирьох річного плану розвитку Третього Рейху на території Польського Генерального губернаторства [6, с. 485] Внаслідок чого Рада Міністрів до оборони Третього Рейху видала тільки два розпорядження, що стосувалося Польського Генерального губернаторства,а Ганс Франк у якості керівника чотирьох річного плану розвитку Третього Рейху. Усі інші розпорядження видавались Гансом Франком, як генеральним губернатором [6, с. 485].

У структурі уряду Генерального губернаторства існував нормотворчий відділ який очолював юрист доктор Альберт Вег. З 12 жовтня 1941 р. офіційним друкованим органом для публікації нормативно –правових актів стає \ «Dziennik Rozporradzen dla orupowanych polskich obszarow» Щоденник розпоряджень для окупованих польських земель\ З 1 вересня 1940 р. він отримує назву «Dziennik Rozrporadzen dla Ceneralnego gubernatorstwa «Щоденник розпоряджень для генерального губернаторства [294, с. 378] крім розпоряджень у них друкувались інші нормативно-правові акти окупаційних органів влади Польського генерального губернаторства та дискриктів що входили до його складу декрети ординації розпорядження,поліцейські розпорядження та інші [6, с. 485].

У здійсненні адміністраційно-поліційної влади між генеральним губернатором та начальником СС і поліції часто виникали конфлікти. Останні домагалися більшої незалежності, масового застосування терору, репресій.

Після початку німецько-радянської війни та захоплення українських земель було встановлено різні моделі окупаційної влади. Східна Галичина була включена до складу Польського Генерального губернаторства ,як дистрикт Галичина. У дистрикті Галичина функціонували окупаційні органи влади на зразок інших дистриктів Польського Генерального губернаторства.

Територія Східної Галичини у складі Львівської, Тернопільської, Станіславської (Івано-Франківської) та Дрогобицької областей УРСР увійшли до складу дистрикту Галичина від 1 серпня 1941 р. [2, арк. 10]. Долю Східної Галичини, яка булла окупована військами нацистської Німеччини було вирішено А. Гітлером під час наради за участю рейхсміністра А. Розенберга, шефа рейхсканцелярії націонал-соціалістичної партії М. Борман [7, арк. 1].

Обґрунтовуючи необхідність поділу українських земель нацистський диктатор А. Гітлер вказав, що колишня «ав-

стрійська Галичина повинна стати областю німецького Рейху» . Проти передачі Східної Галичини до складу Польського Генерального губернаторства виступав А. Розенберг, який вказував що є помилкою підпорядкування району навколо Львова керівництву Польського Генерального губернаторства [8, с. 392]. А. Розенберг наголошував на потребі надати Україні переваги аж до створення незалежної держави. Позиція А. Розенберга, навіть висловлена з тактичних міркувань не знайшли підтримки у А. Гітлера і його оточення. Вони планували для всіх країн європейського Сходу нещадний окупаційний режим [9, с.262-263].

Одночасно цього ж дня дистрикт Галичина увійшла до складу Польського Генерального губернаторства на основі постанови Гітлера від 17 та 22 липня 1941 р. і включала колишні польські воєводства у складі Другої Речі Посполитої – Львівське, Тернопільське, Станіславське [2 арк. 10]. Офіційними мовами дистрикту Галичина визначались німецька, але дозволяли використовувати українську та польську. Остаточне включення дистрикту Галичина до складу Польського Генерального губернаторства відбулося 1 листопада 1941 р., коли губернатор Карл Ляш повідомив про ліквідацію митного та поліцейського контролю між дистриктом Галичиною та Генеральним губернаторством. Дане звернення було опубліковано у місцевій пресі.

Наступним губернатором дистрикту Галичина з березня 1942 р. був призначений Отто Вехтер. Одним з основних чинників, який вплинув на включення Галичини до складу Польського Генерального губернаторства був факт перебування краю на протязі 1772-1918 рр. у складі Австрії та Австро-Угорщини правонаступником ,якої себе проголосила гітлерівська Німеччина. Іншою причиною українські, польські та німецькі дослідники називають також економічний чинник і віддаленість від лінії фронту. Німці нейтрально відносились до українців і поляків і застосовували давній принцип – «поділяй і володарюй» [10, с.57]. Зовсім

по-іншому, ніж до українців і поляків, німці ставились до єврейського населення Галичини. В директиві Вермахту від 12.09. 1941 р. вказувалось «що боротьба проти більшовизму вимагає нещадних і енергійних дій, насамперед проти євреїв котрі є головним чинником більшовизму [8, с.393]. Дана директива підтверджує, що жорсткі репресії та геноцид проти мирного населення проводили не тільки СС, поліція, але і збройні сили Німеччини.

Галичина у планах гітлерівського керівництва мала бути заселена німцями, а українці переселені на схід. У промовах керівництва дистрикту Галичина вказувалось про місцеве населення і дуже рідко вживалась назва українці.

Структурно дистрикт «Галичина» поділявся на повіти (крайзе) та округи (бецірки): 1) Бережани (Бережани, Бучач, Підгайці) 2) Городенка (Городенка, Товмач) 3) Городок (Город, Яворів) 4) Дрогобич (Дрогобич) 5) Золочів (Золочів, Броди, Перемишляни) 6) Калуш (Долина, Калуш) 7) Камінка-Струмилова (Камінка-Струмилова (Камянка-Бузька), Радехів, Сокаль) 8) Коломия (Коломия, Косів, Снятин) 9) Львів – місто (німецька, єврейська, україно-польська дільниці) 10) Львів – повіт (Бібрка, Жовква, Львів – повіт) 11) Рава-Руська (Любачів, Рава-Руська) 12) Самбір (Самбір, Турка) 13) Станіслав (Івано-Франківськ) (Делятин, Надвірна, Рогатин, Станіслав) 14) Судова Вишня (Мостиська, Рудки, Судова Вишня) 15) Стрий (Жидачів, Ходорів, Стрий) 16) Тернопіль (Скалат, Тернопіль, Требовля, Збараж) [11, с.43].

У квітні 1942 р. у адміністративному поділі дистрикту Галичина відбулись зміни у його складі перебувало 13, а пізніше 11 округів (крайсгауптманшафтів): Бережани, Чортків, Дрогобич, Калуш, Львів – повіт, Рава-Руська, Самбір, Станіслав, Стрий, Тернопіль, Золочів. Було ліквідовано округи Городок і Городенка . Населення округу було у межах 120-160 тисяч жителів. Керівництво крайсгауптманшафтами здійснювали крайсгауптмани (окружні старости) за допомогою ландкомісарів (повітові комісари). Округи поділялись

на волосні громади, які об'єднували від 5 до 15 сіл (8-16 тисяч мешканців на чолі з волосними старшинами). Очолювали волосні громади громадські голови.

З 31 липня 1943 р. у дистрикті Галичина запроваджувались міські та повітові комісаріати: міські – Борислав для округу, Дрогобич, комісаріати Станіслав, Коломия, Чортків, Тернопіль, Бережани, Рава-Руська. Повітові комісаріати для округу Львів – повіт – Жовква, Городок, Судова Вишня, Бібрка: для округу Самбір – Турка: для округу Стрий – Ходорів, Сколе, для округу Калуш – Долина, для округу Станіслав – Товмач, Надвірна, для округу Коломия – Городенка, Снятин, Косів, для округу Чортків – Бучач, Борщів, Заліщики, Копичинці, для округу Тернопіль – Теребовля, Скалат, Зборів, Збараж, для округу Золочів – Перемишляни, Броди, для округу Бережани – Рогатин, Підгайці, для округу Камінка-Струмилова – Радехів, Сокаль, для округу Рава-Руська – Любачів [11, с. 44].

У підпорядкуванні губернатора дистрикту «Галичина» перебували війська «СС, поліцайфюрер та шеф управління губернаторства якому підпорядковувались адміністративні органи». Шефу управління губернаторства також підпорядковувались президіальне бюро, чиновники управління залізниці, пошти Сходу, відомств та відділів внутрішнього управління, фінансовий, юридичний, господарський, продовольства, сільського господарства, лісового господарства, праці, пропаганди, науки та освіти, будівельний, контролю цін. Апарат крайзгауптманшафтів, управ, бецирків повторювали структуру уряду дистрикту Галичина, але в значно спрощеному виді [11, с. 44].

У липні 1942 р. на основі розпорядження Генерального губернатора «про охорону жнив» від 1 серпня до 1 листопада у селах було введено надзвичайний стан. Німецькі спеціальні суди отримали право страчувати кожного хто зумисне псував або нищив харчові продукти і фураж га не виконував контингент.

На Галичину, як і на інші окуповані українські землі, поширилось німецьке законодавство щодо залучення до робіт на території Третього Рейху. Згідно з розпорядження німецьких окупаційних властей від 18 лютого 1942 р., запроваджувався обов'язковий набір працездатного населення для робіт на промислових об'єктах та в сільському господарстві безпосередньо на території Третього Рейху

З жовтня 1941 р. до квітня 1943 р. з дистрикту Галичина до Німеччини виїхало 300255 осіб з них 188895 чоловіків і 111360 жінок. У випадках, коли українське населення намагалося уникнути виведення на роботу до Третього Рейху, окупаційна влада застосовувала жорстокі репресії. Так, за відмову від виїзду до Третього Рейху на роботу у селі Оскілки на Тернопільщині окупанти розстріляли на майдані у лютому 1943 р. 60 місцевих мешканців та спалили 16 дворів. Всього на протязі 1941-1944 рр. до Німеччини з Галичини було вивезено 1 млн. 250 тисяч осіб. Після закінчення війни та повернення до дому в Україну, 300 тисяч колишніх «остарбайтерів» органи НКВС відправили до радянських концтаборів та на заслання у віддалені регіони СРСР. Добровільно чи примусово вони виїхали до Німеччини для радянських спецслужб значення не мало.

Передумовою початку Другої світової війни стало підписання 23 серпня 1939 р. договору про ненапад, який отримав назву пакту Молотова–Ріббентропа та таємного договору,який передбачав знищення незалежних держав та захоплення їх території.

На частині окупованих Третім Рейхом польських земель було утворено Польське Генеральне губернаторство, до складу якого увійшли дистрикти Краків,Варшава,Люблін, Радом, які поділялись на округи. Продовжували діяти органи місцевого самоврядування.

Після початку німецько-радянської війни та захоплення українських земель було встановлено різні моделі окупаційної влади. Східна Галичина була включена до складу Поль-

ського Генерального губернаторства, як дистрикт Галичина. У дистрикті Галичина функціонували окупаційні органи влади на зразок інших дистриктів Польського Генерального губернаторства.

Література

1. Кульчицький В., Настюк М., Тищик Б., Глубіш М. Входження Галичини, Північної Буковини та Закарпаття до складу України (1939-1945) – Дрогобич, 1995, 67 с.
2. Державний архів Львівської області (Далі- ДАЛО). Ф. Р. 35- Оп 1 – спр. 1.
3. Тищик Б. Й. Польща: історія державност і права (Х- початок ХХ ст..) Львів, 2012. – 512 с.
4. Bardach J., Lesnodorski B., Pietrzak M. Historia ustroju i prawa polskiego, Warszawa 2005.- 667 S.
5. Рекотов П. Права і обов'язки окупанта під час здійснення військової окупації(середньовіччя -ХХ ст.) // Порівняльно-аналітичне право 2017 №4. – С. 55 – 58.
6. Ubersicht uber das Recht des Generalgouverments,bearbeitet von A.Weh, Stand: 1 Januar 1943, Krakow 1943.
7. ДАЛО – Ф. Р – 35- Оп 1 –спр. 6.
8. Кучер В., Стефанюк Г. Окупаційний режим у Галичині. Україна в Другій світовой війні: погляд з ХХ століття. Історичні нариси у двох книгах. Книга перша. Київ, 2010. – 739 с.
9. Коваль М. Україна в Другій світовій і Великій вітчизняній війні (1939-1945)-К., 1999 – 336 с.
10. Кондратюк К. Галичина і Волинь у роки Другої світової війни 1939-1945, Львів, 2011. – 160 с.
11. Офіцинський В. Дистрикт Галичина (1941-1944 рр.) історико-політичний нарис – Ужгород, 2001, - 143 с.

СПОГАДИ ДРУЗІВ, УЧНІВ, КОЛЛЕГ ПРО В. С. КУЛЬЧИЦЬКОГО

Кульчицький Я. В.,
доктор економічних наук, професор Навчально-наукового інституту екологічної економіки і менеджменту Національного лісотехнічного університету України, доктор політичної економії та соціальної філософії (Німеччина);

Кульчицький Б. В.,
доктор економічних наук, професор економічного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, доктор політичної економії та соціальної філософії (Німеччина).

Батькова Україна

Найближчі друзі, соратники й однодумці нашого Батька, професора Кульчицького Володимира Семеновича, звернулися до нас, Його синів Ярослава і Богдана, з проханням поділитися спогадами про Нього власне очима синів, дітей. З вдячністю прийнявши таке запрошення, хочемо коротко описати деякі риси Його портрету і відразу наголосимо, що відчуваємо Його, думаємо про Нього у теперішньому часі, бо ж Він є, лише в іншому вимірі, у Божому Небесному Царстві і, безперечно, бачить усіх нас, чує та з радістю, вдячністю констатує те, що його сини, дружина, вірні друзі й колеги по роботі, вихованці, учні виявляють незгасну любов і шану до Його справді скромної особистості.

Характерними для Батька завжди були скромність у поведінці та побуті, мабуть, надмірні, бо, наприклад, жодного разу, навіть коли була необхідність, не представляв себе незнайомим людям усіма науковими регаліями, яких мав чимало, чи хоча б словом «професор». А у побуті – завжди охайний завдяки турботливій дружині, скромні одяг, взуття

і т.п., які оновлювалися тільки внаслідок тривалих вмовлянь дружини, себто нашої мами, і нас, синів. Невибагливість у їжі – також риса Батька.

Якщо говорити про роль Батька у суспільному, національно-державному поступі українського народу, то насамперед варто підкреслити такі Його риси, як загострене відчуття й прагнення соціальної і національної справедливості, співчуття всім без винятку знедоленим та пригніченим народам, готовність допомогти будь-якій людині, глибинний патріотизм, вболівання за чистоту української мови, пропаганда всього українського. До речі, український шляхетський рід Кульчицьких – це прямі нащадки короля Данила Галицького, гетьманів Петра Сагайдачного, Марка Жмайла, героя оборони Відня 1683 р. та засновника першої у Європі кав'ярні Юрія Кульчицького, мати Івана Франка – Марія Кульчицька і цей перелік можна продовжувати. Безумовно, достеменне знання свого генеалогічного дерева, витоків і джерел не могло не позначитися на Його світогляді. Зрештою й сам фах історика права, який реконструює минуле, досліджує архівні досі не відомі матеріали, розкриває справжні й суперечливі картини людського поступу, таємниці й закономірності суспільних трансформацій, але з думкою про Україну, її майбутнє, лише прискорили формування у Батька активної громадянської позиції, почуття палкого патріотизму і вболівання за долю нашої Вітчизни. Так, маючи доступ до студентської аудиторії, Він ще до сучасної незалежності України, часто відверто ризикуючи своєю кар'єрою, а отже й долею, ніс до молодих сердець правду про українську історію, правову культуру та українську мрію-ідею, тим самим утверджуючи державницьку свідомість і власне глибинний патріотизм, про що часто згадують і нині колишні Його вдячні учні.

Задовго до відновлення державної незалежності у 1991 р. Він публікувався у друкованих органах українців Польщі «Наше слово» та «Український календар». Дописував ви-

ключно на українську тематику, розкриваючи теми і проблеми, заборонені радянським режимом. Радів, що таким чином правда про українську історію, державу і право шириться світом.

При зовнішній стриманості, Батько лірик і романтик у душі. Так, збереглося багато Його листів до нашої мами, де Він цитує поетів, письменників, освідчуючись своїй майбутній дружині у коханні. Сам любив поезію, особливо ліричну, зокрема Олександра Олеся. Дуже радів, коли вірші сина Богдана були покладені на музику професійними композиторами і стали піснями (9 пісень на музику Народного артиста України Олега Кульчицького, а пісня «Кохання у Львові» на музику Народного артиста України Павла Дворського стала переможцем Всеукраїнського фестивалю популярної музики).

Нашого Батька характеризують також висока порядність, надійність у дружніх стосунках, любов до природи. Особливо любив голубів і взагалі тварин, риб і т.д. Мисливство і рибальство не сприймав за сам факт нищення живих істот.

Йому притаманні філософське ставлення до життя, усвідомлення його швидкоплинності. А звідси – філософське ставлення до багатства, речей, грошей і т.д. Він любив вживати українські народні прислів'я, у яких закодована велика мудрість наших пращурів. У Батька – непоказна, але щира релігійність, глибока віра в Бога.

Батько для нас, Його синів, і сьогодні є найвищим взірцем Людини з великої літери, більше того, зараз ми ще сильніше усвідомлюємо Його велич. Батько своїм життям, науковою творчістю та педагогічною діяльністю неначе обґрунтував і переконливо довів істинність пророцтва неперевершеного Мішеля Нострадамуса щодо особливої доленосної ролі України у демократичному цивілізаційному поступі Європи і світу, коли народ, де «…мова тішить слух, – там Борисфенів край початок здвигам покладе й злама рутину!.. «.

Тищик Б. Й.,
кандидат юридичних наук, професор кафедри історії держави, права та політико-правових учень, заслужений професор Львівського національного університету імені Івана Франка, заслужений юрист України.

Професор Кульчицький працював на благо юридичної науки, рідного факультету і кафедри

Понад 60 років тому, я прийшов вчитися на юридичний факультет Львівського державного університету імені Івана Франка. Набори студентів тоді були невеликі – по 50 осіб.

На першому курсі нам викладали історію держави та права Союзу РСР, історію держави та права зарубіжних країн, теорію держави і права, основи римського приватного права та інші предмети. Перший з них читав і вів семінари в обох академічних групах тоді ще 35-річний доцент Володимир Семенович Кульчицький. По другому і четвертому з вказаних вище предметів – доцент Володимир Іванович Калинович, по третьому – професор Петро Омелянович Недбайло.

Тоді, у молодші роки свого викладання, Володимир Семенович був ще дуже вимогливим, суворим. Його студенти дуже боялись і до семінарів та іспиту готувались наполегливо.

Читались обидві історії весь навчальний рік, тобто два перші семестри.

Після закінчення факультету і року практичної роботи, мене зарахували асистентом кафедри історії та теорії держави і права, де працював В. С. Кульчицький. Відтоді й розпочалося моє найближче з ним знайомство, яке, незважаючи на вікову різницю (17 років), згодом, коли і я став доцентом (а він – доктором наук і професором), переросло в тісні дружні відносини на ґрунті великої нашої прив'язаності до історії взагалі, держави та права – зокрема. Така увага

і підтримка авторитетного й відомого в усьому СРСР науковця не могла не тішити мене. Я гордився цим і горджуся дотепер, хоча Володимир Семенович, на жаль, відійшов у інший світ.

Мене завжди захоплювали його стриманість, скромність, коректність, доступність, а відтак, коли він став старшим – доброзичливість, причому як до колег по роботі, так і студентів. До нього, пригадую, дуже часто приходили (ми увесь час працювали з Володимиром Семеновичем в одному кабінеті, а наш факультет знаходився там, де зараз мехмат, тобто у правому крилі головного корпусу університету) випускники факультету – за порадою, добрим словом, допомогою. Він нікому не відмовляв, усім намагався в міру своїх можливостей допомогти: з влаштуванням на роботу, розв'язанням особистих проблем, консультаціями з юридичних питань.

Володимир Семенович підготував багатьох теперішніх відомих науковців – кандидатів і докторів наук. Він був великим патріотом України, читав лекції завжди гарною літературною українською мовою, не перейшов на викладання російською навіть тоді, коли в університеті, як і у всьому науковому середовищі України (в часи Л. Брежнєва, а в Україні – В. В.Щербицького), розпочався інтенсивний період русифікації науки (під гаслом «інтернаціоналізму»), коли дисертації належало писати, а наукові «Вісники» видавались російською мовою, коли викладачів переконували про доцільність викладання російською мовою.

До речі, окремі викладачі юридичного факультету так і зробили. Але не Володимир Семенович.

До кінця життя професор Кульчицький працював на благо юридичної науки, рідного факультету і кафедри. До кінця любив історію, часто цитуючи слова Марка Тулія Ціцерона: «Historiam nescire semper esse puerum» (Не знати історії – завжди бути недоростком (недорозвиненим)».

Бойко І. Й.,
доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри історії держави, права та політико-правових учень Львівського національного університету імені Івана Франка

Слово про Вчителя

Життєвий та науковий шлях Володимира Семеновича Кульчицького простим назвати важко. Ті галузі знання, де він працював у роки радянської влади, були складними і непередбачуваними. Чимало тем з історії держави та права України заборонялись.

Упродовж існування Радянського Союзу у вищих навчальних закладах України вивчали історію держави та права Української РСР, яка основну увагу приділяла проблемам становлення та розвитку радянської влади, тобто з грудня 1917 р. і далі. Про всі попередні етапи становлення, розвитку української державності, боротьби патріотичних сил народу, видатних політичних діячів за її збереження писалось мимохідь, поверхнево, багато фактів, явищ і подій замовчувалась, деякі – перекручувались, державні й політичні діячі – борці за волю України – всіляко зневажались, оголошувались українськими буржуазними націоналістами, бо й самому термінові «націоналіст» надавався лише негативний, реакційний, антинародний характер. Позитивними героями, діячами були тільки ті, хто боровся за радянську владу, позитивною, «народною» державністю – тільки радянська, соціалістична.

Так чинилося в догоду тоталітарній комуністично- адміністративній системі, виплеканій за сталінського режиму, яку її творці й послідовники берегли й надалі, після смерті Й. Сталіна. Цій системі вірно служили й вся комуністична ідеологія, Московська православна церква, заполітизована наука, зокрема історико-правова.

Вважалося, що Україна до радянських часів ніколи не мала своєї державності, власного права. У цьому аспекті

радянська ідеологія, політична й історична наука взяли за основу політику державно – шовіністичних кіл царської Росії, які намагалися ліквідувати українську мову, історію, культуру, саме українську націю, а українців вважали «малоросами», відгалуженням російського народу, тобто етносом другорядним, який не має історичних державно-правових традицій, отже, права на самостійне існування. До речі, таку саму політику на українських землях, які внаслідок історичних обставин ще в добу Середньовіччя потрапили до складу інших іноземних держав – Польщі, Румунії, тощо, проводили правлячі шовіністичні кола й цих країн.

Однак, В. С. Кульчицький у цих складних умовах зумів посісти гідне місце у історико-правові науці. Загальновідомий є внесок В. Кульчицького у розвиток української історико-правової науки. Він є автором і співавтором близько 500 наукових та науково-методичних праць. Його праці присвячені дослідженню найбільш актуальних історико-правових проблем української державності і права. У першій половині XX ст. його наукова діяльність пов'язана з малодослідженою на той час проблемою організації і діяльності Галицького крайового сейму в системі апарату Австро-Угорщини. Названій проблемі, В. Кульчицький присвятив чимало наукових статей, а також 19 квітня 1954 р. успішно захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему « Галицький сейм у системі колоніального апарату Австро-Угорщини». Результати наукового дослідження цієї історико-правової проблеми з великим інтересом сприйняла юридична громадськість.

Починаючи з 70-х років XX ст., науковий інтерес В. Кульчицького зосереджується на проблемі формування та функціонування апарату управління західноукраїнськими землями в складі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918 рр.). Завдяки глибоким знанням польської та німецької мов, архівних матеріалів, він дослідив і концептуально висвітлив державний лад і право у Галичині в складі Австрії та Австро-

Угорщини. Саме цій важливій науковій проблемі присвячена його докторська дисертація та близько 50 наукових праць.

В. Кульчицький один з перших українських учених-правознавців досліджував історію правового статусу вірменських громад в Україні. Він був одним з ініціаторів і організаторів трьох наукових конференцій, присвячених історичним зв'язкам і дружбі українського і вірменського народів, які відбувалися в Єревані (1959 р.), Львові-Києві (1964 р.), Єревані (1971 р.). Матеріали конференцій було опубліковано в наукових збірниках «Историческиесвязи и дружба украинского и армянскогонародов». Окрім цього, В. С. Кульчицький вивчав зв'язки українського з польським, молдовським, білоруським, російським, угорським, австрійським, румунським та іншими народами.

У 90-х роках XX ст. наукова діяльність В. Кульчицького здебільшого пов'язана з проблемами історії української державності, права. У цей період опубліковано велику кількість статей, посібників, підручників.

В. Кульчицький був талановитим педагогом вищої професійної школи. Його ім'я увійшло до золотого фонду не лише юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, а й усієї української юридичної науки.

Володимир Семенович був геніальним науковцем і водночас скромною, приємною, надзвичайно уважною, доброзичливою й чуйною людиною, великим оптимістом, патріотом України. Він був вченим з енциклопедичними знаннями, читав цікаві лекції студентам з курсу Історії держави та права України. Володимир Семенович завжди ділився своїм життєвим і педагогічним досвідом, енциклопедичними знаннями, допомагав в добрих починаннях, давав мудрі поради своїм учням. Його життєві та наукові ідеї, поради суттєво вплинули на мою наукову та педагогічну діяльність. Своїми глибокими за змістом лекціями та семінарськими заняттями, уважним ставленням до студентів, високою за-

гальною й професійною культурою Володимир Семенович здобув вдячність і глибоку пошану колег та багатьох поколінь випускників Львівської правничої школи. Своїм життям, вчинками, людяністю, науковою та громадською діяльністю Володимир Семенович Кульчицький був і залишається зразком, з якого треба брати приклад, особливо в теперішні, вкрай складні для України часи.

Кравчук М. В.,
кандидат юридичних наук, доцент, доктор права Українського вільного університету, завідувач кафедри теорії та історії держави та права Тернопільського національного економічного університету

Професор В. С. Кульчицький – апостол історико-правової науки

Плідна наукова співпраця з професором В. С. Кульчицьким, нащадком козацьких гетьманів Петра Сагайдачного, Марка Жмайла-Кульчицького, розпочалася біля тридцяти років тому, із закріпленням на кафедрі теорії та історії держави та права ЛДУ імені Івана Франка дипломної роботи, керівником якої він став. Для більшості студентів юридичного факультету, наш «науковий батько» (так здобувачі наукової школи Володимира Семеновича, пізніше лагідно його називали) був незаперечним та винятковим авторитетом, який базувався на високому професіоналізмі й особливій людяності. Тому написання дипломної роботи з тематики «Державне співробітництво між УСРР і РСФРР в 1917–1920 рр.» під його керівництвом, спричиняло певне побоювання, і з огляду на авторитет професора, викликало підвищену відповідальність перед ним за її виконання. Однак, після першої зустрічі з науковим керівником здобувачі сприймали Володимира Семеновича як надзвичайно комунікабельну, милосердну, доброзичливу людину,

великого життєлюба та високо професійного, досвідченого педагога, неперевершеного науковця. Після чергового поетапного опрацювання і представлення на рецензування матеріалу дипломної роботи, дослідник завжди отримував детальні професорські рекомендації стосовно висвітлення окремих подій, фактів, концептів, застосування наукового апарату. Часто такі побажання завершувалися лаконічним написом «вперед до перемоги», що у певній мірі піднімало моральний дух. Тема, що з острахом сприйнята дипломантом на початку, після вдалих порад професора В. С. Кульчицького і відповідної підготовки, як правило, завершувалася відмінною оцінкою ДЕК дипломної роботи, а період її наукового опрацювання ставав процесом вироблення прагнення до науково-дослідної діяльності, яка знаходила свою реалізацію у подальшій науковій розробці інших тем здобувачами. Завдяки фундаментальним науковим ідеям нашого «наукового батька» тематика щодо організаційно-правових засад розбудови, діяльності спеціальних органів, збройних сил заполонили наукові інтереси дослідників на великі періоди їхнього життя (О. І. Мінаєв: «Правове регулювання будівництва Збройних Сил Далекосхідної республіки. 1920–1922 рр.»; І. Г. Білас «Органи міліції західних областей України: становлення, організація, діяльність. 1939–1941 рр.»; М. В. Кравчук: «Органи державної політичної охорони в Далекосхідній республіці в 1920–1922 рр.»; «Правові основи будівництва національних Збройних Сил України в 1914–1993 рр.: організація, структура, діяльність», М. М. Кобилецький: «Утворення ЗУНР, її державний механізм та діяльність. 1918–1923 рр.; І. М. Паньонко: «Апарат управління Запорізької Січі: середина XVI ст. – 1775 р.»).

Окрім того, необхідно підкреслити, що запорукою великого вкладу професора В. С. Кульчицького в розвиток історико-правової науки є його наукова спадщина, яка становить більше 470 публікацій; надзвичайно дружні і близькі стосунки та плідна співпраця з вченими відомими у світі –

академіком Б. М. Бабієм, професорами А. П. Ткачем, В. Л. Мунтяном, А. Й. Рогожиним, О. І. Чистяковим та багато іншими.

Цікавий є факт відмови ВАК СРСР у прийняті докторської дисертації, захищеної професором В. С. Кульчицьким, оскільки її рукопис виданий українською мовою. На повернутому примірнику його дисертації містився напис ВАК: «Выдана на непонятном языке». Тільки завдяки підтримці академіка Б. М. Бабія дисертація була захищена й отримала наукове визнання (квітень 1971 р.).

Співпраця з професором А. П. Ткачем була запорукою функціонування своєрідної працюючої корпорації з підготовки вищих наукових кадрів. Аспіранти й здобувачі готували дисертаційні дослідження безпосередньо під керівництвом професора В. С. Кульчицького, а на завершальному етапі проходили вишкіл у професора А.П. Ткача. Така співпраця у значній мірі підвищувала якість дисертаційних робіт.

Особливі наукові відносини склалися із російським вченим О. І. Чистяковим, Заслуженим професором МДУ, лауреатом Державної премії Російської Федерації. Дружні, щирі відносини не змінилися і після десятиліть суверенітету національних держав. Це підтверджує спільна праця «История отечественного государства и права», яка вийшла з друку в Москві в 2001 р. Окрім того, яскраві фахові риси видатного вченого всемірно доповнювалися глибоким патріотизмом, безмежною любов'ю до всього українського, родинного, до козаччини, до багатьох героїчних сторінок української історії, особливо в полі його підвищеного інтересу були події першої чверті XX ст. Такі якості професора підтверджені зацікавленістю, частим відвідуванням та енциклопедичними знаннями історії визначних пам'яток України (Православний монастир «Скит Манявський», Музей заповідник «Козацькі могили» на Волині, Національний заповідник «Давній Галич» та інші)

Доречно зауважити: у період радянської дійсності, коли панувала ідеологічна заангажованість, лише на кафедрі теорії та історії держави та права ЛДУ ім. І. Франка, єдиній в Україні, викладався курс «Історія держави та права України», що, безперечно, здійснювалося при активній участі професора В. С. Кульчицького.

Ще однією із особливостей постаті світоча історико-правової науки, професора В. С. Кульчицького була його прекрасна традиція дарувати своїм молодшим колегам цікаві, корисні наукові видання, з оригінальним змістом на кшталт: «Крилате слово», «Гетьмани України», «Історія козаччини», «Двадцять три ступені вниз» та інші твори з дотепними і щирими іменними надписами. Сьогодні вони для нас є надзвичайно цінними реліквіями, що нагадають про видатного українського вченого – юриста права, професора В. С. Кульчицького, одного із апостолів історії права України, поряд з професорами А. П.Ткачем, А. Й. Рогожиним, перед яким у нас взяті великі зобов'язання – продовжувати подальший розвиток української історико-правової науки.

Кольбенко А. В.,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії держави, права та політико-правових учень Львівського національного університету імені Івана Франка

Свою любов до рідної землі, держави, мови і традицій професор В. С. Кульчицький з гідністю передавав своїм учням

Є люди, які досягають у суспільному житті великих здобутків, але не мають людської харизми та індивідуальності. Володимир Семенович володів і тим, і іншим. Його природний інтелект і глибокі знання поєднувалися водночас з доброзичливістю, простотою, переконливістю та ненав'язливістю.

Практично до останніх хвилин свого життя у нього зберігався чистий, проникливий і розважливий розум. Він умів бачити і співчувати проблемам інших людей та знаходити відповідні слова підтримки. Проживши тяжке життя, Володимир Семенович завжди залишався високо інтелігентною і шляхетною людиною.

Окремо наголосимо на такій рисі його характеру, як патріотизм. Свою любов до рідної землі, держави, мови і традицій він з гідністю передавав своїм учням. Хто слухав лекції Володимира Семеновича, уже не міг залишатися байдужою та черствою людиною до свого минулого і сьогодення. Тому пам'ять про професора Володимира Семеновича Кульчицького буде жити у віках через його учнів, усіх тих, хто знав цю світлу Людину.

Бориславський Л. В.,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права
Львівського національного університету імені Івана Франка

Професор В. С. Кульчицький був прекрасним лектором та педагогом

У моїй пам'яті – найприємніші спогади про зустрічі та співпрацю з професором Володимиром Семеновичем. Це прекрасний лектор та безкомпромісний педагог, «його не просто було пройти». У нього був свій регламент і процедура. Він мовчки слухав і терпеливо чекав закінчення відповіді й тоді починалося уточнення історичних дат та маловідомих фактів.

Знав Володимира Семеновича ще зі студентських років. У 1961 р. вперше зустрілися на вокзалі у зв'язку з виїздом на сільськогосподарські роботи в Кіровоградську область. Він став мене звати земляком. Пізніше читав нам курс Історія держави та права СРСР та України. Враження в мене та моїх

однокурсників від його манери читання, допитування, ставлення до студентів – найкращі. Згодом, коли я вже працював на кафедрах, в деканаті, мав можливість не раз переконатись у прекрасних людських і наукових якостей Володимира Семеновича. Особливо мені імпонувала його об'єктивність, уміння бути вимогливим до студентів і людей, залишаючись при цьому з ними в доброзичливих стосунках. Я завжди вважав і вважатиму за честь бути його учнем.

Федущак-Паславська Г. М.,
кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії держави, права та політико-правових учень Львівського національного університету імені Івана Франка.

Щира відданість професора В. С. Кульчицького інтересам учнів

Днем паломництва на кафедру історії та теорії держави та права стало 28 грудня щороку, доки жив професор Володимир Семенович Кульчицький. Це було незабутнє враження, коли, здавалось, увесь «юридичний» Львів (і не лише Львів) проходив через наше приміщення. Збиралися люди, котрі довгі роки знали, любили Володимира Семеновича, цінували його розум, доброту і зичливість. В цей день ми бачили Його велич.

Водночас, це Людина, з якою можна було порадитися з будь-яких питань. Класичні сентенції, котрі Володимир Семенович прорікав на заспокоєння різних житейських переживань, змушували задуматись і зрозуміти, що все минає – і це мине.

Багато сцен та епізодів, пов'язаних із професором В. С. Кульчицьким, пробігають у пам'яті: і щира відданість інтересам учнів, і готовність поділитися книжковими запа-

сами, і прочитати до останньої крапки дисертацію аспіранта кафедри, і дотепно пожартувати.

Так, студенти кінця 80 – початку 90-х років розказували оповідки попередників, які засвідчили про сувору вдачу професора В. С. Кульчицького. Проте, випускникам 1991 р. Володимир Семенович запам'ятається як викладач, який в курсі «Історії держави та права СРСР» зумів не лише розповісти про видатні пам'ятки українського права, визначних осіб української державності, а й про історію Львова, Львівського університету та багато іншого, що примушує і зараз з трепетом повертатися на вулиці прекрасного міста, якими ходив і Володимир Семенович.

Але все минає …

Володимир Семенович 3 липня ще був на засіданні кафедри, а 23 він тихенько нас покинув…

Падав сильний дощ, довга вервечка людей тягнулася дорогами Личаківського. Всі, хто посеред літа змогли прибути, відпроваджували шановного Володимира Семеновича.

Паславська О. Я.,
кандидат юридичних наук, доцент Тернопільського
національного економічного університету

Людина з великої букви

Думкою повертаюся в далекий 1965 р., коли я, випускниця Тернопільської середньої школи № 6, ставши студенткою юридичного факультету ЛНУ, переступила поріг аудиторії № 216 головного корпусу університету, де вперше ми зустрілися з професором В. С. Кульчицьким на лекції з історії держави та права України. Пам'ятаю, як ми, вчорашні абітурієнти, ще добре не розуміючи, що означає «професор», побачили енергійного, молодого, гарного лектора, а це був саме він – В. С. Кульчицький. Одразу ми всі пройня-

лися повагою до цієї неординарної, розумної, культурної, інтелігентної людини. Коли коридором проходив професор, студенти зупинялися, відступаючи до стіни, і пропускали його з поклоном. Вимогливість – основна риса його як викладача. Пам'ятаю: перед першою сесією ми страшенно хвилювались, адже підручників у бібліотеці не було (2–3 підручники на читальний зал). Уся надія – на конспекти лекцій, які В. С. Кульчицький вмів подати хоч коротко, але доступно, зрозуміло, гарною українською мовою. Відверто признаюся, що здати іспит у професора Кульчицького було дуже важко, і між нами, студентами, вважалося великим щастям отримати бодай «3». Пам'ятаю свою першу курсову роботу «Історія XII Таблиць» – мудрі поради професора стосовно виконання цієї роботи, його толерантність. Єдине, чим можна було «купити» професора В. С. Кульчицького – знаннями. Він тішився, коли студенти вчили історію України, цікавилися нею. Тому зараз, працюючи з студентами, мені важко збагнути, чому сьогоднішні студенти, маючи такі великі можливості (підручники, бібліотеки, Інтернет) не хочуть вчитися? Нам би тоді їхні теперішні умови – напевне всі буди б відмінниками.

Другий період спогадів торкається більш зрілого періоду мого життя – роботи над кандидатською дисертацією, коли професор Кульчицький погодився бути моїм науковим керівником. Тоді я по іншому подивилася на цю Людину з великої букви. Незважаючи на поважний вік, Володимир Семенович залишався активним, творчим, молодим душею, щедро ділився своїми знаннями і життєвим досвідом та сердечною теплотою. Пригадую, як одного разу, піднімаючись сходами на четвертий поверх юридичного факультету, студенти розступилися, даючи дорогу Володимирові Семеновичу, а коли він пройшов, я почула: «Це – патріарх нашого університету». Це прозвучало з такою повагою і теплотою, що ніяких більше похвал не потрібно. Спілкуючись з Володимиром Семеновичем, я дивувалася його феноменальній

пам'яті. Він знав усі прізвища політиків, назви міст Франції, Англії, Польщі й інших держав минулого століття (за темою дисертації), щедро ділився літературою, приносив з дому наукові праці, видані ще на початку XX ст.. Декілька з цінних історичних джерел так і залишилися в мене (з дозволу професора).

Не доживши до 90-літнього ювілею, Володимир Семенович залишив після себе лише світлі, добрі, теплі спогади як про людину і великого науковця з історико-правових досліджень. Заходячи на факультет, ніби відчувається, що душа його разом з нами, допомагає, підтримує, вчить.

БІБЛІОГРАФІЯ НАУКОВИХ ТА НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИХ ПРАЦЬ ПРОФЕСОРА В. С. КУЛЬЧИЦЬКОГО

Монографії

1. 50-років першої російської революції. – *Л*., 1955 (30,82 друк. арк., у співавторстві).
2. Г. Зайдлер. Політична думка стародавнього світу. Правові доктрини імперіалізму (переклад з польської). – *Л*., 1959 (26 друк. арк., у співавторстві).
3. Исторические связи и дружба армянского и украинского народов. – Ереван, 1967 (18 друк. арк., у співавторстві).
4. Торжество історичної справедливості. – *Л*., 1968 (55,2 друк. арк., у співавторстві).
5. У боротьбі за світлі ідеали комунізму. – *Л*., 1970 (16 друк. арк., у співавторстві).
6. Исторические связи и дружба украинского и армянского народов. – Ереван, 1971 (25 друк. арк., у співавторстві).
7. Утвердження ленінських ідей про державу і право на Україні (Питання теорії та практики державного будівництва). – *Л*., 1972 (22 друк. арк., у співавторстві).
8. Rozwyj demokracji socjalistycznej. – Lublin, 1977 (24 друк. арк., у співавторстві).
9. Конституція СРСР. Проблеми теорії і політики. – *Л*., 1978 (17 друк. арк., у співавторстві).
10. Назустріч волі. – *Л*., 1979 (14 друк. арк., у співавторстві).
11. Социально-политическая закономерность и правовые основы воссоединения западноукраинских земель с Украинской ССР. – *Львов*, 1979 (10,2 друк. арк., у співавторстві).
12. Возз'єднання Закарпаття з Радянською Україною (соціально-політичні і правові основи). – *Л*., 1985 (10,27 друк. арк., у співавторстві).

13. История государства и права Украинской ССР. в 3 т. – К., 1987. – Т.1 (32,79 друк. арк., у співавторстві).
14. Історія адвокатури України. – К., 1992 (8,2 друк. арк., у співавторстві).
15. Юридична наука і освіта на Україні. – К., 1992 (18 друк. арк., у співавторстві).
16. Проблеми юридичної науки та правоохоронної практики. – К., 1994 (17,2 друк. арк., у співавторстві).
17. Українська культура: історія і сучасність. – *Л.*, 1994 (30,98 друк. арк., у співавторстві).
18. Галицько – Волинська держава (1199 – 1349 рр.) – *Л.*, 2005(12,85 друк. арк., у співавторстві).

Підручники

1. История государства и права СССР. – М., 1967. – Ч. 1. (34,78 друк. арк., у співавторстві).
2. История государства и права СССР. – М., 1985. – Ч. 1. (24,49 друк. арк., у співавторстві).
3. Історія держави та права України. – *Л.* – Хмельницький, 1996 (19,7 друк. арк., у співавторстві).
4. Історія держави та права України. – *Л.*, 1996 (19,02.друк. арк., у співавторстві).
5. Історія держави та права України. У 2 ч. – К., 1996. – Ч.2 (24,77 друк. арк., у співавторстві).
6. История отечественного государства и права. – М., 1996. – Ч. 1. (25 друк. арк., у співавторстві).
7. Історія держави та права України: підручник.– К., 2008 (36,27 друк. арк., у співавторстві).

Навчальні посібники

1. Кодифікація російського феодального права в XIV–XVII ст. – *Л.*, 1956 (1,8 друк. арк.).
2. Історія Конституції Української Радянської Соціалістичної Республіки. – *Л.*, 1956 (1,4 друк. арк.).

3. Утворення Української Радянської держави. – *Л.*, 1957 (1,8 друк. арк.).
4. Кодифікація права на Україні у XVIII столітті. – *Л.*, 1958 (2 друк. арк.).
5. Держава і право Вірменії (IX-XVIII ст.). – *Л.*, 1959 (2 друк. арк).
6. Радянська держава і право в період боротьби за відбудову і розвиток соціалістичного народного господарства в післявоєнний період (1945-1953 рр.). – *Л.*, 1960 (2 друк. арк.).
7. Радянська держава і право в період боротьби за завершення будівництва соціалізму і вступ в період розгорнутого будівництва комуністичного суспільства (1953–1959 рр.). – *Л.*, 1960 (2 друк. арк.).
8. Радянська держава і право в період іноземної воєнної інтервенції і громадянської війни (1918-1920 рр.). – *Л.*, 1962 (2,5 друк. арк.).
9. Держава і право Молдавії феодального періоду. – *Л.*, 1964 (1,5 друк. арк.).
10. Галицька Радянська Республіка. – *Л.*, 1965 (3,8 друк.арк).
11. Державний лад і право в Галичині (в другій половині XIX – на початку XX ст.). – *Л.*, 1966 (3,6 друк. арк).
12. Молоді про закон. – *Л.*, 1975 (20 друк. арк., у співавторстві).
13. З історії української державності. – *Л.*, 1992 (3,71 друк. арк., у співавторстві).
14. Основи держави та права України. – *Л.*, 1993 (15 друк. арк., у співавторстві).
15. Правознавство. – *Л.*, 1994 (17,34 друк. арк., у співавторстві).
16. Правоведение. – Львов, 1995 (19 друк. арк., у співавторстві).
17. Українська юриспруденція в персоналіях. – Івано-Франківськ, 1995 (2,5 друк. арк., у співавторстві).
18. Входження Галичини, Північної Буковини та Закарпаття до складу України (1939-1945рр.). – Дрогобич, 1995 (4 друк. арк., у співавторстві).
19. Апарат управління Галичиною в складі Австро–Угорщини: навч. посіб. – *Л.*, 2002 (4 друк. арк.)

20. Генеза та еволюція української конституції. – *Л.*, 2007 (8,5 друк. арк., у співавторстві).

Навчально–методична література

1. Методичні вказівки по написанню курсових і контрольних робіт з теорії держави і права, історії держави та права СРСР, історії держави та права (загальної) та історії політичних вчень. – *Л.*, 1956 (2,87 друк. арк., у співавторстві).
2. Методичний посібник для написання контрольних, курсових і дипломних робіт з теорії держави і права, історії держави та права СРСР, історії держави та права (загальної) та історії політичних вчень. 2-ге вид, переглянуте і доп. – *Л.*, 1959 (4,4 друк. арк., у співавторстві).
3. Програма з історії держави та права УРСР. – *Л.*, 1965 (1,5 друк. арк.).
4. Методичні вказівки для студентів I курсу юридичного факультету. – *Л.*, 1972 (7,5 друк. арк., у співавторстві).
5. Методичні поради і плани семінарських занять з історії держави та права СРСР. – *Л.*, 1978 (2 друк. арк.).
6. Програма спецкурсу «Критика буржуазних поглядів на історію держави та права СРСР та УРСР» для студентів юридичного факультету. – *Л.*, 1982 (0,7 друк. арк.).
7. Методичні вказівки і плани семінарських занять з історії держави та права СРСР для студентів юридичного факультету. – *Л.*, 1982 (2 друк. арк.).
8. Методические указания к научно-исследовательской работе студентов по историко-теоретическим дисциплинам. – *Львов*, 1982 (2,5 друк. арк., у співавторстві).
9. Методичні вказівки і плани семінарських занять з історії держави та права СРСР. – *Л.*, 1988 (1,8 друк. арк.).
10. Методичні вказівки до контрольних робіт з історії держави та права СРСР для студентів I курсу юридичного факультету. – *Л.*, 1988 (2,5 друк. арк.).
11. Програма курсу «Історія держави та права країн Східної Європи». – Івано-Франківськ, 1993 (1 друк. арк.).

12. Методичні вказівки і плани семінарських занять з історії держави та права країн Східної Європи. – Івано-Франківськ, 1993 (2 друк. арк.).
13. Історія держави та права України. Програма курсу. – Івано-Франківськ, 1994 (2 друк. арк.).
14. Історія держави та права України. Плани семінарських занять та методичні вказівки. – *Л.*, 1996 (1,5 друк. арк.).
15. Методичні вказівки і плани семінарських занять з історії держави та права України для студентів юридичного факультету. – Івано-Франківськ, 1996 (0,8 друк. арк).
16. Історія держави та права України. Програма курсу для студентів юридичного факультету. – *Л.*, 1996 (1 друк. арк.).
17. Програма-мінімум для кандидатського іспиту за спеціальністю 12.00.01 з історії держави та права України. – *Л.*, 1998 (1,2 друк. арк.).
18. Історія держави та права України. Методичні вказівки та плани семінарських занять для студентів юридичного факультету. – *Л.*, 1999 (1 друк. арк.).
19. Методичні вказівки та плани семінарських занять з курсу «Історія держави та права України» для студентів юридичного факультету. – Чернівці; Івано-Франківськ, 1999 (1 друк. арк.).
20. Робоча навчальна програма курсу «Історія держави та права України» для студентів правничого відділення. – Чернівці – Івано-Франківськ, 1999 (1 друк. арк.).
21. Історія держави та права України. Програма курсу для студентів юрид. ф-ту. *Л.*, 2003 (0,75 друк. арк., у співавторстві).
22. Історія держави та права України. Методичні вказівки та плани семінарських занять для студентів юридичного факультету. – *Л.*: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка. – 2002.– 24 с. (1 друк. арк. у співавторстві).
23. Методичні рекомендації для написання контрольних робіт з дисципліни «Історія держави та права України».

Ч.1. – Одеса: Юридична література, 2003. – 39 с. (1,5 друк. арк. у співавторстві).

Брошури

1. Галицький сейм в системе колониального апарата Австро-Венгрии: Автореф. дис. … канд. юрид. наук. – М., 1953 (1 друк. арк.).
2. Радянська виборча система – найдемократичніша в світі. – Л., 1957 (1,3 друк. арк.).
3. Конституція СРСР – Конституція перемігшого соціалізму і розгорнутої демократії. – Л., 1959 (1,5 друк. арк).
4. Критика Іваном Франком буржуазного виборчого права. – Л., 1959 (2,5 друк. арк., у співавторстві).
5. Политический аппарат колониального управления Восточной Галицией (вторая половина XIX – начало XX вв.): автореф. дис. … д-ра юрид. наук. – К., 1970 (2,5 друк. арк.).

Статті

1. До питання про Галицький становий сейм // Наук. зап. Львів. ун-ту. Серія юрид. – 1956 (0,5 друк. арк).
2. Галицький крайовий сейм – знаряддя соціального і національного пригнічення трудящих // Питання теорії і практики радянського права. – Л., 1958 (1 друк. арк.).
3. Образование Галицкой ССР в 1920 году // Правоведение. – 1959. – №2 (0,6 друк. арк).
4. Встановлення радянської влади на Закарпатті в 1919 році // Рад. право. – 1960. – №2 (0,5 друк. арк.).
5. Возз'єднання Північної Буковини з Українською РСР // Вісн. Л. ун-ту. Серія юрид. – 1963 (0,8 друк. арк.).
6. Австрійська конституція 1849 року і крайова конституція для Галичини 1850 року // Вісн. Львів. ун-ту. Серія юрид. – 1965 (0,7 друк. арк.).
7. Акт історичної справедливості // Рад. право. – 1965. – №5 (0,4 друк. арк.).

8. З історії адвокатури царської Росії // Пробл. правознавства. – 1966. – Вип. 3 (0,5 друк. арк.).
9. Здійснення віковічної мрії трудящих Західної України // Рад. право. – 1966. – №9 (0,4 друк. арк.).
10. Олександр Безбородько і його Екстракт малоросійських прав 1767 року // Укр. календар. – 1967 (0,4 друк. арк.).
11. З історії організації адвокатури Радянської України // Рад. право. – 1967. – №7 (0,4 друк. арк.).
12. Революція 1848 року на західноукраїнських землях // Укр. календар. – 1967 (0,4 друк. арк.).
13. Воссоединение украинского народа в єдином Украинском советском государстве // Правоведение. – 1968. – №2 (0,7 друк. арк.).
14. Розпад Габсбурзької тюрми народів // Наша культура. – 1968. – №9 (0,5 друк. арк.).
15. Встановлення радянської влади на Україні в 1917 році // Вісн. Львів. ун-ту. Історія, економіка, право. – 1968 (0,3 друк. арк.).
16. Сторінка з історії українського права // Дружно вперед. – 1968. – №8 (0,5 друк. арк.).
17. Утворення Галицько-Волинського князівства в 1199 році // Укр. календар. – 1966 (0,4 друк. арк.).
18. Люблінська унія 1569 року в історії українського народу // Укр. календар. – 1969 (0,3 друк. арк.).
19. Кодифікація сімейного права на Україні в 1919 році // Укр. календар. – 1969 (0,4 друк. арк.).
20. Михайло Балугянський // Укр. календар. – 1969 (0,3 друк. арк.).
21. Апарат управління міста Львова за Статутом 1870 року // Вісн. Львів. ун-ту. Серія юрид. – 1969 (0,4 друк. арк.).
22. Утворення коронного краю Галичини в складі Австрії // Пробл. правознавства. – 1969. – Вип.13 (0,6 друк. арк.).
23. Крайова шкільна рада – знаряддя національного гноблення трудящих Галичини // Пробл. правознавства. – 1970. – Вип. 15 (0,5 друк. арк.).

24. Джерела права в Галичині за часів австрійського панування // Пробл. правознавства. – 1971. – Вип. 19 (0,7 друк. арк.).
25. Законодавча діяльність Народної Ради Закарпатської України // Пробл. правознавства. – 1971. – Вип. 20 (0,6 друк. арк.).
26. Иван Франко об Австрийской конституции 1867 года // Правоведение.– 1971. – №6 (0,4 друк. арк.).
27. Про реформу виборчого закону до галицького сейму на початку XX століття // Вісн. Л. ун-ту. Серія юрид. – 1971 (0,4 друк. арк.).
28. Подвиг Юрія Кульчицького під Віднем 1683 року // Укр. календар. – 1973 (0,3 друк. арк.).
29. Конституційне оформлення СРСР // Пробл. правознавства. – 1973. – Вип. 24 (0,8 друк. арк.).
30. Перший підручник з історії України «Синопсис» 1674 року // Укр. календар. – 1974 (0,5 друк. арк.).
31. Правосудие в армянских поселениях на територии Галиции XIV-XVIII вв. // Правоведение. – 1974. – № 2 (0,4 друк. арк.).
32. Гетьманська адміністрація на Лівобережній Україні в останні роки її існування // Наша культура. – 1974. – №6 (0,3 друк. арк.).
33. Чернівецькому університетові 100 років // Укр. календар. – 1975 (0,4 друк. арк.).
34. Сторінки історії Буковинського краю // Наша культура. – 1975. – №8 (0,4 друк. арк.).
35. Державно-правові погляди декабристів // Пробл. правознавства. – 1975. – Вип. 32 (0,7 друк. арк.).
36. Галицьке намісництво та його антинародна діяльність // Вісн. Львів. ун-ту. Серія юрид. – 1975 (0,4 друк. арк.).
37. Відгук ідей декабристів на західноукраїнських землях // Рад. право. – 1975. – № 12 (0,3 друк. арк.).
38. Перша газета на Україні 1776 року // Укр. календар. – 1976 (0,3 друк. арк.).

39. Циркуляр Валуєва і Емський акт 1876 року // Укр. календар. – 1976 (0,3 друк. арк.).
40. Українці в Державній думі 1906 року // Укр. календар. – 1976 (0,3 друк. арк.).
41. Іван Франко у світлі документів // Наша культура. – 1976. – №8 (0,4 друк. арк.).
42. Третій Литовський статут на Україні // Укр. календар. – 1978 (0,3 друк. арк.).
43. Ліквідація Задунайської Січі 1828 року // Укр. календар. – 1978 (0,3 друк. арк.).
44. Головна руська рада 1848 року // Укр. календар. – 1978 (0,3 друк. арк.).
45. Из истории розвития советского государства и права // Вестн. Львов.ун-та. Серия юрид. – 1978 (0,8 друк. арк.).
46. Сторінки історії українського козацтва // Наша культура. – 1978. – №10 (0,7 друк. арк.).
47. Перший Литовський статут 1529 року на Україні // Укр. календар. – 1979 (0,3 друк. арк.).
48. Українсько-болгарські наукові і культурні зв'язки // Наша культура. – 1979. – №4 (0,5 друк. арк.).
49. Исторические решения Народного собрания Западной Украины // Пробл. правоведения. – 1979. – Вып. 40 (0,5 друк. арк.).
50. До питання про канцелярський курінь на Україні // Наша культура. – 1979. – №13 (0,3 друк. арк.).
51. Охорона пам'яток історії та культури на Україні // Укр. календар. –1980 (0,4 друк. арк.).
52. До питання про джерела історії України ХУIII ст. // Наша культура. – 1981. – №2 (0,9 друк. арк.).
53. Українські творці культури і науки, які загинули у війні з фашизмом // Укр. календар. – 1981 (0,4 друк. арк.).
54. З історії архівного будівництва на Україні // Укр. календар. – 1983 (0,3 друк. арк.).
55. Поляки в науковому товаристві ім. Шевченка // Укр. календар. – 1983 (0,3 друк. арк.).

56. Ліквідація царизмом автономного устрою України // Укр. календар. – 1984 (0,5 друк. арк., у співавторстві).
57. Ювілей вченого-академіка Бориса Бабія // Рад. право. – 1984. – №7 (0,4 друк. арк.).
58. Іноземні автори про історію України // Укр. календар. – 1985 (0,4 друк. арк.).
59. Йосип Гладкий – останній кошовий Задунайської Січі // Укр. календар. – 1986 (0,3 друк. арк.).
60. Воссоединение украинського народа в едином советском государстве // Пробл. правоведения. – 1987. – Вып. 48 (0,4 друк. арк.).
61. Ординація Війська запорізького реєстрового 1638 року // Укр. календар. – 1988 (0,3 друк. арк.).
62. Розпад Австро-Угорщини та утворення ЗУНР у 1918 році // Укр. календар. – 1988 (0,4 друк. арк.).
63. Тимчасові органи народної влади Західної України // Рад. право. – 1989. – №8 (0,4 друк. арк.).
64. До питання про виникнення і падіння Західноукраїнської Народної Республіки // Проблеми формування інститутів правової держави. – Л., 1990 (0,4 друк. арк.).
65. Воссоединение Северной Буковины с Советской Украиной // Вестн. Львов. ун-та. Серия юрид. – 1990 (0,5 друк. арк.).
66. Козацькі шпиталі-притулки // Дзвін. – 1991. – №10 (0,4 друк. арк.).
67. Добра кава «Під голубою пляшкою». До 300-річчя від дня смерті Юрія Кульчицького. – Літ. Л.. – 1992. – №2 (0,3 друк. арк.).
68. Апарат управління Галичиною в складі Польщі 1921-1939 // Вісн. Львів. ун-ту. Серія юрид. – 1993 (0,4 друк. арк.).
69. Видатна пам'ятка українського права. До 250 річчя складення «Прав, за якими судиться малоросійський народ» // Республіканець. – 1993. №11-12 (0,4 друк. арк.).
70. Кодекс українського права 1743 року // Право України. – 1994. – №9 (0,4 друк. арк.).

71. Підготовка адміністративно-судових кадрів Козацько-гетьманської держави // Наук. зб. Укр. вільного ун-ту. – Мюнхен;Л., 1995 (0,4 друк. арк.).
72. Самоврядування на західноукраїнських землях у складі Польської держави 1921-1939 //Вісник Академії правових наук України. – 1996 (0,5 друк. арк.).
73. Соціально-політичне становище Північної Буковини у складі Румунії 1918-1940 // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні. – Л., 1996 (0,4 друк. арк.).
74. Володимир Калинович – видатний історик права // Вісн. Львів. ун-ту. Серія юрид. – 1996 (0,3 друк. арк.).
75. Центральні органи державної влади і управління за Конституцією Польщі 1921 року // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні. – Л., 1997 (0,5 друк. арк.).
76. Степан Базилевич (1898-1987). Життя та науково-методична діяльність // Л., 1998 (3 друк. арк., у співавторстві).
77. Центральні органи влади і управління за Конституцією Польщі 1935 року // Вісн. Л. ун-ту. Серія юридична. – 1999 (0,4 друк. арк.).
78. Апарат управління Галичиною і Буковиною за австрійською конституцією 1867 року // Вісник Академії правових наук України. – 1999 (0,5 друк. арк).
79. Організація самоуправління в Галичині за часів австрійського правління // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. юрид. – Л., 2001. – Вип. 30. (0,6 друк. арк., у співавторстві).
80. Система судових органів Галичини у складі Австро-Угорщини//Право України, 2001.-№11(0,7 друк. арк., у співавторстві).
81. Суд, прокуратура та адвокатура в Галичині у складі Австро-Угорщини // Вісник Чернівецького університету.– Серія юридична.– 2000.– Вип.125.– С.22–24 (0,1 друк. арк., у співавторстві).
82. Фундатор судової реформи у царській Росії С.І.Зарудний та суд присяжних // Право України. – 2000. – № 8. (111–117) (0,3 друк. арк., у співавторстві).

83. Джерела і структура вірменського Судебника Мхітара Гоша // Вісник інституту внутрішніх справ, 2002.– №3.(0,4 друк. арк., у співавторстві).
84. Правові основи утворення коронного краю Галичини в складі Австрії // Українське право. – К., 2004(0,3 друк. арк., у співавторстві).
85. Іван Франко про Австрійську Конституцію 1867 р. // Право України. – К., 2006. – № 5. – С.153–156 (0,3 друк. арк., у співавторстві)..
86. Опубліковані і інші статті – всього 245, обсягом 101 друк. арк.

Рецензії на видання

1. Бабій Б.М. Місцеві органи державної влади Української РСР в 1917-1920 роках // Сов. государство и право. – 1957. – №10 (0,5 друк. арк.).
2. Софроненко К.А. Малоросийский приказ Русского государства второй половины XVII – начала XVIII ст. // Рад. право. – 1962. – №1 (0,4 друк. арк., у співавторстві).
3. Нова праця з історії держави та права України // Наша культура. – 1962. – №2 (0,4 друк. арк.).
4. Славный путь // Сов. Украина. – 1962. – №4 (0,5 друк. арк.).
5. Історія держави та права Української РСР 1917-1960 // Рад. право. – 1963. – №2 (0,5 друк. арк.).
6. История государства и права СССР. Ч. 2 // Рад. право. – 1963. – №5 (0,3 друк. арк.).
7. Потрібна книга // Рад. право. – 1967. – №6 (0,4 друк. арк., у співавторстві).
8. Цінне дослідження з історії держави та права України // Наша культура. –1968. – №2 (0,4 друк. арк.).
9. Історія держави та права Української РСР // Рад.право. – 1968. – №6 (0,4 друк. арк.).
10. Ткач А.П. Історія кодифікації дореволюційного права України // Рад. право. – 1969. – №8 (0,3 друк. арк.).

11. Сусло Д.С. Історія суду Радянської України // Рад. право. – 1969. – №12 (0,4 друк. арк., у співавторстві).
12. Іван Франко – історик України // Наша культура. – 1971. – №12 (0,4 друк. арк.).
13. Дослідження спільних проблем державно-правового розвитку братніх народів // Рад. право. – 1972. – №3 (0,3 друк. арк.).
14. Цікаве дослідження з історії держави та права братерських народів // Укр. слов'янознавство. – 1972. – Вип. 6 (0,4 друк. арк., у співавторстві).
15. Грунтовне дослідження про роль України в утворенні СРСР // Вісн. Л.. ун-ту. Серія юрид. – 1973 (0,3 друк. арк.).
16. Актуальне дослідження з історії Галичини // Укр. слов'янознавство. – 1974. – Вип. 9 (0,4 друк. арк.).
17. Дослідження, що має навчальне і виховне значення // Вісн. Л.. ун-ту. Серія юрид. – 1974 (0,3 друк. арк.).
18. Сливка Ю.Ю. Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення // Укр. істор. журн. – 1974. – №5 (0,4 друк. арк.).
19. Нове дослідження з історії Східної Галичини // Наша культура. – 1974. – №9 (0,4 друк. арк.).
20. Корисний навчальний посібник // Рад. право. – 1974. – №10 (0,3 друк. арк.).
21. Цікаве дослідження суспільно-політичного ладу Галичини // Пробл. правознавства. – 1975. – Вип. 31 (0,4 друк. арк.).
22. Грунтовне дослідження спільних проблем державно-правового розвитку братніх народів // Пробл. правознавства. – 1975. – Вип. 32. (0,4 друк. арк.).
23. Цінний посібник з історії держави та права СРСР // Вісн. Л. ун-ту. Серія юрид. – 1975 (0,2 друк. арк., у співавторстві).
24. Потрібне дослідження // Вісн. Л. ун-ту. Серія юрид. – 1976 (0,3 друк. арк.).
25. Фундаментальна праця з історії держави та права УРСР // Рад. право. – 1976. – №9 (0,3 друк. арк., у співавторстві).

26. Обговорення нового видання з історії радянського держави та права //Рад. право. – 1976. – №12 (0,2 друк. арк.).
27. История государтсва и права Украинськой ССР // Вісн. АН УРСР. – 1977. – №2 (0,4 друк. арк., у співавторстві).
28. Ценное исследование по истории государства и права УССР // Пробл. правоведения. – 1977. – Вып. 35 (0,4 друк. арк., у співавторстві).
29. Нові праці польських вчених з історії слов'янських народів // Пробл. слов'янознавства. – 1977. – Вип. 16 (0,4 друк. арк., у співавторстві).
30. Цікаве дослідження національних відносин на західноукраїнських землях // Наша культура. – 1984. – №5 (0,3 друк. арк.).
31. Книга про історію правової думки // Вісник АН УРСР. – 1985. – №7 (0,3 друк. арк.).
32. Сливка Ю.Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії // Вісн. АН УРСР. – 1986. – №6 (0,3 друк. арк.).
33. Потрібна книга // Право України. – 2002. – № 3 (0,1 друк. арк., у співавторстві).

Тези наукових доповідей

1. Класова суть виборчого закону до галицького крайового сейму // Доповіді та повідомлення ЛДУ. – Л., 1953 (0,3 друк. арк.).
2. До питання про суспільно-політичний лад України після возз'єднання її з Росією в 1654 році // Доповіді та повідомлення ЛДУ. – Л., 1955 (0,2 друк. арк.).
3. Іван Франко в боротьбі проти реакції під час виборів до австрійського парламенту у 1897 році // Доповіді та повідомлення ЛДУ. – Л., 1957 (0,3 друк. арк.).
4. До питання про кодифікацію права на Україні у XVIII ст. // Доповіді та повідомлення ЛДУ. – Л., 1958 (0,3 друк. арк.).
5. Расширение прав союзных республик // Тезисы докладов и научных сообщений. – М., 1958 (0,2 друк. арк.).

6. Система и колониальный режим управления западноукраинскими землями под владычеством Австро-Венгрии // Тезисы докладов межвузовского научного совещания. – Х., 1958 (0,3 друк. арк.).
7. Суд і розправа Ф. Чуйкевича – пам'ятка українського права XVIII ст. // Тези доповідей секції історичних та юридичних наук. – Л., 1961 (0,3 друк. арк.).
8. Армянский судебник Гоша и его применение во Львове // Тезисы докладов научной сесии. – К., 1962 (0,3 друк. арк.).
9. Державно-правові акти про возз'єднання всіх українських земель в єдиній УРСР //Тези доповідей міжвузівської ювілейної наукової конференції. – Чернівці, 1965 (0,3 друк. арк.).
10. Адміністративно-територіальний поділ Галичини 1772-1918 // XXXIX наукова конференція: Тез. доп. – Л., 1965 (0,2 друк. арк.).
11. Судова система в Галичині у другій половині XIX – на початку XX ст. // Тез. доп. наук. конф. – Л., 1966 (0,2 друк. арк.).
12. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на встановлення радянської влади в Угорщині у 1919 році // Тези доповідей та наукових повідомлень. – К., 1966 (0,3 друк. арк.).
13. Роль всенародных обсуждений в усовершенствовании проектов ныне действующих Конституций СССР и УССР // Тезисы докладов и научных сообщений республиканской межвузовской конференции. – Львов, 1967 (0,3 друк. арк.).
14. К вопросу о конституции Галиции 1850 года // Тезисы докладов и научных сообщений республиканской конфернеции. – Львов, 1970 (0,2 друк. арк.).
15. Учреждение и задачи органов прокуратуры Закарпатской Украины в период ее воссоединения с Советской Украиной // Проблемы прокурорского надзора: Тез. сообщений. – М.,1972 (0,3 друк. арк.).

16. Сапаргалиев Г.С., Дьяков В.А. Общественно-политическая деятельность ссыльных поляков в дореволюционном Казахстане // Укр. іст. журн. – 1972. – №7 (0,4 друк. арк., у співавторстві).
17. Победа колховного строя в Закарпатской области УССР // Тезисы докладов и сообщений всесоюзной научной конференции. – Вильнюс, 1979 (0,4 друк. арк.).
18. Радянське будівництво в західних областях УРСР // Тези доповідей і повідомлень республіканської наукової конференції. – Л., 1989 (0,3 друк. арк.).
19. Деформация союзного договора 1922 года // Тезисы республиканской научно-практической конференции. – К., 1990 (0,3 друк. арк.).
20. Органи правосуддя в Західній Україні 1921-1939 // Львівська регіональна науково-практична конференція: Тез. доп. і повідомлень. – Л., 1991 (0,3 друк. арк.).
21. Місцеве самоврядування на західноукраїнських землях у складі Польщі 1921-1939 // Тези доповідей і повідомлень республіканської науково-практичної конфернеції. – Л., 1992 (0,3 друк. арк.).
22. Причини падіння Західноукраїнської Народної Республіки // Міжнародна наукова конференція. – Івано-Франківськ, 1993 (0,2 друк. арк.).
23. Роль М.Грушевського у нормотворчій діяльності Центральної Ради // Михайло Грушевський і Західна Україна. Доповіді і повідомлення наукової конференції. – Л., 1994 (0,3 друк. арк.).
24. Правове становище Закарпаття у складі Чехословаччини // Матеріали І регіональної наукової конференції. – Л., 1995 (0,3 друк. арк.).
25. Застосування кодексів австрійського права на території Галичини // Стан кодифікаційного процесу в Україні. Матеріали ІІІ Всеукраїнської конференції. – К., 1995 (0,3 друк. арк.).

26. Порядок оскарження рішень копних судів на Українських землях у XIV – XVIII ст.// Актуальні проблеми історії держави та права країн Центрально-Східної Європи(присв. 150-річчю Освальда Бальцера). – *Л.*, 2004 (0,2 друк. арк., у співавторстві).

Довідкові матеріали

У словниках, енциклопедіях та інших виданнях (всього 90 назв обсягом понад 30 друк. арк.).

ДИСЕРТАЦІЇ, ВИКОНАНІ ПІД КЕРІВНИЦТВОМ КУЛЬЧИЦЬКОГО В.С.

В. С. Кульчицький – науковий консультант докторських дисертацій:

1) Святоцький Олександр Дмитрович «Адвокатура в юридичному механізмі захисту прав громадян (історико-правове дослідження)». Захист відбувся 13 квітня 1994 р. в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка.

2) Кобилецький Микола Мар'янович «Магдебурзьке право та його застосування в Україні (XIУ – перша половина XIX ст.)». Захист відбувся 14 травня 2010 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 35.051.03 у Львівському національному університеті імені Івана Франка.

3) Бойко Ігор Йосипович «Формування та функціонування державно-правових і самоврядних інститутів у Галичині в складі Польського королівства (1387–1569 рр.)». Захист відбувся 30 березня 2011 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 35.051.03 у Львівському національному університеті імені Івана Франка.

В. С. Кульчицький – науковий керівник кандидатських дисертацій

1) Мінаєв Олександр Іванович «Правове регулювання будівництва Збройних Сил Далекосхідної республіки (1920–1922 рр.)». Захист відбувся у 1980 р.

2) Фецич Григорій Васильович «Реакційна сутність системи злочинів і покарань за Кримінальним уложенням 1903 року і практика його застосування». Захист відбувся 20 травня 1985 р. на засіданні спеціалізованої Ради Д.068.18.14. при Київському ордена Леніна і ордена Жовтневої революції державному університеті ім. Т.Г. Шевченка.

3) Святоцький Олександр Дмитрович «Становлення і розвиток радянської адвокатури; історико-правовий аспект». Захист відбувся 26 січня 1987 р. на засіданні спеціалізованої ради Д 016.29.01. по захисту дисертації на здобуття наукового ступеня доктора наук при Інституті держави і прав АН Української РСР.

4) Кравчук Микола Володимирович «Органи державної політичної охорони у Далекосхідній республіці в 1920–1922 рр. (організація, структура, діяльність)». Захист відбувся у 1989 р. в Інституті держави та права ім. В. М. Корецького.

5). Білас Іван Григорович «Органи міліції західних областей України: становлення, організація, діяльність 1939–1941 рр.».

6) Пігач Ярослав Михайлович «Становлення сімейного законодавства Української РСР (1917–1926 рр.)». Захист відбувся 1994 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради в Київському університеті імені Тараса Шевченка.

7) Лісна Іванна Стефанівна «Становлення національної державності в Галичині (1918–1923 рр.)». Захист відбувся 30 червня 1998 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.051.03. при Львівському державному університеті імені Івана Франка.

8) Кобилецький Микола Мар'янович «Утворення ЗУНР, її державний механізм та діяльність (1918–1923 рр.)». Захист відбувся 28 грудня 1998 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.051.03 при Львівському державному університеті імені Івана Франка.

9) Присташ Лідія Тихонівна «Апарат управління Західною Україною в складі Польщі (1921–1939 рр.)». Захист відбувся 28 грудня 1998 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.051.03. при Львівському державному університеті імені Івана Франка.

10) Бойко Ігор Йосипович «Українське право Гетьманщини за Кодексом 1743 року». Захист відбувся 7 травня 1999 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради К. 35.051.03. при Львівському державному університеті імені Івана Франка.

11) Паньонко Ігор Михайлович «Апарат управління Запорізької Січі (середина XVI ст. – 1775 р.)». Захист відбувся 21 вересня 2000 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.051.03. при Львівському національному університеті імені Івана Франка.

12) Хом'як Ярослав Іванович «Становлення і розвиток органів державності автомобільної інспекції МВС України (1936 – 2000 рр.)». Захист відбувся у 2003 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради К.64.700.03. в Національному університеті внутрішніх справ.

13) Кондратюк Світлана Костянтинівна «Встановлення і функціонування радянського режиму в Західній Україні у 1939–1941 рр. (державно-політичний аспект)». Захист відбувся 29 січня 2004 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.051.03. при Львівському національному університеті імені Івана Франка.

14) Юхимюк Ольга Миколаївна «Правовий статус органів місцевого самоврядування на території Західної України у складі Польщі (1918 – 1939 рр.). Захист відбувся 15 квітня 2004 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради К. 35.051.03. при Львівському національному університеті імені Івана Франка.

15) Настасяк Ірина Юріївна «Організація управління Галичиною і Буковиною в складі Австрії (1772–1848 рр.)». Захист відбувся 3 грудня 2005 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.051.03. при Львівському національному університеті імені Івана Франка.

16) Мікула Оксана Іванівна «Правові основи організації і діяльності Галицького крайового сейму (1861–1918 рр.)»: Захист відбувся 10 лютого 2005 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.051.03. при Львівському національному університеті імені Івана Франка.

17) Паславська Ольга Ярославівна «Становлення та конституційний розвиток Польської Республіки (1918–1939 рр.)». Захист відбувся у 2006 р. на засіданні спеціалізованої

вченої ради К. 35.051.03. при Львівському національному університеті імені Івана Франка.

18) Панич Назар Юрійович «Становлення та розвиток інституту прокуратури в Галичині у складі Австрії і Австро-Угорщини (1849–1918 рр.)». Захист відбувся 19 березня 2009 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.051.03. при Львівському національному університеті імені Івана Франка.

19) Святоцька Вікторія Олександрівна «Інститут адвокатури України: становлення та розвиток». Захист відбувся 14 травня 2010 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.051.03. при Львівському національному університеті імені Івана Франка.

20) Сидорчук Олег Олександрович «Суд присяжних в Правобережній Україні: створення та діяльність (1880–1917 рр.)». Захист відбувся 12 листопада 2010 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.051.03. при Львівському національному університеті імені Івана Франка.

ЛІТЕРАТУРА ПРО ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОФЕСОРА В. С. КУЛЬЧИЦЬКОГО

1. Grodziski S. Wlodzimierza Kulczyckiego studia nad ustrojem politycznym i prawem Galicji // Studia historyczne. – Krakyw, 1971. R. XIV. Z 1. – S. 111–116.
2. Юридична наука і освіта на Україні. – К., 1992. – С. 6, 26, 198–200, 211.
3. Дашинич М., Дашинич І. Село над Дністром. Коротка хронологія історії Кульчиць – Батьківщини гетьмана України Петра Конашевича-Сагайдачного. – Самбір, 1992. – С.4.
4. Семчишин В. Короткий хронологічний літопис міста Самбора. – Самбір, 1992. – С. 37–38.
5. Семчишин В. Сто двадцять особистостей Самбірщини. – Самбір, 1994. – С. 11.
6. Волчко-Кульчицький І. Історія села Кульчиць і роду Драго-сасів. – Дрогобич, 1995. – С. 306-307.
7. Вчені-юристи України. – К., 1998. – Т.3 – С.19.
8. Бойко І. Пам'яті визначного вченого правознавця Володимира Семеновича Кульчицького (до 90-річчя від дня народження) // Право України. – 2009. – № 12. – С.258–260 (у спів. Б. Тищик, В. Нор, О. Святоцький, В. Гончаренко, І. Усенко).
9. Бойко І. Й. Життєвий і творчий шлях професора В. С. Кульчицького (1919 – 2009 рр.) // Вісник Львів. ун-ту. Серія юрид. – 2011. – Вип.53. – С.45–49.
10. Святоцький О. Д. Професор В. С. Кульчицький – один із найвизначніших українських учених-правознавців, Людина з великої літери (1919-2009) // Володимир Семенович Кульчицький – видатний український учений-правознавець у галузі історії держави і права / Кульчицький В. С. (1919–2009): довідково-бібліографічне видання. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – С.7–14.

11. Тищик Б. Й., Бойко І. Й. Віхи життя і науково-педагогічної діяльності визначного українського історика права В.С.Кульчицького//Володимир Семенович Кульчицький – видатний український учений-правознавець у галузі історії держави і права / Кульчицький В. С. (1919–2009): довідково-бібліографічне видання. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – С.13–19.
12. Володимир Семенович Кульчицький – виданий український вчений-правознавець у галузі історії, держави та права (1919 – 2009): довідково-бібліографічне видання // Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 67 с. (упорядники: Бойко І. Й., Тищик Б.Й.).
13. Бойко І. Й. Кульчицький Володимир Семенович. // Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. – Х.: Право, 2016. – Т. 1: Історія держави і права України / редкол.: В.Д. Гончаренко (голова) та ін.; Національна академія правових наук України; Історія держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. – С. 440.
14. Бойко І. Й. Володимир Семенович Кульчицький – виданий український вчений-правознавець у галузі історії, держави та права України та основоположник Львівської історико-правової школи // Часопис Київського університету права. Український науково-теоретичний часопис. 2018/1. – С.9-13.
15. Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка (1661-2016) : монографія / за заг. ред. професорів В. М. Бурдіна, В. Т. Нора та І. Й. Бойка. – Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2016. – 288 с.

Наукове видання

ЮВІЛЕЙНИЙ ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

НА ПОШАНУ ПРОФЕСОРА ВОЛОДИМИРА СЕМЕНОВИЧА КУЛЬЧИЦЬКОГО З НАГОДИ 100-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ

Відповідальний за випуск *кан. юрид. наук Кольбенко А. В.*
Комп'ютерний набір *Хмарний В. М., Кузьма А. О.*
Комп'ютерне верстання *Лобач Н. М.*

Формат 60×84/16. Умовн. друк. арк. 22,6. Тираж 50 прим. Зам.

Львівський національний університет імені Івана Франка.
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 3059 від 13.12.2007 р.